

Алфа универзитет, Факултет за стране језике

КУЛТУРА У ОГЛЕДАЛУ

КУЛТУРА У ОГЛЕДАЛУ

ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

CULTURE IN THE MIRROR

CULTURE IN THE MIRROR

OF LANGUAGE AND LITERATURE

Alfa University, Faculty of Foreign Languages

**Зборник радова са треће међународне конференције:
Култура у огледалу језика и књижевности, 24-25. мај
2014.**

**Proceedings from the Third International Conference:
Culture in the Mirror of Language and Literature, May 24-25,
2014**

Уреднице / Editors

**Др Маја Ћук
Др Мелина Николић
Тијана Парезановић**

Издавач / Publisher

Алфа универзитет, Факултет за стране језике
Alfa University, Faculty of Foreign Languages

За издавача / For the publisher

Проф. др Дара Дамљановић, в.д. декана ФСЈ

Место и година / Place and year

Београд, 2015. / Belgrade, 2015

Тираж / Print run

100

Штампа / Print

Apollo Graphic Production Београд

ISBN 978-86-83237-98-2

Рецензенти / Reviewers

Др Бранкица Бојовић
Ванредна професорка Алфа
универзитета

Др Иван Ђорђевић
Истраживач сарадник на Институту
за етнологију и антропологију

Др Татјана Ђуровић
Ванредна професорка Универзитета
у Београду

Др Наташа Филиповић
Доценткиња Алфа универзитета

Др Слободан Јовановић
Доцент Факултета за правне и
пословне студије (Универзитет
Унион)

Др Марко Лукић
Доцент Свеучилишта у Задру

Др Ина Макарова
Ванредна професорка Државног
универзитета за економију и услуге.
Санкт Петербург

**Др Александра Никчевић
Батрићевић**
Ванредна професорка Универзитета
Црне Горе

Др Часлав Николић
Доцент Универзитета у Крагујевцу

Др Петар Пенда
Ванредни професор Универзитета у
Бањој Луци

Др Јелена Петровић
Доценткиња Факултета за
постдипломске хуманистичке студије
(Љубљана)

Др Весна Пилиповић
Ванредна професорка Факултета за
правне и пословне студије
(Универзитет Унион)

Др Весна Половина
Редовна професорка Универзитета у
Београду

Др Нада Тодоров
Ванредна професорка

Brankica Bojović
Associate Professor
Alfa University

Ivan Đorđević, PhD
Research associate, Institute of
Ethnology and Anthropology (Belgrade)

Tatjana Đurović
Associate Professor
University of Belgrade

Nataša Filipović
Assistant Professor, Alfa University

Slobodan Jovanović
Assistant Professor, Faculty of legal
and business studies
(Union University)

Marko Lukić
Assistant Professor, University of Zadar

Dr Inna Makarova
Associate Professor, State University of
Service and Economics, Saint-
Petersburg

Aleksandra Nikčević Batricević
Associate professor, University of
Montenegro

Časlav Nikolić
Assistant Professor, University of
Kragujevac

Petar Penda
Associate Professor, University of
Banja Luka

Jelena Petrović
Assistant Professor, Institutum
Studiorum Humanitatis
in Ljubljana

Vesna Pilipović
Associate Professor, Faculty of legal
and business studies
(Union University)

Vesna Polovina
Full Professor, University of
Belgrade

Nada Todorov
Associate Professor

Садржај / Contents

Уводна реч.....	7
<i>Ксенија Кончаревић</i> Језик о религиозности: методолошке схеме истраживања	11
<i>Sibelan Forrester</i> Translation and the Role of the “Second World” in the Anglophone Literary Polysystem.....	27
<i>Radmila Nastić</i> Drama i kultura danas: razbijeno ogledalo prirode	41
<i>Adrijana Vidić</i> Kulturni imperijalizam ili posve opravdano čitanje? Prilog raspravama o valjanosti feminističkog čitanja ruske književnosti.....	53
<i>Светлана Томић</i> Нова култура дебате и промена структуре српског романа	72
<i>Artea Panajotović</i> Filmska adaptacija Šekspirovog <i>Kralja Lira: Ran Akire Kurosava</i>	91
<i>Јелена Андрејић, Маја Милутиновић</i> Културолошки аспекти свакодневице у књижевном стваралаштву Сола Белоуа и Давида Албахарија	108
<i>Andrijana Pavlović</i> Negacija posthumanizma u romanu Kazua Išigura <i>Ne daj mi nikada da odem</i>	125
<i>Милош Д. Ђурић, Марија Панић, Наталија Панић Церовски</i> Енглески и француски дискурс уживалаца психоактивних супстанци	141
<i>Карина Авагјан</i> Фразеологизми са етнонимом као посебан проблем у превођењу ...	163
<i>Sanja Josifović Elezović</i> Preduslovi određivanja konstrukta u vrednovanju veštine čitanja u nastavi stranog jezika	175

<i>Тања Милосављевић</i> Глаголи опонашања животињских звукова и њихова метафорична употреба као одраз културе говорника.....	209
<i>Slobodan Jovanović</i> Prevođenje jednokratno primenjenih leksičkih kreacija – kretanje neugaženom stazom.....	220
<i>Борислава Вучковић</i> Породичне фотографије – сјећање или конструисана слика прошлости и идентитет	235
<i>Слађана Мамић</i> Веза са културом и традицијом у приповеци „Пут Алије Берзелеза“ Иве Андрића.....	255
<i>Ivana Krstanović</i> Helenizam u poeziji i pismima Džona Kitsa.....	273
<i>Милена Николић</i> Мотив мизогиније у дистопијском роману Маргарет Етвуд <i>Слушкињина прича</i>	285
<i>Марија Глишић Дуновић</i> Књижевност северноамеричких староседелаца: од песме до приче, из спокоја у немир	303
<i>Кристина Виштица</i> “Свет је ћутао док смо умирали“ – <i>Пола жутог сунца</i> Чимаманде Нгози Адичи	315
<i>Кристијан Векоњ</i> Свет иза монсуна (судар култура у романима Киран Десаи)	327

Уводна реч

Радови сакупљени у овом Зборнику представљају избор саопштења са научног скупа *Култура у огледалу језика и књижевности*, одржаног 24. и 25. маја 2014. године на Факултету за стране језике Алфа универзитета у Београду. Широко тематско поље овог, трећег по реду, скупа на Факултету за стране језике омогућило је учешће великог броја како искусних научника тако и младих истраживача. Кроз своја излагања, они су представили резултате истраживања утицаја различитих културних феномена на језик и књижевност, теорија културе и начина на који оне обликују друштвени живот, као и живота културних заједница, рефлектованог у уметничким формама.

Поред два чланка која су резултат пленарних предавања на скупу – „Језик о религиозности: методолошке схеме истраживања“ и „Превод и улога 'другог' света у англофоном књижевном полисистему“ – Зборник обухвата још 18 радова. Неколико радова посвећено је превођењу – превођењу текста као једном виду превођења култура, у којем лингвистичке (фразеолошке, семантичке, термилошке и друге) јединице представљају, у познатој традицији Сапир-Ворфове хипотезе, експоненте дубљих слојева културе, а самим тим служе и као средство за упознавање и разумевање култура. Неки од радова баве се постколонијалном књижевношћу као погодним пољем за сусрете култура, преиспитивање устаљених социо-културних образаца и ново вредновање потиснутих прича и друштвених група. Део радова посвећен је култури свакодневице, део се пак бави савременим уметничким формама попут филма или фотографије. Ишчитавање текстова Зборника препуштамо читаоцима који ће, надамо се, у томе пронаћи задовољство и открити нове погледе на литерарне и лингвистичке теме. Међутим, са посебним поносом бисмо на овом месту желеле да истакнемо рад о негацији постхуманизма у роману Казуа Ишигура *Не дај ми никада да одем*. Рад представља први научни чланак студенткиње Факултета за стране језике Андријане Павловић. Будући да се међу младим генерацијама свих универзитета – како у Србији, тако и у иностранству – налази велики број перспективних будућих научника,

задовољство нам је да им у овој публикацији обезбедимо простор, ма колико мали, на којем могу изложити резултате свог рада.

Зборник који је пред Вама резултат је колико савесног и преданог ангажовања наставника Факултета за стране језике и бројних сарадника и пријатеља који су помогли у његовом обликовању, толико и велике енергије и ентузијазма који се сваке године улажу у организацију научног скупа и потоње састављање Зборника радова. Надамо се и верујемо да на тај начин стварамо успешну и чврсту основу за приказивање, дискутовање и унапређивање научних достигнућа.

Уреднице

ПЛЕНАРНА ИЗЛАГАЊА

KEYNOTE LECTURES

Ксенија Ј. Кончаревић
Универзитет у Београду

Језик о религиозности: методолошке схеме истраживања*

Сажетак: У раду се показује методолошки поступак анализе садржине и структуре асоцијативних поља лексема из семантичког поља „религија и Црква“ у руском и српском језику са циљем идентификовања индикатора религиозности у свести просечних носилаца двају језика.

Кључне речи: Методологија лингвистичког истраживања, теолингвистика, религиозност, асоцијативна поља лексема.

Материјал асоцијативних речника, посебно у последње две деценије, служи као основа за бројна лингвистичка, психолошка и социолошка истраживања, пошто се сматра да се на основу њега може добити најпотпунија слика језичке свести савремених говорника, другачије тешко доступна анализирању. Когнитивно-лингвистичка проучавања семантике и лингвоконцептолошка истраживања практично су немогућа без анализе асоцијација или валидних асоцијативних поља. За разлику од једнојезичких речника који фиксирају значења лексема представљених у репрезентативном корпусу текстова, асоцијативни речници фиксирају норме употребе одређене лексеме (стимулуса у асоцијативном експерименту) у језичкој продукцији просечног носиоца језика.

---

* Рад је израђен у оквиру пројекта Православног богословског факултета Универзитета у Београду под насловом „Српска теологија у XX веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, који финансијски подржава Министарство просвете и науке Републике Србије (евиденциони број пројекта 179078).

У изради асоцијативних речника користи се слободни асоцијативни експеримент током којег испитаници добијају списак стимулуса на које дају само један одговор. По традицији која датира још од почетка двадесетог века, од првог објављеног речника Кента и Розанова из 1910. године¹, испитаницима се даје листа од 100 стимулуса и одређено ограничено време за које треба да напишу реакцију (обично неколико секунди по реакцији). Све добијене реакције на један стимулус чине асоцијативно поље (АП), и оно се представља као списак реакција датих у опадајућем низу, у зависности од броја истоветних реакција.

Тако, један фрагмент АП **вера** у *Асоцијативном речнику српскога језика* (2005) изгледа овако: **вера** *нада 120, Бог 117, црква 104, у Бога 38, крст 30, љубав 29, религија 26, хришћанство 22, православље 17, у себе 10, невера, живот 6, нација, православна, у људе, у живот 5* итд. Цифра после сваке реакције, или после последње реакције, уколико их има више, упућује на број испитаника који је дао такав одговор на стимулус. Појединачне реакције не обележавају се посебном цифром. На крају речничког чланка налазе се цифре које дају следеће информације: указује се на укупан број испитаника², укупан број различитих реакција, број испитаника који нису реаговали на дати стимулус, као и број појединачних реакција (које је имао само један испитаник).³ Ови подаци релевантни су за проучавање веза међу стимулусом и реакцијом: на пример, велики број појединачних реакција може указивати на нестабилност појма означеног стимулусом у асоцијативном систему језика, док велики број испитаника који нема асоцијацију упућује на могућност (и потребу) истраживања узрока ове појаве (у нашем корпусу, као што ћемо видети, ти узроци су највероватније непознавање значења речи, одсуство жеље за исказивањем било какве асоцијације на задати

---

1 G. H. Kent and A.J. Rosanoff. *A study of Association in Insanity*. American Journal of Insanity, 1910, v. 67, №. 1-2.

² У случају *Асоцијативног речника српскога језика* увек је било 800 испитаника, док у *Руском асоцијативном речнику* број анкетираних за поједине речничке чланке варира од 90 до 500.

³ У *Асоцијативном речнику српскога језика* се, у загради, дају и подаци о броју испитаника мушког пола, броју испитаника са друштвених смерова средњих школа и факултета и броју испитаника са природних смерова. Ово се не бележи у *Руском асоцијативном речнику*.

стимулус из разлога чувања интимности својих осећања или приватности уверења, својеврстан бојкот анкетара и др.). Реакције које се налазе на првим местима чине центар асоцијативног поља и најчешће управо оне представљају предмет проучавања, мада се приликом семантичке анализе не смеју занемарити ни мање фреквентне, па ни појединачне реакције, због могућности да испитаници на различите начине вербализују исти садржај.

Постоји неколико врста реакција које се појављују приликом асоцијативног експеримента, па тако и у асоцијативном речнику, који је резултат масовног асоцијативног експеримента (илустроваћемо их примерима из нашег корпуса – лексемама из сакралне сфере): *синтагматске*, када пар стимулус-реакција припада различитим врстама речи и представља синтагму (на пример, *побожан – човек, побожан – бити, вера – у Бога*), *парадигматске*, када се појављују реакције на други начин повезане са стимулусом, али припадају истој врсти речи (*духовност – продуховљеност, побожан – смеран*) и индивидуалне (субјективне) реакције, чије порекло није транспарентно, и не уклапа се у утврђене моделе. И. М. Кобозева у вези са овим износи следеће запажање:

Природно је да свако поседује не само општекултурне, него и индивидуалне представе, које су повезане са денотатом лексеме (то јест индивидуалне асоцијације), тако да у асоцијативно поље лексеме може да доспе и реч која се може довести у семантичку везу са стимулусом само преко индивидуалног животног искуства датог испитаника. (Кобозева, 2007: 108)⁴

Навешћемо неколико примера из нашег корпуса: *побожан – врело, зарони, лопта; вера – детелина, жута боја; духовност – бело, очи, плаво, звезда*. На основу нашег искуства у обради асоцијативних поља која су језички индикатори религиозности можемо рећи да је број оваквих реакција веома мали, и своди се на појединачне случајеве који су практично занемарљиви у односу на цело асоцијативно поље. Рајна Драгићевић говори о типовима веза

⁴ О рефлектовању индивидуалних одлика испитаника у анкети детаљније в. Караулов (1996: 91-94).

(Драгићевић, 2010: 60) који у потпуности одговарају реакцијама присутним у асоцијативним пољима која су предмет нашег интересовања ⁵ : координацијске (*духовност: просвећеност, испуњеност, образованост; црква: синагога, џамија*); колокацијске (*православни: календар, хришћанин, верници*); хипонимске и хиперонимске (*црква: богомоља*), антонимске (*побожност: безбожност, непобожност*); синонимске (*вера: убеђење, вероисповест*); узрочно-последичне (*побожан: иде у цркву, поштује веру, дуга сукња*); ситуационе (*црква: молитва, свештеник, празник, звоно, тамјан, иконе*).⁶

Пошто се ситуација анкетања може посматрати и као дијалог аутора теста (или испитивача) и учесника у експерименту, добијене су и анкете које указују на непостојање жеље да се ступи у комуникацију, тако да поред неких стимулуса стоје, на пример, речи *смор, с..ње, секс* као израз револта, односно бојкота анкетања, или је избегнут било какав одговор (за стимулус *вера* одговор у виду било које реакције није дало 24, односно 3% испитаника, за стимулус *духовност* – 46, односно 5,75%, *православни* – 50, одн. 6,25%, *побожност* – 59, одн. 7,37%, и *црква* чак 90, одн. 11,25% од укупног броја испитаника)⁷. Уобичајене су у асоцијативном експерименту и реакције – „одговори” на стимулус који се сматра питањем, на пример: *побожан – нисам, јесам, био увек, да; духовност – дивим се, лепо, битно*. Један број реакција може се објаснити преко прецедентних текстова, када стимулуси или асоцијати представљају саставни део изрека, пословица, наслова популарних дела – песама, романа, филмова, политичких парола и сл. који су широко познати у датој социокултурној заједници, или се са њима могу лако довести у директну везу: *православље – Галија* (реминисценција на популарну песму „Православље долази са југа“ у извођењу нишке рок групе „Галија“); *вера – нада, љубав* (прецедентни текст: «А сад остаје вјера, нада, љубав, ово троје» – 1. Кор. 13, 13); *вера – и невера, или невера* (реминисценција на стихове из народних епских песама: „прва вјеро,

---

⁵ Сви примери који следе ексцерпирани су из *Асоцијативног речника српскога језика*, при чему је прва наведена реч стимулус – одредница, а остале су реакције.

⁶ В. и Кобозева 2007: 99-108.

⁷ О узроцима ускраћивања одговора или бележења провокативних реакција у анкети в. Караулов 1996: 88-91.

потоња невјера“, „видјећемо на Косову равном/ ко је вјера, а ко је невјера“). Понекад се као стимулуси појаве речи које имају хомониме или хомографе: *вера* – *вариола* (назив болести, али и познатог филма о епидемији с почетка 70-их година), *алоа* (фитоним, и уједно назив фармацеутског препарата), *Павладољска* (наслов чувене поеме Матије Бећковића); *црква* – *Бела* (топоним), тако да је на основу реакција могуће је одредити како је испитаник схватио (прочитао) стимулус. На пример, за стимулус *духовност* међу изузетно бројним реакцијама које се односе на њена лексичка значења - спиритуалност или продуховљеност (*просвећеност, узвишеност, мистика, монаштво, теологија, култура, уметност, музика, мисао*) појавиле су се и реакције *смех, хумор, шала, вицеви, Чкаља*, које су очигледно изазване асоцијацијом на пароним *духовитост*, као и реакције *духови, Каспер*, које су резултат погрешне идентификације значења лексеме *духовност* (податак да је добијено 92 неадекватне реакције на стимулус *духовност*, а да 46 од укупно 800 испитаника (5,75%) није дало никакав одговор, довољно јасно упућује на закључак да се ова лексема налази у полуактиву или пасивном лексичком фонду просечног носиоца српског језика, односно да је њено значење у масовној свести често обележено неодређеношћу, нејасношћу и несигурношћу у погледу употребе).

Готово све врсте добијених реакција могу послужити за анализу, и од циља који поставља сам истраживач приликом описа једног од сегмената језичке свести, представљене преко АП, зависиће и систематизација података присутних у њему.

Истраживање асоцијативних поља као материјалног показатеља језичке свести у Русији интензивиранио је деведесетих година XX века, када се појавио *Асоцијативни речник руског језика* лији је редактор Ј. Н. Караулов (1994). Почетком 2005. појавио се први том *Асоцијативног речника српскога језика*, који је постао нови извор за проучавање вербално-асоцијативних мрежа у словенским језицима. Међу тематским групама на које се тражила реакција⁸ нашли су и појмови који се односе на религиозност (*вера, духовност, побожан*,

---

8 Тематске групе лексема које су одабране за АРСЈ биле су боја, звук, облик, делови тела, емоције, особине, простор, време, народи, језици, политика, историја, национална култура (у том контексту и религија), савремена наука, храна и најфреквентније лексеме из општег лексичког фонда.

побожност, православни, црква, Свети Сава – укупно 7 у целокупном корпусу). Шест година касније рад на српском језичком материјалу заокружен је појавом *Обратног асоцијативног речника српскога језика (други део: од реакције ка стимулусу)*.

Захваљујући појави поменутих речника, постала су могућа конфронтациона истраживања асоцијативних поља у руском и српском језику. За сада је најкомплетније обрађен комплекс асоцијативних поља везаних за чланове уже породице (Стефановић, 2012: 22-92). Лексика из сакралне сфере до сада на овај начин није била испитивана⁹. Један од узрока неистражености АП лексема из сакралне сфере може бити и одсуство тих лексичких јединица из језгра језичке свести савремених носилаца српскога језика¹⁰. Ипак, овај податак не умањује социолошки и културолошки значај проучавања квантитативних и квалитативних аспеката присуства представа из сакралне сфере у асоцијативно-вербалној мрежи српскога језика.

У овом раду позабавићемо се методологијом утврђивања религиозности путем анализе асоцијативних поља са стимулусима везаним за сферу сакралног у руском и српском језику, представљеним у асоцијативним речницима ових двају језика. Нагласићемо да материјал из руског и српског језика није апсолутно упоредив, пре свега због чињенице да у постојећим асоцијативним речницима нису представљене идентичне лексеме из сфере која нас овде интересује (и уопште узев), као и због тога што су поједина асоцијативна поља у *Асоцијативном речнику руског језика* суженија, пошто је анкетирани мањи број говорника. Ово, међутим, не представља озбиљну сметњу за добијање слике о структури асоцијативних поља, будући да је највећи број асоцијативних поља које анализирамо валидан, са 500 и више реакција. Испитаници су по

---

⁹ М. Стефановић је применом методологије анализе асоцијативног поља одредила психолингвистичко значење лексеме *црква* у поређењу са њеним лексикографским значењем, али искључиво на монолингвалном плану (у савременом српском језику) (исп. Стефановић, 2013).

¹⁰ Према подацима из *Обратног асоцијативног речника српског језика*, језгро језичке свести Срба сачињава следећих 30 речи (стр. 9): 1. живот, 2. човек, 3. љубав, 4. ја, 5. срећа, 6. досада, 7. ништа, 8. страх, 9. људи, 10. глупост, 11. школа, 12. лепо, 13. лаж, 14. новац, 15. кућа, 16. рат, 17. смрт, 18. туга, 19. свет, 20. лепота, 21. увек, 22. лоше, 23. паре, 24. успех, 25. рад, 26. добро, 27. бол, 28. бело, 29. све, 30. само (Драгићевић и др. 2011: 9).

узрасним и образованим карактеристикама блиски онима који су учествовали у изради *Руског асоцијативног речника*.

С обзиром на познату чињеницу да се асоцијативни експеримент може посматрати као симулација дијалога у којем испитивач давањем одређеног стимулуса провоцира испитаника на наставак „комуникације”, не изненађује знатан број реакција које садрже експлицитну оцену, лични став о религијском феномену именованом стимулусом. Пошто је очекивано да испитаници имају разноврсна искуства у вези са религијом, црквом, духовношћу, присутан је велики број реакција са фреквенцијом 1 у односу на укупан њихов број. На пример, за стимулус **побожан** забележено је 175 различитих реакција, а од тога је 130 са фреквенцијом 1, за стимулус **духовност** 179 различитих, а 130 са фреквенцијом 1, за стимулус **побожност** 205 различитих, од тога 157 идеосинкретичних реакција. Међутим, сâм број реакција са фреквенцијом 1 није кључан за анализу садржаја и структуре асоцијативног поља, јер се оне, заједно са фреквентнијим асоцијатима, групишу на основу семантичке и когнитивне сличности.

Ограниченост обима ове публикације дозвољава нам да методологију истраживања религиозности у савременој језичкој свести Срба и Руса илуструјемо само најкарактеристичнијим процедурама. Показаћемо на који начин је могуће анализирати садржину и структуру АП лексема из семантичког поља „религија и Црква“ у руском и српском језику са циљем идентификовања индикатора религиозности у свести просечних носилаца двају језика. Из *Асоцијативног речника српскога језика* анализирали смо 6 стимулуса - *вера, духовност, побожан, побожност, православни и црква*, а из *Руског асоцијативног речника* – 12 стимулуса: *Бог, Богородица, вера, духовный, Иисус, святая, свято, святой, святость, храм, Христос, церковь*.

А. Анализа садржине АП

Материјал асоцијативних речника може се класификовати на основу различитих критеријума. Овде ћемо применити принцип семантичке и концептуалне блискости реакција, тако да ћемо издвојити 17 група које обухватају блиске реакције у анализираним асоцијативним пољима оба језика. Групе које су издвојене су: дефиниција, функционалне везе у домену религије, функционалне везе изван

религије, идентификација са конкретном религијом, позитивне емоције и оцене, негативне емоције и оцене, неутралне синтагматске везе, прецедентни текстови, личносно, интерперсонално, аксиолошко значење, веза са националним идентитетом, идентификација са конкретном особом, друго значење, егзистенција, локација, опозити, рима и слободна асоцијација. Овако груписане реакције, као што ћемо имати прилике да уочимо, нису присутне код свих стимулуса. Напоменућемо да су називи група условни, и да је њихово издавајање послужило као средство у функцији прегледније систематизације материјала.

Овако груписане реакције омогућају квалитативно и квантитативно поређење материјала из различитих асоцијативних поља и уједно олакшавају уочавање детаља унутар појединачно узетих група. На пример, у групи „идентификација са конкретном особом“ у српском језику у свим анализираним пољима присутна је асоцијација на патријарха Павла, док у руском језичком материјалу не налазимо ниједну константно присутну асоцијацију на личност савременика, свеједно да ли је реч о припадницима клира или световним лицима.

Класификовање података олакшава анализу сваког појединачног асоцијативног поља – утврђивање његове структуре (центар, ближа, даља и крајња периферија) и садржинских веза између стимулуса и реакција. Тако се могу упоређивати и реакције на исте стимулусе у разним језицима, што служи као основа за дубља истраживања веза између језика и културе, језика и националног менталитета. Однос носилаца руског и српског језика према појмовима и представама из духовне сфере, као што ћемо видети из излагања које следи, веома добро показују емоционално-ескспресивне реакције. Процентуални удео позитивних (а) и негативних (б) емоционалних реакција и оцена је следећи (у опадајућем поретку):

(а)

- у српском језику: *духовност* 15,91%; *побожност* 11,94%; *побожан* 10,81%; *вера* 8,2%; *православни* 4,50%; *црква* 3,63%.
- у руском језику: *Богородица* 28,15%; *святость* 13,72%; *духовный* 7,92%; *Иисус* 6,73%; *церковь* 5,88%; *свято* 4,54%; *Бог* 4,37%; *Христос* 2,92%; *святая* 1,96%; *храм* 0,96%; *святой* 0,95%; *вера* 0.

(б)

- у српском језику: *побожност* 8,81%; *побожан* 4,24%; *црква* 2,75%; *духовност* 2,34%; *вера* 2,1%; *православни* 1,26%.
- у руском језику: *святость* 10,78%; *церковь* 3,92%; *Бог* 3,36%; *Христос* 2,43%; *святая* 1,96%; *Иисус* 1,92%; *вера* 1,94%; *духовный* 0,99%; *Богородица* 0,97%; *свято* 0,90%; *святой* 0; *храм* 0.

Позитивне емоционално-експресивне и вредносне реакције у оба језика доминирају у односу на негативне. Једино АП у коме је констатована већа процентуална заступљеност негативних емоција и оцена јесте *вера* код носилаца руског језика. Занимљиво је да подједнак број позитивних и негативних реакција изазива стимулус *святая*, док је у АП *Христос* у руском језику разлика готово незнатна. У свести носилаца српског језика, како показује статистичка анализа, амбивалентан је однос према побожности и Цркви, а код Руса, поред два већ поменута стимулуса, и према Богу. Изразито је позитиван однос Руса према Богородици (28,15% позитивних наспрам 0,97% негативно маркираних експресивно-емоционалних реакција и вредносних оцена).

Б. Структура АП и индикатори религиозности

У структури сваког асоцијативног поља на основу броја реакција издвајају се центар, ближа, даља и крајња периферија. Граница између њих јасно је видљива, и може се представити као нагли пад у процентима. Приказаћемо то на неколико примера:

Вера (срп.)

Центар: функционалне везе у домену религије 46,92%; прецедентни текст 21,59%;

Ближа периферија: дефиниција 11,50%; позитивне емоције и оцене – 8,2%;

Даља периферија: идентификација са конкретном религијом – 6,67%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење – 5,68%; негативне емоције и оцене – 2,1%, веза са националним идентитетом – 1,42%

Крајња периферија: егзистенција – 0,42%, локација – 0,28%, слободне асоцијације – 0,28%

Вера (рус.)

Центар: прецедентни текст - 36,89%; функционалне везе изван религије - 33,98%;

Ближа периферија: функционалне везе у домену религије - 14,42%;

Даља периферија: негативне емоције и оцене - 1,94%; дефиниција - 1,94%; опозити - 1,94%;

Крајња периферија: идентификација са конкретном религијом - 1,03%

Црква (срп.)

Центар: функционалне везе у домену религије - 45,85%; дефиниција - 21,84%; позитивне емоције и оцене - 15,91%;

Ближа периферија: функционалне везе изван религије - 6,39%;

Даља периферија: негативне емоције и оцене - 2,34%; слободне асоцијације - 2,18%; идентификација са конкретном особом - 2,02%; идентификација са конкретном религијом - 1,56%;

Крајња периферија: веза са националним идентитетом - 0,78%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење - 0,78%; опозити - 0,31%

Церковъ (рус.)

Центар: функционалне везе у домену религије - 43,13%; модел двеју речи - 18,62%;

Ближа периферија: идентификација са конкретном религијом - 10,78%;

Даља периферија: позитивне емоције и оцене - 5,88%; негативне емоције и оцене - 3,92%; локализација - 3,88%; асоцијација са конкретним храмом - 1,96%;

Крајња периферија: дефиниција - 0,98%; личносно, интерперсонално, аксиолошко значење - 0,98%; веза са националним идентитетом - 0,98%

Храм (рус.)

Центар: неутралне синтагматске везе (модел двеју речи) - 34,31%;

Ближа периферија: функционалне везе изван религије - 15,68%; функционалне везе у домену религије - 14,70%; дефиниција - 9,61%; идентификација са конкретним храмом - 8,82%;

Даља периферија: слободне асоцијације – 4,90%; идентификација са конкретном религијом - 2,94%;

Крајња периферија: позитивне емоције и оцене - 0,96%

Духовност (срп.)

Центар: функционалне везе у домену религије - 45,86%; дефиниција – 21,84%; позитивне емоције и оцене - 15,91%;

Ближа периферија: функционалне везе изван религије - 6,39%;

Даља периферија: негативне емоције и оцене - 2,34%; слободне асоцијације - 2,18 %; идентификација са конкретном особом - 2,02%; идентификација са конкретном религијом – 1,56%;

Крајња периферија: личносно, интерперсонално, аксиолошко значење - 0,78%; веза са националним идентитетом - 0,78%; опозити - 0,31%.

Духовный (рус.)

Центар: функционалне везе у домену религије – 57,42%; функционалне везе изван религије - 23,76%;

Ближа периферија: позитивне емоције и оцене - 7,92%;

Даља периферија: слободне асоцијације – 1,98%;

Крајња периферија: дефиниција – 0,99%; негативне емоције и оцене – 0,99%; веза са националним идентитетом – 0,99%; идентификација са конкретном особом – 0,99%

Статистичка анализа заступљености група реакција које конституишу асоцијативна поља чија је структура предмет нашег испитивања омогућава дубље сагледавање карактера представа из сфере сакралног у свести наших савременика. Тако, високо позиционирање неутралних синтагматских веза (модела двеју речи) у структури асоцијативног поља указује на аутоматизам употребе лексема, без дубљег осмишљавања њиховог значења, па и на њихову профанацiju (*Христос, Исус, храм* у руском, *православни* и *побожан* у српском језику). Изразитија заступљеност прецедентних текстова указује на то да одређени појам живи пре свега у контексту културних остварења познатих просечном носиоцу језика или устаљених језичких модела (*Бог, свјато, вера* у руском, *вера* у српском језику). Функционалне везе изван религије упућују на закључак да се у језичкој свести актуализује секундарно значење одређене лексеме,

или да је на делу профанација употребе појма (*вера, духовный, свято, святость, святая, храм* у руском, *духовност, црква, вера* у српском језику). Висока позиционираност слободних асоцијација показатељ је аморфности одређених представа (*Бог* у руском језику), док фреквентније асоцирање са конкретном особом или реалијом показује да се појава означена лексемом везује за спорадичне манифестације (*святой, святая* у руском). Прибегавање дефинисању говори о првенствено рационалном односу према појму означеном лексемом (*Иисус, Христос, Богородица, Бог* у руском, *духовност* у српском језику), док наглашавање личносног, интерперсоналног или аксиолошког значења, као и позитивних и негативних емоција и оцена, сведочи о постојању живог емоционално-дживљајног односа (*Богородица, духовный, Иисус, святость* у руском, *вера, духовност, побожан, православни, црква* у српском језику).

Од група реакција које се везују за периферију АП из сфере сакралног посебну пажњу заслужује веза са националним идентитетом¹¹. У руском језику од 11 анализираних, овај параметар присутан је у само 5 асоцијативних поља, и то на даљој (*святая* – 2,94%) или крајњој периферији (*духовный* – 0,99%, *Иисус* 0,96%, *церковь* 0,90% и *Бог* - 0,33%). У српској језичкој свести национално се више везује за религијско: најизразитије у АП *православан* - 7,32% (ближа периферија), затим *вера* - 1,42% (даља периферија), те *побожан* - 0,90%, *духовност* – 0,78% и *црква* 0,78% (крајња периферија) (у српском корпусу једино се *побожност* не доводи у везу са националним идентитетом). Занимљиво је поменути и податак да се верско не везује искључиво за националну и конфесионалну припадност испитаника, о чему, с једне стране, говоре асоцијације из групе локализација (нпр. *побожност* – *Шпанија, Далеки Исток*) и идентификација са конкретном религијом (*духовност* – *православље 3*, али и *Далај Лама; побожност* – *православље 4, секта 4, католичанство, Буда*), и с друге стране, подаци оз *Обратног асоцијативног речника*:

---

¹¹ Социолошка истраживања показују да се у Србији религијско и национално доводе у међуусловљен и међузависан однос. Однос између нације и религије је за 43% испитаника „узајаман“, при чему 58% сматра да је важно припадање „и једном и другом“. Ипак, 57% испитаника истиче да национална припадност не детерминише и верски идентитет (Николић, Јовић-Лазвић, 2011, 119-120).

духовност је 35 пута била асоцијација на 17 стимулуса, међу којима су и *Руси 3, исток 2; православци се, од 8 реакција, 6 пута везују за Русе, православље – за стимулусе Руси 8, Москва 5, Срби 4, руски језик 3, исток 2, Балкан, руски, православни – за стимулусе руски 3, српски 2, док православно као једини стимулус има руски. У асоцијацијама на канонизоване Божије угодике ипак преовладавају ликови из националне историје. За Србе је најчешћа асоцијација на стимулус *светац - Свети Сава 61, следи кнез Лазар 3; Руси далеко ређе у свести имају националне свете – Серафим (Саровски, прим. наша) и С.[Сергий] Радонежский* једини су асоцијати из националне историје Цркве на стимулус *святой* (од укупно 13 реакција), док су у АП *святая* (укупно 21 реакција) наведене искључиво личности из других средина.*

Увид у структуру поља може нам помоћи да лакше уочимо разлике у психолингвистичким значењима лексема које се на лексикографском нивоу третирају као еквиваленти. Тако, лексикографска дефиниција лексеме *вера* у српском језику, према РСЈ, укључује следећа значења: 1. а. уверење, убеђење да постоје натприродне силе и виша, божанска бића, која управљају универзумом, религиозност. б. такво учење, религија, одређена религија, вероисповест; 2. задата реч, заклетва, обећање. 3. а. увереност да је нешто тачно или стварно, односно да ће се остварити, уверење, убеђење (*вера у победу*). б. поуздање, поверење (*вера у народ, вера у омладину*). Друго значење, судећи према резултатима асоцијативних експеримената, може се оквалификовати као архаично (потврђују га само идеосинкретична реакција *или невера* (прецедентни текст – *вјера ил невјера*) и делимично реакција типа опозита *невера* са фреквенцијом 6 (делимично, с обзиром на полисемичност лексеме *невера* – 1. неверство; 2. издајник; 3. неверица, сумња, РСЈ). За говорнике српског језика најактуелније је значење (1а), што убедљиво показује доминантан проценат функционалних веза у домену религије - 46,02%, знатно мање (1б), са 6,67% потврда, док су функционалне везе изван религије, које потврђују значење (3), заступљене са свега 5,68%. Насупрот томе, у свести носилаца руског језика примарно је значење 'уверење, убеђење' са укупно 33,98% потврда у асоцијацијама које се односе на функционалне везе изван религије, док је за семантику

'религиозност' везано 14,42% асоцијација, а за семантику 'вероисповест' свега 1,03%¹².

Наше истраживање показује подесност методе анализе асоцијативних поља за утврђивање религиозности код репрезентативног корпуса испитаника, као и њену компатибилност са социолошким методама утврђивања индикатора религиозности. Такође, чини нам се да ова студија поткрепљује и већ доказану адекватност ове методе у домену конфронтационих испитивања језичке слике света код припадника разних етносоциокултурних заједница у циљу идентификовања и разјашњавања релевантних истоветности, сличности и разлика.

Лексикографски извори

Большой толковый словарь русского языка. Ред. С. А. Кузнецов.

Санкт-Петербург: «Норинт», 2004.

Р. Драгићевић, П. Пипер, М. Стефановић, *Обратни асоцијативни речник српскога језика (II део; од реакције ка стимулусу).*

Београд: Београдска књига, Службени лист, Филолошки факултет у Београду, 2011.

Ю. Н. Караулов, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева, *Русский ассоциативный словарь.* Москва: Помовский и партнеры. – Т. 2, 1, 2 (1994). – Т. 2, 3 (1996). – Т. 4, 5 (1998).

П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић, *Асоцијативни речник српскога језика. (I део; од стимулуса ка реакцији).* Београд:

Београдска књига, Службени лист, Филолошки факултет у Београду, 2005.

Речник српскога језика. Ур. М. Николић. Нови Сад: Матица српска, 2007

Цитирана литература

Драгићевић, Р. (2010). *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу.* Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Караулов, Ю. Н. (1996). Типы коммуникативного поведения носителя языка в ситуации лингвистического эксперимента. У: Н. В.

---

¹² У БТСРЈА семантика лексеме *вера* дефинише се управо у овом поретку: 1. твердая убежденность, глубокая уверенность в ком-, чем-л. 2. религиозное учение, вероисповедание; религия. 3. доверие (разг.)

- Уфимцева (Ур.), *Этнокультурная специфика языкового сознания* (67-96). Москва: ИЯ РАН.
- Кобозева, И. М. (2007). *Лингвистическая семантика*. Москва: КомКнига.
- Николић, М., Јовић-Лазић, А. (2011). „Религиозна“ транзиција и/ или транзиција „религиозности“ у Србији. У: А. Младеновић (Ур.), *Религиозност у Србији 2010: истраживања религиозности грађана Србије и њиховог става према процесу европских интеграција* (113-121). Београд: Хришћански културни центар – Центар за европске интеграције – Фондација Конрад Аденауер.
- Стефановић, М. (2012). *Језичка слика породице у руском и српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Стефановић, М. (2013). Црква у асоцијативном систему српског језика. У: Ј. Грковић-Мејдор, К. Кончаревић (Ур.), *Теолингвистичка проучавања словенских језика = Theolinguistic Studies of Slavic Languages* (285-294). Београд: САНУ – Одељење језика и књижевности.

LANGUAGE ABOUT RELIGIOUSNESS: METHODOLOGICAL SCHEMES OF RESEARCH

Summary: This paper shows how an analysis of associative fields of lexemes from the semantic field „religion and church“ may reveal some indicators of religiousness in contemporary Russian and Serbian societies. In the investigation of the associative fields of the selected lexemes and reactions offered in associative sentences of the two languages (Караулов et al., 1994; Пипер et al., 2005) are grouped identically exploiting the principle of semantic closeness borrowed from linguoconceptology, which served as a method for identifying the structure of associative fields containing the center, near and furthest periphery. This methodological approach enables access to sociologically and culturally relevant data about religiousness in contemporary Russian and Serbian societies through linguistic research.

Keywords: methodology of linguistic research, theolinguistics, religiousness, associative fields of lexemes.

Кончаревић, Ксенија. Редовни професор Православног богословског факултета Универзитета у Београду, аутор научних монографија: *Настава*

страног језика на филолошким студијама: теорија и пракса. Филолошки факултет, Београд, 1996; *Савремени уџбеник страног – руског језика: структура и садржај.* Завод за уџбенике и наставна средства, 2004; *Језик и православна духовност. Студије из лингвистике и теологије језика.* Каленић, Крагујевац, 2006; *Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку: прилози за историју.* Славистичко друштво Србије – Чигоја штампа, Београд, 2010, *Руско-српски и српско-руски теолошки речник* = Русско-сербский и сербско-русский богословский словарь. Службени гласник, Београд, 2012; *Сакрална комуникација: нормe, традиције, средства.* Православни богословски факултет – Институт за теолошка истраживања, Београд, 2013, више универзитетских уџбеника и приручника, као и више од 280 радова објављених у домаћим и страним часописима, тематским и зборницима са научних скупова. Области истраживања: лингводидактика, теолингвистика, социолингвистика, лингвокултурологија, лингвистичка русистика.
kkoncar@open.telekom.rs

Sibelan Forrester
Swarthmore College

Translation and the Role of the “Second World” in the Anglophone Literary Polysystem

Abstract: Many observers of literary translation in the United States regret the low number of translations of foreign literature published in English; the figure of 3% is often cited (and gave its name to the website of Chad Post at Open Letter Books). Why do readers in the United States (and to some extent also in the UK and Canada) rely on “hyphenated” authors to process and “translate” the encounter of foreign cultures with the Anglophone First World? Who are these “hyphenated” writers, in the case of Eastern Europe? Where is the room for non-hyphenated literature in the Anglophone literary polysystem? And what are the implications of these tendencies on world literature as it is produced and taught today? Viewed in this context, East European literatures occupy a position that is both privileged and marginalized.

Keywords: translation, Anglophone literary sphere, world literature.

Many observers of literary translation in the United States regret how little foreign literature is published in English translation. A figure often cited is that a mere 3% of publications in a year are translations—and this estimated number includes non-literary works; among literary works the number includes both new translations and reprints of established authors (in recent years Dostoevsky and Tolstoy have been especially well represented). The figure of 3% also gave its name to Chad Post’s blog at Open Letter Books.¹ At the same time, a system where publishers aim to give readers what they want (and will be more economically successful if they do ascertain and produce what readers want to purchase) should in theory mean that readers’ desires are reflected in the actual proportions of

---

¹ <http://www.rochester.edu/College/translation/threepersent/>

work published. This presentation will speculate on why readers in the United States (and to some extent also in the UK and Canada) might be relying on “hyphenated” authors to process and “translate” the encounters of foreign cultures with the Anglophone regions of the First World. Who are these “hyphenated” writers, in the case of Eastern Europe? Where is there room for non-hyphenated literature in the Anglophone literary polysystem? And what are the implications of these tendencies on world literature as it is produced and taught today? Viewed in this context, East European literatures occupy a position in world literature that is both privileged and marginalized. The presentation will wind up with a quick survey of how and where East European languages are being taught today in North America—since knowledge of the languages is the basis of translation.

Translation Studies scholar Gideon Toury makes the point that translation is initiated by the receiving culture, which seeks information, generic or stylistic innovations, or ways to participate in new literary or cultural movements it locates in the source culture. Now, if you walk through a typical bookstore in the United States or the United Kingdom, the section of literature in translation will be much smaller than the analogous section in any serious bookstore in Belgrade. (I have just checked several bookstores in Belgrade, so this is confirmed.) Indeed, in the United States the literature in translation is likely to be intermixed with originally Anglophone works. This is not only a matter of the greater role of translations in the literary cultures of “small” languages, since a serious bookstore in Germany or Russia will also have a substantial section of literature in translation, but a general trend in the Anglophone world, as the 3% figure confirms.² How is the need for a productive “otherness” that Toury’s comment identifies being met for Anglophone readers?

World literature (to pick up Goethe’s term, still usable largely as originally defined) naturally depends on what makes it into translation: a

---

² The emergence of large online booksellers such as amazon.com and others certainly expands the number of translations available, and it also keeps books that are translated but out of print available as used copies, or at least as notes that the book is not available. Moreover, since 2010 the venture AmazonCrossing has been publishing new translations into English; the reach of online vendors creates a huge virtual bookstore with many more options for the reader who seeks literature in translation.

work that remains in a single language will never have much impact outside that language. (The prestigious Nobel Prize for Literature, for example, cannot be awarded to a writer whose works the judges cannot read.) The most complete circulation of literary works becomes possible once they are canonized and its copyright has expired; indeed, creating new translations, which *can* be copyrighted, is a way to continue to profit from writers like Dante, Dostoevsky, or more recently Čapek (first user of the now ubiquitous word “robot,” in his 1918 play *R.U.R.*). Linguists estimate that about 7000 languages are spoken in the world today, though many of these are endangered and have few remaining speakers. Only 189 or so languages, however, possess a written literature, and that number includes Sanskrit, Classical Greek, and some other “dead” languages. Thus, one can quickly reckon that Eastern Europe has more than 10% of the world’s literary languages. Here I do not elaborate on the point that Pascale Casanova’s very influential 2004 book *The World Republic of Letters* does not devote much attention to Eastern Europe, concentrating instead on the “first” and “third” worlds. I do not know how popular Casanova’s book is in Eastern Europe—a quick online search suggests that it has not yet been translated, though it shows up on university course syllabi. The willingness of Eastern Europeans to learn from her appears to be greater than her willingness to engage “the second world” in her book. Nevertheless, holding a tenth of the world’s literary languages is a considerable privilege.

Let us look more specifically at the Anglophone world’s relationship to the literatures of Eastern Europe. Any consideration of this topic must take into account the Cold War, which created a certain obsessive focus on this Other—at least on the Soviet Other, who for citizens of the United States largely obscured the rest of Eastern Europe in a simple dualism of Us and Them. (One might argue that for citizens of the United States the USA similarly obscured other Western nations who comprised the Cold War “Us.”) For Britain, in the last several decades, one significant discursive Other is presented by residents of “Third World” former colonies, who are “writing back” to the metropole or imperial center, using that center’s language which they have mastered perfectly. The United States offers a different case (as does Canada to some extent); I would suggest that otherness enters the literary world largely in the work of

"hyphenated" writers,³ immigrants from many other countries who begin to write in "accented" English.

The hyphenated writer is an immigrant rather than an émigré, as the former term emphasizes the place to which a person has come, rather than the place *from* which he or she has come. There is very often a narrative break at the moment of leaving the old country in family stories told by the immigrant's later descendants. Put in terms familiar to a U.S. reader, the new family story often begins on Ellis Island, where many new immigrants were actually eager to shed the linguistic signs of an oppressive past, and many received new last names (either at their request, or by arbitrary decision of officials there).⁴ Hyphenated writers in effect cover the territory bridged by a translation; they self-translate, presenting the otherness or foreignness they experience and represent in contact with and in contrast to U.S. culture, sometimes of a multicultural kind (when immigrants live in large cities, which can be spectacularly multinational),⁵ other times set in the "heartland" of America. Many refugees have been settled in areas far from the coasts, and these groups can eventually attract many more members, growing into something like the significant Bosnian community in St. Louis, Missouri.

Hyphenated writers of this kind include a number of successful authors: I would recommend Sandra Cisneros's *The House on Mango Street* (written with very effective "Spanglish"); Amy Tan's *Joy Luck Club*; Maxine Hong Kingston's *Woman Warrior*; Chitra Banerjee Divakaruni's *Mistress of Spices*. These authors' names make clear at once which ethnic or national identities stand on the left of the hyphen.

---

³ I borrow this term from my colleague in the Spanish Program at Swarthmore College, Luciano Martínez; as far as I know it has not (yet) become a standard term in English.

⁴ Here is a joke that treats this phenomenon. A new immigrant turns up in New York City synagogue and introduces himself as Shane Ferguson, which sounds more Irish than Jewish. He explains that he planned to ask the official at Ellis Island to put his name down as Rudolf Valentino, but when the official asked his name he slapped his forehead and exclaimed "*Shayn fergessen!*" ('I've already forgotten,' in Yiddish).

⁵ A non-literary example of this is the film *Moscow on the Hudson*, starring Robin Williams as a Soviet musician. He defects to the U.S. on a trip to New York City and quickly discovers that most of the characters around him are also from somewhere else.

The United States is famously a country of immigrants, so it makes sense that readers would find narratives of immigrant experience especially interesting. Certainly earlier generations were also intrigued by narratives about immigrant communities, like Willa Cather's 1918 novel *My Ántonia*, with its titular heroine's name marked as not White Anglo-Saxon Protestant (in fact, she is Czech). Native American authors, Sherman Alexie for instance, are ironically often approached in the same way, as if they were immigrants to the dominant culture whose writing will reveal stories of adaptation rather than some kind of Otherness from which the reader undertakes to learn.⁶ In practice, these hyphenated writers may "pre-chew" the foreign elements in their work; the reader sees the author's or narrator's or character's own confrontation with otherness, mediating between past and present, old and new culture and language, rather than directly confronting something truly Other. Hyphenated writers are teaching American readers about our own immigrant past, stressing an Otherness that is already here and striving to adapt, whether completely or in part.

Given that background, who are the best-known writers from Eastern European immigrant cultures in North America? This is a brief and incomplete list. From Russia, a number of successful authors immigrated to the U.S. as children, in the largely Jewish Third Wave of Russian emigration, and are now in their late 30s or early 40s. They include Gary Shteyngart, Larisa Vapnyar, or Irina Reyn. Askold Melnyczuk, founder of the literary journal AGNI, was born in the US, but his 1994 novel *What Is Told* treats the saga of the Zabobon family from First-World-War-era Bukovina to Ukrainian émigré life in the United States, based on his own childhood.⁷ Eva (born Ewa) Hoffman presents her life as a Polish child who moved to Canada in her 1989 book *Lost in Translation*.⁸ Aleksandar Hemon has become a successful American writer and now is also sought after as an editor and compiler of foreign literature in translation, in the

---

⁶ Aside from writing by authors like Alexie, Native American discourse is often taken by the dominant culture as representative of "New Age" spiritual values.

⁷ The Ukrainian word "zabobon" means something like an old wives' tale – so the family truly represents "what is told."

⁸ Hoffman's 1994 *Exit into History: A Journey into the New Eastern Europe*, attracted criticism for its "orientalization" of some Balkan countries, though evidently readers found her treatment of other East European countries more acceptable.

volumes of *Best European Fiction*, published by Dalkey Archive Press for the past several years. (One student signed up for my course on East European Literature in translation because she had read his 2000 book, *The Question of Bruno*—which of course was not a translation.) Josip Novakovich (note the way he spells his last name professionally) has also turned to former Yugoslav topics in his U.S. publications. Most of these writers came to the US as children, so they are at once truly natives of the old country and young enough to acquire an outstanding command of English and be fully conversant with its idioms and literary fashions. The foreignness in their writing style or “accent” lets them intentionally approach the reader from a non-standard angle.

Of course, this is far from the first generation of immigrants to take to writing in English. Magdalena Zaborowska’s 1996 scholarly study *How We Found America* presents a number of earlier Polish and Polish Jewish immigrant writers—juxtaposing them with perhaps the most successful immigrant writer from Russia, Vladimir Nabokov, who is now part of university curricula as both a Russian and an American writer, and who claimed he had killed the Russian writer in himself in order to be fully realized in his new country.⁹ (Despite his strong antipathy for the Soviet Union, Nabokov nevertheless saw himself as a uniquely qualified, perhaps indeed the sole qualified purveyor of Russianness to the frustratingly ignorant Americans.)

Some immigrant authors continue to write in the original language long after arriving in North America, continuing emphasis on their émigré identity. One important example is I. B. Singer, who continued writing in Yiddish even after his English became very proficient. Following the Second World War, one can imagine why a writer of Yiddish might want to do all he could to advance the language; modern Hebrew in Israel quickly developed a strong secular literature, and Singer was able to use Yiddish (previously the secular language in contrast to ritual, religious

---

⁹ One must note that Nabokov was trilingual almost from birth: his wealthy family had French- and English-speaking governesses. Nabokov received his undergraduate degree at Cambridge University in England in 1922. He may have killed the Russian writer in himself, but he certainly did not start his American writing career in an English as a Second Language class in 1940.

Hebrew) to express heterodox religious topics.¹⁰ His short story “The Little Shoemakers” offers a touching fantasy of reconciliation, where the rift between home village and the new country is healed and restored, and Abba Shuster’s now wealthy children can pluck their elderly father out of the Holocaust and bring him to New Jersey, where he in turn revives their memories and filial piety. For many American Jews whose parents originated in Eastern Europe, Yiddish was a language the older generation used to discuss things they did not want the children to hear; now it is the third or fourth generation of descendants who are eagerly learning Yiddish as a foreign language. (Compare Irish poet Nuala ní Dhomhnaill, who was born in Lancashire and moved to the West of Ireland as a child. She continues to write her poetry in Irish, though most of her readership is Anglophone, partly to keep fellow Irish poets translating her poetry, so they do not forget their Irish, often learned in school rather than at home.) As Singer’s experience shows, many immigrant communities want cultural production from their representatives to maintain a “frozen” version of the Old Country culture rather than challenge it. This helps to explain why it is the children of immigrants or immigrants who arrived as children, with their better English and complete if complicated entrée into the dominant culture’s discourse, who challenge that old culture while using it to question the generally WASPy dominant culture.

So where in all this is there room for translation—the promised topic of this presentation? Stated otherwise: where is there room for non-hyphenated literature, whose Otherness remains in the translation even when the language is transformed, whose Otherness indeed defines the new work *as* a translation? Poetry offers one such place, perhaps because writing viable poetry demands more complete command of a language. Joseph Brodsky won the Nobel Prize for Literature in 1987 and then was U.S. Poet Laureate, where among other projects he had a touching idea that books of poetry could be sold in supermarket checkout lines, where one usually finds cheap candy for “impulse purchases.” Brodsky and some other authors who write in Russian (such as Vasily Aksyonov) are a special case even among immigrants, since they did not choose to come to the US but were stripped of their Soviet citizenship and expelled from the Soviet

---

¹⁰ As Cynthia Ozick’s story “Envy, or, Yiddish in America” shows, many American Jews objected to Singer’s versions of Jewish culture in stories about both past and present.

Union (Brodsky in 1972, Akhmatova in 1980). That story might well make a person an émigré but not an immigrant, which could definitely be said of Aleksandr Solzhenitsyn: unlike Brodsky and Akhmatova, Solzhenitsyn returned to Russia in 1994, a few years after it became Russia again. Brodsky found employment as a professor of Russian literature, not a teacher of creative writing, and he never stopped writing poetry in Russian even as he was writing essays and other prose in a refined and flexible English. Eventually he did start writing poetry in English as well as translating his own poetry from Russian, and for the most part his efforts were unsuccessful, though the late Daniel Weissbort (one of Brodsky's first translators into English) strives to explain what Brodsky was trying to do in his 2004 book *From Russian With Love*.¹¹ Yet Brodsky was a true connoisseur of 20th-century Anglophone poetry, a translator of W. H. Auden and others. Russian poetry was popular in the late 20th century, with new attention to poets from the Silver Age and the Thaw periods. Part of the Cold War literary relationship between East and West involved finding "neglected" authors and bringing them out on both sides: communist authors from the US were translated in the USSR, and poets such as Akhmatova, Pasternak or Mandelstam were translated, read and studied in the US.¹² Vasko Popa was popular with readers and translators in the third quarter of the 20th century, as translating poets such as Ted Hughes looked for Otherness, seeking in Popa a "raw" kind of poetry they felt was closer to the earth and to essential human experience.

A number of interesting contemporary Russian poets are now living in the US: Vladimir Gandelman, Irina Mashinskaya, Eugene Ostashevsky, Polina Barskova, Ilya Kaminsky. All of them translate as well and all, to a greater or lesser degree, write in English as well as, or even instead of, Russian. There have been prominent Polish poets in the US as well: Czesław Miłosz, and Stanisław Barańczak—and surely there are some younger ones, but not (or not yet) as well known. The dominance of Russian literature in Western literary studies of Eastern Europe continues in immigration: a writer who is part of a "world" literature simply starts ahead.

---

¹¹ The punning title comes from a book inscription written by Brodsky himself, playing off the 1963 James Bond movie *From Russia with Love*.

¹² The large number of Russian émigré scholars working in the US and the censorship of scholarly work in the USSR created an unusual situation: some of the best work on Russian literature was done not in the USSR but abroad.

Which East European prose writers are being translated? The late Milorad Pavić was very successful in the West; the bestseller status of *The Khazar Dictionary* meant that his *Landscape Painted in Tea* was also translated (by Christina Pribičević-Zorić) and published in 1990 in a handsome edition. Nobel Prize winner Ivo Andrić not only is translated into English but remains in print; Miroslav Krleža's *On the Edge of Reason* is still in print, but shockingly his *Return of Philip Latinowicz* has been out of print for some years, and used copies are offered online now starting at \$50 or \$60. Borislav Pekić has been translated but has not sold as well in the US as you would expect. Dubravka Ugrešić has been brought into English by such prominent translators as Ellen Elias-Bursać, Celia Hawkesworth, and the late Michael Henry Heim, though her older work has slipped out of print and is no longer available in enough copies for teaching. In a younger generation, Macedonian Goce Smilevski has done well in translation, especially his novel *Freud's Sister*, published in English in 2012. (Among other recognition, the novel received a three-page review from Joyce Carol Oates in the prestigious *New York Review of Books*, though Oates did not once mention the translator, Professor Christina Kramer.) Besides Nobel Prize winner István Kertész, Péter Eszterhazy has been frequently translated from Hungarian; Albanian literature is of course represented by Ismail Kadare. Many contemporary Czech, Polish and Slovak writers have been translated, though none so far have the cachet of the late poet Wisława Szymborska.

Translation's literary superstructure relies on education, and I turn to that topic to wind up this presentation. Translation as a subject of study offers students a practical way to use a foreign language, and, though literary translation is not the most remunerative kind of translation, it appeals to some students very much. There has been a growth in programs in translation in the United States, both those focused in particular languages (New York University has established a Master's program in literary translation from French, and the University of Wisconsin at Milwaukee has one in Russian and Polish) and those in translation studies more generally (Kent State University, the University of Texas at Dallas). The popularity of these programs suggests that we will see a new flowering of literary translation, bringing a greater amount of truly foreign literature to Anglophone readers. There is a small but wonderful translation mentoring program in the U.K. as well: outstanding translators such as Robert Chandler for Russian or Antonia Lloyd-Jones for Polish work one-

TRANSLATION AND THE ROLE OF THE "SECOND WORLD" IN THE ANGLOPHONE LITERARY POLYSYSTEM

on-one to mentor selected emerging translators. Publishers of translations still tend to favor contemporary or at least recent writers, though some of the most visible translated prose involves new versions of classic Russian novels aimed at classroom use. Marian Shwartz, recently commissioned to make a new version of Tolstoy's *Anna Karenina*, has commented that you could run that novel through Google Translate and someone would buy the result.

And where are students learning the languages of Eastern Europe?¹³ Since the end of the Cold War and especially in recent years there have been significant cuts in US government funding for programs that teach less commonly taught languages, including East European languages, usually Slavic departments or intensive summer language workshops. The same thing is happening with funding for students to study the languages. Government funding sources have been moving from the State Department to the military.

Several universities with important Slavic and East European language programs in the U.S. are located near significant immigrant populations, where parents can press their children to study a bit. (I recall a student from Chicago named Slobodan Jovanović, who took my language class in fall of 1987.) The second largest urban Polish population in the world, outnumbered only by Warsaw, is not in Kraków or Bydgoszcz but in Chicago. There are significant programs in Slavic languages (sometimes including Baltic and other non-Slavic languages such as Romanian and Hungarian) at the University of Illinois at Urbana-Champaign, Indiana University, the Ohio State University, and the University of Pittsburgh, as well as elite universities on both coasts of the US and Canadian institutions like the University of Toronto. Canada offers more support for study of Ukrainian, due to the large Ukrainian immigration to Canada in the 19th and early 20th centuries. The biggest programs in what is now commonly abbreviated as BCS (Bosnian-Croatian-Serbian) are at the University of Washington and the University of Pittsburgh. This is due partly to local population and partly to the charisma of the teachers.

---

¹³ Most immigrant communities to the US have lost fluency in their languages pretty quickly. One East European exception is Latvian, which has been maintained among children of immigrants by making them go to Saturday school. Like being compelled to practice a musical instrument, this kind of thing greatly irritates children, who then become when they grow up and realize what they have.

Slavists and translators in the United States, of course, hope that these programs will continue to spark interest in East European literature and will further translation, publication, and consequent scholarly engagement in and teaching of these literatures in translation (which each time forms its own canon for that select new group of readers).

PREVOD I ULOGA „DRUGOG“ SVETA U ANGLOFONOM KNJIŽEVNOM POLISISTEMU

Rezime: Posmatrajući produkciju književnog prevoda u Sjedinjenim Državama, sa žaljenjem se dolazi do zaključka o malom broju književnih prevoda sa stranih jezika na engleski; često se navodi brojka od 3% (brojka koja je poslužila i kao naziv za blog Čeda Posta kod izdavačke kuće Open Letter Books). Zašto se čitaoci u Sjedinjenim Državama (a donekle i u Velikoj Britaniji i Kanadi) za obradu i „prevođenje“ susreta stranih kultura sa anglofonim Prvim svetom oslanjaju na takozvane pisce „sa crticom“? Ko su, u slučaju Istočne Evrope, ti pisci „sa crticom“? Gde se u anglofonom polisistemu može pronaći mesto za književnost „bez crtice“ – to jest, za izvornu stranu književnost u prevodu, mimo književnih radova imigranata? Kakav je uticaj ovih trendova na savremenu produkciju i podučavanje svetske književnosti? Posmatrane u ovom kontekstu, književnosti Istočne Evrope zauzimaju položaj koji je ujedno i privilegovan i marginalizovan.

Ključne reči: prevod, anglofona književna sfera, svetska književnost.

Sibelan Forrester is Professor of Russian language and literature at Swarthmore College in Pennsylvania. Her interests include Russian poetry, women's and gender studies, and translation (in both theoretical and practical aspects). Her latest translation into English: *The Russian Folktale* (Vladimir Propp, 2012), *Baba Yaga: The Wild Witch of the East and Russian Fairy Tales* (2013), as well as a selection of poems by Maria Stepanova, included in the book *RELOCATIONS* (2013).

sforres1@swarthmore.edu

**САОПШТЕЊА
СА КОНФЕРЕНЦИЈЕ**

**CONFERENCE
PRESENTATIONS**

Radmila A. Nastić

Univerzitet u Kragujevcu; Alfa univerzitet u Beogradu

Drama i kultura danas: razbijeno ogledalo prirode

Sažetak: Hamletov opis dramske umetnosti kao ogledala prirode i slike svoga doba može se primeniti na tradicionalnu dramu do sredine prošlog veka, ali ne i na savremenu dramu koja pruža „hrpu izlomljenih slika“ u skladu sa promenjenom koncepcijom identiteta kojeg pokušava da reprezentuje. Istoričari su zapadnu dramu predstavili kao istoriju identiteta kada se ovaj smatrao statičnim i nepromenljivim, dok drama našeg doba pruža raznovrsne slike liminalnih stanja svojih protagonista u skladu sa viđenjem identiteta kao fragmentarnog i fluidnog. Zbog toga je Erika Fišer-Lihte *Istoriju evropske drame i pozorišta* 1990. godine završila poglavljem o pozorištu *novog* čoveka i prikazom reteatralizacije pozorišta kao negacije individualnog, nagoveštavajući da ovakvu istoriju više nije lako pisati.

Ključne reči: identitet, drama, liminalnost, protagonista, re-teatralizacija.

Svojom *Pustom zemljom* T.S.Eliot je početkom 20. veka nagovestio da će slike umetnika biti samo hrpe fragmenata i da će na taj način ukazivati svojoj publici na sužavanje vizije koju savremena civilizacija nameće u smisaonom bespuću u kojem se u jednom trenutku našla:

*Kakvo se korenje prima, kakve grane rastu
Iz ovog kamenog smeća? Sine čovekov,
Ne možeš ni da kažeš, ni da naslutiš, jer znaš samo
Gomilu slomljenih slika u koju bije sunce,
A mrtvo drvo ne daje zaklona, ni cvrčak olakšanja,
Ni suhi kamen traga vode (Eliot 1988)*

Kako bi se ilustrovala centralna tema ovog rada, a to je promenjen odnos drame i života i sužavanje vidnog polja savremene drame, uzimamo dva dramska primera sa dva kraja istorije zapadne drame koji govore o

istoj temi – slepilu i uvidu. To su Sofoklov *Car Edip* i Rejbov komad *Do gole kože* (slobodan prevod originala koji glasi *Sticks and Bones*).

Do kole kože se završava scenom koja se jednim svojim aspektom nastavlja na dugu dramsku tradiciju usmerenu na ritual žrtvovanja, a drugim na uobičajene prizore preteranog i nemotivisanog nasilja karakterističnog za savremeni američki život, neretko u okvirima porodice. Dejvid Nelson, ratni veteran, pod pritiskom članova svoje porodice – majke, oca i brata, vrši samoubistvo. Njegovi najbliži srodnici pažljivo su pripremili tu scenografiju, koja je najavljena uzvikom Dejvidovog brata „mrzimo te“ (Rabe, 1993: 171). Majka donosi srebrne posude da prime Dejvidovu krv, i izvezene peškire kojima pokriva naslone stolice u kojoj Dejvid sedi i njegovo krilo, tako da je sve veoma uredno složeno i izvedeno u stilu banalnih rituala respektibilne srednje klase. Uz pomoć svoga brata Dejvid preseca vene, prvo na jednoj pa na drugoj ruci. U kuću Nelsonovih vraća se lažno veselo raspoloženje koje su naučili od televizije, svog glavnog modela ponašanja. Komad Dejvida Rejba napisan je 1971. godine, a dramatisovani događaji smešteni su u 1968. godinu dok je još trajao rat u Vijetnamu. Iz tog rata protagonista Dejvid Nelson vraćen je svojim roditeljima slep i traumatizovan.

Počeli smo sa savremenim primerom jer je onaj klasični svima poznat. Moćni Edip kroz agoniju otkriva da je sâm uzrok kuge koja hara zemljom i vadi sopstvene oči da ne bi gledale svoj voljen ali prokleti porod. Njegova drama tu ne prestaje jer tek lišen fizičkog vida on postaje sposoban da se zagleda u dubinu tragedije svoje dece. Čovek koji je rešio zagonetku prirode nije znao odgovor na osnovno pitanje *Ko sam ja?* Do tog odgovora doći će kroz strahovitu patnju. Frensis Fergason u svom znamenitom pokušaju da definiše pojam pozorišta uzima Edipovu dramu kao paradigmu puta ka samospoznaji koja je po njemu bit tragičkog pa i dramskog, a sastoji se od namere, patnje i saznanja. Na toj putanji važno je da početni podsticaj potiče od samog protagoniste (Fergason, 1979: 36-48). Edip, zaista, ljutito poziva Tiresija da otkrije uzrok kuge i preti krivcu kaznom i progonstvom. Znajući istinu i njene kobne posledice, Tiresije nerado nastupa jer, kao što je i predvideo, Edip teško prihvata istinu. Tek ga smrt majke-supruge tera da pogleda istini u oči, i Edip u očajanju izbode svoje zenice iglama iz Jokastine haljine. Na Horovodin prekora da nije smeo tako da ugasi *svetlost* svoga bića, Edip odgovara: dok je imao fizički vid nije dobro video, on više ne želi na takav način da vidi žrtve svoga zlodela, već će svoje voljene kćerke, sa kojima je bio nerazdvojan, od

sada da gleda samo zagrljajem (Sofokle, *Car Edip* 1964: 67-72). Metafora o slepilu i uvidu postala je stalno mesto zapadne književne teorije sve do dekonstrukcije. De Man je po toj metafori dao naslov svojoj studiji, u kojoj tvrdi da kritičari svoje najdublje *uvide* ostvaruju u trenucima najveće *zaslepljenosti* (De Man, 1975: 48-49), „onda kada se njihova zadata, opšta shvatanja literature sukobe (i diskredituju) u susretu sa konkretnim rezultatima do kojih ih dovodi tumačenje“ (Jovanov, 1999).

Edipovu sudbinu razumeli su i doživljavali svi građani Atine koji su imali pristup pozorištu, i ona je dovodila do kolektivne katarze. Edip jeste bio kralj, ali je svoj inicijalni zločin počinio kao putnik, drumski razbojnik – ili bilo ko, a njegov kasniji vladarski status učinio je da upravo zbog njega stradanje bude bolnije jer je bacilo senku na sudbinu cele zajednice. Fridrih Niče je preterano idealizovao grčki etos kada je pisao o uživanju Grka u tragici koja ih je pričom o smrti dovodila u bliskiju vezu sa životom pa su ga zbog toga voleli još više. Vredi, ipak, podsetiti se nekih njegovih tvrdnji iz *Rođenja tragedije* koje govore o tome koliko je Helenima značila tragedija, jer im je prikazivala sliku njih samih u trenutku velike transformacije društva iz herojskog u ljudsko doba. To prikazivanje koristilo je sintezu oprečnih umetničkih principa koja je u teatru zahtevala angažovanje celog čoveka kako bi se razumela tragika pojedinca u tom previranju, i kako bi se kroz spoznaju o neminovnosti smrti još više zavoleo život:

*Isti nagon koji rađa umetnost kao dopunu i usavršavanje života, mameći time na dalje življenje, doveo je i do stvaranja olimpijskog sveta, u kojem je helenska 'volja' držala pred sobom **ogledalo što preobražava**. Tako bogovi opravdavaju ljudski život živeći tim životom i sami – jedina dovoljna teodikeja.¹ Postojanje pod vedrim sunčevim sjajem takvih bogova oseća se kao nešto za čim vredi težiti samo po sebi, i stvorni bol homerskih ljudi vezan je za rastajanje sa životom, pre svega za skoro rastajanje: tako što bi se sad o njima, obrnuvši Silenovu mudrost, moglo reći da bi **'najgore za njih bilo da ubrzo umru, a drugo po redu zlo – što uopšte moraju jednom umreti'**. (Niče, 1983: 49-50)*

---

¹ Božje opravdanje. – prim.prev.

Za Ničea su junaci grčke tragedije, pa i Edip, bili samo maske bogova, odnosno na prvom mestu maske Dionisa koji je za Ničea bio metafora čoveka. Za Fergasona (u duhu Aristotela), kao što je rečeno, Sofoklov Edip je obrazac tragičkog puta, ali za Gilberta Marija to je bio Euripidov Edip jer je po njemu u ovoj drami tragička putanja bila jasnije i racionalnije dramatisovana bez onoga što je Mari video kao balast retoričkih figura i emocionalnosti (Fergason, 1979: 56-58). Erika Fišer-Lihte je, pak, smatrala da je Eshilova trilogija *Orestija* najbolje ogledalo atinske kulture u tranziciji, dok je za Hegela *Antigona* najbolje izražavala suštinu tragičkog etosa. Pomenuta autorka je u *Orestiji* videla dramu o napetosti i borbi između tri idejna principa u Atini: Furije traže osvetu zbog Orestove izdaje plemenskih interesa koji su uspostavljeni kroz krvno srodstvo između njega i njegove majke Klitemnestre; Apolon zastupa božanski poredak – odanost Zevsu i Heri kad od Oresta traži da osveti oca; Atina, pak, uvodi novi princip pravnog poretka kojeg predstavlja Areopagus kada brani Oresta jer je njegov čin u interesu polisa. Naime, Egist preuzima vlast posle Agamemnovog ubistva i uvodi tiraniju i despotsku vladavinu (Fischer-Lichte, 2002: 11-18). Sličan stav o istorijskom značaju i značenju grčke tragedije kao drame prelaska sa religioznog na svetovni sistem mišljenja imaju Vernan i Vidal-Nake u svojoj dvotomnoj studiji o mitu i tragediji u Antičkoj Grčkoj (Vernan, Vidal-Nake, 1993: 23-45). Hegel je u *Antigoni* video otelotvorenje dijalektičkog kretanja istorije kroz izmirenje suprotnosti koje u ovoj tragediji predstavljaju Kreont i Antigona, jer Antigonu nije smatrao superiornom u odnosu na njenog ujaka Kreonta u pogledu moralnog stava, već ih je oboje video kao predstavnike suprotstavljenih vidova moralne ispravnosti i pravde (Lešić, 1979: 131; Hegel, 1979: 175). Bez obzira na ove različite fokuse, iz prethodno izloženog može se izvući zaključak da se grčka tragedija smatrala *ogledalom svoga sveta u previranju* jer je dramatisovala njegove prelomne trenutke.

U drugom velikom razdoblju zapadne drame i pozorišta, elizabetanskoj Engleskoj, Vilijam Šekspir je iz drame u dramu ukazivao na važnost pozorišta kao puta do istine. Njegov Hamlet u nekoliko mahova izražava veliku veru u teatar, počevši od oduševljenog pozdrava glumcima kao hroničarima svoga doba, preko upotrebe pozorišta kao mišolovke u koju hvata savest svoga strica, do završne scene u kojoj moli svog prijatelja Horacija da ostane živ kao svedok događaja, kako bi potomstvu predstavio objektivnu sliku o drami pojedinca, ali i o drami Elsinora i Danske

(Šekspir, 1978: 63-64, 77-80, 150-151). Na drugom kraju istorije, pak, imamo *Hamleta mašinu* Hajnera Milera, avangardnu, eksperimentalnu obradu hamletovskog motiva, u kojoj moderni Hamlet stoji leđima okrenut ruševinama Evrope i svojim rastrzanim, opscenim jezikom komentariše raspad civilizacije, izvrćući repliku Šekspirovog Hamleta da je nešto trulo u državi Danskoj u nešto je trulo u ovom dobu nade; Horacije dolazi prekasno, i za njega nema mesta u tragediji ovog Hamleta. Na delu je ono što Fišer-Lihteova naziva reteatralizacija – stavlja nam se do znanja da je u pitanju pozorište u kojem se igra kraj drame. Došlo je do kolapsa umetnosti kakvu smo do tada znali, drama je ukinuta, ljude ne zanima hamletovska niti bilo koja druga drama. Televizija je postala sve, a ona pruža svakodnevnu prezentaciju montirane gnusobe i veštačke zabave. Ofelija, revolucionarka, objavljuje potpuni raskid s prošlošću, i taj diskontinuitet predstavlja kao dobru vest. Ona se s novom nadom obraća gledalištu u ime žrtava – žena, eksploatisanih masa, porobljenih zemalja trećeg sveta (Miler, 1988). U tome je razlika između Milerove i Beketove drame *Kraj igre* koja se bavi istom temom, jer u ovoj drugoj vreme se zaustavilo. Ofelija govori polifonim glasom iz koga je autor nestao, a završetak drame je otvoren, ostavljaj čitaocu/posmatraču da učita utopijske scenarije (Fischer-Lichte: 347). Treba naglasiti da je komad nastao 1979. godine, pre najnovijih apokliptičnih događaja širom zemaljske kugle.

Ako se vratimo na naš početni savremeni primer, na Rejbovu dramu, videćemo da se ona u suštini ne razlikuje toliko od antičkih prethodnika po vrsti dramatisovanog iskustva i postignutom efektu, koliko su se promenile okolnosti u kojima se drama piše i izvodi u američkom i drugim savremenim društvima. Drama, naime, nije više u žiži društvenih zbivanja, kako je to obrazložio Divinjo (Divinjo, 1978: 722), tako da stvaraoci i publika najčešće ne pripadaju istoj strukturi osećanja (Vilijams, 1979). Protagonista Rejbove drame ne zove se slučajno Dejvid kao i njegov autor, jer je iskustvo prikazano u drami zasnovano na autorovom ličnom iskustvu iz rata u Vijetnamu. Rejb teatralizuje sužavanje polja dramskog kroz prikaz jednog konkretnog iskustva pridodajući mu univerzalni značaj. Postoji više indikacija u tekstu da Dejvidovo slepilo nije toliko fizičke prirode niti rezultat objektivnih okolnosti, koliko njegov lični izbor da ne gleda banalnu stvarnost života svoje bezosećajne porodice posle povratka iz rata, već da ostane intimno zagledan u ono što je ostavio na ratištu. Jedino sa ratnim drugovima on može da podeli iskustvo koje je toliko

traumatično da se teško može iskazati rečima. To iskustvo podrazumeva i sećanje na nevine žrtve američke ratne agresije sa kojima je počeo da se identifikuje, kao i ljubav prema vijetnamskoj devojci, koja se u njegovoj sobi pojavljuje kao duh prošlosti od koje ne može i ne želi da se rastavi.

Kao što Dejvidova porodica iz Rejbove drame ne želi da učestvuje u njegovoj drami, tako ni dobar deo američke publike ne želi da vidi ovu dramu kao svoju dramu, jer joj konstantno ratovanje van zemlje daje iluziju da je se ne tiče i ne dotiče ono što dramski pisac prikazuje. Dok sve pomenute drame predstavljaju liminalna stanja protagonista, razlika postoji u vrsti liminalnog iskustva koje se dramatično, odnosno u strogo odvajanju estetskog i empirijskog. Liminalnost kao estetsko iskustvo (u dramskoj predstavi) za razliku od liminalnosti kao društvenog odnosno životnog iskustva ima za cilj samo proces transformacije, kaže Fišer-Lichte (Fischer-Lichte, 2004: 174, 199) ili mimezisa putovanja odnosno kretanja, kako smo to ranije definisali (Nastić, 2010). Liminalna iskustva ili rituali čiji je tok usmeren ka postizanju nekog cilja, pak, pripadaju sferi neestetickog.

Činjenicu da su mnoge savremene predstave otvorile mogućnost transformacije pojedinačnog gledaoca i njegovog prenošenja u stanje liminalnosti Fišer-Lichte smatra budućnošću performativnog. U tom smislu ona vidi odstupanje od aristotelovskog pojma tragičkog teatra, fenomena saosećanja, straha i katarze. Transformativna snaga savremenog pozorišta, prema ovoj autorki treba da bude nešto drugo. Ta različitost ogleđa se upravo u drugačijoj prirodi liminalnog iskustva kojeg pruža a koje odstupa od ritualne strukture klasične tragedije čije je kretanje ka promeni statusa/identiteta nepovratno, dok je transformacija koja se događa u savremenom pozorištu privremenog karaktera (Fischer-Lichte, 2005: 252). Od ranih dramskih primera u Engleskoj i Americi preko masovnih spektakala nazvanih ritualnim pozorištem kasnih šezdesetih i ranih sedamdesetih godina dvadesetog veka često je dolazilo do fuzije pozorišta i rituala. Pošto su se od 1970-tih u pozorištu i performansu razvili novi umetnički postupci zasnovani na telesnom prisustvu i saučestvovanju glumaca i gledalaca, nije više bilo potrebe za fuzijom pozorišta i rituala kako bi se pozorištu vratio njegov transformativni potencijal (Fischer-Lichte, 2005: 255). Pozorišno zajedništvo koje se u novom teatru formira više ne zahteva elemenat žrtve, mada se žrtvovanje često simbolično pa i stvarno izvodi na sceni. U postindustrijskom društvu zajedništvo nije zasnovano na ideologiji,

pogotovo ne na žrtvovanju, i privremenog je karaktera, tvrdi ova nemačka autorka. Gledajući na pozorište dvadesetog veka (doba ekstrema), utopijska vizija pozorišnog zajedništva ostvarena, na primer, u Rajnhartovom pozorištu, i danas ostaje kao „ambivalentna blistava zvezda u svetu tame“, koja i dalje širi svetlost i nadu, ali „delimično i podržava opasne strategije“ (Fischer-Lichte, 2005: 258). Novi koncept pozorišnog zajedništva u modernim, posebno post-industrijskim društvima mnogima izgleda kao jedino moguće rešenje. Da li će doprineti stabilizovanju naših društava, ostaje da se vidi – završava Fišer-Lihte svoju knjigu *Theatre, Sacrifice, Ritual*, koja, kao što se iz izloženog vidi, pokazuje podozrenje i strah od opsežnijeg pozorišnog zajedništva koje je u nekim trenucima istorije moglo da ima revolucionarni značaj.

Jedna vrsta novog pozorišta nastala je pod okriljem anglofone drame otprilike u isto vreme kada je Fišer-Lihte počela da piše svoju knjigu. Ono se na jedan način nadovezuje na tradiciju savremenih klasika koji su uspešno dramatisovali individualna liminalna iskustva – Harolda Pintera, Edvarda Olbija, Sema Šeparda i drugih, a na drugi način je inovativna i ikonoboračka. Radi se o takozvanom novom brutalizmu, pozorištu ekstrema, ili dramaturgiji „pesnicom u lice“. U knjizi koju je objavio 2000. godine Aleks Sirz je uveo termin koji je ovde više automatski nego promišljeno preveden kao „pesnicom u lice“. Termin se zadržao u upotrebi pri označavanju dramskog izraza generacije mlađih pisaca devedesetih godina prošlog veka koja je prodrmala pozornice Britanije, a ubrzo se proširila na druge evropske zemlje i preko okeana (Sierz, 2000). Ta drama današnjih dana fokusirana je na eksplozije nasilja i nepravde širom sveta, sa prilično jasnim lociranjem žarišta tog zla u svom okruženju, ali i porukom da u izvesnoj meri svi možemo postati ili već jesmo saučesnici u zlu.

Termin “in-yer-face”, preuzet iz sporta i novinarstva, u pozorištu označava emocionalni ekvivalent snažnog fizičkog potresa koji nas kao posmatrača uvlači u dramu i menja našu percepciju. U početku dočekan s ljutitim negodovanjem kao „brutalizam“, „ekstremizam“, „provokacija“ i slično, i svrstan u senzacionalističke pojave sa optužbom da se nasilje i psovke prikazuju radi trenutnog efekta, ovaj dramski izraz u suštini je liričan i počiva na moćnim scenskim slikama, simbolima i metaforma koji ga povezuju sa počecima antičkog pozorišta, i sa kasnijim uzletima dramske umetnosti, od Eshila i Sofokla, Seneke, preko Šekspira, Vebstera, Forda. Uočena je i srodnost sa artoovskom idejom „surovog

pozorišta“ koje ima za cilj da protrese uspavanu podsvest i poput kuge dovede do pročišćenja i angažovanja sveže energije. Ova poetika je svoj ekvivalent dobila i na filmu, a neki dramski tekstovi, poput *Trainspottinga* Irvina Velša, realizovani su i na pozornici i na filmskom ekranu (Sierz, 2000: xi-xiii).

U uvodu za svoju pomenutu knjigu Sirz navodi da mu je namera bila, kako u podnaslovu i kaže, da napiše „ličnu polemičku istoriju“ britanskog pozorišta devedestih, čiji značaj poredi sa pojavom „gnevnih mladih ljudi“ 1956. godine. Centralni deo priče o ovom razdoblju je drama Sare Kejn *Razneseni (Blasted)*, prvi put izvedena u pozorištu Royal Court 1995. Upravo ovo delo, kao i ono koje je otvorilo četvoronedeljnu sezonu nove drame u pozorištu Pleasance u severnom Londonu, 4. Novembra 1998. - *Snatch* dvadesetjednogodišnjeg Pitera Rouza (Peter Rose), predstavljaju paradigmu novog izraza kojeg ilustruje i kratki film koji je režirala Sara Kejn, *Koža (Skin)*. Prikaz scena ekstremne brutalnosti – ubistva, sakaćenja, incesta, silovanja, psovanja, kanibalizma – u svojoj osnovi sadrži poruku da svaki počinitelj može postati žrtva, izvrtanjem uloga u drami. Gledalac, zato, više nego sa pojedinačnim likovima i njihovim nadrealnim sudbinama, empatiše sa položajem humaniteta u svetu surovosti. Autori ove vrste drame pribegavaju izvesnoj „šok taktici“, jer osećaju da je ono što imaju da saopšte izuzetno važno i hitno, a to je istovremeno i nešto što njih lično tišti (Sierz, 2000: xi-xiii).

Drama *Snatch (Grabež)* počinje scenom u kojoj se dva studenta, Pol i Sajmon, razmeću silovanjem devojke koje su prethodne noći doveli u stan. Pred zoru, zgrčena figura devojke Bet počinje polako da se pokreće u pozadini pozornice, ustaje, drhti, sva u modricama i ranama, i obraća se siledžijama rečima: „Moglo je biti gore. Mogla sam ja da budem na vašem mestu“ (3). Uz bljesak crvenog svetla Bet i Pol zamenjuju mesta (tela), pa Bet postaje siledžija pred kojom Pol u ženskom telu uzmiče. Ona ga vezuje, zapuši mu usta, odseca penis, krv šiklja, a Bet ponovo zamenjuje svoj položaj sa Polom, oslepljuje Sajmona i odlazi uz uzvik: „Preživetiću ja ovo – preživetiću“. Slične situacije imamo u drami *Razneseni* i u filmu *Koža (Skin)* koji kroz drugačiji medijum (filmske umetnosti) predstavlja istu centralnu sliku kao i drama, ali sa većim ubrzanjem (svojevremeno ovom medijumu). Stoga, ako ne lakše i snažnije onda bar brže dopire do svesti i emocija učesnika u dramskom činu (Sierz, 2000: 3-10).

Dramska konvencija *pesnicom u lice* pogodna je i za reprezentovanje naših domaćih iskustava ovih ratnih i poratnih godina. Ona donosi mnogo

više od dokumentarističkog manira koji nam uporno kopira brutalnu i često nepodnošljivu stvarnost, zaboravljajući na snagu metafore, tako da nas nagoni da instinktivno zatvaramo oči u pokušaju odbrane vlastitog psihičkog integriteta. Čini se da se ovom uzoru drame „pravo u lice“ u nekim aspektima približila predstava Filipa Gajića *Veliki brat*, izvedena prethodnih sezona u KPGT, opisana od strane autora kao „rijaliti tragikomedija“, „smešna, bludna, tužna priča“ (Gajić, 2010). U njoj skoro svi učestvujemo, ali oštrica satire je prvenstveno usmerena na kreatore (kulturne) politike. Na udaru su popularne TV emisije u kojima je sadržan obrazac vladajućeg sistema (bez)vrednosti, dok je njihov rejting gledanja jedina „sigurna valuta stvarne ekonomije u ovom nestvarnom svetu“. Subjekat takvih priča je rob u robovlasničkom sistemu, a suština dramskog preokreta je u spoznaji da i robovlasnik nije ništa drugo do rob tog istog sistema (bez)vrednosti koji pokušava da kontroliše. Kroz smeh, suze i (prema mišljenju autoru ovog teksta) često suviše psovke i prozivanja stvarnih ličnosti srpske javne scene, metafora povraćanja kao ilustracija produženog mučnog stanja dobro izražava ishod drame sveopšteg poniženja, a uživljavanje se postiže ne toliko sa pojedinačnim akterima drame koliko sa samom ugroženom ljudskošću.

* * *

Iz teza u knjigama Fišer-Lihte i razgovora s njom i većinom drugih vodećih teoretičara drame na zapadu proizilazi koliko veruju da žive u najboljem od svih svetova koji doduše nije idealan, ali koji bi mogao dalje da se stabilizuje, između ostalog i delovanjem pozorišta kroz menjanje svesti pojedinaca koji idu u pozorište. Naravno, postoje i druga viđenja u drugim zemljama sveta, pre svega takozvanog trećeg sveta i globalnog juga, počevši od projekta *pozorišta potlačenih* Augusta Boala u Južnoj Americi. U Srbiji, KPGT danas deluje skoro poluanonimno, zahvaljujući prećutkivanju dominantnog pozorišno-kritičarskog staleža koji se nerado odriče svojih privilegija stečenih kroz tesnu povezanost sa vladajućom politikom. To pokazuje u kojoj meri pozorište zavisi od podrške društvene zajednice, koja bi sa svoje strane trebalo da ima razvijenu svest o tome koliko joj pozorište znači ili koliko važnost ono treba da ima.

Literatura

- De Man, P. (1975). *Problemi moderne kritike*. (G.B.Todorović, V.Jelić, prev.). Beograd: Nolit. (Original prvi put objavljen 1971).
- Divinjo, Ž. (1978). *Sociologija pozorišta (kolektivne senke)*. (B. i J. Jelić, prev.). Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod. (Original prvi put objavljen 1973).
- Eliot, T.S. (1988). "Pusta zemlja". U *Izabrane pesme*. (Ivan V. Lalić, prepev). Beograd: SKZ. (delovi online). Pristupljeno 30.07.2014. na <http://www.vojvodinacafe.rs/forum/knjizevnost/thomas-stearns-eliot-t-s-eliot-12249>. (Original objavljen 1922).
- Ferguson, F. (1979). *Pojam pozorišta*. (M. Frajnd, prev.). Beograd: Nolit. (Original objavljen 1949).
- Fischer-Lichte, E. (2004). *History of European Drama and Theatre*. (translated by Jo Riley). London and New York: Routledge. (Original na nemačkom objavljen 1990).
- Fischer-Lichte, E. (2005). *Theatre, Sacrifice, Ritual*. London and New York: Routledge.
- Gajić, F. (2010). *Veliki brat*. Beograd: KPGT. (YouTube). Pristupljeno 30.07.2014 na <http://www.youtube.com/watch?v=7sMS0Eu7xwo>.
- Jovanov, S. (1999). *Rečnik postmoderne*. Beograd: Geopoetika. (delovi online) Pristupljeno 30.07.2014 na http://ukrstenerecenice.blogspot.com/2011_03_01_archive.html.
- Lešić, Z. (1979). *Teorija drame kroz stoljeća II*. Sarajevo: Svjetlost.
- Mueller, H. (2001). *The Hamletmachine*. (translated by D. Redmond). Pristupljeno 30.07.2014 na <http://members.efn.org/~dredmond/Hamletmachine.PDF>. (Original na nemačkom objavljen 1979).
- Nastić, R. (2010). *Tragedija i savremeni svet*. Kragujevac: FILUM.
- Niče, F. (1983). *Rođenje tragedije*. (V. Stojić, prev.). Beograd: BIGZ. (Original objavljen 1872).
- Rabe, D. (1993). *Sticks and Bones, The Vietnam Plays One*. New York: Grove Press.
- Sierz, A. (2000). *In-Yer-Face Theatre*. London: Faber and Faber.
- Sofokle. (1964). *Car Edip, Antigona* (prevod Miloš N. Đurić). Beograd: Izdavačko preduzeće Rad.

- Vernan, Ž.P., Vidal-Naquet, P. (1993). *Mit i tragedija u antičkoj Grčkoj I* (Ž. Živojinović, prev.). Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. (Original objavljen 1972).
- Vilijams, R. (1979). *Drama od Ibzena do Brehta*. (M. Frajnd, prev.). Beograd: Nolit. (Original objavljen 1952).
- Hegel, J.V.F. (1979). "Dramska poezija." U Lešić, Z. *Teorija drame kroz stoljeća II*. Sarajevo: Svjetlost. (Original prvi put objavljen 1835. u *Estetika III*).

DRAMA AND CULTURE TODAY: HOLDING THE BROKEN MIRROR UP TO NATURE

Summary: Hamlet's depiction of drama as capable of holding "the mirror up to nature; to show virtue her own feature, scorn her own image, and the very age and body of the time his form and pressure," was valid up to the 19th century, perhaps even up to mid-twentieth century, while the art of the 20th and 21st centuries can offer but a "heap of broken images." Until WWII it was possible to write a history of European drama as a history of identity, when identity was imagined as something stable. Modern drama stages various spaces of liminality instead, reflecting the fluidity of the notion of identity, as illustrated in the changing position of the dramatic protagonist. Thus in 1990, at the turning point of European history, Erika Fischer-Lichte wrote *History of European Drama and Theatre* as a contribution to the history of drama as a history of identity, but she ended her survey with an account of what she called the theatre of new man, and a re-theatricalisation of theatre as a negation of the individual.

Keywords: drama, identity, individuality, protagonist, liminality, re-theatricalisation.

Nastić, Radmila. Rođena je u Beogradu gde je završila osnovno, srednje i visoko obrazovanje. Magistrirala je na Filološkom fakultetu u Beogradu 1985. godine pod mentorstvom profesora dr Tihomira Vučkovića, a doktorirala je na Filozofskom fakultetu u Nišu 1996. pod mentorstvom prof.dr Ljiljane Bogoeve-Sedlar. Zaposlena je u stalnom radnom odnosu na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu gde je izabrana u zvanje redovnog profesora 2011. godine. Kao honorarni profesor angažovana je poslednjih nekoliko godina na Fakultetu za strane jezike Univerziteta Alfa u Beogradu, gde je jedno vreme bila i u stalnom radnom odnosu. Usavršavala se u inostranstvu u okviru studijskih boravaka na univerzitetima u Velikoj Britaniji, Kanadi i SAD. Član je više međunarodnih

profesionalnih organizacija. Bila je mentor u izradi četiri odbranjene doktorske disertacije, tri magistarske teze i preko trideset master radova. Uža specijalizacija su joj drama i teorija drame koje je uspešno ukomponovala u studijske programe Filološko-umetničkog fakulteta u Kragujevcu, gde je bila šef Katedre za anglistiku, prodekan za nauku i međunarodnu saradnju i koordinator izrade studijskog programa za akreditaciju. Objavila je oko sedamdeset naučnih i stručnih radova u referentnim časopisima i tri monografije: *Drama u doba ironije* (1998), *U potrazi za smislom/In Quest of Meaning* (2002), *Tragedija i savremeni svet* (2010).
rnastic@gmail.com

Adrijana Vidić
Sveučilište u Zadru

Kulturni imperijalizam ili posve opravdano čitanje? Prilog raspravama o valjanosti feminističkog čitanja ruske književnosti

Sažetak: Feministički pristup ruskoj književnosti i feminizam u različitim disciplinama kakav je Zapad već neko vrijeme poznavao na rusko tlo prodiru krajem osamdesetih godina s dezintegracijom Sovjetskog Saveza. S pravom se može govoriti o prodoru, jer je riječ o uvezenom pristupu neovisnom o ruskim ženskim pokretima iz 19. stoljeća. Usporedo s njegovim napredovanjem i porastom korištenja raznolike metodološke ponude ovog tipa vode se rasprave o opravdanosti korištenja zapadne terminologije i primjene već razrađene zapadne metodologije, jer se – navedimo radikalniji primjer neodobravanja koji odzvanja postkolonijalnim feminizmom – „žene sa Zapada ne mogu baviti autoritarnim oblicima kulturnog imperijalizma govoreći ženama s Istoka za čim da žude“. U ovom će se radu pokušati ponuditi pregled postojećih rasprava o pitanjima opravdanosti te problemima i načinima korištenja feminističkog pristupa ruskoj književnosti.

Ključne riječi: ruska književnost, feminističko čitanje, zapadna metodologija, kulturni imperijalizam.

Feministički pristup ruskoj književnosti i feminizam u raznim disciplinama kakav je Zapad već neko vrijeme poznavao, neovisan o ruskim ženskim pokretima iz prethodnog stoljeća, na rusko tlo prodiru krajem osamdesetih godina s dezintegracijom Sovjetskog Saveza. S pravom se može govoriti o prodoru, jer je riječ o „uvoznom“ pristupu. Novonastale ruski rodni studiji počinju rabiti mnoštvo zapadnih koncepata i teorija te postaju tema rasprave o intelektualnoj globalizaciji ili čak kolonizaciji. Nameće se dihotomija domaćeg pristupa s naglašeno lokalnim specifičnostima i internacionalnoga (post)modernoga te postavlja pitanje kojim putem krenuti (Temkina & Zdravomyslova, 2003:

57). Polemizira se o, primjerice, opravdanosti korištenja zapadne terminologije, nužnosti poznavanja engleskog jezika i primjene unaprijed pripremljene zapadne metodologije, jer se – navedimo radikaln primjer neodobravanja koji odzvanja postkolonijalnim feminizmom – „žene sa Zapada ne mogu baviti autoritarnim oblicima kulturnog imperijalizma govoreći ženama s Istoka za čim da žude“ (Heaton, 1997: 65). Iako se Gayatri Chakravorty Spivak posvetila ženskim subjektima Indije i Trećeg svijeta koji predstavljaju slučaj vrlo različit od ruskog, predstavlja dobar uvod za promišljanje različitosti kroz poziv da se „od-učimo od naše povlaštenosti kao našeg gubitka“ (*un-learning our privilege as our loss*) (Morton, 2004: 77). Ovaj je proces otežan ne samo zbog manjka informacija nego i nemogućnosti razumijevanja uslijed određenog okvira rasuđivanja karakterističnog za određeni društveni položaj, pa autori Landry i MacLean vide dvostruku zadaću koja očekuje privilegirane pri odučavanju od privilegiranosti. Prije svega su dužni steći znanje o onima koji su za privilegirano gledište najskriveniji, a zatim ostvariti kontakt na razumljiv način tako da ostavlja mjesta za odgovor (Dutta, 2009: 286).

Crowley manjkavosti primjene normativnih i deskriptivnih dimenzija zapadnog feminizma na istočne kontekste svodi na teorijski redukcionizam kakav predlaže Somjee i koji definira kao „potragu za univerzalnom valjanošću argumenata kroz pokušaj homogenizacije složenih i unutarne promjenjivih aspekata društvene stvarnosti s ciljem uklapanja u njihove (feminističke, A. V.) teorijske modele“ (Crowley, 2004). Jedan od pokušaja obogaćenja ili premošćenja ove manjkavosti inkorporacija je etnografskog materijala koji ima sposobnost pokazati i otklone u zapadnoj teoriji. Feministički marksizam tako pokazuje eurocentrizam zbog jednakih pretpostavki o industrijalizaciji svih društava, pretpostavki o nuklearnoj obitelji koja ne predstavlja normu mnogih društava te neosjetljivosti na sivu ekonomiju u koju je uključen ogroman broj žena. Radikalni feminizam, pak, teži transpovijesnim i transkulturnim konceptima patrijarhata koji vode zanemarivanju važnih razlika. Prokreacijska uloga žene uzima se zdravo za gotovo bez učitavanja razlika u ekonomskim, kulturnim i povijesnim iskustvima kao što podrazumijeva i globalni model patrijarhata, a emancipacija nipošto ne može predstavljati jednak koncept ženama s različitim iskustvom, položajem, porijeklom i slično. Crowley smatra da se svi koncepti, od podjele rada do privatne i javne sfere, mogu nanovo promisliti (rad je izvorno napisan 1991. godine) i da se materiji može fleksibilnije pristupiti,

a strah koji različitosti proizvode kod radikalne zapadne feminističke misli prijetnja je od dekonstrukcije izomorfizma na kojem počiva feministička politika. Implementacijom etnografskog materijala mogu se osvijetliti nevidljiva, anonimna mjesta otpora kapitalizmu i patrijarhatu (Crowley, 2004).

Kao nama puno bliži i praktičan primjer svijesti o neusklađenosti zapadne metode i istočnog materijala, Julia Heaton navodi naslov „Pismo iz Sjedinjenih Država – kritičko-teorijski pristup“ iz zbirke *Kako smo preživjeli komunizam i čak se smijali* Slavenke Drakulić. U njemu američka teoretičarka B. predlaže autorici da napiše esej o iskustvu života u bivšoj Jugoslaviji, te se nada da će različiti tekstovi koje će prikupiti biti „neka vrsta kritičko-teorijskog pristupa“ (Drakulić, 2005: 291). Ovo autoricu izbezumljuje, ne može odgovoriti na njezina pitanja „*jer su sva pogrešna*“ (Drakulić, 2005: 292), te se umjesto odgovora prisjeća nespretnih početaka feminističkih grupiranja u bivšoj Jugoslaviji, Poljskoj, Mađarskoj i Bugarskoj kojima je nazočila. Tekst s gorčinom tranzicijskog trenutka završava rezignacijski: „Kritičko-teorijski pristup? Možda za deset godina. U međuvremenu, zašto ne pokušaj pitati nekog drugog?“ (Drakulić, 2005: 296).¹ Koegzistencija istodobno oprečnih stavova prihvaćanja i odbijanja Zapada može se ilustrirati činjenicom da je Drakulić ipak napisala esej za ovaj zbornik i da se nije oslanjao ni na kakav teorijski pristup, dok se, s druge strane, u istom zborniku našao esej Daše Duhaček, koji se teorijski oslanjao na francuski feminizam, iako je autorica dolazila iz iste bivše države (Heaton, 1997: 65). Ovaj slučaj odiše varljivošću koju Biljana Kašić u hrvatskom slučaju (tekst je napisan 2006. godine) povezuje s nepostojanjem kako službene povijesti feminizma tako i kritičkog pogleda na nju pored problematike dijakronije, slojeva, mehanizama i subjektivnosti pamćenja te moguće autocenzure socijalističkog razdoblja (Kašić, 2006: 213).

Rasprave o metodološkom uvozu u postsovjetskom kontekstu ili općenito o neadekvatnosti zapadnog, poglavito feminističkog pristupa ruskom specifikumu, vode se na više razina i kritika je usmjerena u

---

¹ Heaton čak i identificira američku teoretičarku. Riječ je o Nanette Funk koja u eseju „Feminizam istočno i zapadno“ ("Feminism East and West") priznaje da hegemonizam zapadnog feminizma može biti neosjetljiv na neke dijelove iskustva komunizma, pa ih čak i izokrenuti, te iz vlastitog iskustva priznaje da je spornim pitanjima koje spominje Drakulić izazivala „politički i intelektualni otpor“ (Heaton, 1997: 65).

različitim pravcima. Istovremeno je riječ o problematici koja često ostaje zanemarena i neosvijestena u velikom dijelu radova koji su posvećeni proučavanju rodni aspekata ruske književnosti. Ovim radom će se navedena problematika pokušati predstaviti kroz spoznaje iz materijala koje je autorica sreala u dosadašnjem bavljenju temom te će se tako pokušati doprinijeti usustavljanju raznolikost u sferi odnosa materijala i pristupa. Prva razina problematike u najširem smislu nije usmjerena isključivo na književnost nego vezana uz korpus kritičkih i teorijskih tekstova o pojavi rodni i ženskih studija u Rusiji koji jako dobro ilustriraju različitosti i otpor zapadnim iskustvima i tradicijama. U drugom dijelu rada fokusirat će se na konkretnu problematiku rodno osviještenog pristupa ruskoj književnosti.

Rodni i ženski studiji

Općenito se smatra da je prvi članak posvećen rodni temama u Sovjetskom Savezu izašao tek 1989. godine u časopisu *Kommunist*. Iako još uvijek na margini, od 1990. godine nadalje strategijama autonomizacije i integracije na starim su se i novim institucijama otvarali rodni i ženski studiji, uglavnom financirani zapadnim sredstvima (Temkina & Zdravomyslova, 2003: 51-53). Sve se ovo odvijalo u specifičnom društvenom i kulturnom kontekstu koji je karakterizirao etakratski rodni sustav.² Za postsovjetsko se razdoblje „muške

---

² Puškareva rodni ustroj u Sovjetskom Savezu i poslije njega proglašava posve etakratskim te navodi četiri faze. Prva je trajala od kraja 1917. do kraja 20-ih godina i kraja NEP-a, kada su se osnivali ženski savjeti i eksperimentiralo se u obiteljskim odnosima. Dolazi do defamilijarizacije i političke mobilizacije velikim dijelom nepismene, pasivne i uz kućansko vezane ženske populacije. Država se odijelila od crkve, preuzela regulaciju bračnih odnosa, a žena i brak su se jednako odijelili od kuhinje. Dužnost sovjetske građanke bila je rađati, a država preuzima očinsku ulogu i obećava komunalni sustav odgoja djeteta. Pojedinačna žena ili majka nije bila objekt interesa, u opasnost su dovedene emocionalne bračne veze, a zbog oduzimanja privatnog vlasništva i ekonomski obiteljski temelj. Ova faza podigla je obrazovanost i pismenost te ekonomski oslobodila sovjetsku ženu od obiteljske ovisnosti uz cijenu indoktrinacije i političke mobilizacije. Druga faza „totalitarne androginije“, ekakratskog ugovora majke-radnice, trajala je od kraja 20-ih do sredine 50-ih godina. Izrazita ekonomska mobilizacija žena vodila je do kultiviranja brisanja spola. Ova faza otpočela je službenim proglasom o rješavanju „ženskog pitanja“ kroz dokidanje ženskih savjeta i vezivanje ženskih udruženja uz opće partijske. Žene se počinju baviti dotad muškim zanimanjima, odgoj djece sve više preuzima država, komunalizira se stambeno pitanje i dokida privatnost.

demokracije“ vezuju oživljavanje patrijarhata i isključenje žena iz javne sfere, biološki determinizam kao dominantna u javnom mnijenju i neprijateljski odnos prema feminizmu u javnom diskursu (Temkina & Zdravomyslova, 2003: 54-55). Kontekst razvoja ženskih studija u postsocijalističkoj Rusiji bio je toliko različit od zapadnog da se isprva postavljalo pitanje čemu uopće ženski studiji kada je i za vrijeme socijalizma izlazio zavidan broj radova o reproduktivnom zdravlju, kombiniranju majčinstva i zaposlenja i slično, te čime se uopće mogu baviti u zemlji sa službenim stavom o ženskoj emancipaciji postojećim već tri četvrtine stoljeća. Pojava ženskih studija na Zapadu bila je rezultat ženskih pokreta dok ovo u Rusiji nikako nije bio slučaj, pa ni odgovori na pitanja o ženskim studijima i njihovom sadržaju ne mogu imati iste odgovore (Posadskaya, 1994: 158-159). U radu iz 1994. godine, glavnim tadašnjim problemom održivosti feminističke usmjerenosti ženskih studija Posadskaya je proglasila manjak feministički orijentiranih proučavateljica i ženskih pokreta.³ Jedan od prvih zadataka bio je razlučiti između biodeterminističkog i instrumentalnog tipa istraživanja prethodnih desetljeća od odgojnih ženskih studija koji odbijaju ovaj biodeterminizam kao odrednicu razlike među spolovima, propituju rod, otkrivaju ga u raznim dimenzijama društvenoga života te podižu svijest o rodnim temama koje nastoje integrirati u klasičan nastavni plan. Također, rodni studiji su imali ulogu opismenjivanja ženskih pokreta u nastanku i

---

Sredinom 30-ih prestaje se proizvoditi kontracepcija, te se zabranjuju pobačaji i otežavaju razvodi. Poslije rata dolazi do „povišenja simboličke vrijednosti muškarca“ i komplementarnog snižavanja ženske pa se oduzimaju funkcije koje su žene za vrijeme rata obnašale. Od sredine 50-ih do početka perestrojke liberalizacija dolazi do lagane rehabilitacije privatnosti. Dekriminalizacija pobačaja vraća reproduktivnu politiku u ženske ruke, iako pobačaj postaje kontraceptivno sredstvo. Zanimljive su pojave stambene matrifokalizacije i institucionalizacije odgojne uloge baka. Zadnja faza započinje perestrojkom te je karakteriziraju neotradicionalizam, ali i njegova kritika te, kao i na Zapadu, kasno sklapanje braka, niska rodna stopa i slično (Puškareva, 2012.).

³ Posadskaya piše iz konteksta nove politike isključivanja žena s tržišta rada koja je započela s perestrojkom i nastavila se u ranom postsovjetskom razdoblju. Navodi par sovjetskih osobitosti poput marksističke podjele rada i ekonomije na produktivni i neproduktivni sektor. Budući da su žene većinski bile zaposlene u neproduktivnom sektoru (prosvjeta, zdravstvo, kultura, turizam i slično) koji nije donosio nacionalni prihod nego ga je trošio, žene su kao „neproduktivne radnice“ navedenog „feminiziranog sektora“ imale niže plaće, a rad u kućanstvu se uopće nije se vrednovao (Posadskaya, 1994: 160). Sve ovo, uz još neke razloge, išlo je u prilog politici perestrojke koja je željela vratiti žene u kućanstvo.

probijanja vlastitih interesa u političku aktivnost (Posadskaya, 1994: 157-158). Prvi problemi su se pojavili u vidu odbojnosti prema jeziku emancipacije, jer su riječi poput „jednakosti“, „solidarnosti“, „socijalizam“ ili „socijalno“ bile vezivane uz prethodni sustav. Jednakost žena prizivala je marksizam, zasićenost i odbojnost, te se povijesni pristup društvenim fenomenima vrlo lako mogao odbaciti na temelju povezanosti s marksizmom. Krucijalnim događajima smatra uvođenje riječi *gender* i *gendernye issledovanija*, jer se time otvara prostor za društvenu umjesto biološke uvjetovanosti ženskosti i muškosti, omogućava premošćivanje povijesnog zakašnjenje i ravnopravnost ruskog feminizma s već postojećima (Posadskaya, 1994: 164-165). Dodatnim problemom proglašava opsjednutost sovjetskih društvenih znanosti „znanstvenošću“, to jest, kvantifikacijom koja je u sebi obično skrivala rodni otklon i bila neprimjerena za feministička istraživanja (Posadskaya, 1994: 165).

Sredinom devedesetih postojala su dva paralelna trenda u rodnim studijima od kojih je prvi bio bliži zapadnom feminizmu i koncentrirao se na poziciju žene u društvenoj hijerarhiji, a drugi se donekle vezivao na sovjetsku tradiciju sociologije (obitelji), demografije i psihologije te izbjegavao rasprave o patrijarhatu i odnosima moći. Dva su se trenda zbližila krajem devedesetih, a termin „rod“ se, iako donekle još uvijek nedefiniran, ukorijenio u društvene znanosti (Temkina i Zdravomyslova, 2003: 56). Može se govoriti o „diskurzivnoj otvorenosti“ u kojoj se preklapaju zapadne i ruske tradicije, „prijevod“ zapadnih društvenih teorija i njegova kritika često se ne mogu međusobno razlučiti, a na identitetskoj razini suživot vode „kvazitradicionalni tipovi rodnog identiteta“, „novo feminističko samopoimanje“ ili čak njihova kombinacija (Temkina i Zdravomyslova, 2003: 58).⁴ Zapadno orijentirana proučavanja kritična su prema zapadnim konceptima zbog mogućeg imperijalizma u kulturnom i epistemološkom smislu, esencijalizacije i zanemarivanja pitanja moći pri konceptualizaciji roda u ruskom kontekstu. Jednostavan primjer koji pokazuje razliku u zapadnom i istočnom kontekstu u svjetlu etakratske sovjetske prošlosti upravo je pitanje kućanske uloge žene i ženskog plaćenog rada. U dva konteksta s dvije različite pozadine predznak se ne može izjednačiti (Temkina i Zdravomyslova, 2003: 59-60).

Mitrofanova pak upozorava da se u suvremenoj Rusiji svaka rasprava o spolu i rodu svodi na seksualnost iako je javnost seksualnošću zasićena i

---

⁴ Rad na koji se poziva je iz 2003. godine.

čak iziritirana. Razloge iritacije autorica ne povezuje s licemjermem ili uskoumnošću već smatra da masovna javnost preuzima u ruskoj visokoj kulturi tradicionalnu podjelu između spola/roda i spola/seksualnosti u kojoj se seksualnost nikada nije razmatrala u fiziološkom smislu. Ovo je bilo rezervirano za neobjavljene priče ili pjesme koje je država ocijenila pornografskima (Mitrofanova, 2006: 251). Frojdovska zapadna tradicija težila je odnose među spolovima pa čak i prema svijetu svesti na seksualnost dok su se u ruskom slučaju međuspolni odnosi doživljavali materijalnom manifestacijom erotskog, ali ne seksualnoga odnosa prema svijetu koja, Platonom nadahnutu, premošćuje prazninu između muškoga i ženskoga i teži njihovoj harmoniji (Mitrofanova, 2006: 252). Tolstojeve ideje o grešnosti seksualnosti i potrebi da se postavi iznad spola/roda možda su najutjecajniji odraz ovog koncepta (Mitrofanova, 2006: 259). Ruska filozofija ljubavi i roda/spola u tekstovima Fjodorova, Solovjova i Berdjaeva temeljila se na gnostičkom prijeziru prema seksualnosti i pogledu na materijalni svijet kao na rezultat pogreške, s telosom u uništenju svijeta i materijalnih tijela. Međutim, kod Rozanova se ne pojavljuje prijezir prema tjelesnome već pohvala neraskidivog trojstva seksualnosti, braka i čina rađanja te kritika kršćanskog asketizma (Mitrofanova, 2006: 260).

Marianna Ljiljeström ističe da unatoč opetovanim zahtjevima za priznavanje različitosti opstaje tendencija integracijskog feminizma za centraliziranom sintezom opozicija u teoriji i metodologiji. Uzroke ovoj tendenciji vidi u povezanosti feminističke teorije s konceptima intersekcionalnosti, ali i u pojavi postsocijalizma koji skreće pozornost na propitivanje odnosa Istoka i Zapada. Podrazumljiva uvriježenost zapadnog *besserwisserizma* operira „krajnjom monokulturalnošću“, „jednostranom historiografijom“ te život feminizma postavlja linearno kao „marš od predmodernizma preko modernizma do postmodernizma“ s pretpostavkom usporedivosti različitih iskustava (Ljiljeström, 2010: 166). Pozivajući se na Janet Halley, ovu tendenciju linearnosti naziva „deskriptivnim paranoidnim strukturalizmom“, a hegemonijska hijerarhija u postsocijalističkim kontekstima uspostavlja se upravo zbog vremenske odgode – Zapad je proživio jednako iskustvo i zna krajnji ishod kretanja na Istoku (Ljiljeström, 2010: 166). Pored sumnjičavosti prema mogućnosti adaptacije, javlja se ambivalentan pogled na odgodu uvoza zapadnog feminizma te ga jedan dio smatra pogodnim zbog smanjene

moćnosti ponavljanja zapadnih grešaka, posebice generalizacija koncepta roda.

Unatoč prvobitnoj oduševljenosti, Ljiljeström afektivno čita kritička promišljanja Irine Žerebkine iz 2003. godine, problematična prvenstveno zbog ignoriranje dugotrajnih interseksionalističkih debata te stoga i dodatnog poopćavanja dihotomije Istoka i Zapada. Prema Žerebkini, četiri su diskurzivna problema vezana uz proizvodnju roda u sovjetskom i post-sovjetskom kontekstu, a odnose se na uvezeno zapadnjačko: razlikovanje između spola i roda (prema autorici u postsovjetskoj varijanti moguć je samo rod), razmišljanje u binarnim opozicijama (dijakronijski smjer kretanja u dva je slučaja suprotstavljen), binarnost drugosti (u postsovjetskoj je varijanti povezana i s nemuškošću i s nezapadnošću) te (zbog vremenske odgode preskočena faza) politike identiteta (Ljiljeström, 2010: 167). Ključnim ishodištem govora o postsovjetskom rodnom identitetu poslije prethodne „rodne prohibicije“ smatra „markiranje ženskosti“, odnosno naglašava da je Zapad imao priliku iskusiti i dekonstrukciju ove ženskosti dok Rusija nije prošla kroz rodni esencijalizam nego na temelju spomenute prohibicije postoji „negativno tlo“ na koje se upisuju suvremene „afirmativne strategije ženskog“ (Ljiljeström, 2010: 167). Lišeni (razdoblja) esencijalizacije, ruski rodni studiji zaobišli su rasprave o rodnom identitetu, tijelu, seksualnosti i žudnji te preskočili na problematiziranje socioekonomskog statusa žena (Ljiljeström, 2010: 173). Ljiljeström ističe da se Žerebkina upušta u paradoksalan pothvat rekonstrukcije dihotomije spola i roda kako bi dokazala da je nepostojeća u postsovjetskoj Rusiji. Prema Žerebkini, rod se u Rusiji nije formirao „klasično zapadnjački“ kroz obiteljske odnose nego kroz državne prakse pa je ženskost na Zapadu činila pomak od biološkog prema društvenomu, privatnoga prema javnomu, dok se u Rusiji kretala u suprotnom smjeru (Ljiljeström, 2010: 173).

Zadržavajući svijest o raznolikosti feminizma, Carol Adlam upozorava da lakoća prevođenja, a zatim kalkiranja terminoloških anglizama i njihova puštanja korijenja u ruskoj akademskoj misli ⁵ „dopušta

---

⁵ Aleksandr Smuljanskij vrlo oštro kritizira suvremenu metodološku sliku dominacije feminizma i rodnih teorija. Koristi živopisne termine poput „tajne“, „intimnog i traumatskog odnosa“, te je prvi predmet njegove kritike „zamršeni, ali lukavi“ diskurs rodne teorije čiju opstojnost osiguravaju čak i studenti ove orijentacije pišući na sličan način. Povijest razvoja kritike smatra gotovom, a sve

pretpostavku da je i cijeli kompleks ideja, koji stoji iza zapadnih termina, također proputovao na Istok za vrijeme posve neometene kulturne konverzije, da bi zauzeo nezauzeto 'demokratizirano' prostranstvo nastalo poslije sloma sovjetske ideologije“ (Adlam, 2009: 204).⁶ Sličnosti *feminism*-a i *feminizm*-a isključivo su površinske naravi, a razlike ogromne, unatoč heterogenosti obje strane. Adlam se koncentrira upravo na nevoljkost ruskog primanja i na zapadnu reakciju u vidu paradoksalnih očekivanja razvoja feminizma u mladoj ruskoj demokraciji, te radikalne promjene u zapadnoj paradigmi srodnosti dviju kultura u drugoj polovini devedesetih godina (Adlam, 2009: 205). Feminizam poslije tri desetljeća evolucije na Zapadu više nije predstavljao posljednju modu u vrijeme kada u Rusiji nailazi na podozriv prijem. Među razlozima ovakve recepcije Adlam navodi „endemsku kulturnu mizoginiju“ (Adlam, 2009: 206), opću usporenost društvenih reformi zbog naslijeđa socijalizma, negativno podsjećanje na marksizam koje je feminizam drugog vala budio zbog nekih sličnosti (pa čak i dojma da kopira njegove najlošije ideološke dijelove), percepciju feminizma kao uvoznog proizvoda koji bi mogao biti neosjetljiv na domaće osobitosti i slično. Antagonizam prema feminizmu, kakav se susreće čak i kod predstavnica kulture,⁷ u upotrebu uvodi termin liberalni kao protutežu radikalnom feminizmu (Adlam, 2009: 211), a

---

teorije u nekoj vrsti slijepe ulice u kojoj se vodi borba za „najplemenitiji način izražavanja“ (Smuljanskij, 2009: 244).

⁶ Ruski udžbenik urednice I. Žerebkine *Uvod u rodna istraživanja (Vvedenie v gendernye issledovanija)* (2001), unatoč sveobuhvatnosti obrade rodno pitanja u većini disciplina poput političkih znanosti, sociologije, ekonomije, povijesti, lingvistike, teorije književnosti i slično, ne pokazuje osjetljivost na rusku praksu i ne dotiče se problema o kojima je ovdje riječ. Više nastavno orijentiran udžbenik istog naziva urednice I. Kostikove (2005) drugačije je koncipiran i pokazuje puno više zanimanja za ruske uvjete. Jedno je poglavlje posvećeno pitanju spola u filozofiji i društveno-političkoj misli u Rusiji od polovine 19. do polovine 20. stoljeća, jedno se bavi rodnom ideologijom u Sovjetskom Savezu, u poglavlju o ženskim pokretima pozornost se posvećuje i onima u Rusiji u 19. i početkom 20. stoljeća, a ondje gdje je to moguće koriste se podaci iz ruskih istraživanja.

⁷ Rosalind Marsh u prilog ovoj tvrdnji navodi činjenicu slijepog neprepoznavanja rodne dimenzije i patrijarhalne utemeljenosti kanona ruske književnosti od strane spisateljica. Odbijajući se identificirati kao ženske spisateljice održavaju razliku između „ženskih tema“ i „univerzalnih tema“. Potonjima se priklanjaju nesvjesne da je zapravo riječ o temama utemeljenim u muškoj tradiciji pisanja, te ne uviđaju da se istodobno moguće baviti i feminističkim i ljudskim temama bez isključivosti (Marsh, 1998: 27).

zapadna reakcija na distribuciju feminizma u Rusiji općenito pokazuje neku vrstu razočarenja.

Književnost

Rasprave o opravdanosti zapadnog pristupa ruskoj književnosti odnose se i na onu koju su napisale autorice jednako kao što se preispituje kanon autora. Međutim, govoriti o jednakom pristupu, to jest o jednom pristupu, jednako je iluzorno kao govoriti o zapadnom feminističkom pristupu u jedini. Marja Rytönen, na primjer, prepoznaje opasnost čitanja iz zapadnih feminističkih, ali i općenito zapadnih teorijskih perspektiva te iznosi potrebu za oprezom usput ističući i ogromnu važnost koju je iz povijesnog i kulturnog konteksta imalo čitanje tekstova ženskih autorica. Kako se sama bavi ženskom autobiografijom, ističe da i termin autobiografija, nekarakterističan za ruski kontekst, može postati oruđe kulturnog kolonijalizma ne priznaju li se razlike u kulturnim kontekstima (Rytönen, 2004: 26-27). Rosalind Marsh pak smatra da je ionako neprijateljski odnos naspram feminističke kritike produbljen njezinim radikalnim primjerima, te da joj ekstremne kritičke pozicije, poput prijedloga da se treba baviti isključivo spisateljicama, ne idu u korist. Ovo protivničkoj strani daje dobar izgovor da je etiketira preskriptivnom poput socrealizma, jer običava čitatelje pozivati na odbacivanje istaknutih djela kanona, pronalazeći u svakome od njih nešto „feministički problematično“. Odbacuje bilo kakvo atribuiranje glavnice ovog pristupa preskriptivnim: feministički pristup je po svojoj biti dekonstruktivan i u „normalnim“ se slučajevima analiza prikaza u književnosti provodi bez evaluacije superiornosti s osvrtnom na spol autora (Marsh, 1998: 29). Također smatra promašenim potrebu feminističke kritike da na sav glas hvali romane s feminističkim sadržajem ako je umjetnički doseg takvih romana ograničen (Marsh, 1998: 29-30).

Učestao je prikaz junakinje kanona 19. stoljeća kao moralno nadmoćne, „mentorice ili muze slabom 'suvišnom čovjeku'“ (Marsh, 1998: 8), što može navesti na zaključak da kanonski ruski roman daje ženskoj ulozi u njemu povlašteno mjesto. Međutim, ova laskava idealizacija ruske žene od strane spisatelja ne predstavlja ništa manji teret od ponižavanja, jer jednako negira jedinstvenost, potiče fikcionalizaciju mogućeg i ne predstavlja drugo nego „projekciju muške mašte i žudnje“ (Marsh, 1998:

8).⁸ Kritizira i etiketiranje feminističkim tekstova koji pokazuju otvorene naznake mizoginije, ali istovremeno sadrže i neke feminističke ideje, za što kao primjer navodi kritiku *Kreutzerove sonate* Barbare Heldt. Ovo je za Marsh neprihvatljivo, kao i činjenica da se često propušta prepoznati uloga koju su neke junakinje u kanonu odigrale pri razvoju ženskih pokreta i dizanju ženske svijesti. Tvorci takvih likova, poput Turgeneva, istodobno su ih ograničavali u opsegu djelovanja i nužno postavljali u odnos s muškarcem, što je činjenica koju treba uzeti u obzir, ali ne u svrhu radikalne evaluacije i odbacivanja nekih tekstova (Marsh, 1998: 30). Naizgled mizogini tretmani ženskih likova mogu nositi sasvim drugačiju poruku, odnosno „iako klasični autori idealiziraju žene ograničavajući im ulogu, istodobno ispituju rodne pretpostavke uobičajene za vlastitu književnu tradiciju: na primjer, opis nesretnog braka (kao u *Anni Karenini*) može implicirati da brak nije ispravan ili jedini cilj za žene“ (Marsh, 1998: 31) i slično. Rješenje nesuglasica Marsh vidi u uravnoteženju stavova feminističke kritike, pri čemu je revizionizam dobrodošla metoda protiv klopke esencijalizma u kojoj pristupi često zaglave.

Pošteno bi bilo reći da ruska književnost nije seksistička ili jednodimenzionalna, u što nas uvjeravaju neki radikalni feministički kritičari, ali nije ni slobodna od stereotipa i mizoginije kao što bi željeli protivnici 'feminističke kritike'. U ponovnom čitanju ruske književnosti važno je zadržati otvorenost prema tekstu i ne pokušavati umanjivati njegovu složenost, ali je od jednakog značaja i pripravnost da se, ondje gdje se pronađu, dekonstruiraju rodni stereotipi i izlože mizogini stavovi. Ne smije se zaboraviti ni da su klasični književni tekstovi često bili, i još su uvijek, korišteni kao propagandno sredstvo esencijalističkih ideja o rodu u ruskom društvu (Marsh, 1998: 31-32).

Elena Baraban na sličan se način bavila problematičnim mjestima feminističkog čitanja ruskih klasika 19. stoljeća započevši s Barbarom

---

⁸ Odnosno, riječima Theodorea Roszaka: „Majka Zemlja, muza, boginja ljubavi, sirena, nimfa, andeoska djeva – sve su feminilne kvalitete, bez obzira na oblik, podignute do najvišeg kulturalnog statusa... Mitologizacija žene predstavljala je standardnu metodu pozlaćivanja njezina kaveza“ (Marsh, 1998: 8). Ovo je moglo voditi do nametanja modela ponašanja čitateljicama 19. stoljeća kakvo se pojavljuje u tekstovima samim, no takvo što je teško dokazivo uzmu li se tekstovi ruskih autorica kao dokaz, jer ih danas čitamo pod premisom različitih tipova ograničenja.

Heldt⁹ i većinom ostalih autora koje kritizira Marsh, ali i sa samom Marsh. Smatra da je zapadna feministička kritika ruskih klasika sklona otklonima zbog orijentacije prema unaprijed određenim ciljevima istraživanja, pa navodi niz takvih primjera koje je, čini se, moguće podijeliti u dvije kategorije: u jednim je žena prikazana kao pokorna/andeoska, u drugim kao moćna/demonska. Dakle, u oba je slučaja naglasak na omjeru/smjeru moći, no zanimljivo je da moć koja pripada ženi, a ne vrši se nad njom, feministička kritika nije sklona pozdraviti već je prikazuje kao nedostatak, deformaciju, kao što je slučaj u antologijskom naslovu Barbare Heldt. Autori klasika se, također iz predodređenih pozicija, prikazuju šovinistima i prelako se poseže za mizoginijom. „Predvidivost rezultata feminističke analize i sličnost feminističkih tumačenja svjedoče o metodološkim problemima unutar feminističke teorije. Opovrgnuti ove zaključke feminističkog pristupa putem detaljnije tekstualne, biografske i povijesne analize materijala ne predstavlja zahtjevu zadaću“ (Baraban, 2003: 5-6). Umjesto toga nastoji identificirati mehanizme na osnovu kojih feministički orijentirani proučavatelji i proučavateljice rabe književne tekstove kao dokaze potlačenosti žena u ruskom društvu. Dolazi do zaključka da su najradikalniji izučavatelji (Barbara Heldt, Nina Pelican Strauss, Joe Andrew i Rosalind Marsh) takvi upravo zato što se u pristupu nastavljaju na prethodnike iz šezdesetih i sedamdesetih godina koji su u nedostatku povijesnih dokumenata u svrhu kontekstualizacije koristili fikciju, te u ovom slučaju:

feminizam politizira temeljne koncepcije psihoanalize uz pomoć marksističke teorije klasne borbe. Tehnika oštrog ocjene koja dovodi do osude velikog broja književnih tekstova predstavlja naslijeđe marksizma. Politički program feminizma, koji predviđa kolektivnu i prije svega žensku sreću u pravednom društvu u kojem vladaju ekonomska, politička i društvena ravnopravnost,

---

⁹ Cilj Heldt je prema njoj „pokazati žensku pasivnost u ruskoj kulturi“ (Baraban, 2003: 4). Kritizira tvrdnju da je ruska književnost isključivo muška i da su junakinje svedene na sredstva karakterizacije junaka. Baraban smatra da ne uzima u obzir ključnu ulogu koju su muškarci odigrali u ženskoj emancipaciji u Rusiji, te činjenicu da su neki od najvažnijih romana ruskih pisaca iza četrdesetih godina 19. stoljeća nastali kao odgovor na žensko pitanje (navodi Tolstojeve *Kreutzerovu sonatu* i *Uskrnuće*, te *Idiota* Dostojevskoga) (Baraban, 2003: 4), što na sličan način ističe i Marsh.

srodan je političkom programu marksizma koji jednako tako propagira političku i društvenu ravnopravnost, ali među predstavnicima različitih klasa, a ne spolova. (...) I u marksizmu i u feminizmu ideja neravnopravnosti rađa pogled na književnost kao na oblast borbe za hegemoniju, za preraspodjelu kulturnih i političkih simbola. Oslanjajući se na marksističko tumačenje vlasti kao predmeta i cilja borbe, radikalni feminizam posuđuje i premisu o dihotomiji ugnjetavača i ugnjetavanih u svrhu opravdanja borbe za vlast. (Baraban, 2003: 7)

Ova veza feminizma i marksizma u Rusiji rijetko je isticana zbog neprivlačnih konotacija dotrajale marksističke ideologije u vremenu u kojem se pojavljuje feministički književni pristup pa se ruska rodno osviještena kritika bazirala na teorijskim osnovama psihoanalize (tumačenja francuskih proučavateljica), poststrukturalizma i dekonstrukcije (Baraban, 2003: 8).

Feminističke interpretacije su nerijetko jako slične jedna drugoj. Spolnost se u velikom broju radova postavlja kao jezgra ženskog identiteta, pri čemu se konceptualno vezuje uz sreću. Ovu simbiozu Baraban proglašava tekovinom 20. stoljeća koja, kad se primjenjuje na 19. stoljeće, i dalje više govori o vrijednostima današnjice nego okolnostima prošlosti. Čak se ni leksici spolnosti (iz psihoanalize) i estetike romantične ljubavi (iz klasične književnosti) ne podudaraju. Romantična ljubav se čini jako nepopularnom temom istraživanja radikalne feminističke književne teorije, te se lakše dovodi u vezu s kičem, nego s teorijskim predmetom, najvjerojatnije zato što ne odgovara političkim interesima feminizma (Baraban, 2003: 9-10). Koncept površinske veze ljubavi i kiča koji posuđuje od Kaje Silverman, zamjenu ljubavi spolnošću i dovođenje spolnosti u vezu sa srećom, Baraban smatra osobito bitnima za slučaj ruske klasične književnosti, jer je riječ o preokretanju vrijednosti (Baraban, 2003: 10). Kroz ove odrednice i ona bitno prokazuje zasjedu esencijalizma:

Kao što je poznato, pojam 'banalnosti' (pošlost') (koji u sebi sadrži pojam 'kič') postao je temeljnom koncepcijom društvene kritike u djelima ruskih pisaca 19. stoljeća. Nije li onda isključenje kiča iz polja analize važno u ruskom kontekstu? Nisu li naglasci koje su postavila feministička istraživanja na Zapadu

neadekvatni za izučavanje ruske književnosti? Formulirat ću malo drugačije: ono što se smatralo banalnim u ruskoj književnosti, postaje važno za novu feminističku koncepciju žene u ulozi seksualnog subjekta i obrnuto: romantični ideali (uključujući i ljubav), koji su bili važni za žensko samoostvarenje u književnosti 19. stoljeća, sada se proglašavaju moralnim manjkom ukusa. (Baraban, 2003: 11)¹⁰

Zaključuje naglaskom na velike razlike između važnosti spolnosti za feminističku kritiku i njezine marginalnosti u okružju kvaliteta poput moralnosti ili osjećaja duga u ruskoj književnosti 19. stoljeća. Sukladno ovom postoje i različite koncepcije sreće i *pošlosti* (18). Vrlo spretno povlači analogiju između sreće, kako je predstavlja i vrednuje radikalna feministička kritika, i prizora konzumerističke *pošlosti* Vladimira Nabokova, koji sugerira da su svi svjesni kako kupnja novog predmeta nema veze s pravom srećom, ali da istodobno postoji svijest o mogućnosti naučiti se njoj. Stoga se sličnost radikalnog feminizma i konzumerizma temelji na zajedničkom kapacitetu „uvjeriti ljude da povjeruju u doseganje niza apstraktnih kvaliteta“ (Baraban, 2003: 18). Pragmatičnost radikalnog

---

¹⁰ Prema Baraban junakinje ruskih romana u pravilu su svjesne svoje seksualnosti, iako njezinu društvenu propisanost ne drže za stigmatu, pa se stoga ni ne bune protiv ovog poretka kao što bi odgovaralo očekivanjima feminističke kritike. Sloboda ličnosti junakinja ruske književnosti 19. stoljeća ne ograničava se na seksualnu slobodu, nego teže dokinuti okvire u kojima bi se svodile na subjekte seksualnosti, a protiv stereotipizacije se vode vlastitim moralnim principima. Umanjivanje važnosti seksualnog identiteta (u korist, na primjer, društvenog kod Dostoevskija, opčinjenog inteligentnim i moralnim junakinjama poput Aglaje u *Idiotu*) u skladu sa stavovima radikalnog feminističkog tumačenja ponovo se može protumačiti kao mizoginija (Baraban, 2003: 13-14). Usporedbom s prikazima u opusima ruskih spisateljica 19. stoljeća postaje jasno da je riječ o različitim kulturnim vrijednostima. Richard Stites dolazi do zaključka da je, na primjer, Elena Gan bila jako svjesna problema *pošlosti* ženskog života, ali da nije vidjela rješenje u bilo kakvoj promjeni odnosa među spolovima ili u slobodnoj ljubavi, što bi predstavljalo feminističko rješenje (Stites, 1990: 14). „Slobodna ljubav nije najpopularnija metoda rješavanja ženskog pitanja među spisateljicama 19. stoljeća. U realističnijem i složenijem sociokulturnom i etičkom kontekstu ruskog romana od onog George Sand, reakcija ličnosti ženskih junakinja je neusporedivo značajnija od seksualne slobode, obrazovanja i čak osobne neovisnosti. U kontekstu ruske književnosti, ljubav i sreća se ne mogu svesti na slobodu zadovoljavanja vlastitih seksualnih potreba. Naprotiv, u ruskoj klasici 19. stoljeća upravo se slobodna ljubav, kao radikalni protest žena protiv njihove seksualne objektivizacije, poima kao banalnost (*pošlost'*)“ (Baraban, 2003: 14-15).

feminizma ga koči da prizna moguće neostvarenje idealnih ciljeva ženskog postojanja i dokidanje *pošlosti*, čak i ako se ispune nužni uvjeti ravnopravnosti među spolovima.

Da bi se opravdalo prešućivanje romantične ljubavi, ostvarenja ličnosti, osjećaja duga i drugih 'problematičnih' pojmova koji mogu pokolebati žensku vjeru u progresivnost feminizma, ti se termini reduciraju do nivoa banalnosti (*pošlosti*) kojom se nema smisla baviti. Ali naprotiv, ti su romantični ideali bili značajni u oblikovanju žene kao ličnosti u književnosti (kulturi) 19. stoljeća. Koristeći književnost 19. stoljeća u ulozi scene za izvođenje izvanredno političkih predstava, radikalni feminizam uništava njezinu auru i vrijednosti. Pri primjeni feminističkog pristupa proučavanja književnosti, nužno je voditi računa o teorijskim osnovama njegovih političkih aspekata, o njegovim mogućim troškovima (Baraban, 2003: 19).

Adele Barker zauzima najrazigraniji stav, utemeljen na iskustvu vlastitog čitanja ruske književnosti u dijalogu sa zapadnom kritičkom teorijom. Prije svega je zanima postmodernizam, pa neusklađenost promatra iz te perspektive. Konvencija smještanja 'istine' u fikciju, na koju su spisatelji (u ovom slučaju spisateljice poput Evgenije Ginzburg i Lidije Čukovskaje) sovjetskog razdoblja bili primorani, te osobit, povlašten i posvećen status književne riječi kao potencijalno moćnog oružja za mijenjanje stvarnosti, oštro su suprotstavljeni temeljnoj doktrini postmodernističkih teorija koja odriče ideju o tekstu kao o povijesnom svjedočanstvu (Barker, 1998: 43). Spornim načinom čitanja ruskih klasika bavila se i Zdenka Matek Šmit. Osobito ističe temeljnu logičku pogrešku na kojoj počivaju razmišljanja Heldt, a koja se odnosi na izjednačavanje fikcije sa ženskim iskustvom. Autorica smatra da feminističko čitanje klasičnog ruskog romana ima malo ili nimalo smisla (pri čemu je iz primjera koje kritizira jasno da misli na ekstremne prvotne pokušaje takvog čitanja na Zapadu) zbog redovitog redukcionizma koji ovaj roman svodi na ljubavni, a naglasak čitanja postavlja na spolnost junakinje (Matek Šmit, 2007: 208-213). Julia Heaton se pak orijentira na razlike u diskursu koje otkrivaju mnoštvo razlika između Rusije i Zapada. Pojmovi poput feminizma i ženskog pisma izazivaju puno stroži i lošiji niz konotacija u Rusiji koja još (rad je napisan krajem 90-ih) nije prihvatila da je rodno društveno/kulturno, što je tipično za patrijarhalna društva u kojima se rodno prikazuje prirodnim i u kojima se ženstveno izjednačava sa ženskim. Zbog tabuiziranosti i derogativnosti terminologije izbjegavaju

je koristiti i same ruske spisateljice (Heaton, 1997: 63). U ruskom je slučaju književnost i politiku iluzorno odvajati, jer su od postanka na različite, no jednako neosporive i snažne načine vezani, pa su ovo u različitoj mjeri prihvatili i proučavatelji ruske ženske književnosti proučavajući je u društvenom i ideološkom kontekstu (Heaton, 1997: 67).

Ovdje navedene polemike zaključili bismo stavom Irine Savkine, koji prema iskustvu bavljenja ruskom književnošću i mišljenju autorice ovog rada najbolje sumira strategije pomirenja metode i materijala. Savkina priznaje da bi njezino istraživanje raznolikih autobiografskih žanrova spisateljica 19. stoljeća bilo nemoguće bez američkih i europskih teorija, no zadržava svijest o opasnostima primjene zapadne metodologije i ističe odabir metodološkog opreza (Savkina, 2001: 47).

Literatura

- Adlam, C. (Edlem, K.) (2009). 'Feminism' ne perevoditsja: rossijskie gendernye issledovanija i mežkul'turnyj perenos v 90-e i dalee. *Gendernye issledovanija*, 19, 203-230. Pristupljeno 12.06.2010. na <http://kcs.org.ua/gurnal/19/14.pdf>
- Baraban, E. (2003). Zametki na poljah feministskoj kritiki ruskoj literatury. *Gendernye issledovanija* 9, 1-23. Pristupljeno 11.06.2014. na <http://www.gender.univer.kharkov.ua/gurnal/gurnal-09-08.pdf>
- Barker, A. (1998). Reading the Texts – Rereading Ourselves. U R. J. Marsh (Ur.), *Women and Russian Culture: Projections and Self-Perceptions* (42-58). Oxford: Berghahn Books.
- Crowley, E. (2014). Third World Women and the Inadequacies of Western Feminism. *Global Research*. Pristupljeno 12.05.2014. na <http://www.globalresearch.ca/third-world-women-and-the-inadequacies-of-western-feminism/5372515>
- Drakulić, S. (2005). *Sabrani eseji* (R. Jeger i B. Dielacher, prev.). Zagreb: Profil International.
- Dutta, M. J. (2009). On Spivak: Theorizing Resistance – Applying Gayatri Chakravorty Spivak in Public Relations. U Ø. Ihlen, B. van Ruler & M. Fredriksson (Ur.), *Public Relations and Social Theory: Key Figures and Concepts* (278-300). New York: Routledge.
- Heaton, J. (1997). Russian Women's Writing: Problems of a Feminist Approach, with Particular Reference to the Writing of Marina Palei.

- The Slavonic and East European Review*, 75, 63-85. Pristupljeno 11.05.2014. na <http://www.jstor.org/stable/4212306>
- Kašić, B. (2006). Feminist Moments, Time-Lags, Innovations: A Case Study of Feminism(s) in Croatia. U E. Saurer, M. Lanzinger & E. Frysak (Ur.), *Women's Movements: Networks and Debates in Post-Communist Countries in the 19th and 20th Centuries (213-222)*. Köln: Böhlau Verlag GmbH & Cie.
- Kostikova, I. V. (2005). *Vvedenie v gendernye issledovanija*. Moskva: Izdateljstvo Aspekt Press.
- Ljiljeström, M. (2010). Crossing the East-West Divide: Feminist Affective Dialogues. U M. Ljiljeström, S. Paasonen (Ur.), *Working With Affect in Feminist Readings: Disturbing Differences (165-181)*. Taylor and Francis e- Library.
- Marsh, R. J. (1998). An Image of Their Own?: Feminism, Revisionism and Russian Culture. U R. J. Marsh (Ur.), *Women and Russian Culture: Projections and Self-Perceptions*. Oxford: Berghahn Books.
- Matek Šmit, Z. (2007). Koliko ima smisla feminističko čitanje ruskih klasika? U E. E. Stefanskij (Ur.), *Jazyk na perekrestke kul'tur: Meždunarodnyj sbornik naučnyh trudov po lingvokul'turologii (208-213)*. Samara: Samarskaja humanitarnaja akademija.
- Mitrofanova, A. V. (2006). Gender in Russian Literary and Philosophical Culture: Transcending Sex. U E. Saurer, M. Lanzinger & E. Frysak, *Women's Movements: Networks and Debates in Post-Communist Countries in the 19th and 20th Centuries (251-268)*. Köln: Böhlau Verlag GmbH & Cie.
- Morton, S. (2004). *Gayatri Chakravorty Spivak*. London: Routledge.
- Posadskaya, A. (1994). Women's Studies in Russia: Prospects for a Feminist Agenda. *Women's Studies Quarterly*, 22, 157-170. Pristupljeno 13.05.2014. na <http://www.jstor.org/stable/40004262>
- Puškareva, N. L. (2012). Gendernaja sistema sovetsoj Rossii i sud'by rossijanok. *Nezavisimyj filologičeskij žurnal*, 117. Pristupljeno 13.05.2014. na <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p5.html>
- Rytkönen, M. (2004). About the Self and the Time: On the Autobiographical Texts by Ė. Gerštejn, T. Petkevič, E. Bonnèr, M. Pliseckaja and M. Arbatova. Tampere: Acta Electronica Universitatis Tamperensis. Pristupljeno 16.05.2014. na <http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/67435/951-44-6137-1.pdf?sequence=1>

- Savkina, I. (2001). "Pišu sebja...": Avtodokumental'nye ženskie teksty v ruskoj literature pervoj poloviny XIX veka. Tampere: Acta Electronica Universitatis Tamperensis. Pristupljeno 13.05.2014. na <http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/67429/951-44-5059-0.pdf?sequence=1>
- Smuljanskij, A. (2009). Ontologičeskij istok zapadnogendernoj teorii i problema ego vytesnenija: vzgljad iz Rossii. *Gendernye issledovanija*, 19, 240-250. Pristupljeno 1.02.2014. na http://www.intelros.ru/pdf/gender_issledovaniya/2009_19/16.pdf
- Stites, R. (1990). *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism, and Bolshevism, 1860-1930*. Princeton: Princeton University Press.
- Temkina, A. & Zdravomyslova, E. (2003). Gender Studies in Post-Soviet Society: Western Frames and Cultural Differences. *Studies in East European Thought*, 55, 51-61. Pristupljeno 12.05.2014. na <http://www.jstor.org/stable/20099818>
- Žerebkina, I. A. (2001). *Vvedenie v gendernye issledovanija*. Č. I. Har'kov: HCGI.

**CULTURAL IMPERIALISM OR A WHOLLY JUSTIFIED
READING? A CONTRIBUTION TO THE ARGUMENTS ON THE
VALIDITY OF FEMINIST READING OF RUSSIAN LITERATURE**

Summary: It was only towards the end of the 1980's that, with the dissolution of the Soviet Union, feminist approach to Russian literature and feminism in various disciplines, such as the Western world had already been familiar with for quite some time, invaded the Russian territory. Calling it an invasion is hardly unjustified since the approach in question was an imported one, independent of Russian 19th century women's movements. Along with its advance and the increased use of various related methodology, debates were held on the justification of applying Western terminology as well as already developed Western methodology, since – to name a drastic example of disapproval which resounds with postcolonial theory – „Western women cannot engage in an authoritarian form of cultural imperialism, telling Eastern women what to desire“. This paper aims to offer an overview of the existing arguments on the justification, problems and means of applying feminist approach to Russian literature. The first part of the paper is not strictly tied to gender approaches to Russian literature but rather attempts to actualize

experiences of establishing gender studies and women studies in postsocialist Russia collected from various critical and theoretical texts that illustrate the basic assumptions of discrepancy between the material and methodology. The second part of the paper reviews the existing debates concerning Western and feminist readings of Russian literature.

Keywords: Russian literature, feminist reading, Western methodology, cultural imperialism.

Vidić, Adrijana. Viša asistentica na Odjelu za kroatistiku i slavistiku Sveučilišta u Zadru gdje izvodi nastavu iz kolegija vezanih uz rusku književnost 19. stoljeća.

Doktorirala je 2011. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu obranivši doktorsku disertaciju *Ženska autobiografija u Rusiji: Modeli osobnog i javnog*. Izvršna je urednica časopisa [sic] i CASCA.

avidic@unizd.hr

УДК 821.163.41.09-055.2

Оригинални научни рад

Светлана Е. Томић

Алфа универзитет

Нова култура дебате и промена структуре српског романа¹

Сажетак: Са увођењем вишег образовања жена пробијала се нова женска грађанска елита која је другачије политизовала интелектуалност и креативност. У чланку се анализира промена српског романа у другој половини 19. века која је настала уношењем дискурса дебате од стране Драге Гавриловић – прве народне учитељице, прве српске приповедачице и романијерке. Тиме се српски роман интелектуализовао, постао је поље размене мишљења, одмеравања аргумената и испитивања моћи логичког закључивања. У жижи радње *Из учитељичког живота* (1884) и *Девојачког романа* (1889) су интелектуалке које непобедиво дебатују са различитим представницима патријархалног друштва. Главне јунакиње Гавриловићеве су отелотворење страсти за мишљењем, потврда моћи интелекта жена, показатељ значаја њиховог јавног деловања. Порекло дебата Драге Гавриловић налази се у раскринкавању патријархалне идеологије – кроз дијалоге, писма, исповести, есеје, а њихов циљ је развијање шире друштвене свести и позивање на друштвену промену. Веза сложености и ангажованости интелектуалке одражава жудњу ауторке за слободом, критичким испитивањем знања и јавним признањем „мислећих женскиња“. Нове културне идеје донеле су нов језик и нову књижевност. Уместо сентименталне, комичне и етнографске прозе добили смо полемике, развијену реторику дебате која је са новом концепцијом јунака и јунакиња донела нове заплете и расplete. Наспрам стидљивих и немих девојака,

---

¹ Овај рад настао је као део истраживања које се реализује у оквиру међународног научног пројекта: Joint Research Project "Women in Educated Elites in Early Socialist and Pre-Socialist Eastern and Central Europe". Пројекат финансира SCOPES - Научна сарадња између Швајцарске и земаља Источне Европе [Scientific Cooperation between Eastern Europe and Switzerland] у оквиру програма Швајцарске националне научне фондације [the Swiss National Science Foundation]. Руководитељка пројекта је dr Natalia Tikhonov Sigrist.

креиране су жене које говором изражавају своја мишљења, контролишу своје емоције и задивљују због деловања свог ума.

Кључне речи: прве народне учитељице-књижевнице, ликови интелектуалки, проза српског реализма, улога интелектуалаца.

Уводна разматрања

У досадашњим историјско-критичким радовима о српском роману преваходно су проучавани хронолошки развој и продукција српског романа, као и смењивање тема и стилова (Деретић 1981, Деретић 2004). Уопштене црте структуре романа српског реализма (Иванић 1996) надомештене су детаљнијом анализом (Томић 2003) у којој је представљен преокрет који је крајем 19. века настао са романима Светолика Ранковића. Неки историчари истицали су особености појединих романескних врста. У Веселиновићевим и Матавуљевим романима, на пример, осветљена је веза историјске теме и романтичарског приступа (Иванић, 1996: 99).

У свим поменутих истраживањима узимана су у обзир само дела мушкараца-писаца. Тек од 2012. године добијамо увиде у приповедне доприносе жена-писаца поменуте епохе као и критичко испитивање јавног, институционализованог знања о српском реализму (Томић 2012, Томић 2014).

У овом чланку пошла сам од питања-проблема који сам поменула у једном ранијем истраживању (Томић, 2008b: 18-19). Пошто се током досадашњег, стогодишњег истраживања узимао у обзир само корпус прозних дела књижевника, поставила сам питања да ли су књижевнице постојале, да ли су писале романе и у том случају допринеле некој промени. Упитала сам се да ли су жене-писци својим романима можда промениле главни тип заплета српског романа – подвалу. Ако се на овом месту подсетимо већ истакнутих веза уздицања нације и романа (Brennan 1990, Anderson 2006), радова у којима се заплет разуме као национална алеорија, онда заплет подвале одражава Србе тог времена као дволичне људе, са дуплим стандардима, који су притворни, лицемерни, склони неверству. Моја претпоставка, дакле, гласи: са образованим ауторкама као новом културном елитом наступа и нова врста српског романа, али и промена његове структуре.

Обим анализе односи се на дела српског реализма која су објављивана у распону времена од пола века, почев од 60-их, највише

80-их година 19. века, па до 1910. или почетка 20. века. У истраживање сам укључила канонизоване романе од Јакова Игњатовића до Борисава Станковића, али и романе жена, Драге Гавриловић (и касније Јелене Ј. Димитријевић), који су били искључени из канона и дуго времена остајали без озбиљне анализе.

Побуњена, еманципаторска свест интелектуалки

До сада се није наглашавала једна посебна динамика између књига и књижевних листова која се уочила крајем 19. века. Слабо развијена књижевност у књигама није била доступна читаоцима онако како то јесу били радови у листовима, за које се тврдило да су књижевно развијенији.² Да ли је случајно белешка такве врсте објављена 1889, или у време када су српски књижевни листови показали заокрет ка прогресивном типу прозе, штампајући уз то и радове првих учитељица-књижевница? Веома угледан и утицајан новосадски лист *Јавор* штампао је у наставцима прве романа Драге Гавриловић, *Из учитељичког живота* (1884) и *Девојачки роман* (1889).

Оба дела, посебно *Девојачки роман*, могу да се издвоје као прекретничка због многих новина. Појава ове прве српске

---

² Белешка Антонија Стражичића почела је оваквим опсервацијама о књижевности у јужнословенској регији: „У нас уопће лагано напредује књижевност – али Богу хвала кад нам надопуњују ту празнину књижевни листови. Другом ћу приликом проговорити о нашијем књижевнијем друштвима која нам највише помажу, али не могу сад промучати о књижевнијем листовима, који продиру у свачије куће и око којих се крше наша најбоља пера.“- *Босанска вила*, Сарајево, 16. март 1889, бр.6, „Књижевне и културне биљешке“, стр. 95. *Босанска вила* био је значајан лист у регији који је окупљао књижевну елиту и доносио бројне домаће и међународне вести из културе. Уредник овог листа, Никола Кашиковић био је ђак сомборске Учитељске школе, што је вероватно утицало на подршку креативног стваралаштва ученица те школе, које су као учитељице-књижевнице, преводитељке и есејисткиње веома често објављивале радове у овом листу. Значај *Босанске виле* изледа до данас није темељно проучен. Примећује се игнорисање доприноса сарадница тог листа као и њене непотписане уреднице, Стоје Кашиковићке. Похвале о изузетној књижевној и културној улози овог листа (Крушевац, 1978: 317; Ђуричковић, 2006: 58) и о томе да се нова српска књижевност 1910. више стварала у *Босанској вили* него у *Српском књижевном гласнику* (Кашанин, 1968: 324) никако се не слажу са slabим оценама о скромним просветитељским намерама овог листа (Палавестра, 1971: 19) и његовом традиционалном моделу (Иванић, 2008:136).

романсијерке, међутим, не може да се разуме ако се не објасни путања „успеха дискриминаторне праксе“ (Abbot према Bhabha, 2004: 114) чије представљање захтева репресију развијања разлике. Драга Гавриловић је поступала супротно од српских њижевника. Она је препознала и оштро осудила чињеницу мушкоцентричности српске књижевне културе, која је угњетавала разлике међу женама, али и међу мушкарцима. Та њена свест о хетерогености субјеката почела је да обликује другачију врсту српске прозе као посебан простор артикулације побуђеног духа који је у својој суштини еманципаторски.

Попут других интелектуалки, Гавриловићева је знала да ће за успех њеног ступања на јавну сцену српске културе (прихватања њених штампаних радова), за политичку моћ жена (којима се оспоравао такав ауторитет) и књижевну вредност њених романа (или жанра који суштински изграђује нацију), пресудни бити изражајне способности жене, као и капацитети њеног аналитичког и критичког мишљења,³ којима се као главно подстрекивачко средство јавности придружује морална изврсност.⁴ Пошто је била део нове женске интелигенције или „елитне женске субјективности“ [“an elite woman's subjectivity“ Kelley, 2006: 69], која је преузимала тадашњу мушку улогу креирања јавног мњења, Драга Гавриловић је себе могла да види као историјску учесницу у изградњи прогресивног националног грађанског дискурса.

³ Та спознања усмерила су, на пример, америчку женску елиту на увођење многих предмета из школског програма виших мушких школа, при чему је посебно важну улогу за јавни наступ имала реторика (Kelley, 2006: 39,72).

⁴ Историјски извори показују да су прве учитељице често биле неправедно изложене тужбама (Столић, 2001а: 219-221). Ако се познају и други извори из штампе тог времена који омогућавају да се прати интензитет отпора према првим учитељицама, постаје јасније настојање Драге Гавриловић да кроз интелектуалну и моралну афирмацију учитељица образложи потребу образовања и еманципације, и привуче младе жене на борбу за већа права. О моралној изврсности јунакиња ове ауторке видети Ахметагић, 2007: vii-xvi, о њиховој вези са религијом Анђелић, 2013b: 104-112, о другачијем приступу Гавриловићеве према ликовима учитељица видети Томић, 2008b: 175-187, Томић, 2011b: 67-74, Томић, 2012:116-125, Анђелић, 2013a: 84-101.

Формалне новине романа Драге Гавриловић

Са формалне стране, са романима *Из учитељичког живота* и *Девојачким романом* добили смо низ новина. Оба дела први пут у српској књижевности позиционирају интелектуалке као главне јунакиње, што је концепт који ће даље у својим полемичким и феминистичким романима-путописима развијати Јелена Ј. Димитријевић.

Већ прве стране *Из учитељичког живота* мора да су изазивале велико интересовање читалаца. Уместо развученог *ab ovo* модела дотадашњег српског романа, радња се отвара главним проблемом *in medias res*. Притом, уводна сценографија делује сасвим атипично у односу на српске романе оног времена. Три младе девојке окупљене су ноћу око радног стола, на којем су разбацане њихове књиге и белешке. Оне спремају завршни испит и разговарају. Док су говори женских ликова у ранијим српским романима и причама сведени на најмању меру или брутално прекидани, сада су они повод да се укрсте мисли више жена како би се њихови погледи изоштрили. Даринка, Ленка и Милица унапред знају да ће сутрадан, на завршном испиту у Учитељској школи, добити слабије оцене од знања које ће показати, па ипак их то неће поколебати да наставе на путу ка остварењу женске независности. Одмах у уводу овог дела, можда по први пут, отворене су болне тачке вишег образовања жена и српског школства, које ће и те како бити размотрене у другом, *Девојачком роману* Драге Гавриловић. Док су ученице-улизице награђиване бољим оценама, а то значи и бољим запослењем, критичне ученице кажњаване су slabим оценама, њихов напредак се саботира, а судбина осуђује на пропаст. Постаје јасно да ће међу главним темама овог романа бити борба традиционалних и модерних *педагогија, дидактика и метода*. Структурну новину стварају *разговори* које увелико иницирају младе интелектуалке. Изгледа да се први пут у српском роману *мишљење* бира за главни план радње. Прецизније, нису (спољашњи) догађаји елементи који померају радњу романа унапред, већ *расправе* коју интелектуалке воде, међу собом или са мушкарцима.

Овај модел Драга Гавриловић ће нарочито развити у *Девојачком роману*. То је изгледа први роман српског реализма који почиње ретроспекцијом, или приповедањем уназад, од „садашњег“ тренутка романескне приче ка „прошлим“ догађајима. Ретроспекција је

креирана кроз разговор трију жена, овог пута сестара, у којем се као главни проблем издваја положај независних интелектуалки у друштву, али и одбојност просаца према тој новој социјалној категорији. Убрзо се уочава да је то у ствари демократска полемика коју најстарија, једино високо образована, сестра води најпре са својим млађим сестрама.

Додатне новине бацају светло на другачији социјални статус поменутих жена. У првом роману у питању су углавном самосталне учитељице, које имају слободу у животним изборима. У другом роману, то су сестре Драгић, које су остале без оца и мајке, а то за женску децу значи више од пуког губитка родитељске бриге и контроле.⁵ У првом реду, мртви патријархални родитељи за женску децу активирају животне изборе и могућност самоодређења. За разлику од друге прозе тог времена, у овом роману живот женске деце без родитеља није кренуо низбрдном путањом (Игњатовићев роман *Патница*), нити је жигосан моралним посрнућем (Веселиновићеве приче „Сироче“, „Робијашница“). У *Девојачком роману* Драге Гавриловић, после смрти родитеља, најстарија сестра Даринка је одлучила да испуни жељу коју јој је отац бранио. Она уписује вишу учитељску школу, што ће јој омогућити да постане независна, или растерећена ропске судбине жена. После школовања, ради као приватна учитељица, а сложним заједништвом са сестрама, достојанствено чува своју слободу.

Док је српском роману дуго времена требало да се ослободи развучене радње и сувишних епизода, као и форме извештавања (Томић, 2008а: 17-35), чини се да романи Драге Гавриловић пре романа Светолика Ранковића доносе компактност, али и виспреније,

---

⁵ Овде не помињем родитељску љубав, јер у делима тог времена није много описивана. Можда је разлог томе што су бракови на селу и у варошима углавном склапани из рачунице, или према интересима очева и мужева. У свим значајнијим феминистичким студијама истицало се да је економски патријархални трансфер обележавао женску децу као неповољну и непожељну, јер је миразом подразумевао губитак зарађеног новца и стеченог имања. Због сиромаштва и изузетне оптерећености физичким радом, сеоске жене су рађање деце доживљавале као терет и нису желеле да имају много деце. О томе сведоче историографске и етнографске студије (упоредити Ђорђевић 1909, Вулетић 2002, Миљковић-Катић 2002). Није случано што прва српска романсијерка у *Девојачком роману* раскринкава патријархалну брачну рачуницу као прикривену проституцију којом руководе очеви.

разноврсније форме приповедања.⁶ У *Девојачком роману* српски роман први пут садржи брижљиво укомпоноване епистоларно-дневничке исповести жена, и то не било којих женских типова, већ интелектуалки, или оних ликова које је управо Драга Гавриловић разгранала у својој прози (Томић 2012, Томић 2014). Али, структура целог романа обликована је као велика и сложена полемика коју млада јунакиња непрекидно води од свог детињства до (имагнарне) удаје: са мајком, оцем, сестрама, другим девојкама, просцима, образовним системом за девојке (школским професорима и другарицама), књижевношћу (писцима и културом). Ову развијену и разноврсну полемику произвела је ауторкина свест о хетерогеном постојању жена-субјеката, али и свест о потреби промене друштва, које треба да напусти патријархални модел културе и постане еманципована заједница, која уважава, помаже и признаје жене као своје пуноправне субјекте.⁷

Јер, патријархат се лицемерно односи према женама. Патријархално васпитане девојке се у суштини не вреднују, оне нису корисне чланице друштва, не постоје као субјекти или личности, већ се посматрају као роба. Њихова вредност утврђује се посредно, преко оца и његовог економског статуса, а то опет значи да као личности немају вредност. Ако постану мајке, оне могу бити вредноване само уколико репродукују мушкост (рађањем мушке деце) или уколико физичким радом доприносе увећању мужевљеве економије (што је случај са Даринкином мајком). Даринка је рано запазила бруталну силу и моћ мушкараца у патријархату: хировити мужеви батинају жене, жене раде домаћичке, једноличне, обесмишљавајуће и исцрпљујуће послове који су основа егзистенције људи али које нико не вреднује, веома младе кћерке се продају за мушкарце које не познају... Зато Гавриловићева у образовању и запослењу жена види једине могућности за освајањем позитивног грађанског статуса жена

---

⁶ До сада није темељно проучено питање времена настанка *Девојачког романа* Драге Гавриловић. Постоје оправдани разлози који утврђују могућност да је роман као целина могао настати много раније од времена када је штампан у наставцима (Томић, 2011b: 68). Сасвим супротна мишљења изнела је Бараћ 2012.

⁷ О разматрању *Девојачког романа* Драге Гавриловић као креирања феминистичке контрајавности у српском друштву и култури видети Бараћ 2012.

у друштву. Остварење еманципације жена она најпре налази у еманциповању мушкараца пошто ексклузивно поседују моћ и контролу у друштву.

Циљеви и вредности дебате Драге Гавриловић

Критички радикализам Драге Гавриловић постаје јаснији ако се размотре циљеви и вредности дебате. Дебата поставља и проширује платформу за озбиљну дискусију о проблемима. У другој половини 19. века у периодици, а посебно међу интелектуалцима (нарочито педагозима) почела је да се води динамична расправа о улози жене и њеном месту у друштву, као и о постојању и прихватљивости жена у јавној сфери друштва.⁸ Већ је примећен значај есеја Драге Гавриловић у оквиру развоја женске књижевне и феминистичке субјективности (Кох, 2013: 43-56), али и у оквиру расправе педагога о улози жена у друштву (Стојаковић, 2013: 56-75). Сада се, међутим, први пут, сагледава улога полемике у белетристичком жанру романа Драге Гавриловићеве.

Функције реторике одредио је Аристотел, она служи да се бране истина и правда, да се образују народ, да се виде две стране размишљања, да се помоћу аргументације и дебате заштите и одбране нечији интереси (Freeley and Stainberg, 2014: 8). Циљ дебате је да информише и образује, али и да буди народну свест и популарише научне истине (Нушић, 2011: 32). У случају књижевних радова Драге Гавриловић у првом реду циљана категорија публике су жене, читатељке и слушатељке. Једна њена прича „Ради ње“ то открива насловом, садржином и техником приповедања, при чему је истакнута веза солидарности, родне свести и савести (Стевановић, 2013: 75-84). Други циљ дебате Драге Гавриловић је да афирмише најбољег учесника расправе, а то је интелектуалка која у јавној сфери проширује поље свог рада. Осим једино дозвољене јавне улоге

---

⁸ Ова дебата ће дуго бити актуелна. У свету и Србији интензивирала се тридесетих година 20. века, када су запослене жене добијале отказе и бивале уклањане са тржишта рада које су преплавиле после Првог светског рата. Организовани су протести против запослених жена, била су спровођена истраживања у којима се испитивало да ли је запослење (удатих) жена истинска потреба или каприц. О томе су обимно извештавале београдске новине *Женски покрет*.

учитељице (образована и запослена жена), она је и *књижевница* (уметница и креаторка).

Теме дебата јунакиње Драге Гавриловић описују положај жена у српском друштву, патријархат, побољшање положаја жена и кључне улоге образовања жена, потребу подршке њиховог уласка у јавну сферу и непходност признања њиховог доприноса напретку друштва. Уместо раније представљених ликова безгласних, обезличених жена, уведених у причу као брачни трофеји или сексуални објекти, сада се први пут уверавамо у комуникацијске вештине образованих девојака. Ова одлика жена могла је бити важна првој приповедачици и романсијерки јер је знала да дубина, сложеност и фокусираност критичког мишљења другим девојкама нуди одлично предпрофесионално припремање за јавне наступе. У другој половини 19. века овакве могућности нису биле мала нити безначајна ствар. То је време пораста броја учитељица, јединих државних чиновница, од којих су се многе активирале као књижевнице, али и просветитељско-хуманитарне мисионарке. Женска друштва у регији постала су изразито бројна и делотворна. Почетком 20. века истицало се да је сав културно-просветни рад био на плећима учитељица. Немајући формалне обуке за реториком, младе жене су налазиле алтернативне начине интелектуалног усавршавања, а читајући дела Драге Гавриловић могле су да изоштравају своје реторичке и полемичке способности. Оне су се припремале да говоре пред другима, да бране своје мишљење, да учествују у изградњи грађанског дискурса. А говорити пред другима у то време био је проблем и виђенијих интелектуалаца, о чему је драгоцено сведочанство оставио будући директор београдске Прве женске гимназије (Пашић, 1907: 699).

За разлику од америчких образовних институција тог и ранијег времена, реторика није била на списку предмета ученица сомборске Учитељске школе, београдске Више женске школе (установљена 1863) нити у програму Женске учитељске школе (основане 1900).⁹ Па

---

⁹ Више информација о предметима и активностима помоћу којих су девојке у америчким вишим образовним институцијама током 18. и 19. века вежбале свој наступ у јавности налазе се у Kelley 2006. О предметима Драге Гавриловић видети њено сведочанство сомборске Учитељске школе из 1878. (Завичајно одељење библиотеке у Српској Црњи). О предметима у београдској Вишој женској школи видети Станков, 2011: 15-23, а о Женској учитељској школи Ђуровић, 2011: 169.

ипак Драги Гавриловић било је веома стало да у свој роман и уопште у своју прозу редовно укључи полемику, помоћу које би друге учитељице, књижевнице и читатељке биле оснажене и подржане у јавном ангажману.¹⁰ Њене полемике помажу јавности да схвати да су жене озбиљан чинилац напретка друштва на који треба рачунати.¹¹ Сасвим је други проблем што представници интерпретативне норме дуго времена одбијају то да признају. Драга Гавриловић је у својим романима и причама имала изразито афирмативан суд о интелектуалкама, њиховој моћи и вредности која и данас може да послужи као важан путоказ ка превазилажењу полуинтелектуализма српског друштва.

У досадашњим истраживањима помињала су се само јавна предавања двеју интелектуалки: Драге Дејановић из 1869. и 1870. (Hawkesworth, 2000: 115-119) и Савке Суботић почев од 1884. (Hawkesworth, 2000: 128; Столић, 2001б: 25). До 1908. и великог митинга жена у Београду, на којем се памтио бриљантни наступ учитељице и сликарке Надежде Петровић, друге говорнице као да нису постојале.

Српска периодика с краја 19. и почетка 20. века пак бележи другачију стварност и она још увек чека на темељно истраживање. У тим изворима могу се наћи штампани говори и јавна предавања првих учитељица. Предавање „О еманиципацији женскиња“ на Светосавској приредби у Ћуприји одржала је учитељица Христина Миленковић-Бошковић 1889. или исте године када ће изаћи *Девојачки роман* Драге Гавриловић.¹² Иако је најављена тема изазивала велико противљење у јавности, предавање је ипак било

¹⁰ Истраживања показују да дебате помажу вештину писања, комуникацију такође, али су битне и за структурисање аргумената у свакодневном животу.

¹¹ До сада прикупљен биографски материјал о Драги Гавриловић (Сомбор, Миланков, Антонић и Лакетић, Лончар, Томић) не садржи податке о њеном чланству у (женским) читалачким друштвима и добротворним задругама или клубовима тог времена, што није искључена могућност. Неке њене приче писане су у форми писама, али такође представљају полемике-есеје. Неке њене песме су писане као мишљење-одговор. Све то може да осветли постојање талента ове књижевнице, за чији је први роман уочено да не показује почетничке слабости.

¹² У уредничкој напомени, Христина Миленковић-Бошковић је описана као „наш први поборник у Србији за женска права“ („Женски покрет“ 1921, бр.2, стр. 43). Занимљиво да она није наведена у првом биографском речнику знаменитих жена – у *Српкињи* (Сарајево, 1913).

одржано. Њено занимљиво, критично и убедљиво излагање било је дуго потом предмет поруге (Миленковић-Бошковић, 1921: 43-49). Поменуто предавање први пут је објављено 1921, што значи да 1889. године Драга Гавриловић није могла да дође до тог текста.¹³ Ипак, реторика јунакиња Драге Гавриловић у поређењу са реториком Христине Миленковић-Бошковић или са предавањем учитељице Јелене Ј.Кара-Матићке „Васпитање нашег женскиња“ (Кара-Матићка, 1905: 469-474) стилски је продорнија и информативно шири. Све ово постаје значајније у оквиру контекста развоја феминистичког покрета у српском друштву (на територији Аустроугарске монархије као и Кнежевине/Краљевине Србије), при чему сећања Паулине Албале Лебл бацају ново светло на проблем спорог и недовољно организованог политичког иступања жена. У својим мемоарима Паулина Лебл Албала, или једна од првих факултетски образованих жена у Србији и феминисткиња, наводи да се у Србији почетком 20. века о феминизму „није ни много ни често ни говорило ни писало“ (Лебл Албала, 2005: 244).¹⁴

Вратимо се дебати чију вредност истраживачи виде „у развијању хуманистичких способности истраживања, анализе, критичке процене тврдњи, стварању и суђењу аргумената о важним социјалним питањима“ (Parcher, 1998: 1). Стварање аргумената

---

¹³ У уводној напомени наведено је да је ауторка уступила свој текст предавања *на молбу уредништва* листа „Женски покрет“. То значи да је уредништво било упознато са значајним српским феминисткињама, али и да је предавање постојало у писаној форми, да је било брижљиво припремано. Уредница тог броја била је Катарина Богдановић – феминисткиња и прва филозофкиња у Србији.

¹⁴ Од детињства и раног девојаштва Паулина Лебл Албала важила је за веома начитану особу. По ступању на београдски Филозофски факултет, она постаје запажена као интелигентна и вредна студенткиња. У својим мемоарима Паулина Лебл без детаљних објашњења дефинише Јована Скерлића као „великог феминисту“ (Лебл Албала, 2005: 115). Нешто касније, међутим, своја знања о феминизму и учешће у феминистичком покрету она не доводи у везу са Скерлићем, већ са својим гимназијским наставницама, а највише са феминистичким часописом Зофке Кведер „Југославенска жена“ и периодом после Првог светског рата. Лебл признаје да је у студентским данима у Скерлића гледала као у Бога, и да је то њему годило. Можемо поставити питање да ли феминиста допушта такав однос. Прегледајући теме њених студентских радова запажа се да Скерлић своју студенткињу ни једном није подстакнуо да пише о истакнутим женама у култури и књижевности. Због тога тип академског или Скерлићевог феминизма треба пажљиво истражити.

оцењено је најсложенијим когнитивним чином човека. Код полемичара се подразумева способност да се туђи аргументи разумеју, али и оспоре новим аргументима. Дебата је сматрана одличном методом учења, јер је интерактивна по својој природи. Важна је и веза између дебате и циљева вишег образовања: помаже да се учи како се учи, да се мисли аналитички и критички, а саопштава јасно и концизно (Kennedy, 2007: 184). Она може бити средство интелектуалног самопотврђивања, али и развијања емпатије.

Начин дебатирања јунакиње Драге Гавриловић

Интересантно је да су обе главне јунакиње романа именоване као Даринке, очито према рано преминулој најмлађој сестри Драге Гавриловић, што сам растумачила као интелектуално васкрсавање или унапређење некад мртве субјективности (Томић, 2011а: 225). Док полемишу, гласови ових јунакиња нису повишени, нити тихи. То је један исти чујан а неодбојан глас, онај који плени својом мирноћом и самосигурношћу.

Владање ових говорница је природно, одлучно, складно организовано, без претеривања и жеље за појачаном драматиком. Као флексибилне говорнице, прилагођавају се различитим учесницима и ситуацијама. Кроз њихове наступе пројектује се и њихова личност. Обе интелектуалке су представљене као искрене, неизвештачене, срдачне, самопоуздане, пажљиве, опрезне, достојанствене и зреле личности са интегритетом. Њихово изражавање је граматички тачно, стилски занимљиво, јасно, течно и ефикасно. Још значајније, иза њихових речи стоје њихова дела.

Како друге личности прихватају интелектуалке-полемичарке?

Са ким год да расправљају, Даринке су особе које други људи слушају пажљиво и са интересовањем. Само ретки, еманциповани мушкарци у стању су да оваквим женама одају признање. У краћем роману *Из учитељичког живота* то ће драстично разликовати бележника Косту од доктора Саве, за којег је Даринка тек „хладна и поносита женскиња“ (Гавриловић, 2007: 223). Сава одбија еманциповане жене, док Коста не може да опрости свом пријатељу Сави што не уме да вреднује Даринкину моћ расуђивања. Коста жене оцењује према

способности мишљења: „Свака боља мислити мора“ (Гавриловић, 2007: 226), али Сава за жену радије бира Даринкину другарицу, учитељицу Милицу, чије притворство и кокетирање тумачи као искрено интересовање. Тиме се успоставља и хијерархија интелекта: на дну је Сава, изнад њега Милица (јер успева да му наметне своје интересе), изнад Милице је Коста, а изнад Косте је Даринка која свима све објашњава, додатно се истичући моралним интегритетом и креативним потенцијалом.

У *Девојачком роману* Даринкин отац запањен је кћеркином интелигенцијом и обавештеношћу, прибојава је се, те реагује казнама и ограничењима њене физичке слободе. У таквим приликама, осетни су Даринкина достојанственост и самоконтрола, које кулминирају новом вербалном, или интелектуалном победом. Њени други љути противници (арогантан гроф) признаће (макар у себи) њену интелектуалну надмоћ. Млађим сестрама и другим женама – читатељкама – Даринка је могла бити од највеће помоћи. Она им отвара очи, казујући истине о свету, начину склапања бракова, и односу према женама. Наспрам брака-принуде, она поставља младим девојкама нове идеале – брак из љубави и поштовања. Тај модел ауторка је и као учитељица преносила својим ученицама (Антонић и Лакетић, 2013: 130). Даринке су глас нове моралности и новог разума. Оне припремају друге младе жене за живот и указују им на боље могућности од оних које им се у породици нуде као једино постојеће и прихватљиве.

Логичка, здраворазумска структура дебата младих Даринки често је продорно организована и конзистентна. На сваком примеру уверавамо се да је Драга Гавриловић добро упозната са правилима вођења дебате и да их ефектно користи. Додатно, њена моћ запажања импонује, а хумор и иронија потврђују сензибилно богатство њене луцидности. Своје аргументе Даринке увек бране на адекватан начин. Оне су оличење пажљивих слушалаца, поштују саговорника без обзира на степен разлика у мишљењу. Чини се да српски читаоци и данас од њих могу да уче како се дебатира и наступа у јавности.

Па ипак, у њиховим дебатама постоје тренуци којима свесно узнемиравају јавност. То нису чести поступци, али су увек обликовани са интелигентним поентирањем закључка. Осим огољавања истина о различитим патријархалним стратегијама понижавања жена, оно што највише може да узнемири јавност, и што

је у *Девојачком роману* постављено у средишњем делу као Даринкина школска, епистоларна исповест сестри, то су спознања супротна од општеутврђених истина – да *наставници као васпитачи* чине неморалне поступке, подржавајући и награђујући неприличне ученице. У том тренутку, јасно је да Даринка полемише са просветним моделима рада и специфичном педагошком дисциплином, постављајући нове и другачије критеријуме, које сама поштује и одражава, а који су блиски феминистичкој педагогији. Њен кредибилитет је ненарушен, а њена укупна личност као и интелектуалност тријумфују.

На тај начин „мислећа женскиња“ или ангажована интелектуалка постављена је у врх српске прозе као друштвена вредност. Изграђен је успешан политички имиџ еманципованих жена и пласиран је у јавности као потреба. Насупрот подвалама и унижавањем другог, високо место дато је поштовању друге особе и размени мишљења што постаје етички императив српског друштва. У тој комуникацији идеја која се први пут у српском роману води кроз изузетно развијене разговоре жена, уместо свађе, понижења, издаје, ножа и освете, превагу односе само ваљани закључци. Са романима Драге Гавриловић српски роман се сложније структурисао али и интелектуализовао, постао је поље одмеравања аргумената и испитивања моћи логичког закључивања. Помоћу одбране интереса жена заговарале су се универзалне вредности друштва и утврђивале истине о патријархату и његовом манипулативном обрасцу деловања.

Литература

- Anderson, B. (2006). *Imagined Communities : Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London-New York: Verso. [1983].
- Анђелић, Б. (2013а). Ликови учитељица у прози Драге Гавриловић: поредбени оквир са ликовима учитељица код Светолика Ранковића и Јована Добријевића-Сиротице. У С. Томић (Ур.), *Валоризација разлика: зборник радова са научног скупа о Драги Гавриловић (1854-1917)* (84-101). Београд: Алтера: Мултинационални фонд културе.
- Анђелић, Б. (2013). Религија као извориште хуманих идеја у прози Драге Гавриловић. У А. Прњат и Т. Парезановић (Ур.), *Религија у огледалу књижевности* (104-112). Београд: Алфа универзитет.

- Антонић, М. и Лакетић, М. (2013). Девојачки роман из 1889. године. У С. Томић (Ур.), *Валоризација разлика. Зборник радова са научног скупа о Драги Гавриловић (1854-1917)* (120-141). Београд: Алтера: Мултинационални фонд културе.
- Ахметагић, Ј. (2007). Врлинска бића Драге Гавриловић. У Ј. Ахметагић (прир.), Драга Гавриловић *Изабрана проза* (vii-xvi). Београд: Мултинационални фонд културе - Конграс.
- Бараћ, С. (2012). Рађање феминистичке контрајавности у *Девојачком роману* Драге Гавриловић. *Књиженство*. Београд, http://knjizenstvo.rs/magazine.php?text=42#_ftnref58
- Brennan, T. (1990). The National Longing for Form. In H. Bhabha (ed.), *Nation and Narration* (44-71). London: Routledge.
- Bhabha, K. Homi. (2004). *The Location of Culture*. London-New York: Routledge. [1994].
- Вулетић, А. (2002). *Породица у Србији средином 19. века*. Београд: Историјски институт-Службени гласник.
- Гавриловић, Д. (2007). *Изабрана проза*. Приредила Јасмина Ахметагић. Београд: Мултинационални фонд културе – Конграс.
- Деретић, Ј. (1981). *Српски роман 1800-1950*. Београд: Нолит.
- Деретић, Ј. (2004). *Историја српске књижевности*. Београд: Просвета. [1983].
- Ђорђевић, Р. Т. (1909). *Грађа за српске народне обичаје из времена прве владе кнеза Милоша*. Београд: Српска краљевска академија.
- Ђуричковић, Д. (2006). *Свједочанства времена: Књижевност у српским листовима и часописима у Босни и Херцеговини за вријеме аустроугарске владавине (1878-1918)*. Сарајево: СКД Просвјета.
- Ђуровић, А. (2004). *Модернизација образовања у Краљевини Србији*. Београд: Историјски институт.
- Иванић, Д. (1996). *Српски реализам*. Нови Сад: Матица српска.
- Иванић, Д. (2008). *Књижевна периодика српског реализма*. Београд-Нови Сад: Институт за књижевност и уметност-Матица српска.
- Кара-Матићка, Ј. (1905). *Васпитање нашег женскиња. Учитељ*, Београд, 1905, св.7, 469-474.
- Кашанин, М. (1968). *Проклетство талента (Јован Скерлић). Судбине и људи: огледи о српским писцима*. Београд: Просвета.

- Kelley, M. (2006). *Learning to Stand & Speak: Women, Education, and Public life in America's Republic*. The University of North Carolina Press. [1996].
- Kennedy, R. (2007). In-Class Debates: Fertile Ground for Active Learning and the Cultivation of Critical Thinking and Oral Communication Skills. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, Vol. 19, No. 2, 183-190. Доступно на: <http://www.isetl.org/ijtlhe/pdf/ijtlhe200.pdf>
- Koh, M. (2013). Projekat: emancipacija. Draga Gavrilović i srpski feministički esej. U S. Tomić (Ur.), *Valorizacija razlika: zbornik radova sa naučnog skupa o Dragi Gavrilović (1854-1917)* (43-56). Beograd: KIZ Altera-Multinacionalni fond kulture.
- Крушевац, Т. (1978). Босанска вила. *Босанскохерцеговачи листови у XIX веку*. Сарајево: „Веселин Маслеша“.
- Лебл Албала, П. (2005). *Тако је некад било*. Београд: Александар Лебл: ВМД.
- Миленковић-Бошковић, Х. (1921). О еманипацији женскиња. *Женски покрет*, Београд, бр. II, стр. 43-49.
- Миљковић-Катић, Б. (2002). *Структура градског становништва Србије средином XIX века*. Београд: Историјски институт - Службени гласник.
- Нушић, Б. (2011). *Реторика*. Београд: Службени гласник.
- Палавестра П. (1971). Приповедачки круг мостарске Зоре. *Токови традиције*. Нови Сад: Матица српска.
- Пашић, С. (1907). Први дани у мојој наставничкој служби. *Учитељ*, Београд, свеска 8, стр. 696-704.
- Станков, Љ. (2011). *Катарина Миловук (1844-1913) и женски покрет у Србији*. Београд: Педагошки музеј.
- Стевановић, К. (2013). Статус и (не)могућности приповедачица и наратора у прози Драге Гавриловић – наратологија у служби женске солидарности. У С. Томић (Ур.), *Valorizacija razlika: zbornik radova sa naučnog skupa o Dragi Gavrilović (1854-1917)* (75-84). Београд: КИЗ Алтера-Мултинационални фонд културе.
- Стојаковић, Г. (2013). Драга Гавриловић: Прилог за историју стварања нових родних улога у српском друштву 19.века. У С. Томић (Ур.), *Valorizacija razlika: zbornik radova sa naučnog skupa o Dragi Gavrilović (1854-1917)* (56-75). Београд: КИЗ Алтера-Мултинационални фонд културе.

- Столић, Ана. (2001a). Друштвени идентитет учитељице у Србији 19. века. *Годишњак за друштвену историју*, 3, Београд, 205-232.
- Столић, А. (2001b). Савка Суботић –слика једног света. Савка Суботић. *Успомене*. Београд: СКЗ.
- Стражичић, А. (1889). „Књижевне и културне биљешке“. *Босанска вила*, Сарајево, 16.март 1889, бр.6, стр. 95.
- Томић, S. (2003). *Poetika zapleta u romanima Svetolika Rankovića*. (Neobjavljena magistarska teza.) Filološki fakultet, Beograd, 130 str.
- Томић, S. (2008a). The Contributions of Svetolik Ranković to the Structural Development of the Serbian Novel. *Serbian Studies*, Vol. 22, No. 1, 17-35. Dostupno na: http://www.serbianstudies.org/publications/pdf/SS_Vol%2022_2008_No%21-optimized.pdf
- Томић, S. (2008b). Draga Gavrilović (1854-1917), the First Serbian Female Novelist: the Old and New Interpretations. *Serbian Studies*, Vol. 22, [2011]. No. 2, 167-189. Dostupno na: http://www.serbianstudies.org/publications/pdf/SS_Vol%2022_2008_No%202.pdf
- Томић, S. (2011a). Draga Gavrilović (1854-1917), prva srpska romansijerka: stara i nova tumačenja. *ProFemina*, br.54, str. 209-228.
- Томић, S. (2011b). The First Serbian Female Teachers and Writers: Their Role in Emancipation of Serbian Society. *Serbian Women and the Public Sphere: 1850-1950*, special issue guest editors Anna Novakov and Svetlana Tomić. *Serbian Studies*, Bloomington, Indiana: Slavica Publishers, Vol. 25, [2013], (1): 57-79. Dostupno na: http://www.serbianstudies.org/publications/pdf/SS_Vol%2025_2011_No%201.pdf
- Томић S. (2012). *Tipologija književnih junaka i junakinja u prozi srpskog realizma iz rodne perspektive*. (neobjavljena doktorska disertacija). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Томић, S. (2014). *Realizam i stvarnost: nova tumačenja proze srpskog realizma iz rodne perspektive*. Beograd: Alfa univerzitet, Fakultet za strane jezike.
- Freeley, J.A. & Stainberg, L.D. (2014). *Argumentation and Debate: Critical Thinking for Reasoned Decision Making*. Boston: Wardsworth CENGAGE Learning. [2009, 2005].
- Hawkesworth, C. (2000). *Voices in the Shadows: Women and Verbal Art in Serbia and Bosnia*. New York –Budapest: CEU Press.

NEW DEBATE CULTURE AND TRANSFORMED STRUCTURE OF SERBIAN NOVEL

Summary: With the introduction of higher education for women a new citizen elite emerged, which politicized intellectuality and creativity in a different way. In this paper the author analyzes the change in Serbian novel in the second half of the 19th century, brought about by the debate discourse and introduced by Draga Gavrilović – the first female public teacher, storyteller and novel writer in Serbia. Serbian novel becomes the field of exchange of opinions, clashing arguments and examination of the power of logical thinking. In the focus of *From a Female Teacher's Life* (1884) and *A Girl's Novel* (1889) is a female intellectual who invincibly debates with different representatives of patriarchal society. Heroines of Draga Gavrilović are the embodiment of passion for thinking, affirmation of women's intellect and its power, as well as indicator of the importance of women's public engagement. The debates of Draga Gavrilović are elaborated by the idea of unmasking patriarchal ideology – through dialogues, letters, confessions, essays – while their *raison d'être* is to develop social consciousness and call for social change. The intellectual engagement reflects the authoress' longing for liberty, critical examination of knowledge and public affirmation of “women who think”. New cultural ideas left a new language and new literature in their wake. Instead of sentimental, comic and ethnographic fiction, we got polemics, a developed debate rhetoric which introduced new concepts of heroes and heroines, and subsequently new plots and denouements. In place of timid and silent girls, women are created, who express their opinions, control their emotions and impress with their minds.

Keywords: pioneering female public teachers-authors, characters of female intellectuals, Serbian realist fiction, the role of intellectual.

Томић, Светлана. Доцент Србистике на Факултету за стране језике (Алфа универзитет, Београд). Ауторка научне монографије *A New Understanding of Laza K. Lazarević's Story To Matins with Father for the First Time and One Hundred Years of the Interpretative Norm* (Serbian Studies 2009 [2013]).

Уредила је зборник научних радова са прилозима о првој српској приповедачици и романијерки, Драги Гавриловић – *Валоризација разлика* (Београд, 2013). Са проф. др Аном Новаков (Saint Mary's College of California) гостујућа је уредница специјалног темата *Serbian Women and the Public Sphere: 1850-1950* (Serbian Studies 2011 [2013]). Научне чланке објављује у иностранним и домаћим научним публикацијама. Специјалност јој је српски

реализам и почетак модерне из родне перспективе. Истражује проблеме везане за интензификацију књижевног стваралаштва жена у 19. веку у јужнословенском контексту, појаву првих професионалних учитељица-књижевница, као и адекватност институционализованог јавног знања о српском реализму и историји женске културе. У регионалној периодици објавила је преко стотину књижевних критика, песме, песме за децу, приче, есеје и полемике. Ауторка је две књиге песама: *Тунели у наручју* (2002 – награда Књижевне омладине Србије) и *Мегафони тишине* (2008). Чланица је америчких удружења North American Society for Serbian Studies и Association for Women in Slavic Studies. Сарадница америчког часописа за светску књижевност *World Literature Today*, пројекта Трећег програма Хрватског радија „Појмовник постјугославенске књижевности“ и српског Центра за женске студије.
tomic.svetlana@gmail.com

Artea Panajotović

Alfa univerzitet

Filmska adaptacija Šekspirovog *Kralja Lira*: *Ran* Akire Kurosava

Sažetak: U radu se istražuju i upoređuju različiti aspekti drame *Kralj Lir* i filma *Ran* i ukazuje se na neke od postupaka preoblikovanja i prekodiranja koje Akira Kurosava upotrebljava u obradi Šekspirove drame. Japanski reditelj prilično slobodno pristupa adaptaciji izvornog dela. Smeštanje elizabetinske drame u srednjovekovni Japan podrazumeva značajne izmene kako u formalnom oblikovanju dela tako i na planu radnje i karakterizacije likova. Elementi tradicionalnog japanskog pozorišta uočavaju se na svim nivoima filma. Na planu strukture, Šekspirov komad u pet činova pretvara se u trodelni *do-ha-kju* nō drame, a u tumačenju likova uočljivo je naglašeno stilizovano ponašanje glumaca, čiji su način kretanja, govor i kostimi inspirisani nō pozorištem. Uz ove formalne elemente nō teatra, Kurosava u *Ran* unosi i religiozno-filozofsku osnovu na kojoj počiva japanska tradicionalna drama: dajući Šekspirovim likovima prošlost i motivaciju za delanje, on *Lira* izvlači iz arhetipske aistoričnosti i svoju adaptaciju pretvara u budističku tragediju.

Ključne reči: adaptacija, film, elizabetinska drama, nō drama.

*Zvukom Gion Shōja zvona odjekuje nepostojanost svega;
boja sāla cvetova otkriva da uspešni moraju propasti.
Ponosni ne traju, poput sna su u prolećnoj noći;
Moćni najzad padaju, kao prah su na vetru.
– Legenda o klanu Taira*

Akira Kurosava je u svojoj karijeri češće posezao za literarnim delima nego što je radio po originalnom scenariju. Obrađivao je i japanske i evropske autore, a i film koji mu je doneo svetsku slavu, *Rašomon*, zasnovan je na dvema pripovetkama japanskog autora Rjunosukea Akutagave. Šekspirovim dramama Kurosava se bavio čak tri puta. Svaki put je

obrađivao njegove velike tragedije: prvo *Magbeta* u *Krvavom prestolu* (1957), zatim *Hamleta* u filmu *Zli mirno spavaju* (1960) i *Kralja Lira* u *Ranu* (1985), na zalasku svoje karijere. Svakoj drami prišao je na posve različit način. *Krvavi presto* je najverniji originalnom književnom predlošku. Radnja je ostala praktično netaknuta, osim što je prenetu u drugu kulturnu paradigmu. Odvija se u srednjovekovnom Japanu, a stilsko uobličavanje filma mnogo duguje *nō* teatru. U filmu *Zli mirno spavaju* autor je primenio sasvim drugačiji pristup. Ovde je izvor obrađen sa toliko slobode i toliko izmenjen da se postavlja pitanje da li se ovaj film uopšte može nazvati adaptacijom *Hamleta* jer se u njemu mogu uočiti samo daleki odjeci Šekspirovog klasika. U pitanju je triler čija je radnja smeštena u savremeni Japan i koji govori o mladiću koji se infiltrira u sam vrh jedne velike korporacije, uveren da su njeni direktori odgovorni za smrt njegovog oca koji je pokušao da razotkrije korupciju. *Ran* je na pola puta između ovih krajnosti. Izvor je jasno prepoznatljiv, ali i dosta slobodno preoblikovan. Izgleda da je Kurosava – koji je i sam u periodu snimanja ovog filma bio u situaciji sličnoj Lirovoj – duboko spoznavši srž dela mogao da se građom slobodnije posluži kako bi njenu suštinu što jasnije izrazio. Ima autora koji smatraju da je uhvatio esenciju ove tragedije bolje od vernijih filmskih adaptacija. Jan Kot je jedan od njih, te kaže:

*Levi-Stros je jednom rekao „Svaka interpretacija mita je novi mit.“ [...] moramo da izazivamo Šekspira. Ako se Šekspir prevede na japanski ili hebrejski, rediteljeva sloboda je očigledno veća. Ako promenimo medij, pa, na primer, pozorišnu scenu prebacimo na ekran, naša sloboda je još veća jer je nemoguće, ili prosto glupo, samo presaditi pozorišnu predstavu na ekran. [...] Kurosavin film *Ran* je mnogo udaljeniji od drame u odnosu na filmsku verziju *Kralja Lira Pitera Bruka*. U izvesnim aspektima, Kurosava je verniji Šekspiru u svom filmu nego Piter Bruk u svom. (Marowitz, 1991: 109)*

Postoje, pak, i drugi koji su mišljenja da se *Ran* ne može svrstati među adaptacije Šekspirovog klasika zbog suštinski izmenjenog težišta priče. Antoni Dejvis, na primer, tvrdi da *Ran* „ne dobija mnogo na vrednosti pokušajem da se pronađu tačna podudaranja sa Šekspirovom dramom. Niti je lako pronaći značajne trenutke u filmu koji su direktno izvedeni iz

velikih dramatičnih trenutaka u *Kralju Liru*“ (Davies, 1994: 153). No svi se slažu u jednom – da su u pitanju velika umetnička dela neosporne vrednosti. U ovom radu ćemo pokušati da sagledamo i uporedimo različite aspekte Šekspirove drame i Kurosavinog filma i ukažemo na neke od postupaka preoblikovanja i prekodiranja kojima se Kurosava koristio u obradi *Kralja Lira*.

Kulturološke razlike

Kada je počeo da osmišljava *Ran*, Kurosava zapravo nije odmah imao na umu *Kralja Lira*. On je razmišljao o Moriju Motonariju, velikom feudalcu iz XVI veka, koji je poznat po svojim izuzetno lojalnim i složnim sinovima. Kurosava, uvek zamišljen nad pitanjem zašto ljudi ne mogu da žive srećnije zajedno (Stojanović, 1995: 118), postavio je sledeću hipotezu: kako bi se stvari odvijale da Motonarijevi sinovi nisu bili tako odani? Razrađujući ovu ideju, uvideo je da ona ima mnogo sličnosti sa Šekspirovim *Kraljem Lirom*. S tim na umu, upustio se u preoblikovanje Šekspirovog komada, a spajanje engleske elizabetinske drame i srednjovekovnog Japana nametalo je izvesne intervencije na tekstu.

Dok *Kralj Lir* lebdi u arhetipskoj aistoričnosti, *Ran* je vremenski vrlo precizno određen. On pripada Kurosavinom omiljenom žanru *đidaigekija* ili istorijske drame, podžanru *sengoku đidai*. Sengoku ili period zaraćenih država trajao je od sredine XVI do početka XVII veka. To je vreme velikih unutrašnjih borbi i previranja u Japanu, kada su veliki feudarci, daimjoi, neprestano ratovali među sobom u nastojanju da prigrabe što više zemlje i moći jer nije bilo čvrste centralne vlasti. Hidetora, Lirov filmski pandan, jedan je od ovih gospodara rata. S obzirom na izbor istorijskog konteksta, morale su da uslede i promene sižea. Patrijarhalni Japan nikako nije mogao da ima podelu vlasti između žena, pa su „žene izmeštene iz političkog centra u *Kralju Liru* na porodičnu marginu u *Ranu*“ (Cupitt, 2010). Tako Lirove ćerke Gonerila, Regana i Kordelija postaju sinovi Taro, Điro i Saburo. Takođe, u sceni prosidbe Kordelije učestvuju sami prosici, kralj Francuske i vojvoda od Burgundije, dok u filmu to čine očevi – Fudžimaki i Ajabe. Kurosava je pronašao i japanski ekvivalent Šekspirovoj ludi, lik zabavljača Kjoamija koga glumi androgini japanski pevač, plesač i glumac Peter:

U četrnaestom i petnaestom veku, kult Mladosti, poznat kao Šudo, bio je „abnormalno jak“. Šudo je bio eufemizam za homoseksualnost [...]. Stoga odluka da se uzme mladi, atraktivni muškarac za figuru lude ima istorijske korene, kao što ih je imala i Šekspirova luda, jer profesionalna Luda nije nestala sa dvora još dobrih trideset godina posle Šekspirove smrti. (Seaton, 2003: 228)

Kao što je prethodno pomenuto, *Ran* predstavlja neku vrstu alternativne istorije Morija Motonarija, i njegov lik je pružio dosta materijala za prilagođavanje Šekspirovog kralja japanskom kulturnom miljeu. Motonari je živeo od 1497. do 1571. godine. Kao i Hidetora, bio je daimjo i teritorija mu je bila ukleštena između teritorija dva moćna klan. Hrabrošću i ratničkom veštinom uzdigao se iz redova samuraja i postao veliki gospodar pobeđivši okolne klanove od kojih se jedan čak zvao Sue. Parabola o tri strele sa početka filma, gde Hidetora sinovima pokazuje da se svaka strela pojedinačno može slomiti, ali kada su spojene u snop to je nemoguće, vezuje se za Motonarija i njegove sinove. Nije, međutim, poznato da li je Motonari zaista pričao sinovima ovu parabolu ili je u pitanju legenda zasnovana na njihovoj poslovičnoj slozi. Kurosava je u jednom intervjuu rekao:

Kada sam pročitao da su tri strele zajedno nepobedive, shvatio sam da to nije tačno. Počeo sam da sumnjam, i tada sam počeo da razmišljam: ta porodica je bila uspešna i sinovi su bili odvažni. Šta bi bilo da je ovaj fascinantni čovek imao rđave sinove? (Peary, 1986)

Stoga parabola u filmu neće imati željeni završetak. Najmlađi sin Saburo lomi strele, čime film simbolično prekida istorijsku priču o Motonariju i uranja u svet haosa i otimanja o vlast. Hidetora postaje nerazumni kralj Lir, a sinovi postaju razjedinjeni.

I u formalnom oblikovanju svog dela Kurosava „japanizuje“ Šekspira upotrebom elemenata nō pozorišta na više nivoa. Na planu strukture, Šekspirov komad u pet činova pretvara se u trodelni *đo-ha-kju* nō drame. „Do [...] je prostorni element [...] Ha element koji unosi nered [...] Kju [...] je vremenski element“ (Komparu, navedeno u Seaton, 2003: 239). Prvi element traje od početka filma do Hidetorinog odlaska u treći zamak. Ovaj

deo mapira odnose među protagonistima (Seaton, 2003: 207). Drugi deo, razaranje, počinje scenom bitke u trećem zamku, a završava se dolaskom Sabura i njegove vojske. Kju, treći element, donosi razrešenje i brži tempo razvoja događaja u odnosu na prethodna dva. On predstavlja samo finale filma. Pored toga, uticaj nō pozorišta ogleda se i u stilizaciji likova. Hidetora i gospa Kaede izgledaju kao nō maske starca i žene. Naglašeno stilizovano ponašanje svih glumaca i njihov način kretanja i govora inspirisani su nō dramom. Kostimi su izuzetno raskošni u skladu sa ovom pozorišnom tradicijom, a i prvi zvuk koji u filmu čujemo je zvuk nō flaute (Seaton, 2003: 233; Richie, 1998: 217). Posledica ovog prekodiranja je i radikalno ogoljavanje Šekspirovog raskošnog jezika. Jezik je u *Ranu* sveden, umnogome zamenjen rečitim pokretima i izrazima lica. Za neke ljubitelje Šekspirovog pentametra to je bio neoprostiv greh: „Ovo je Šekspir lišen svoje poezije, svoje ljudske dimenzije i sateran u šematski okvir izveden iz potpuno drugačijih stavova i interesa“ (Ackroyd, navedeno u Phillips, 1997: 267). U ovoj često citiranoj osudi Pitera Akrojda ipak moramo uočiti kulturološku pristrasnost: razlika između Šekspira i Kurosava, ako zanemarimo različit medij, mogla bi se uporediti sa razlikom između soneta i haikua, te je ne bi trebalo podvrgavati vrednosnoj proceni.

Uz ove formalne elemente nō teatra Kurosava je u *Ran* ugradio i religiozno-filozofsku osnovu na kojoj japanska tradicionalna drama počiva – zen budizam. Izmenama u dramskom predlošku o kojima će biti reči u sledećem odeljku reditelj unosi korenite promene u izvorni tekst i saobražava ga svom pogledu na svet. *Kralj Lir* postaje budistička tragedija.

Radnja

Kao što je Šekspir bio slobodan u svojoj obradi izvora za *Kralja Lira*, tako je i Kurosava veoma slobodno obradio Šekspira u *Ranu*. Slično, Šekspir je bio verniji izvorima u *Magbetu*, a i Kurosava njemu u *Krvavom prestolu*. Osnovna pripovedna linija je zadržana. Ostareli vladar odlučuje da podeli kraljevstvo svojoj deci, te ishitreno proteruje najmlađe dete koje ga zapravo jedino voli. Starija deca se okreću protiv njega i isteruju ga iz svojih domova. On poludi, shvata svoju grešku, spaja se sa najmlađim detetom i oboje tragično umiru. Ali u radnju *Kralja Lira* Kurosava unosi i opsežne i dubinske promene. „Iako su elementi zapleta, značajni događaji i centralne metafore uzeti iz Šekspirove tragedije, tekstualna obrada

adaptiranog materijala vođena je Kurosavinom originalnom zamisli inverzije japanskih ideala porodične i političke lojalnosti“ (Goodwin, navedeno u Zilleruelo, 2002: 18). Zbog obima ovog rada nemoguća je detaljna analiza svih izmena koje je Kurosava napravio adaptirajući Šekspira za filmsko platno, ali ćemo ukazati na najbitnije.

Početak filma predstavlja katalog simbola koji anticipiraju tok radnje. Prva scena ističe temu besmislenog nasilja. Motiv lova, kod Šekspira samo pomenut u trećoj sceni prvog čina, ovde je razrađen. Scena lova postoji i u jednom od Šekspirovih izvora, Lajamonovom *Brutu*. Kurosava sažima čitav Hidetorin život u tu početnu sliku. On ubija vepra koji je nejestiv. Sva njegova osvajanja i sve nasilje podjednako su besmisleni – jer mu u krajnjoj liniji donose patnju. Ova scena je i anticipacija „lova“ sinova na Hidetoru. Drugi značajan nagoveštaj predstojećih događaja su kadrovi koji prikazuju nebo. Vedro nebo se pojavljuje na početku, a kako radnja odmiče postaje sve mračnije, odražavajući događaje na zemlji. I u *Kralju Liru* „[p]oremećaj u prirodi odražava poremećaj u međunarodnim odnosima (konflikt sa Francuskom), državi (podela između vojvoda), porodici i pojedincu“ (Shakespeare, 2000: 177, napomena uz 3.1.46-7). Ovo je najočiglednije u sceni oluje. Hidetorin san predskazuje njegovo izgnanstvo i samoću. Čak i Kjoamijeva šaljiva pesma o zecu (jer zec ne mora biti samo plen, kako ovu pesmu tumači Saburo, već i štetočina) upućuje na kraj filma, jer će upravo sa brda o kojem Kjoami peva doći Ajabeova vojska da opustoši teritoriju Ićimondija. Potom, u sceni podele kraljevstva Kordelija navlači očevo gnev ističući suštinsku temu dela – a to je pojam „ništa“ i njegova višeznačnost. Isto radi i Saburo kada u svom kratkom govoru sumira osnovnu temu filma. On kaže:

*U kakvom svetu mi živimo? U svetu lišenom lojalnosti i osećanja.
[...] Prolio si okean krvi. Nisi pokazao milosti niti sažaljenja. I mi smo deca ovog doba, zadojeni neslogom i haosom. Tvoji smo sinovi, a ti ipak računaj na našu vernost. (Furukawa et al. & Kurosawa, 1985)*

Kurosava zadržava većinu prepoznatljivih scena i motiva iz *Lira*, ali ih skraćuje ili razrađuje, menja im kontekst i uklapa ih u svoju zamisao: „Promenom rasporeda mnogih koordinata, reditelj je uspeo da u isto vreme omogućujući gledaocu prepoznavanje poznatih elemenata i neobičnost njihovih transponovanih funkcija“ (Seaton, 2000: 229-230).

Najočiglednija izmena u odnosu na originalni tekst je izbacivanje sekundarnog zapleta. Priče o Glosteru i njegovim sinovima nema, a nju zamenjuje priča o Hidetorinim žrtvama – Kaede, Sue i Curumaruu. Druga značajna izmena je uvođenje motivacije za likove. *Kralj Lir* je arhetipska drama, likovi su jednostavno bačeni u kovitlac događaja i mi ne znamo ništa o njihovoj prošlosti. Kakav je Lir bio vladar? Kakav je bio otac? Zašto je Albani dobar, a Kornvol zao? Edmund je jedini lik čija je motivacija za delovanje objašnjena. Kurosava svim likovima daje istoriju, te sled događaja pretvara u čvrst lanac uzroka i posledica. Jednom prilikom je rekao:

Ono što mi je uvek smetalo kod Kralja Lira je činjenica da Šekspir svojim likovima ne daje prošlost. Bačeni smo direktno u agoniju njihovih trenutnih dilema bez znanja o tome kako su došli do te tačke. Bez poznavanje njihove prošlosti, nikada nisam zaista razumeo svirepost odgovora Lirovih ćerki na njegov pokušaje da se odrekne kraljevske vlasti. U Ranu sam pokušao da Liru dam istoriju. Pokušavam da objasnim da njegova vlast mora da počiva na čitavom životu krvoločnog divljaštva. Nateran da se suoči sa posledicama svojih nedela, on gubi razum. Ali samo direktnim suočavanjem sa svojim zlom on ga može prevazići i početi da ponovo stremi vrlini. (Grilli, navedeno u Seaton, 2000: 240)

Hidetorina tragedija nije tragedija odbačenog, izneverenog oca, već zaslužena kazna. Dok Lira ubija nepravda, Hidetoru mrvli neumoljivi točak karme. Ovo je dovelo do promene glavne teme dela: u *Liru* to su slepilo i ponos, a u *Ranu* krivica, ispaštanje i osveta.

U *Ranu* ima mnogo manje glavnih likova, ali više kolektivnih scena. U njemu je pored priče o porodičnoj izdaji, za razliku od Šekspirove drame, naglašena i društvena, politička strana događaja. U poređenju sa *Lir*om, „mnogo je veći naglasak na društvenim vezama i odnosima: lično je zamenjeno porodičnim i istorijskim“ (Thompson, navedeno u Cupitt, 2010). Razdor između braće je mnogo naglašeniji, otimanje o vlast počinje odmah po podeli zemlje, i Điro ubija Taroa već u prvoj polovini filma. Takođe, postoje velike scene bitaka. To je, naravno, omogućeno i promenom medija.

Scenu u Glosterovom zamku u kojoj sestre Lira teraju da se odrekne pratnje i on odlazi u oluju Kurosava razvija u dve velike scene: scenu u Đirovom zamku gde on odbija da primi Lirovu pratnju i veliku epsku scenu bitke u trećem zamku, posle koje poludeli Hidetora izlazi u oluju. Ova scena predstavlja vrhunac filma. Suprotno Tangovom savetu, Hidetora prihvata predlog svog pokvarenog savetnika, odlazi u treći zamak i upada u zasedu koju su mu Taro i Điro pripremili. Sinovi napadaju oca i uz reči ranjenog ratnika: „Zaista smo u paklu“ (Furukawa et al. & Kurosawa, 1985) počinje veličanstvena scena. Stvarni zvuci zamiru, i praćeni svečanom muzikom smenjuju se kadrovi olujnog neba i haosa bitke. Kurosava u scenariju daje upečatljiv opis ove scene:

Strašna slika pakla prikazuje pad zamka. Nema stvarnih zvukova dok se slika razvija poput košmara na javi. To je scena ljudskih zločina, put demonskog Ašure, kako ga vidi Buda u suzama. Muzika koja je pridružena ovim slikama ima, poput Budinog srca, ritam dubokog bola, razvijajući melodiju punu tuge koja počinje poput jecaja i postepeno raste sa ponavljanjem, poput karmičkih ciklusa, da bi na kraju zvučala kao naricanje bezbrojnih Buda. (Kurosawa, 1986: 46)

Ovo je slika arhetipske, mitske pobune dece protiv oca. Ali ona nije samo to. Ona je i priča Hidetorinog života ispunjenog krvavim zločinima. Kada je Hidetorina vojska poražena i kada počne borba između braće, muzika prestaje i zamenjuju je realistični zvuci bitke. Jer niske pobude koje su podstakle Đirovu izdaju ne zaslužuju uzvišenu obradu.

Izašavši iz pakla trećeg zamka, Hidetora nailazi na kolibu i ulazi u nju da se skloni od oluje. U ovoj sceni Lir upoznaje Siroto Toma i shvata suštinu življenja, uviđa gde je grešio. Hidetora je već u trećem zamku shvatio svoju grešku, a Curumaru u kolibi dalje rasplamsava njegov osećaj krivice. Curumaru je slep, poput Glostera, i kao i Gloster ima funkciju da istakne glavnu temu dela. Gloster je otelotvorenje Lirovog slepila, a Curumaru Hidetorine krivice.

Scena skoka sa litice je razdvojena na dve veoma različite scene. Hidetora, lutajući pustarom, pita se da li život ima smisla, jer „ljudi uvek putuju istim putem“. Luda mu kaže: „Ako ti je to dosadilo, onda skoči“ (Furukawa et al. & Kurosawa, 1985). I on zaista, bez trenutka razmišljanja, skače. Preživeće skok kao i Gloster, ali on ne dovodi ni do

kakve katarze ili uvida. To je samo potez čoveka toliko očajnog da mu život i smrt ne znače ništa. Druga scena koja evocira Glosterov skok je poslednja scena u filmu. Curumaru, sam, dolazi na ivicu strme litice i umalo se ne strovali u ambis. Ali uspeva da održi ravnotežu i ostaje nagnut nad bezdanom.

Završetak filma je naglašeno pesimističan i na ličnom i na društvenom nivou. Na društveno-političkom planu, Ajabeova vojska će zauzeti Hidetorinu zemlju, i ciklus nasilja se nastavlja. Svi likovi koji su tokom filma došli do uvida koji bi ovo mogli da promene su mrtvi. Knjiga se završava ponovnim uspostavljanjem poretka, ali i ovaj završetak otvara mnoge sumnje: zemlju će voditi slabi Albani koji nije imao snage da se suprotstavi svojoj ženi i spreči tragediju i naivni i ne preterano razboriti Edgar, čovek koji je verovao Edmundu i pogrešnom procenom doveo do smrti svoga oca. No, ipak, u *Kralju Liru* ostaje mogućnost pozitivnog ishoda.

Na individualnom planu, Curumaru je sam, u potpunom neznanju – ne zna gde se nalazi niti kuda ide, ne zna da mu je sestra mrtva, nije čak dobio ni svoju flautu. Ostao je sa slikom Bude, koja mu ne znači ništa jer ne može da je vidi, a i ona mu ispada iz ruke kad se zatetura na ivici provalije. Buda ostaje bezizražajan i nem, kao na početku filma. Bogovi ne daju odgovor. U jednom intervjuu Kurosava je rekao:

Ono što sam pokušao da postignem u Ranu, a to je bilo prisutno još u scenariju, jeste da bogovi ili Bog ili ko god bio onaj koji posmatra događaje među ljudima oseti tugu zbog načina na koji se ljudska bića međusobno uništavaju i bespomoćnost što ne može da utiče na ponašanje ljudskih bića. (Sragow, 2000)

I u *Liru* je prisutan sveprožimajući osećaj da bogova nema. Svi pozivi u pomoć upućeni bogovima ostaju neuslišeni. Nebo je na sličan način zatvoreno u *Ranu*, a čovek jedini koji nešto može da promeni u svetu haosa i bezakonja. Hidetora je toga svestan. U susretu sa gospom Sue, on kaže: "[Buda] je napustio ovaj zli svet" (Furukawa et al. & Kurosawa, 1985). Na Kjoamijev vapaj: „Zar nema bogova, nema Bude? Ako postojiš, čuj me! Pakostan si i svirep! Zar ti je tamo toliko dosadno da nas moraš gaziti kao mrave? Zar je toliko zabavno videti ljude da plaču?“, Tango odgovara: „Bogovi su ti koji plaču. Vide nas kako ubijamo jedan drugoga dan za danom od početka vremena. Ne mogu nas spasiti od nas

samih“ (Furukawa et al. & Kurosawa, 1985). I Šekspir i Kurosava odgovornost nedvosmisleno stavljaju na čoveka, što je u skladu sa budističkim verovanjem u karmu. Ne može se živeti nemoralno, a onda kada dođe kazna pozivati bogove u pomoć.

Likovi

Za razliku od *Krvavog prestola* u kome svaki lik iz *Magbeta* ima svog ekvivalenta, u *Ranu* ima malo likova sa jednoznačnim paralelama u *Liru*. U svom preoblikovanju građe Kurosava je likove iz izvora cepao na više likova, spajao u jedan ili potpuno izostavljao. Jasno je uočljivo da u *Ranu* ima manje glavnih likova, što je proisteklo iz izostavljanja zapleta o Glosteru, ali i da ima više velikih kolektivnih scena, što je omogućila upotreba filmskog medija i što je sasvim odgovaralo Kurosavinom prebacivanju težišta sa porodične na političku ravan.

Hidetora je kralj Lir. Otac i vladar, koji na zalasku života i karijere želi da vlast preda svojoj deci i uživa u mirnoj starosti. Obojica cepaju svoju zemlju protivno mišljenju najbližih savetnika, obojica proteruju svoje najmlađe i omiljeno dete i obojica bivaju iznevereni, polude i umiru. Paralele su nedvosmislene. Međutim, tragična krivica ovih junaka nije ista, iako je put koji u drami prolaze identičan. Uzrok Lirovog pada su nesmotrenost, slepilo, *hybris*. On je ishitren i prek. „Lirova nesposobnost da vidi tvrdoglava je do krajnosti. Nije u pitanju samo to da on nema sposobnost predviđanja i da ne može da ljude jasno vidi ili da tačno proceni njihove motive; on to ne želi“ (Halio, 2000: 15). Kod Hidetore to su grehovi iz prošlosti. Motiv krivice je u *Liru* samo ovlaš dotaknut u sceni na pustari, kada videvši Sirotog Toma Lir shvati kako žive siromasi u njegovoj kraljevini.

U sceni podela carstva Lir je u svojim optužbama mnogo oštrije prema Kordeliji nego Hidetora prema Saburu, iako je Saburo drskiji prema ocu od Kordelije. To je zato što je u *Liru* ova scena nulta tačka, moment Lirovog sagrašenja i razlog njegovog pada, dok je u *Ranu* ovaj događaj samo okidač koji pokreće ispaštanje zbog karme ranije zaslužene. Hidetorina glavna krivica su zločini iz prošlosti, a ne zločin prema Saburu.

Hidetorin put – od trenutka predaje vlasti sinovima do njegove smrti – put je u moralno očišćenje. On ide od prvog do trećeg zamka, obrnutim redosledom od onog kojim ih je osvajao. Simbolično se vraća svojim počecima – kada nije imao ništa, ali je bio moralno neukaljan. Scena

razaranja zamka njega ne pogađa samo zato što spoznaje izdaju svojih sinova, već zato što je ova scena slika njegovog života – toliko je smrti on sam izazvao, a razaranja će se nastaviti kroz njegove sinove. Ponovno proživljavanje uništavanja trećeg zamka, mesta njegove prve velike pobeđe, otrežnjuje ga. Katarzu donose vatra i ludilo. Obudoveo, Hidetora izlazi iz vatre i bere cveće, vraća se bezazlenom životu koji ne stvara karmu. Prve reči koje izgovara po izlasku iz apokaliptičnog trećeg zamka su: „Oprostite mi“.

Ludilo i Liru donosi uvid u tragičnu grešku koju je napravio. On neprestano govori o ćerkama, o njihovoj izdaji. Generalizuje svoj bol, te veruje da je i Siroti Tom njegov sapatnik. U jednoj verziji drame organizuje i suđenje svojim kćerima. Lir se nalazi u situaciji koju je samo delimično sam izazvao, on ima pravo kad kaže da je „čovjek [...] protiv koga više su grešili no što grešio je sam“ (Šekspir, 2007: 3.2.57-8). On tone u ludilo ophrvan događajima za koje ne može naći moralno opravdanje. Zato su njegovi izlivi besa prema ćerkama mnogo strašnji i suroviji od Hidetorinih. Hidetora nikako ne bi mogao da izgovori ovu rečenicu. Hidetora je čovek uplašen, svestan stravične kazne koju je zaslužio, karme koju mora da otplati.

Hidetora je mnogo manje elokventan od Lira. Dok su monolozi Lirov karakterističan način govora (Clemen, 2004: 171), Hidetora ne govori mnogo, više ćuti. Oni različito izražavaju ludilo, Lir „samozaboravnim, a ipak egocentričnim govorima [...] Ono što kaže izbija iznutra i nepoštedno otkriva stanje njegovog uma i duha“ (Clemen, 2004: 173). Hidetora haos u duši izražava više izrazima lica i pokretima, kao i scenskom šminkom, što je u skladu sa konvencijama nō drame.

Pored toga što je Lirov ekvivalent u filmu, Hidetora se može povezati i sa drugim likovima. On je u prošlosti bio surov kao Kornvol, jer je Curumaruu iskopao oči kao Kornvol Glosteru. Sa Glosterom ga povezuju želja za smrću i scena skoka sa litice, kao i tendencija da veruje pogrešnim ljudima.

Lirove ćerke, kao što je prethodno pomenuto, postaju Hidetorini sinovi. Kao i Gonerila i Regana, Điro i Taro su oženjeni, dok najmlađi Saburo, poput Kordelije, treba da dobije ženu izborom između dva proscia. Oboje se već na početku izdvajaju kao omiljena deca svojih očeva. Lir to sam kaže, a Saburo u prvim scenama nosi istu šaru na odeći kao njegov otac, čime se poistovećuje sa ocem. Takođe, kad Hidetora zaspi na odmorištu posle lova, Saburo seče grane jednog drveta i postavlja ih tako

da oca zaštite od sunca. Scena takmičenja u ljubavi protiče isto, s tim što Lir eksplicitno traži ovo nadmetanje, dok se u *Ranu* ono odvija kao spontano laskanje starijih sinova. Dok njima nimalo ne smeta da podilaze nerazumnom ocu, Kordelija i Saburo to odbijaju. Motivi im se, međutim, razlikuju. Kordelija neće da trivijalizuje svoje emocije i da učestvuje u farsu jer je sve već unapred odlučeno, a Saburo ne želi da učestvuje u gluposti, znajući da sinovi okrutnog oca mogu biti samo još okrutniji. Kod Kordelije je naglasak na emotivnom, a kod Sabura na političkom. U raspletu priče, njih dvoje žele da obuzdaju kaos i ne žele rat. Saburova vojska treći zamak predaje bez borbe i napušta, što pokazuje da on odbija da krene očevim stopama razaranja. Oboje jasno stavljaju braći i sestrama na znanje da su samo došli po oca i da ne žele rat, a u borbu bivaju uvučeni protiv svoje volje. Njihovi životni putevi uglavnom su istovetni i oboje tragično stradaju od ruke plaćenika svoje sestre/brata.

Taro je Gonerila, a Điro Regana. Za razliku od sestara, koje već u prvoj sceni prvog čina počinju da kuju plan protiv svog oca, sinovi to čine tek pod uticajem okruženja: Taro pod pritiskom žene, a Điro svojih vazala. Poput Lirovih ćerki, obojica su zaljubljeni u istu osobu – Tarovu suprugu Kaede. Dok Gonerila ubija Reganu iz ljubomore na samom kraju drame, Điro će ubiti Taroa već u prvoj trećini filma. Njegova je motivacija složenija, ne samo emotivne već i političke prirode. Pored toga što želi Kaede za sebe, on prvenstveno želi vlast, što ga povezuje sa Edmundom. Kurosava mu čak daje blago izmenjene Edmundove reči: „Moram priznati da nije pošteno. Rođen dvanaest meseci posle Taroa, pa celog života moram da puzim pred njegovim nogama“ (Furukawa et al. & Kurosawa, 1985). Dok su Gonerila i Regana prilično slične, karakteri braće su sasvim jasno diferencirani, čemu umnogome pomaže i simbolika boja: Taro je žut – boja izdaje i kukavičluka, Điro crven – boje strasti i nasilja, a Saburo plave „boje naroda“ (Tanaka & Kazuko, navedeno u Zilleruelo, 2002: 30).

Iako su formalni pandani gospe Kaede i gospe Sue Lirovi zetovi Albani i Kornvol, one ne dele njihove osobine sem što je jedna negativan, a druga pozitivan lik. Kurosava im je dao ličnu istoriju: Hidetora je obema uništio porodicu, ali je njihova reakcija na situaciju u kojoj su se našle različita.

Kaede ima najviše sličnosti sa Edmundom. Ona živi u zamku koji je nekada pripadao njenom ocu, udata za sina čoveka koji joj je pobio porodicu. Edmund je vanbračni sin grofa od Glostera koga otac prezire i stidi se. Iako im je motivacija različita – kod Edmunda je u pitanju želja da bude priznat, a kod Kaede osveta – ona je kod oboje razumljiva.

Problematičan je način na koji ostvaruju svoje ciljeve. Oboje su odlučni i beskrupulozni i lako manipuliraju emocijama i seksualnošću da bi postigli ono što žele. Dok Edmund samo delimično postiže ono što je želio i na kraju se kaje zbog svojih postupaka i pokušava da spasi Lira i Kordeliju, Kaede ostaje nepokolebljiva u svojoj mržnji i osvetu sprovodi sasvim uspešno. Klan Íimondija je razoren, svi članovi porodice su mrtvi, a njihovu teritoriju je osvojila neprijateljska vojska. Kaede umira hrabro, ponosno i mirno. Osim Edmunda, Kurosava je u Kaede ugradio i neke osobine drugih likova. Ona ima Gonerilinu odlučnost i žestinu, posebno Gonerile iz kvarto izdanja, i Reganinu bezdušnost. Data joj je i jedna Osvaldova replika. Kada Lir pita Osvalda, iznerviran njegovom drskošću: „Ko sam ja?“, on odgovara: „Otac moje gospodarice“ (Šekspir, 2007: 1.4.68). Kaede Hidetori daje isti odgovor: „Uvaženi otac moga muža“ (Furukawa et al. & Kurosawa, 1985). Činjenica da su slugine reči date gospodarici zamka potcrtava potčinjeni položaj žene u japanskom srednjovekovnom društvu.

Sue je Kaedina suprotnost. Njen lik postoji da bi „pokazao da postoji alternativa Kaedinoj životinjskoj divljačnosti“ (Bannon, navedeno u Cuppit, 2010). Ona je svoj bol usmerila ka veri i postala izuzetno pobožna. Mržnju je zamenila saosećanjem i praštanjem, što je po budističkom verovanju jedini način da se prekine ciklus karme. Međutim, vera joj ne donosi spasenje, bar ne u ovom životu. Ona umire na jednako surov način kao Kaede.

Njen brat Curumaruru transformisana je figura Glostera. Kada je zauzeo zamak njegovog oca, Hidetora ga je oslepeo kako bi mu poštedeo život. Time što ga oblači u žensku odeću Kurosava naglašava psihoanalitički aspekt kopanja očiju kao simbola kastracije: „U Srednjem veku je pored kastracije oslepljivanje bilo kazna za silovanje“ (Shakespeare 2000: napomena uz 3.7.5). Curumaruru je i Edgar jer živi u kolibi u koju Hidetora ulazi da se skloni od oluje. Njegova osnovna funkcija je da podstakne Hidetorinu grižu savesti, kao što Edgar pomaže Liru da shvati da suštinu ljudskosti i kako obični ljudi žive u njegovom kraljevstvu. Za razliku od sestre, Curumaruru ne može da oprosti Hidetori ono što je učinio njemu i njegovoj porodici.

Druga androgina figura u filmu je Kjoami – luda. Kod Šekspira luda se pojavljuje tek u četvrtoj sceni prvog čina i nestaje u šestoj sceni trećeg čina. Kao i u Kozincevljevoj verziji drame, luda u *Ranu* ima mnogo značajnije mesto – pojavljuje se već u sceni podele kraljevstva i ostaje prisutan do

samog kraja. Luda u *Liru* gotovo svaki svoj ubojiti govor u kome suočava Lira sa istinom mora da ublaži nonsensičnim opaskama, kako bi njegova kritika mogla da se protumači kao blebetanje „prirodne“ lude. Toga u *Ranu* nema. Kjoami bez dlake na jeziku kritikuje Hidetoru i njegove sinove. To mu je ne samo dozvoljeno, već predstavlja i deo njegovog posla:

Feudalni gospodari iz ovog perioda imali su u svojoj pratnji ljude izuzetno niska roda. [...] [Nj]ihova glavna funkcija je bila da budu gospodarevi sagovornici. Preko njih, gospodar bi saznavao šta njegovi podanici zaista misle. A pošto nisu pripadali klasi samuraja [...] bili su izuzeti od većine pravila ponašanja. Zato Kjoami može da kaže šta god poželi. (Zilleruelo, 2002: 26)

Ovo omogućava Kurosavi da Kjoamija učini glasom Hidetorine krivice. Kjoami je u potpunosti usredsređen na Hidetoru. Kod Šekspira luda kopni otkad je Kordelija otišla, dok Kjoamija niko osim Hidetore ne zanima. U jednom trenutku on se čak toliko identifikuje sa svojim gospodarom da počinje da govori o njemu u prvom licu: „Gle čuda! Vidim na ovoj pustari sve koje sam uništio – avetinjsku vojsku, jedan po jedan oni dolaze lebdeći, i uzdižu se preda mnom“ (Furukawa et al. & Kurosawa, 1985). Na kraju filma, on „prisustvuje smrti svog gospodara i jedan je od glasova koji uobličavaju značaj Hidetorine smrti“ (Seaton, 2000: 223).

Kada su ostali likovi u pitanju, paralele se mogu povući između Albanija i Kuroganea, Đirovog vazala koji odbija da učestvuje u Kaedinoj osveti i na kraju se priklanja Hidetori i Saburu; Kenta i Tanga – vernih, častoljubivih i požrtvovanih slugu (Kent i Tango su jednako odani, ali Kent pokazuje ishitrenost i bes, nerazboritost, kojih kod Tanga nema); kralja Francuske i vojvode od Burgundije u drami i Fudžimakija i Ajabea u filmu. U *Ranu* je prisutan motiv nevernih slugu, jer Hidetoru izdaju njegovi najbliži savetnici, dok u *Liru* toga nema. S druge strane, pak, Hidetorini ratnici ostaju uz njega do kraja i ginu braneći ga u trećem zamku, dok Lirova pratnja napušta kralja čim je postao siromašan. Kao i u procesu adaptacije radnje, Kurosava se i prilikom osmišljavanja likova rukovodio principom slobodnog preoblikovanja građe.

Umesto zaključka

Po rečima Nikole Stojanovića, *Ran* predstavlja „umetnikovo zaveštanje, njegov stvaralački testament“ (2001: 134). Zaista, adaptirajući *Kralja Lira* Kurosava je stvorio jedno od svojih najvećih dela: epsku priču o smutnim, haotičnim vremenima koja je ujedno i tragedija pojedinaca koje takva vremena rađaju. Spajanjem evropske renesansne drame i tradicionalnog japanskog pozorišta, slobodnom obradom teksta i postuliranjem budističke etike, autor bespoštedno razobličava čovekovu podlost. Junak filma, spoznavanjem i prihvatanjem svoje krivice, približava se odgovoru na pitanje zašto ljudi ne mogu da žive srećno zajedno. Prihvatanje krivice svakako neće na volšeban način rešiti probleme čovečanstva, ali jeste odlučan korak ka nadvladavanju haosa.

Izvori

- Furukawa, K., Silberman, S. et al. (producers), & Kurosawa, A. (director). (1985). *Ran* [motion picture]. Japan & France: Greenwich Film Productions, Herald Ace & Nippon Herald Films.
- Šekspir, V. (2007). *Kralj Lir*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Literatura

- Clemen, W. (2004). *Shakespeare's Soliloquies*. London, New York: Routledge.
- Cupitt, C. (2010). Daughters of Chaos: an examination of the women in *King Lear* and *Ran*. [online]. Dostupno preko: <http://www.cathycupitt.com/daughters-of-chaos-an-examination-of-the-women-in-king-lear-and-ran/> [17.09.2013]
- Davies, A. (1994). *Filming Shakespeare's Plays: the adaptations of Laurence Olivier, Orson Welles, Peter Brook and Akira Kurosawa*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Halio, J. (2000). Introduction. In Shakespeare, W., *The Tragedy of King Lear*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kurosawa, A. Tadashi Shishido, trans. & ed. *Ran*. Boston: Shambhala.
- Marowitz, C. (1991). *Recycling Shakespeare*. Basingstoke: Macmillan.
- Peary, G. (jul 1986). Akira Kurosawa. *The Boston Herald*.
- Phillips, S. (1997). Akira Kurosawa's *Ran*. In Odgen, J. & Scouten, A. (eds), *Lear from Study to Stage: essays in criticism* (267-277). Cranbury: Associated University Presses.

- Richie, D. (1998). *The Films of Akira Kurosawa*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Seaton, H. (2000). All-licensed fool; all licensed film: Akira Kurosawa's *Ran*. *The Shakespeare Project* [online]. Dostupno preko: http://cms.grcc.edu/sites/default/files/docs/shakespeare/contemporary/all-licensed_fool_all-licensed_film_akira_kurosawa_ran-henry_seaton.pdf [17.09.2013]
- Sragow, M. (2000). Lear meets the energy vampire. *Salon* [online]. Dostupno preko: <http://www.salon.com/2000/09/21/kurosawa/> [17.09.2013]
- Stojanović, N. (1995). Šekspir i Kurosava: princip kongenijalnosti. *Reč*, 15, 118-121.
- Stojanović, N. (2001). Principi dramske reinterpetacije: Šekspir i Kurosava. U Daković, N. (ur.), *Zbornik radova fakulteta dramskih umetnosti* 5 (117-135). Beograd: Fakultet dramskih umetnosti.
- Zilleruelo, E. (2002). *Shakespeare by any other word?: Shakespeare's King Lear and Macbeth reinvented in the films of Akira Kurosawa*. (neobjavljeni master rad). Penn State University, University Park, Pennsylvania.

A FILM ADAPTATION OF SHAKESPEARE'S *KING LEAR*: AKIRA KUROSAWA'S *RAN*

Summary: The paper analyzes and compares different aspects of the play *King Lear* and the film *Ran*, and points out the re-structuring and re-coding methods that Akira Kurosawa utilizes in his interpretation of Shakespeare's play. The Japanese director approaches the adaptation of the original work quite freely: the placement of an Elizabethan drama in a feudal Japanese setting demands considerable changes both on the level of the formal structure and on the level of plot and character development. Elements of traditional Japanese theatre are visible in all aspects of the film. On the structural level, Shakespeare's five-act play becomes the tripartite *jo-ha-kyu* of Noh drama. Further, the actors' performance is pronouncedly stylized and their movements, speech and costumes draw inspiration from Noh theatre. Along with these formal elements of Noh theatre, Kurosawa also introduces into his film the religious and philosophical foundation upon which traditional Japanese drama is based: by giving Shakespeare's characters past and motivation for their

actions, he removes *Lear* from archetypal ahistoricity and turns his adaptation into a Buddhist tragedy.

Keywords: adaptation, film, Elizabethan drama, Noh theatre.

Panajotović, Artea (1985). Radi kao asistent na Fakultetu za strane jezike Alfa univerziteta. Godine 2008. diplomirala je na katedri za engleski jezik i književnost

Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Student je doktorskih studija na Filološkom fakultetu, modul književnost. Od 2011. do 2013. godine radila je kao saradnik doktorand na Filološkom fakultetu. Učestvovala je na više međunarodnih naučnih konferencija, objavila radove o anglofonom književnosti i komunikaciji i prevela veći broj knjiga i filmova. Oblasti njenog naučnog interesovanja su savremena anglofona književnost, književne teorije i odnos između književnosti i drugih umetničkih formi.

arteapanajotovic@yahoo.com

УДК 82.09

Оригинални научни рад

Јелена С. Андрејић
Алфа Универзитет
Маја Р. Милутиновић
Универзитет у Крагујевцу

Културолошки аспекти свакодневице у књижевном стваралаштву Сола Белоуа и Давида Албахарија

Сажетак: Овај рад ће настојати да испита аспекте свакодневице у компаративној студији стваралаштва Сола Белоуа и Давида Албахарија. Намера је да се истраже они моменти књижевности који нам пружају увид у сличности и разлике у чину представљања и доживљаја свакодневног живота јунака америчке и српске (пост)модерне књижевности. Културолошки осврт на рецепцију улоге коју свакодневица има у бољем разумевању књижевног дела нам омогућава компарацију и детаљније испитивање проблема пружајући нам тиме нове одговоре. У поређењу јунака/интелектуалаца оба аутора може се уочити дијалектички однос оних карактеристика личности који настоје, унутар своје свакодневне егзистенције, да пронађу одговор на питање: „Ко сам ја? Ко су они?“ Тај однос нас и других, сопства и другог нам је, на овај начин, дат и као културолошка разлика у његовом схватању. На овај начин циљ је да се покаже, помоћу теорија Анри Лафевра, Агнес Хелер и Џоа Морана на које све начине можемо у данашње време да тумачимо и испитујемо проблеме свакодневице у књижевности, а примењујући културолошке сличности и разлике у стваралаштву поменутих аутора. На том путу разумевања уочићемо да, ма како другачији били јунаци по питању националности, окружења, историјских оквира и културе, срж њихових бића лежи у једноставној чињеници да се њихова свакодневна егзистенција увек своди на потрагу за сопством и на боље разумевање себе и других.

Кључне речи: свакодневица, култура, разлике/сличности, ја/други.

Свако од нас, ма којој култури и нацији припадао, „рођењем улази у свет који постоји независно од њега. Тај свет му се јавља као ‘готов’; у том свету он се мора одржати, доказати своју способност да живи. Он

рођењем доспева у конкретне друштвене односе, у конкретне системе захтева, у конкретне институције“ (Хелер, 1978: 27). То се једном речју може назвати *свакодневица*. Свакодневни живот је, као објективација такав, да се

креће на одређеном нивоу; тај ниво је дати „свет“ тј. миље у који човек улази рођењем, који је „научио“ да покреће, „научио“ да се у њему креће; свет са својим као готовим затеченим заједницама, интеграцијама, и пре свега, својим системом употребе, својим стварима, институцијама, судовима и предрасудама, са својим афективним садржајем и својом афективном напетости, својим васпитањем, техником, „употребљивошћу“, итд. (Хелер, 1978: 97)

Свакодневни живот је хетероген у најразличитијим везама и аспектима. Управо због тога он може имати само једно средиште, а то је појединац у коме се ове из основа хетерогене сфере, облици делања итд, обједињују. (...) Свакодневни живот не представља безусловно вредност по себи. (...) свакидашњица нема неки самосталан „смисао“. (...) свакидашњица постиже тај смисао само у једном другом медијуму, у историји, у историјском процесу као супстанци друштва. (Хелер, 1978: 93)

Оно од чега неизбежно треба поћи у процесу разумевања свакодневице, јесте сам субјект/сопство/Ја, које чини свакодневицу. Идентитет субјекта зависи од свакодневице у којој се налази. Та свакодневица у коју је „бачен“ обликује га и чини таквим какав јесте за своју околину, и за Другог од себе. Управо та тема идентитета, потраге за сопством и дефинисања субјекта кроз свакодневицу и Друге који нас окружују заједничка је тема за оба аутора. Зашто су се обојица фокусирали на ову тему нам постаје јасније ако имамо на уму чињеницу да су оба аутора јеврејског порекла, те је целокупно њихово стваралаштво неминовно било условљено историјским и културолошким оквирима из којих су потекли и који су обликовали њихов живот. Колико је то важно испитати говори нам и *Антологија јеврејских приповедача* Давида Албахарија, у којој он истражује могућност постојања *јеврејске књижевности*, и анализи идентитета

савременог Јеврејина који је разапет између уверења да је исти и да се разликује (Албахари, 1998: 8).

То је „[...] грозничава потрага за идентитетом“ која „постаје опсесивна одлика модерног јеврејског идентитета, што се потврђује непрекидним рачвањем оба његова главна тока, световног и религијског“ (Албахари, 1998: 8).

„Модерни Јеврејин је, дакле, ‘Јеврејин луталица’ у правом смислу тих речи, човек који је стање изгнанства прихватио као трајно стање мировања, али који не престаје да трага за разлозима који су га навели, или приморали, на такву одлуку“ (Албахари, 1998: 9). Та потрага је превасходно потрага за Сопством, које губећи своје корене историје и културе, у једном моменту губи и себе те су јунаци непрестано у настојању да Сопство поврате кроз свакодневна искушења простора на којима битишу. Албахари наводи настојање јеврејских стваралаца да одговоре на питање „Шта је Јеврејин?“, тј. са тачке гледишта писца или његовог јунака „Шта сам ја као Јеврејин?“ (Албахари, 1998: 9) а ми ћемо у овом раду ићи корак даље и пробати да испитамо на које све начине ови аутори настоје да пронађу одговор на питање „Ко сам ја? Ко су они?“, тј. „Да ли сам ја ја или Други? Или је Други онај који мене условљава и дефинише?“

„(...) Свака етничка књижевност, па и јеврејска, у своје средиште ставља питање шта значи бити ‘неко други’ у савременом и историјском контексту, управо оно питање које, како се слаже већина књижевних теоретичара, најпотпуније дефинише јеврејску књижевност“ (Албахари, 1998: 18). А самим тим и јеврејски идентитет.

Питање идентитета и његово афирмисање је код оба аутора присутно и проблематизовано до те мере да га можемо испитивати како помоћу сличности тако и помоћу њихових разлика. Проблематика проналаска *себе* јунака је доведена у однос са Другим(а) који, чинећи њихову свакодневицу, обликују и утичу на начин њиховог бивствовања. Тиме што испитујемо Сопство у стваралаштву Белоуа и Албахарија имамо могућност да то чинимо на троструком нивоу. Испитати Сопство интелектуалца који живи очекивану свакодневицу у односу на друштво које га окружује, сопство које *живи* своју сопствену свакодневицу, лично доживљену, и Сопство које је Друго у односу на друге, тј. културолошки и историјски аспект доживљаја себе кроз јеврејско порекло

јунака/приповедача чиме ја бива други/другачији. То ће, дакле, бити једна од главних тема овог рада, оно што Албахари дефинише као следеће: „када је осећај одсуства (...) дефинисао осећај присуства“ (Албахари, 1998: 11).

У Белоуовом стваралаштву уочава се, нарочито у првој деценији писања, нови правац који је био усмерен на интелектуалну мисао јеврејског порекла, који је указивао на жртве старог светског поретка, који је видео опасности тоталитаризма у политици и уметности и који је заговарао потребу новог хуманизма. Тематски, његови радови су фокусирани на Јевреја, модерну жртву коју је историја приморала на егзистенцијално само-дефинисање, које није искључиво религиозно, политичко или етичко. Према критичарима, у овој књижевности, Јевреј је постао тип модерног човека, човек метрополе, иако експерт за понижења пре него за благодети урбаног живота¹ (Bradbury, 1993: 164). Стваралаштво Сола Белоуа је карактеристика периода новог хуманизма, који је дотицао и проблематизовао модерног човека у свету анонимности, равнодушности у понашању и тоталитарног стварања маса социјалне силе. Намера Белоуа и других аутора овог периода била је хуманизам али се он у раздвојеном модерном искуству загубио. Жеља је била да се повеже историја појединаца са крупним друштвеним процесима али су ти појединци виђени као отуђени, жртвовани, дислоцирани, материјално обезбеђени али духовно оштећени, конформистички а опет морално пољуљани, рационални али анархични (Bradbury, 1993: 164). Стога се и Белоуови јунаци питају не само Ко сам ја? Ко је човек? већ и како добар човек треба да живи, шта да ради? ² Они су изложени апсурдним ситуацијама у којима се налази модерно сопство и из тога проистиче потреба да се појединац повуче из историје која га ућуткује, чини невидљивим и која је ван домашаја индивидуе у покушају да је контролише или да њоме влада. Та иста индивидуа осећа потребу да се имплементира у друштво, да у њему добије одређену вредност ван жртвовања или детерминизма. У том настојању постоји тензија између алијенације и акомодације, изолованог, издвојеног појединца и система, виктимизираниог или комичног сопства и хаотичне историје (Bradbury, 1993: 166). Зато су

¹ Преводи су моји.

² Види: *Човек без ослонца*, Сол Белоу

његови јунаци филозофски настројени, који траже смисао живота у историји и друштву данас апсурдним, али без којих не могу да опстану.

Са друге стране имамо стваралаштво Давида Албахарија које нам нуди сличан увид у једну историјско-друштвену епоху нације која у једном тренутку остаје без државе, језика, граница, историје. То се рефлектује и на појединца, усамљеног интелектуалца-хуманисте који у том процесу губи себе, и појам идентитета у свету који више није ни његов ни туђ. Начин фрагментарног писања код Албахарија осликава истовремено и фрагментацију живота јунака, који, суочивши се са небројаним губицима – породице, језика, државе, пријатеља, историје, постепено остају и без свести о томе ко су. Њихов живот је живот усамљеника, егзиланата, странаца како у окружењу тако и у сопственом одразу у огледалу. Њихов непрестани и често узалудни покушај јесте да се поново пронађу и реафирмишу. У том поступку им помаже писање, које служи да надомести изгубљени идентитет. „Ако не рачунам књиге које сам донео, траке су једини доказ мог постојања у времену; глас који више није глас, који је оностран и одсутан, тек механичка замена стварности, потврђује моју присутност; ту сам захваљујући ономе што није ту“ (Албахари, 2011: 168). Његово постмодерно писање осликава карактеристику типичну за постмодерну мисао – увек бити други/другачији (Јерков, 1992: 51).

Јеврејска књижевност

постаје одраз животног, мимикријског избора који је датој националној групи омогућио да, бар у мирним временима, избегне судбину „различитог“, судбину „Другог“. (...) Довољно је погледати књижевност писаца јеврејског порекла у Америци: сви укупно, с обзиром да скоро сви (...) пишу на енглеском, творе део шаролике америчке књижевности, али када се групашу по тематској заинтересованости, одмах се увиђа да писци попут Сола Белоуа (...) могу боље да се схвате и тумаче уколико се дефинишу као „јеврејски писци“, с обзиром да њихова дела постају јаснија када се прихвате као израз искуства једне посебне етничке групе. (...) јеврејску књижевност би можда требало дефинисати као етничку књижевност састављену од низа мањих етничких књижевности, заснованих на истој

традицији али међусобно различитих у оној мери у којој се међусобно разликују јеврејске заједнице широм света. (Албахари, 1998: 15)

Код оба аутора уочавамо веома сличне карактеристике главних јунака/интелектуалаца који, суочени са нескладом између личне свакодневице и оне коју живе у друштвено прихваћеним нормама битисања, долазе у сукоб са собом и другима јер схватају да не могу да пронађу одговор на питање „Ко сам ја?“. „Битно је да свакидашњим животом ‘модерног’ човека, у модерним градовима, у индустријским местима, (...) трагично владају нерешене противречности и та је мучна противност, мучнија од свих других, тј. противречност апсурда и Ума, једнако нељудских, неодвојиво сједињених“ (Лафевр, 1959: 372). У покушају да пронађу одговор на то питање бивства они започињу својеврсну потрагу за собом дубоком интроспекцијом или повратком у прошлост, сећањем на неке раније догађаје који их можда могу вратити на прави пут. Заправо, ствар је у поимању света и свакодневице интелектуалне стране јунака који се у себи непрестано бори да задовољи своје потребе али и да одговори на потребе друштва који од њега захтева изванредан образац понашања.

Права природа „приватности“ и однос „приватне“ свести с „јавном“ свешћу мења се према друштвеним групама. Код „образованог човека“ (онога који је добио то, што се традиционално зове „култура“) тај однос поприма чудновати обрт. „Његово“ мишљење, „његова“ култура за њега су саставни део онога, што је у њему најинтимније. Он их носи у тишину своје радне собе, у још празнију тишину свога „унутрашњег живота“ (...) Образовани човек заборавља друштвену основу „свога“ мишљења. Он верује, дакле, да се „враћа к себи“ управо у оном часу када иде тражити у речима и идејама, које су му дате, тајну свога понашања и своје ситуације. Он одлази од самог себе (у смислу алијенације) управо у оном моменту када верује да се тражи и да се нашао. Према томе он види изван себе свој практични и свакидашњи живот, своје стварне односе. Структура његове свести тежи да уништи сваку истинску свест о „његовом“ животу. (Лафевр, 1959: 366-367)

Белуови и Албахаријеви јунаци пролазе кроз управо такву фазу на путу спознаје себе. Судија Димитријевић и јунак *Снежног човека*, или Белуови јунаци попут Херцога, Хендерсона, Чарлија Ситрина, Корда, живе двострану свакодневицу. Ону личну, интимну, потпуно друкчију од оне спољашње, друштвено очекиване, шаблонизоване, која им не нуди одговор на питање идентитета. Да ли је њихов идентитет то што су интелектуалци, људи од угледа или оно што су ван свега тога, у осами своје собе, у интимном препознавању својих потреба и тежњи? Да ли су обојица обликовани културом која их поставља на места на којима јесу, облачи их у друштвене одоре и тиме их дефинише у потпуности? Да ли је њихов идентитет условљен припадањем одређеној култури, свету који од њих очекује? При том, не заборавимо, говоримо и о јунаку/приповедачу који каткад експлицитно, каткад само имплицитно заправо и том културом бива заоденут само једним делом, јер у себи већ носи културу свог јеврејског порекла. Хелерова дефинише тај раскол на следећи начин:

Приватни живот стоји у корелацији са појмом јавног живота, свакидашњост са несвакидашњошћу, са непосредном родном делатношћу за себе. Раздор између приватног живота и јавног живота представља у принципу појаву отуђења; чист приватан живот као такав је (...) исто толико отуђен колико и јавни живот који „отпада“ од приватног живота. (Хелер, 1978: 101)

У Белуовом и Албахаријевом стваралаштву јунаци траже себе кроз писање, настојећи да, управо као што Лафевр наводи, у речима пронађу смисао, осликају своју свакодневицу. Сам чин писања њима нуди могућност исписивања сопства, чиме, једном када постане опиљиво, на папиру видљиво, оно (може) постати и стварно. Али, да ли је увек тако? Јунак у *Мамци*, несхваћен од стране људи у непознатој земљи, неприлагођен новој средини у коју је *бачен*, покушава али (не)успешно да испише себе, своје постојање, своју свакодневицу, враћајући се помоћу магнетофонских записа прича своје мајке у прошлост, једину валидну ствар коју поседује. Он пише причу о себи, о мајци, о свом животу и тој свакодневици која је, чини се, једина стварна. Али, напослетку, та прича остаје неприхваћена, неразумљива за оног Другог за ког се, делом, и писала, у жељи да се

један део културе асимилије другој која надвладава. Зашто, питамо се, његова прича не бива прихваћена? Одговор лежи у различитим културама, и баријери која постоји између вековне традиције – начина свакодневног живљења који јунак носи као наслеђе и модерне, површне културе Другог која не признаје и не жели прошлост, историју, већ само оно што је *сада, овде*. Тако нам остаје да се питамо, ко је у Албахаријевом *Мамцу* заправо Други – пријатељ Доналд, Американац који не разуме и не прихвата потребу јунака да се афирмише у новом свету, својеврсном Ожеовом неместу, или сам јунак, који покушава да буде прихваћен, али не губећи себе и оно што у себи носи – своју културну историју, прошлост? Слично је и са јунаком Херцогом који писањем писама бројним познатим и непознатим, живим и мртвим људима покушава да пронађе себе, своје аутентично Ја, да схвати сврху свог постојања, да га афирмише и да пронађе смисао. Могли бисмо рећи да му то донекле и успева, али само у том смислу да путем писања он доспева с ону страну постојања, доживљава неку врсту провиђења и схвата да вредност и смисао живота леже у нама самима, у нашој свакодневици, ослобођеној сувишних прича и преиспитивања. У том процесу тражења себе путем речи/писама, он доспева до трансценденције свога бића и бива ослобођен потребе да још нешто *каже*, сем да почне да *живи* са Другим и за Другог, у свакодневици.

Противречности бивства и алијенација о којој говори Лафевр, узрокује својеврсну неурозу савременог човека, који се „осећа све више напуштен, разоружан. Моралисти називају ту ситуацију ‘морална криза’, иако се ради о сасвим нечем другом (...)“ (Лафевр, 1959: 376). Према Лафевру, на тај начин свакодневица постаје саставни део подручја којим се не влада, те је модерни човек лишен не само друштвене стварности и истине већ и власти над самим собом (Лафевр, 1959: 376). Да би повратио себе и контролу над својим животом, као што ћемо видети на примеру Белоуових и Албахаријевих јунака, савремени човек мора направити отклон пре свега од самог себе, а затим и од Других, те са такве дистанце сагледати суштину, и препознати своје аутентично Ја. У тој улози чистог појединца, он може имати моћ над живљењем свакодневице у оној мери у којој му одређена егзистенцијална природа то дозвољава.

Лафевр наводи да је

тотални човек пред нама само хоризонт с оне стране нашег хоризонта. То је граница, идеја, а не историјска чињеница. Ми морамо, међутим, „хоризонтирати“ појам, мислити га историјски и социјално (...) тотални човек је граница бесконачном. (...) без појма тоталног човека, хуманизам и теоретска концепција о људском запада у некохерентни плурализам. (Лафевр, 1959: 188-189)

Оно што Лафевр у свом раду настоји да докаже јесте да је заправо свакодневни живот *тоталитет* (Лафевр, 1959: 220), у њему је једино могуће пронаћи аутентично Ја, што напоследку тврде и егзистенцијалисти. За њих човеково постојање чине непрекидне супротности. Имати и бити, желети и волети, тајна и спознаја, слобода и условљеност. За Сартра апсолутна свест је трансцендентална сфера слободе и услов егзистенције. Самосвестан човек је слободан и потпуно одговоран за свет и себе у њему. Самим тим, аутентичност човековог постојања претпоставља разумевање и прихватање личне одговорности од стране човека, прихватање безусловне слободе, аутентичности. (Узелац, 2011: 205) „У свакодневном животу стоји – (...) *цео човек*, тачније речено, постоје облици активности свакодневног живота у којима се остварује *цео човек*” (Хелер, 1978: 96).

Хусерл у својим *Картезијанским медитацијама* наводи да ако желимо разумети свет у целини, мора постојати тачка гледишта ван тог света, објективна слика, која ће нам пружити увид у субјективност коју доживљавамо (Хусерл и др., 1975: 27-28). Дакле, направити отклон од бивства и света у оној мери у којој нам је потребно да све сагледамо објективно, у свом тоталитету. То нам је важно да имамо на уму ако се осврнемо и на Албахаријев став да „Сваки етнички писац има ту срећу (или проклетство) да осећа двојну припадност која може да му обезбеди издвојено место и посебну перспективу, али од њега самог зависи да ли ће их прихватити“ (Албахари, 1998: 18). Тако, закључујемо, јунаци Белуових и Албахаријевих романа имају ту могућност сагледавања живота *изван* чиме је постигнуће тоталног, апсолутног знатно израженије. Самим тим што су, по својој родној култури *изван* они могу видети и себе, и Друге, и можда себе у очима Других, из чега произилази потреба за афирмисањем чистог субјекта, аутентичног постојања, које се не рађа из утицаја других култура,

окружења, већ искључиво из Сопства. Тај жељени тоталитет субјекта/аутентични појединац или према Хелеровој индивидуа,

жели да се добро осећа у свету, али не у свету какав он јесте – исто тако као што ни себе не прихвата у облику „готовом“ за посматрање. Зато је њен конфликт двострук: са светом или са овом односно оном сфером света, али и са собом, са сопственим партикуларитетом (...) Наиђе ли индивидуа на „суровости“ и нечовечност света, она ће желити да конфликте заостри а не да их ублажи (...) Индивидуа је (...) бунтовник. (Хелер, 1978: 66)

Та непрестана борба и чини свакодневицу човека.

Међутим, треба имати на уму да се свакодневни живот не да замислити без постојања других, друштва које нас окружује и културе која утиче на нас. Ја не може постојати без Другог који му се супротставља. Ја сам Ја, јер постоји Други који је друго од мене, исто као што сам Ја *друго* од њега. Други чине део нашег свакодневног постојања. У таквом постојању јавља се природна потреба за припадношћу заједници, у којој Други и ја могу постати *Ми*. То је нешто што јунаци Белуових и Албахаријевих романа често немају, те са осећајем неприпадности заједници они осећају да губе и сопствену егзистенцију. У те јунаке је уткан осећај губитка припадности некој заједници, али чистог припадања, добијеног рођењем, наслеђеном културом и језиком. Осећај егзила је уписан у стваралаштво поменутих аутора, па је и читање њихових дела условљено тиме. Наиме, отуда проистиче врло чест мотив породице, које се јунаци присећају, којој се враћају, која им недостаје или која их подсећа на све оно што су били или што би требало да буду. Она је, једноставно, катализатор њиховог свакодневног постојања и међуљудских односа. Зато су јунаци романа *Цинк* и *Мамац* опседнути писањем о породици, сада већ изгубљеној, те они покушавају да „оживе“ родитеље кроз присећања, и писањем о томе. Враћање у прошлост је враћање на почетак док је још увек Ја било део оног Ми, а „Ми“ је оно помоћу чега ‘Ја’ егзистира“ (Хелер, 1978: 49). Зато, такође Белуови јунаци, попут Херцога и Чарлија Ситрина се суочавају са поремећеним породичним односима, из чега добрим делом проистиче и њихова потреба да себе редефинишу, поново пронађу.

Зато јунак романа *Не пропусти дан*, Томи Вилхем, осећа непрестану кривицу јер није успешан као отац, те стално покушава да се докаже, колико себи толико и њему, како би га потоњи поново прихватио као свог.

Такође, ово Ми се односи и на припадност заједници, која дели исти језик, културу и историју. Када то није случај, као што можемо да закључимо на основу неких сегмената стваралаштва ова два јеврејска аутора, губитак појма Ми се неминовно рефлектује и на губитак појма Ја. „(...) околност да човек припада некој заједници и којој врсти заједнице припада *безусловно*, у свим приликама, долази до изражаја у *свакодневном животу* дотичног човека, у целом његовом склопу, укључујући и етику. (...) у заједници појединац фунгира као ‘цео човек’“ (Хелер, 1978: 79).

Ето шта се десило, почео сам о себи да говорим у множини (...) Доналд је у томе видео додатни доказ разлике између Американаца и Европљана. Американац је увек само један, увек је сам, сматрао је Доналд, а Европљанин, поготово ако потиче из Источне Европе, увек је само део мноштва. (Албахари, 2011: 64)

Заједница је, дакле, простор на коме се обликује начин свакодневног битисања. Шта се, онда, дешава са бићем које у неком тренутку губи свест о припадности заједници, култури, историји и језику? То биће губи свест о себи, о томе ко је и шта му је чинити. То уочавамо у Албахаријевом *Снежном човеку* где јунак, отргнут од своје земље, свог народа, историје, културе, језика, бива бачен у свет коме се не може прилагодити, јер не осећа припадност. Не желећи да се асимилује, а услед немогућности да се врати некадашњем свету коме је припадао, он свакодневно живи *сећање* на некадашњи свет у коме је постојао и он сам, када је поседовао Сопство, егзистирао својим Ја. Зато се „живот у прошлости, нуди као замена животу у садашњости, преживљен“ се „живот поставља као једини стварни живот, односно, од живота“ се „тражи да буде стално тапкање у месту, непрекидно одигравање прошлости које постаје само себи циљ“ (Албахари, 2011: 135).

Дакле, оно што закључује Хелерова је да „Појединац сматра да је Ми – била то жива или изабрана заједница или група – „продужење“

њега самог. (...) са њим има заједничке интересе, циљеве, системе обичаја, или је, пак, ово јединство остварено на основу избора... Појединац је део интеграције“ (Хелер, 1978: 87).

„Свакодневни живот је у својој целокупности објективација: процес у коме појединац као субјект постаје 'спољни' и у коме његове 'оспољене' људске способности независно од њега почињу да живе сопствени живот (...) велики, сведруштвени конфликти произилазе из конфликта свакодневног живота, (...) покушавају да нађу решење за њих и, чим реше те конфликти, опет се сливају у свакодневни живот који преобличавају и преструктуришу“ (Хелер, 1978: 96).

Оно што се да закључити из поређења стваралаштва ова два аутора јесте својеврсна борба против отуђења човека од човека, отуђења од својих корена и себе самог. Њихови романи су приче и сведочанства савремене културе двеју земаља у којима владају површни односи, свакодневна јурњава за новцем, моћи, славом (америчким сном), а заправо је реч о непрестаној потрази за самим собом, за аутентичним бићем. Уочава се, дакле, иако наизглед из различитих приповедачких перспектива, изван оквир писања о хуманизму савременог човека и проблематизовању односа међу људима у свакодневици данашњице, где су се основне људске вредности изгубиле и замениле површним, материјалистичким и политизованим мерилима живота. Историјски и културолошки нивои су различити, али ако погледамо испод површине, видимо да је у питању исто интелектуално биће/индивидуа, јунак, који покушава да се успротиви партикуларитету савременог света, иако схвата да је у неком тренутку изгубио себе. У потрази са Сопством, он преиспитује себе, друге, међусобне односе, прошлост, историју, и служећи се речима, писањем, покушава да поново успостави своје биће, да поново постане аутентичан, индивидуа.

Цо Моран се у свом делу *Читање свакодневице* бави управо тим савременим схватањем свакодневице и човека у њој. Оно на шта се фокусира Моран и делимично надовезује на Лафеврову *Критику свакидашњице* јесте да свакодневица, у пракси и у начинима представљања „постоји као нека врста 'преосталог талог'“ који све више касни за привлачнијим, убрзанијим, искуствима модерног друштва, „велики нескладни крпеж“ који модерност „вуче за собом“ (Моран, 2011: 21).

Даље, наводи он, „свакодневицу ваља схватити као низ променљивих, узајамно повезаних елемената који пркосе модерном схватању да само очима видети значи разумети“ (Моран, 2011: 50). Он се заправо враћа на Сертоово и Лафеврово виђење свакодневице као нечег неухватљивог, „што се невидљиво простире кроз урбани простор, што обухвата активности без речи и ухваћено је у мрежу једног безименог, недефинисаног осећања отуђености, које људи носе у себи у условима релативне удобности живота у западним потрошачким друштвима“ (Моран, 2011: 51).

Писање о себи и свом животу јесте својеврсни покушај исписивања сопства, јер ако нас има у речима, има нас и у стварности. Међутим, видимо да код Албахаријевих јунака то врло често није случај, те се његови романи завршавају углавном без разрешења, проналаска, прича престаје а краја нема. За разлику од Белоуа, који својим јунацима нуди трансцеденталну спознају себе, Албахаријев јунак не достиже жељени циљ – проналажење апсолутног Ја. Његови јунаци су дефинисани историјом и културом из које су истиснути. Сваки покушај повратка бива осујећен, јер они заправо немају чему да се врате. Ипак, заједничка црта код оба аутора јесте тип јунака, модерни хуманиста који стоји наспрам новог поретка, лажних идеала, погрешних политика. Он је пре бунтовник него жртва, јер иако бачен у непознато окружење, међу туђине, ван својих корена, он и даље истрајава у очувању оних вредности које носи својим рођењем у себи - породице, језика, културе, вере у нешто што, чини се, више не постоји. Породица, љубав, истина, доброта, идеја, мисао, историја, традиција, култура, језик – све су то фрагменти јунаковог бића, његовог идентитета, који чак и када отпадају један по један (Албахари, 2009: 193), и даље чине њега самог. Он их на крају готово све губи, али и даље верује у њих, те остаје да се запитамо ако се роман завршава без јасног краја да ли је то крај и самог јунака, или тек отворена могућност за наставак, негде, ван граница поимања, ван историје, поретка, ван свакодневице која више није његова, већ отуђена.

Напоследку, долазимо до закључка да је потрага за идентитетом, аутентичним постојањем свакодневни задатак појединаца. Шта год радили, где год живели, којим год језиком говорили, којој култури припадали, ми се неминовно суочавамо са основним егзистенцијалним питањем о томе ко смо, и како треба живети.

Поменути аутори су читав свој опус посветили овим питањима. Истражујући процес потраге за сопством својих јунака, истовремено су истраживали и себе, писце/приповедача, уткани у фабуле и представе о књижевним ликовима о којима пишу. Сваки јунак је симболичка представа приповедача живота/писца/човека. Зато и не чуди чињеница да су оба јунака потрагу видели кроз чин писања, као метод/оруђе којим се може допрети до сопства. Ту се, и јеврејство види „као резултат пишчеве ‘потраге за списатељским идентитетом и језиком“ (Албахари, 1998: 14). Није, дакле, реч само о потрази за сопством јунака, већ и самих аутора. Универзални став је да док пишем, Ја постојим. Сам Белоу је једном приликом у свом тексту „Забуне прозног писца“ рекао следеће:

Ако вам није стало, непосредно стало, нека нестану књиге старе и нове, романсијери и владе такође! Ако нам је стало, ако верујемо у постојање других, у том случају, оно што пишемо нам је потребно. Писац се пита: „Зашто да пишем даље?“ Упркос свим супротним теоријама, ми, данас, још можемо одговорити: „Зато што је то потребно.“ Свака књига лако може постати сувишна. Али изражавање љубави, може ли то бити сувишно? Зар је око нас има на претек? Она је и сада ретка, дивна. Још увек се ефикасно бори против хаоса. (Белоу, 1975: 423)

Исто, дакле, можемо рећи и за књижевност.

Литература

Примарна:

- Албахари, Д. (1998). *Антологија јеврејских приповедача*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Албахари Д. (2009). *Брат*. Београд: Стубови културе.
- Белоу, С. (1975). *Забуне прозног писца*. У Ј. Христић (ур.), А. Петров (прир.), *Рађање модерне књижевности РОМАН* (420-424). Београд: Нолит.
- Bradbury, M. (1993). *Liberal and Existential Imaginations: The 1940s and 1950s*. У *The Modern American Novel*, New ed. (163-175). New York: Viking.

КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТИ СВАКОДНЕВИЦЕ У КЊИЖЕВНОМ СТВАРАЛАШТВУ СОЛА БЕЛОУА И ДАВИДА АЛБАХАРИЈА

- Jerkov, A. (1992). *Nova tekstualnost: ogledi o srpskoj prozi postmodernog doba*. Podgorica: Oktoih.
- Лафевр, А. (1959). *Kritika svakidašnjeg života*. (P. Vranicki, N. Jungvid, prev.). Zagreb: Naprijed.
- Моран, Џ. (2011). *Читање свакодневице: свакодневица и њена значења*. (В. Аранђеловић, прев.). Београд: Библиотека XX век.
- Хелер, А. (1978). *Свакодневни живот*. (О. Кострешевих, прев.). Београд: Нолит.
- Huserl, E. [et al.] (1975). *Fenomenologija*. (S. Novakov et al., prev.). Beograd: Nolit.
- Uzelac, M. 2011. *Glavni pravci savremene filozofije*. Vršac: Visoka strukovna škola za obrazovanje vaspitača. Dostupno na: www.uzelac.eu/Knjige/8_MilanUzelac_Glavni_pravci_savremene_filozofije.pdf [12. april 2014.]

Секундарна:

- Albahari, D. (2007). *Snežni čovek*. Beograd: Stubovi kulture.
- Albahari, D. (2011). *Матац*. Beograd: Stubovi kulture.
- Albahari, D. (2004). *Čink*. Beograd: Stubovi kulture.
- Albahari, D. (2009). *Брат*. Beograd: Stubovi kulture.
- Албахари, Д. (1999). *Судија Димитријевић*. Београд: Народна књига-Алфа.
- Belou, S. (2009). *Humboltov dar*. Beograd: IPS Media: Prosveta.
- Belou, S. (1966). *Hercog*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Belou, S. (1977). *Ne propusti dan*. Sarajevo: Svjetlost.
- Belou, S. (1989). *Prosinac jednog dekana*. Zagreb: Mladost.
- Belou, S. (1982). *Čovek bez oslonca*. Beograd: Slobodan Jović.
- Belou, S. (1962). *Henderson, kralj kiše*. Subotica-Beograd: Minerva.
- Оже, М. (2005). *Nemesta: uvod u antropologiju nadmodernosti*. (A.A Jovanović, prev.). Beograd: Biblioteka XX vek: Krug.

CULTURAL ASPECTS OF EVERYDAY LIFE IN LITERARY WORKS OF SAUL BELLOW AND DAVID ALBAHARI

Summary: This paper will tend to examine the aspects of everyday life in comparative study of works of Saul Bellow and David Albahari. The aim is to explore those moments of literature which offer the insight into similarities and differences in the act of presenting and experiencing everyday life by heroes of American and Serbian (post)modern literature.

Cultural review of the reception of the role that everyday life has in better understanding of a literary work enables us the comparison and detailed examination of a problem, offering thus new answers. In the comparison of heroes/intellectuals of both authors, we can notice dialectical relation of those characteristics of a personality which strive, within their everyday existence, to find the answer to the question: "Who am *I*? Who are *they*?" That relation of us and others, the self and the other is given to us, in this manner, also as the cultural difference in its understanding. In this way, the aim is to show, by theories of Henri Lefebvre, Agnes Heller and Joe Moran, what are the possible ways of interpreting and examining the problems of everyday life in literature nowadays, applying cultural similarities and differences in literary works of aforementioned authors. In the process of understanding we will notice that, no matter how different heroes are in terms of nationality, surrounding, historical perspective and culture, the core of their beings lies in the simple fact that their everyday existence always comes down to the quest for the self and to better understanding of self and others.

Keywords: everyday life, culture, differences/similarities, I/other.

Јелена Андрејић је рођена 1986. године у Јагодина. Дипломирала је 2009. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу на студијској групи Енглески језик и књижевност и исте године уписала Докторске студије из филологије, смер Наука о књижевности, на Филолошко уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Положила је све испите предвиђене наставним планом и програмом, и тренутно пише докторску тезу под насловом *Филозофија свакодневице у делима Сола Белоуа и Давида Албахарија*. Поље научног интересовања је савремена англо-америчка и српска књижевност, нарочито правац (пост)модернизма у америчком роману, и његова примена на свакодневицу. Има вишегодишње искуство у настави као професор енглеског језика и књижевности у основним, средњим и приватним школама страног језика, а радила је и као предавач на Факултету за стране језике Алфа Универзитета, у консултативном центру у Јагодина. Интезивно ради и као преводилац.
jelena.andrejic@alfa.edu.rs

Маја Милутиновић је рођена 1977. године у Крагујевцу. Дипломирала је на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, смер Енглески језик и књижевност. Ради као наставник страног језика на Економском факултету Универзитета у Крагујевцу. Докторске студије из филологије, смер Наука о књижевности је уписала 2009. године и положила све испите предвиђене наставним планом и програмом. Тренутно припрема

**КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТИ СВАКОДНЕВИЦЕ У КЊИЖЕВНОМ СТВАРАЛАШТВУ
СОЛА БЕЛОУА И ДАВИДА АЛБАХАРИЈА**

пријаву докторске тезе под насловом *Конструкција и деконструкција (наративног) идентитета у делима Владимира Набокова и Давида Албахарија*. Поље научног интересовања је савремена англо-саксонска постмодерна књижевност, нарочито деконструкција наративног идентитета у делима постмодерном књижевном стваралаштву.
mmilutinovic@kg.ac.rs

Andrijana Pavlović
Alfa univerzitet

Negacija posthumanizma u romanu Kazua Išigura *Ne daj mi nikada da odem*

Sažetak: U ovom radu analiziran je roman Kazua Išigura *Ne daj mi nikada da odem* sa aspekta posthumanističke teorijske misli, posebno načina na koji je predstavljena kod Done Haravej. Posthumanizam kao teorija kulture izučava distopijsko društvo u kome čovek stvara jedan novi oblik života koji je u određenom stepenu dehumanizovan i koji bi mogao predstavljati pretnju čovečanstvu. Roman *Ne daj mi nikada da odem* govori o alternativnom društvu i u njemu Išiguro, stvarajući *novog čoveka*, ispituje moralne i etičke granice savremenog sveta. Cilj ovog rada je da usmeri pažnju na one elemente posthumanizma koji su prisutni u Išigurovom romanu, a koji bi se mogli tumačiti kao negacija samog posthumanizma. Analiza tih elemenata trebalo bi da pokaže kako posthumanistički likovi u romanu uspevaju da razviju kvalitete i emocije koji se ni po čemu ne razlikuju od onih koje poseduju ljudska bića.

Cljučne reči: posthumanizam, Išiguro, društvo, moral.

Iskoristiti nauku radi istraživanja sadašnjice je najbolje što se s njome može učiniti danas. Sada je Zemlja tuđinska planeta.
William Gibson (intervju za CNN, 26. August 1997.)

Termin posthumanizam nije jednostavno definisati. Kod termina postmodernizam, postfeminizam, postkolonijalizam, pa tako i kod termina posthumanizam, prefiks *post* se ne odnosi toliko na vremensku dimenziju koliko na teorijski pristup s kojim se *post*-pravac upoređuje. On sa jedne strane označava završetak humanizma, koji podrazumeva postojanje univerzalne ljudske prirode i moralne svesti. Sa druge strane, prefiks *post* može ukazivati na period stanja ljuske svesti koje nije jasno vremenski definisano, ili pak na utopijsku ideju o onome što bi čovek biološki i duhovno mogao da postigne. Kako tvrdi Žarko Paić u delu

Posthumano stanje: Kraj čovjeka i mogućnosti druge povijesti, posthumanizam nastaje kao posledica velikog uticaja koje savremena nauka i tehnologija danas imaju na shvatanje pojma čovečnosti (Paić, 2001). Postignuća tehnološke i naučne revolucije iz druge polovine 20. veka zamagljuje granice između tehnološkog i ljudskog, prirodnog i veštačkog i time narušavaju tradicionalne koncepte ljudskog identiteta, onoga što čoveka razlikuje od ostalih bića, a konačno i samu percepciju pojma ljudskosti. Prema Ket Vudvord, ljudski identitet je uvek društveno i istorijski određen. On se, pored toga, određuje i na osnovu razlika i sličnosti, vezanih za nacionalnu pripadnost, verispovest, itd., koje postoje između *nas* i *drugih*, ali i na osnovu kontradikcija u nama samima. Formiranje identiteta na osnovu društvenih parametara, pored onih unutrašnjih u psiho-fizičkih, važno je zbog osećanja pripadnosti i sigurnosti za kojima pojedinac poseže u kriznim situacijama (Woodward, 2002: vii-ix). Razvoj u medicini koji se odnosi na transplantaciju i ugradnju veštačkih organa na izvestan način utiče na razumevanje ljudskog života i tela. Postignuća biotehnologije, sa mogućnostima usavršavanja veštačke inteligencije i kreiranja veštačkog bića, neizostavno dovode do promena u odnosima među ljudima kao i u njihovom odnosu prema sredini i prirodi. U posthumanističkom dobu tako dolazi do prevazilaženja biološke ograničenosti čoveka, ali i do nametanja pitanja o tome kako takve ontološke promene utiču na čoveka kao duhovno biće.

Određeni broj teoretičara smatra da preterani upliv tehnologije u svakodnevni život čoveka neminovno mora dovesti do menjanja tradicionalnog shvatanja prirode čoveka, naglašavajući da su opasnosti koju biotehnologija sa sobom nosi znatno veće od njene eventualne koristi. Premda biotehnologija može doprineti produžetku i poboljšanju ljudskog života, ona može imati negativne efekte na emotivnu i duhovnu sferu čoveka. U kritičkom eseju "To a New World of Gods and Monsters" se kaže:

Modifikacije tela, telo u virtuelnom prostoru, gde ono postaje kodirani elektronski impuls, neposredna naturalizacija mozga putem biohemijskih intervencija, samo su neki primeri naučnih dostignuća, koja se po razmerama delovanja i efektima na čoveka i njegovu zajednicu značajno razlikuju od prethodnih istorijskih perioda u kojima je naučno-tehnološki razvoj uzrokovao velike društvene promene. Industrijska revolucija u

18. veku, recimo, koja je radikalno izmenila modele i organizaciju rada, dokolicu i društvene interakcije, nije uspela da u potpunosti kolonizuje organsko i biološko, i tako otvori mogućnost za narušavanje granice između tela i mašine. Danas, međutim, radikalnim uplivom u čovekovo biološko i društveno okruženje, savremena nauka i tehnologija suštinski menjaju samorazumevanje čoveka i života. (Živković, 2012)

Takva situacija u kojoj se savremeni svet nalazi stvara prostor za nastajanje novog, hibridnog identiteta koji će zauzeti mesto dotadašnjem identitetu humanizma. Američki književni teoretičar Ihab Hasan (Ihab Hassan) šezdesetih godina dvadesetog veka upozorio je da se „ljudski oblik, uključujući ljudsku želju i sve njene eksterne reprezentacije, radikalno menja, zbog čega ga treba preispitati“ čime se završava „pet stotina godina humanizma“ i nastupa „nešto što bespomoćno moramo nazvati post-humanizam“ (Hassan, 1997: 843). Kako primećuje Milica Živković,

/m/ogućnost stvaranja homo technicus-a, u doba informatičke i biotehnoške revolucije, otvorila je brojna pitanja i probudila stara obećanja i strahove: hoće li posthumana budućnost biti svet bogova ili svet čudovišta? Dok jedni sa nestrpljenjem očekuju i euforično pozdravljaju dolazak posthumanog stanja, drugi se trude da ga odlože, uspore, izbegnu ili barem drže pod kontrolom uz pomoć zakonskih regulativa. (Živković, 2012)

Razvoj tehnologije, nauke i bio-nauke približio nas je momentu mogućnosti stvaranja „veštačkog života“, hibridnog bića koje je na granici organskog i veštačkog. Ideja o takvim bićima u književnosti dovodi do stvaranja jednog distopijskog društva¹ koje pomera dosadašnje moralne i etičke granice i koje čak može predstavljati i pretnju samom čovečanstvu.

---

¹ Kao i mnoge druge distopije, i ova počinje utopijskim idealima, u kojima je „mašina, plod čoveka stvoritelja koji u malom, svetu mehanike, oponaša velikog arhitektu, udahnjujući 'život' dotad nepovezanim, beživotnim zavrtnjima, točkicama i polugama [...] – utopijski proizvod“ (Đergović-Joksimović, 2009:90). Književne utopije koje se zasnivaju na mehanizaciji i automatizaciji počinju da se razvijaju još od osamnaestog veka, sa sve većom industrijalizacijom, koja je donela i „prevrednovanje ideala, vrednosti i potreba“ (Đergović-Joksimović, 2009: 90-1).

Posthumanizam pretpostavlja da su takva bića dehumanizovana, lišena ljudskosti, te postoji strah od spajanja organizma i mašine koji proizilazi, između ostalog, iz ideje da bi takva bića mogla da se otrgnu kontroli.

Opis i objašnjenje takvog jednog bića koje je produkt savremene nauke dala je Dona Haravej, jedna od vodećih teoretičarki posthumanizma, nazivajući ga kiborgom. Pre Done Haravej termin kiborg korišćen je uglavnom u naučnoj fantastici, ali ona ga prvi put koristi kao metaforu novog, posthumanog identiteta, čime mu daje specifičan društveni smisao. Haravejeva izražava kritički stav prema tome kako tehnologija i biotehnologija u savremenom svetu utiču na naše telo i pritom ga menjaju. Njene ideje suprotstavljene su ideji o 'povratku prirodi', popularnoj 1960-ih godina. „Ovde se radi o ženi koju ne zanima da bude majka zemlja niti je interesuje vezivanje za mitsku pred-tehnološku prošlost. Jednom je svečano izjavila da bi radije bila kiborg nego boginja“ (Dragojlov, 2007: 4). Mada u određenom smislu kritikuje tehnološki aspekt savremenog sveta,

za nju stvarnosti savremenog života takođe podrazumevaju odnos čoveka i tehnologije koji je postao toliko intiman da više nije moguće odrediti gde se mi završavamo i gde počinju mašine. „Ovde se radi o potpuno novim formama subjektivnosti. Radi se o ozbiljno mutiranim svetovima koji nikad ranije nisu postojali na ovoj planeti. I ovo nisu samo ideje. Radi se o novom telu.“ (Dragojlov, 2007: 4)

Haravejeva govori o kiborgu koji je, kroz razvoj nauke i tehnologije, evoluirao od pre-kibernetičke mašine, blede kopije čoveka koja je na početku svog razvoja mogla samo da simulira čoveka, ali nije mogla da ga imitira.² S razvojem tehnologije dolazi do svojevrsnog spajanja čoveka i tehnologije, ne samo kroz tehnološka sredstva komunikacije koja je u savremenom svetu uslov socijalizacije, već i kroz savremene mašine čija se priroda s razvojem nauke menja. Kiborg se, tako, dalje razvija preko korišćenja mašine kao proteze, odnosno nekakvog produžetka čovekovog tela, da bi konačno u najsavremenijoj tehnologiji kiborga mogli videti u produktu kloniranja ili veštačke inteligencije.

---

² Primer u književnosti vidimo u gotskom romanu Meri Šeli, *Frankenštajn* (Mary Shelley, *Frankenstein*).

Dona Haravej u svom delu *Kiborg manifest* iz 1985. kiborga definiše kao „hibrid mašine i organizma, tvorevinu društvene stvarnosti koliko i fikcije...“ i kao „delo fikcije i proživljenog iskustva [gde je] granica između naučne fantastike i društvene stvarnosti samo optička varka“ (Haraway, 1991: 309). Dok se kiborg često javlja u naučnofantastičnoj književnosti, Haravejeva ističe da je on isto tako i deo društvene stvarnosti. Dela fikcije u kojima su prikazane različite reprezentacije kiborga³

nisu samo utopijska ili distopijska proročanstva, već su pre refleksije savremenog stanja postojanja. [...] Dela fikcije nam zapravo ukazuju na potencijalne budućnosti u odnosu na trenutni tehničko-tehnološki razvoj i naučna istraživanja, kao i na moguće probleme na koje će kiborgizovano društvo nailaziti u zavisnosti od toga na koji će se način promišljati i upotrebljavati nove tehnologije. Jer, tehnologije same po sebi nisu ni dobre ni loše, već ih način upotrebe određuje kao takve. (Guga, 2010: 4)

Kada uzmemo u obzir ostvarenja naučnih dostignuća koja se odnose na genetsku modifikaciju, veštačku inteligenciju i virtuelnu stvarnost, ideja o hibridu ljudskog bića i mašine premešta se iz domena fantastike u svet koji nas okružuje. Kiborg Done Haravej se tako može tumačiti kao metafora posthumanog identiteta, pri čemu „Dona Haravej ironično rekonfiguriše kiborga kao primer postmoderne figure koja odbija konvencionalne vizije utopije [... i] zastupa ponovno pozitivno čitanje mita o kiborgu u svetu u kome su izbrisane granice između organizma i mašine“ (Guga, 2010). Takvo jedno pozitivno tumačenje bića koje je proizvod prirode i tehnologije moglo bi se primeniti u Išigurovom romanu.

Kada govorimo o jednom novom, posthumanom identitetu koji ruši tradicionalne društvene konvencije, onda zapravo govorimo o jednom distopijskom društvu. A upravo takvo društvo opisano je u romanu Kazua Išigura (Kazuo Ishiguro) *Ne daj mi nikada da odem*. Jedna od prvih karakteristika distopijskog žanra koja je prisutna u Kazuovom romanu jeste „represivna atmosfera koja karakteriše distopijske sveteve [...] – atmosfera koja guši glavne likove, oduzima im ljudskost, pravo na život i

³ Između ostalih, primera radi, Filip K. Dik, *Sanjaju li androidi električne ovce* (Philip Kindred Dick, *Do Androids Dream of Electric Sheep?*); Vilijam Gibson, *Prepoznavanje obrazaca* (William Ford Gibson, *Pattern Recognition*).

slobodu misli“ (Lukić, 2011: 403). Druga karakteristika distopijskih romana odnosi se na dehumanizaciju junaka, pa su tako i „Išigurovi klonovi svedeni na nivo stvari, odnosno izjednačeni sa funkcijom koju obavljaju u društvu“ (Lukić, 2011). Na osnovu određivanja posthumanog identiteta kroz definiciju kiborga, i analizu Išigurovih likova, u ovom radu ćemo pokušati da dokažemo da je autor izvršio izvesnu inverziju definicije kiborga koju daje Done Haravej, predstavljajući klonove kao humane u tradicionalnom smislu te reči, a obične predstavnike čovečanstva s kraja dvadesetog veka kao dehumanizovane – kao kiborge kapitalističkog društva.

Klonovi u romanu *Ne daj mi nikada da odem* stvoreni su samo sa jednim ciljem – da postanu donatori organa, što će i ostati dok ne doniraju i poslednji vitalni organ. Roman *Ne daj mi nikada da odem* je priča o ličnostima koje gube svoju individualnost u pokornom položaju prema pripadnicima društva koji su ih stvorili.

Roman na prvi pogled izgleda kao klasična priča o prijateljstvu, uspomenu i odrastanju troje dece, Keti, Rut i Tomija, u mestu koje liči na klasičan engleski internat. O deci koja žive u školi Hejlsam brinu vaspitači koji ih uče svemu onome što uče deca i u drugim školama. Junaci ovog romana su deca koja se vole, smeju, pate, igraju kao i sva druga deca. Tokom detinjstva i rane mladosti oni proživljavaju sve ono što je nama kao čitaocima dobro poznato, spoznaju važnost prijateljstva, ljubavi, umetnosti, a time postavljaju pitanje da li se zaista razlikuju od drugih, nama shvatljivih, ljudskih bića. Tragedija tih junaka je u tome što njihov život od samog početka vodi momentu u kome će početi da doniraju svoje organe sve dok na taj način konačno ne daju i svoj život.

U 20. veku došlo je do rušenja granica zahvaljujući čemu je nastala mogućnost za stvaranje posthumanizma. Prva granica je ona između čoveka i životinje: „Kiborg se pojavljuje u mitu tačno na onom mestu gde je granica između čoveka i životinje prekoračena“ (Haraway, 1991: 310). U mentalnom stanju čoveka, ponašanju u društvu, pa čak i pokretima za zaštitu prava životinja, Haravejeva zapravo vidi utvrđivanje veze koja postoji između čoveka i životinje. Takvu vezu možemo videti i u jednom delu Kazuoovog romana. Naime, u ranom detinjstvu Tomi, kao i ostala deca, stvara crteže i to upravo crteže životinja. Crteži su veoma važni, jer njih deca četiri puta godišnje razmenjuju sa ostalim umetničkim predmetima koje su pravili, i ti predmeti su predstavljali jedinu pravu imovinu koju deca poseduju. Narator u jednom momentu objašnjava:

Ako razmislite o tome, kada ljudi zavise jedni od drugih u stvaranju nečega što bi moglo postati lična dragocenost – to nužno utiče na njihove odnose. [...] Često, kako se na vas gledalo u Hejlsamu, koliko ste bili omiljeni i uvažavani, zavisilo je od toga koliko ste bili dobri u „stvaralaštvu“. (Išiguro, 2009: 19)

Već na početku romana primećujemo referencu na savremeno potrošačko društvo u kom živimo i u kome se vrednost pojedinca ocenjuje u odnosu na to šta poseduje i šta je sposoban da proizvede. Iako sva deca poseduju crteže, Tomijevi crteži životinja razlikuju se od ostalih po tome što su potpuno naivni. Njegova slika u akvarelu koja prikazuje slona na livadi liči na crtež deteta koje je po prvi put uzelo bojice u ruke i zbog toga Tomi biva žestoko ismevan u društvu. Na samom početku romana, narator objašnjava kako su Tomijeve nevolje u detinjstvu počele:

Tomi je razgovarao sa mnom pre nekog vremena i [...] kako je tvrdio, sve je počelo jednog poslepodneva na času likovnog kod gospođice Džeraldine. Do tog dana, Tomi mi je rekao, veoma je uživao u slikanju. Ali tada na času gospođice Džeraldine, Tomi je slikao vodenim bojama – slona kako stoji u visokoj travi – i time je sve počelo. [...] Tomi je naslikao svog slona tako da je slika izgledala kao da ju je načinilo dete tri godine mlađe. Za to mu je bilo potrebno ne više od dvadeset minuta i izazvao je smeh, predvidljivo, ali ne baš onakav kakav je očekivao. (Išiguro, 2009: 22)

Njegovi crteži nisu prihvatljivi i on oseća da je drugačiji, da nije dovoljno dobar, da njegova dela nisu dovoljno vredna. Pritiskanje da mora da stvara prihvatljive crteže u njemu stvara hysteriju i Tomi počinje da doživljava napade besa. To je momenat u kome se još jednom na neki način oslikava naše društvo. Svaki pokušaj stvaranja bilo čega što se kosi sa društveno prihvatljivim normama biva ismejan i nailazi na žestoku kritiku, a neretko može izazvati agresivne ispade onoga ko je tako nešto pokušao da stvori. Tomi tada na neko vreme napušta umetnost i vraća joj se dosta kasnije, kada je već odrastao i kada je potpuno svestan svrhe svog postojanja.

Kao odrastao momak on i njegove prijateljice će čuti glasinu o tome da zaljubljeni parovi koji uspeju da dokažu svoju ljubav mogu na neko vreme da odlože momenat kada će postati donatori organa, a sredstvo kojim bi eventualno mogli da dokažu svoju ljubav jesu zapravo njihova umetnička dela iz detinjstva. Tomi, poveden tom nadom i prisećajući se reči vaspitača o važnosti stvaranja umetnosti: „Rekla je Roju da nešto kao što su slike, pesme, sve te stvari, one otkrivaju kakav si iznutra. Rekla je da one otkrivaju tvoju dušu“ (Išiguro, 2009: 179), odlučuje da se ponovo vrati umetnosti. Ali njegovi crteži su sada potpuno drugačiji. On crta životinje koje više nisu naivni dečiji prikazi, već nekakva stvorenja koja su polu-životinje polu-mašine:

Tada sam prvi put ugledala njegove životinje. Kada mi je o njima pričao u Norfolku, zamišljala sam umanjenu verziju onih slika koje smo crtali kada smo bili mali. Zato me je zapanjilo to što je svaka bila prepuna detalja. Zapravo, potrebno je bilo malo vremena kako bi se uopšte shvatilo da su to životinje. Prvi utisak je bio nalik onom koji imate kada otvorite zadnju stranu radio aparata: sitni kanali, vijugave žilice, sćušni zavrtnji i točkići su bili iscertani s opsesivnom preciznošću i tek kada biste izmakli stranicu mogli ste videti da je to neka vrsta armadila, recimo, ili ptice. [...] Iskreno sam bila privučena tim fantastičnim stvorenjima pred sobom. I pored njihovih gusto načičkanih, metalnih crta, bilo je nečeg ljupkog, čak ranjivog kod svake od njih. (Išiguro, 2009: 191)

Tomijevi crteži se mogu tumačiti kao odraz njegove ličnosti i kroz njih vidimo razvoj njegove svesti o sopstvenoj ulozi – od naivne predstave o svetu u kome je on radosno biće prirode do stvorenja koje je veštački proizvod, polu-priroda i polu-mašina. Pored ovog odraza doživljaja sopstvenog bića, kroz njegove crteže možemo primetiti i istorijski razvoj društva u našem svetu – od ranih civilizacija koje su u potpunosti bile okrenute prirodi, emocijama i unutrašnjem biću, do savremene civilizacije potčinjene tehnološkom razvoju i lišene svake empatije. U tom smislu Tomi nam, kao predstavnik jednog novog bića, jasno stavlja do znanja koliko smo izgubili kontakt sa prirodom i koliko smo se udaljili od deteta i od onog iskonskog u nama, odnosno od onoga što je u nama najviše ljudsko.

Kiborg Done Haravej je apstrakcija, u smislu da još uvek ne postoji kao nekakvo konkretno biće, te stoji potpuno odvojeno od čoveka. Upravo zbog toga on se može identifikovati sa bilo kojom socijalno marginalizovanom grupom ili kulturom, a ta ideja o marginalizovanoj zajednici se jasno oslikava i u samom romanu. Ovi klonovi su potpuno odvojeni od šire društvene zajednice. U mladosti su i fizički odvojeni time što odrastaju u posebnim ustanovama, a kasnije su odvojeni i time što život provode isključivo u bolnicama, bilo kao davaoci ili kao negovatelji davaoca. No njihova odvojenost od ostalih ne odvija se samo na prostornom planu, već oni još odranog detinjstva osećaju da su svojim položajem inferiorni u odnosu na *druge*, iako u ranom dobu ne uspevaju zaista da spoznaju iz čega tačno proizilazi njihova različitost:

Razmišljajući o tome sada, shvatam da smo tada bili upravo u uzrastu u kom smo znali neke stvari o sebi – o tome ko smo, kako se razlikujemo od svojih vaspitača, od ljudi spolja – ali nismo razumevali šta znači bilo šta od toga. [...]

[...] Tako vi čekate, čak i ako toga niste sasvim svesni, čekate na trenutak kada ćete spoznati da ste stvarno različiti od njih; da ima ljudi tamo napolju, poput Madam, koji vas ne mrze, niti vam žele kakvo zlo, ali koji se ipak stresu od same pomisli na vas – na to kako i zašto ste došli na ovaj svet – i koji se užasavaju od pomisli da se vaša ruka može okrznuti o njihovu. Kada prvi put sebe sagledate očima takve osobe, to je leden trenutak. To je kao kad prođete pored ogledala pored koga ste prolazili svakog dana svog života, i ono vam odjednom pokaže nešto što je drugačije, nešto zabrinjavajuće i strano. (Išiguro, 2009: 39)

Kiborg je lišen svake nevinosti, a isto tako i potrebe za povezivanjem. Dok možda teži političkom ujedinjenju: „[K]iborg ne sanja o zajednici zasnovanoj na modelu organske porodice“ (Haraway, 1991: 315). Međutim, u Išigurovom romanu vidimo nešto drugačiju sliku. Kako davaoci odrastaju možemo primetiti da u njima raste želja za otkrivanjem porekla. Naravno, oni ne dolaze iz prirodne porodice, niti su uopšte začeti prirodnim putem, već stvoreni po modelu nekog čoveka. U junacima romana upravo vidimo potrebu za pronalaženjem osoba od kojih su možda postali, koje oni sami nazivaju *svojim mogućima*. Tako u drugom

delu romana vidimo Rut koja luta gradom u nadi da će pronaći osobu po čijem modelu je stvorena, a kada ne uspe u tom pokušaju u napadu besa uzvikuje:

Svi mi to znamo. Mi smo umnoženi od šljama. Narkomana, prostitutki, pijanica beskućnika, skitnica. Robijaša, možda, samo ako nisu psihopate. Od takvih mi potičemo. Svi mi to znamo, i onda zašto to ne kažemo? [...] Studenti likovne umetnosti, ona je mislila da smo to. Mislite li da bi onako razgovarala sa nama da je znala šta smo mi zapravo? Šta mislite šta bi rekla da smo je upitali? Izvinite, mislite li da je vaša prijateljica nekad bila model za kloniranje? Ona bi nas izbacila napolje. Mi to znamo, pa bismo mogli to i da kažemo. Ako hoćete da tražite 'moguće', ako to hoćete da uradite kako treba, onda pogledajte u slivnik. Gledajte u kante za smeće. Pogledajte u klozetsku rupu, tu ćete otkriti odakle svi potičemo. (Išiguro, 2009: 170)

Ona oseća da su oni otpadnici od društva, čak dvostruko marginalizovani. Na prvom mestu time što su veštački stvoreni, a onda i time što su stvoreni po uzoru na najnepoželjnije pripadnike društvene zajednice. Slično osećanje ima i Ketu koja u likovima u pornografskim časopisima pokušava da pronađe lice koje bi je podsetilo na sopstveni lik:

Brzo sam okretala stranice, ne želeći da mi pažnju odvuče uzbuđenje seksipilom pokazanim na tim stranicama. Zapravo, jedva da sam videla ta nakrivljena tela jer sam pažnju usredsredila na lica. Ispitivački sam zagledala lica svih modela čak i na malim reklamama za video snimke, ili ma čemu drugom gurnutom na rub stranica, pre nego što bih išla dalje. (Išiguro, 2009: 139)

Tek nakon Rutinog neuspešnog pokušaja za traženjem njene 'moguće', Ketu priznaje Tomu zašto je lice osobe po čijem obličju je ona mogla biti stvorena tražila baš na stranicama pornografskih časopisa.

Mene ponekad, s vremena na vreme, obuzima ta stvarno snažna potreba za seksualnim odnosom. [...] Ne znam šta je to i posle,

kad prođe, samo me je strah od toga. Zato sam počela da mislim, pa to mora da ima neko poreklo. To mora da je u vezi s tim kakva sam. [...] Zato sam mislila, ako bih pronašla njenu sliku u jednom od onih časopisa, to bi barem dalo objašnjenje. Ne bih želela da krenem da je tražim ili išta slično. To bi samo, znaš, na neki način objasnilo zašto sam takva kakva sam. (Išiguro, 2009: 185)

U ovim primerima vidimo da junaci romana, iako ih možemo posmatrati kao kiborge, ipak imaju težnju da pronađu nekakvu roditeljsku figuru. Prema psihoanalitičkoj teoriji, identifikacija sa roditeljem istog, odnosno suprotnog pola, igra veoma značajnu ulogu u formiranju identiteta pojedinca, kao i pojmova dobrog i lošeg, odnosno moralnih standarda.

Ket Vudvord govori o psihosocijalnom pristupu u razumevanju identiteta i ističe važnost socijalnog konteksta u kom se identitet pojedinca formira, gde je uloga roditelja u ranom detinjstvu od ključne važnosti (Woodward, 2002: 38). Prema teoriji objektnih odnosa Melani Klajn, razvoj unutrašnjih sadržaja mentalnog sveta odvija se kroz proces identifikacije sa roditeljem,

koja podrazumeva modifikaciju selfa kroz internalizaciju aspekata spoljašnje figure koja se koristi kao model. Kroz asimilaciju koja je sastavni deo identifikacije, ponunutreni kvaliteti roditelja se transformišu i doživljavaju kao deo selfa, a ne kao strano telo.

Zahvaljujući toj čežnji za roditeljskom figurom, možemo zaključiti da i klonovi prolaze kroz jednu od najosnovnijih faza u psihičkom razvoju svakog čoveka.

Grupama koje imaju potpunu dominaciju nad svim aspektima života, oni marginalizovani nemaju sposobnost da se suprotstave, iako potreba za „političkim ujedinjenjem u cilju valjanog suprotstavljanja dominaciji 'rase', 'pola', 'seksualnosti' i 'klase'“ i te kako postoji na prelazu u dvadeset prvi vek (Haraway, 1991: 318). Junaci romana nemaju nikakvu sposobnost da se suprotstave onima koji su im u potpunosti odredili sudbinu. Društvo u kom oni žive je svesno njihovog postojanja, ali u isto vreme okreće od njih glavu ne želeći da razmišlja o krajnjoj nehumanosti koju sprovodi nad

njima. Međutim, davaoci ne samo da nisu u stanju da se suprotstave, oni zapravo i nemaju nikakvu želju da to urade već su potpuno prepušteni svojoj sudbini. Mi ni jednog momenta ne vidimo njihovu želju da pokušaju da sačuvaju sopstvene živote, što se jasno vidi iz Rutinih reči kada govori o trenutku u kom je postala donor, nakon što je par godina provela kao negovateljica:

Ja mislim da sam bila sasvim pristojna negovateljica. Ali pet godina je bilo otprilike dovoljno za mene. Ja sam bila kao ti, Tomi. Bila sam prilično spremna da postanem davalac kada se to dogodilo. Imala sam osećaj da je to u redu. Uostalom, to je ono što bi mi trebalo da radimo, zar ne? (Išiguro, 2009: 229)

Oni su do samog kraja potpuno podređeni cilju svog postojanja, a to je spašavanje života drugih ljudi. Vidimo, dakle, da dok je dominantna grupa lišena svake humanosti u odnosu prema marginalizovanoj grupi, ta manja grupa do samog kraja pokazuje ljudskost i vrlinu. Time su zapravo pretpostavke posthumanizma dovedene u pitanje, ako ne i negirane. Jer nova bića ne predstavljaju pretnju čovečanstvu niti na bilo koji način dehumanizuju čoveka, već to naprotiv čini sam čovek. Na kraju romana deca saznaju da je umetnost koju su stvarali služila tome da njihovi vaspitači dokažu drugima da ta deca zapravo imaju dušu:

Uzimali smo vaše radove zato što smo mislili da će otkrivati vašu dušu. Ili da se izrazim preciznije, činili smo to da bismo dokazali da vi uopšte imate dušu. [...] Mi smo pokazali svetu da je moguće, ako se daci podižu u humanom kulturnom okruženju, da odrastu u osećajna i inteligentna bića kao i sva obična ljudska bića. (Išiguro, 2009: 262-3)

Davaoci tada shvataju da su oni za ostale ljude bili samo *tajnovite stvari iz epruvete*. Ljudi su bili svesni njihovog postojanja, ali su se trudili da ne misle o njima, da ne misle o tome zašto su ih stvorili, ili konačno birali su da o njima razmišljaju kao o nekakvim mehaničkim stvorenjima. Tako kroz ovaj roman vidimo da čovečanstvo zatvara oči pred drugim ljudskim bićima, da ih potpuno dehumanizuje lišavajući ih prava na emocije, na sopstveni izbor i konačno na sam život.

Naomi Klajn tvrdi da postoji još jedan poseban svet posthumanog, koji je zapravo naš savremeni svet kapitala koji počiva na eksploataciji jeftine radne snage.

Ovo je svet korporacijskog kapitala, koji počiva na bespoštednoj eksploataciji jeftine radne snage Trećeg sveta, i to u Marksovom smislu te reči, a ne u potpuno izmenjenom smislu u kome posthumanistička teorija koristi tu reč, kada pod eksploatacijom tela zapravo misli na savremeni kult očuvanja lepote i mladosti. Ova „radeća“ tela, tela koja proizvode, su takođe nevidljiva, ali iz potpuno drugačijih razloga od onih potrošačkih, „nestajućih“ tela srednje klase – ova tela su su nevidljiva jer su društveno i politički marginalizovana. (Živković, 2012)

Ljudi koji pripadaju toj grupi su jednako nevidljivi i marginalizovani kao i kiborzi Done Haravej, odnosno kao i likovi iz Išigurovog romana. U fabrikama u kojima oni rade odigrava se isto ono što Haravej naziva *proizvodnja kiborga*, odnosno ono što se odigrava u školi Hejlšem gde odrastaju davaoci. Čoveku dvadeset i prvog veka omogućen je moderan život samo zahvaljujući njima, baš kao što je i ljudima u Išigurovom romanu omogućeno da prežive zahvaljujući klonovima. Međutim, taj isti čovek je potpuno lišen svesti o postojanju tih drugih ljudi, i ljudskosti u odnosu prema njima. Možda zbog toga upravo taj savremeni čovek, odnosno svako od nas, jeste sam predstavnik posthumanog identiteta. I sama Haravej kaže: „Svi smo mi, na kraju dvadesetog veka, u našem mitskom vremenu, postali priviđenja: teoretizovani i isfabrikovani hibridi mašine i organizma; ukratko, postali smo kiborzi“ (Haraway, 1991: 310).

U Išigurovom romanu uočljivi su jasni elementi posthumanizma, ali ne tamo gde bismo ih očekivali. Bića koja su veštački proizvodi nauke, junaci priče, pokazuju iskrenu emociju koja ih motiviše na ljubav, pokazuju saosećanje prema drugima ali i spremnost na žrtvu za druga bića. Ta druga bića, međutim, a čiji je predstavnik zapravo sam čovek, odlučuju da budu slepa pred njihovom ljudskošću i da ne vide najtananije emocije koje deca u školi klonova pokazuju. Pri samom kraju romana, nastavnica iz te škole govori o novom, naučnom svetu koji nadolazi i upravo o tom savremenom čoveku koji, u želji za samoodržanjem, previđa neophodnost očuvanja i onog dela sopstvenog bića koje ga čini humanim:

Kada sam Vas posmatrala kako igrate onog dana, videla sam nešto drugo. Videla sam novi svet kako se brzo približava. On je naučniji, efikasniji, da. Više je lekova za stare bolesti. To je vrlo dobro. Ali to je grub, svirep svet. I videla sam devojčicu s čvrsto stisnutim očima kako privija uz grudi starovremeni svet, onaj za koji je u srcu znala da ne može opstati, i ona ga je držala i molila je da joj ne da nikada da ode. To je ono što sam videla. Niste to zapravo bili Vi, ono što ste učinili, znam to. Ali ono što sam videla u Vama pogodilo me je u srce. I nikada nisam zaboravila. (Išiguro, 2009: 273)

Išiguro sopstvenim rečima pruža osudu savremenog sveta koji, uprkos naučnim i tehnološkim dostignućima, ili upravo zbog njih, zanemaruje i potiskuje prednaučno, ljudsko u iskonskom prirodnom smislu. Išigurov roman na taj način prikazuje dalju evoluciju kiborga, brišući iznova granicu između prirodnog i veštačkog, ljudskog i neljudskog, koja i jeste osnovna pretpostavka posthumanizma. Išigurov kiborg evoluirao iz veštački stvorenih bića, klonova, u ljude koji u sebi nose humanost koja u čoveku savremenog društva ostaje skrajnuta pred opsesijom tehnološkim postignućima i preokupacijom potrošačkom ideologijom.

Literatura

- Dragojlov, Vesna, *Važnije kiberfeministkinje*. Predavanje. Beograd: Ženske studije i istraživanja. Dostupno na: http://www.zenskestudije.org.rs/04_obrazovni_rad/nastavni_programi.html (1.11.2014.)
- Dergović-Joksimović, Z. (2009). *Utopija: Alternativna istorija*. Beograd: Geopoetika.
- Guga, J. (2010). *Kiborg u fikciji, teoriji i praksi*. Ciklus predavanja „Filozofija novih medija“.
- Haraway, D. (1991). *Simians, Cyborgs, and Women, The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Hassan, I. (1977). Prometheus as Performer: Toward a Posthumanist Culture, A University Masque in Five Scenes (830-850). *Georgia Review* 31.4.
- Išiguro, K. (2009). *Ne daj mi nikad da odem*. Prevela Ljiljana Marković. Beograd: Plato books.

Lukić, Z. (2011.) Distopijska vizija u Išigurovom romanu *Ne daj mi nikada da odem*. *Komunikacija i kultura online*, Godina II, broj 2. Dostupno na:

<http://www.komunikacijaikultura.org/KK2/KK2Lukic.pdf>
(1.11.2014.)

Paić, Ž. (2011.) Posthumano stanje: Kraj čovjeka i mogućnosti druge povijesti. Dostupno na:

<http://plima.org/index.php/tekstovi/69-zarko-paic/155-posthumano-stanje>

Psihoanaliza posle Frojda. Dostupno na:

<http://www.scribd.com/doc/246481585/20120516-6Psihoanaliza-Posle-Frojda-2012#scribd> (24.2.2015.)

Živković, M. (2012). „To a New World of Gods and Monsters“: Posthumanizam, teorijsko kritički pravac za novi milenijum. *Nauka i savremeni univerzitet* 2. Zbornik radova (34-46). Niš: Filozofski fakultet.

Woodward, K. (2002). *Understanding Identity*. London: Arnold.

THE NEGATION OF POSTHUMANISM IN KAZUO ISHIGURO'S NEVER LET ME GO

Summary: This paper deals with the analysis of Kazuo Ishiguro's novel *Never Let Me Go* from the point of view of Donna Harraway, a posthumanist thinker. Posthumanism as a cultural theory deals with exploring dystopian society in which humans are the creators of some new forms of life which are to a certain extent dehumanized and might turn out to pose a threat for humanity. The novel *Never Let Me Go* tells the story of an alternative society and in it Ishiguro explores moral and ethical boundaries of the modern world by creating some 'new humans'. In this paper, we shall focus on those elements of posthumanism which are present in Ishiguro's novel and could be understood as a rejection of posthumanism itself. By analyzing those elements we should be able to prove that posthuman characters actually grow to obtain qualities and emotions that do not differentiate them from ordinary human beings.

Keywords: posthumanism, Ishiguro, society, morality.

Andrijana Pavlović je student četvrte godine Fakulteta za strane jezike Alfa univerziteta u Beogradu. Do sada je učestvovala u radu književnih sekcija i

NEGACIJA POSTHUMANIZMA U ROMANU KAZUA IŠIGURA *NE DAJ MI NIKADA DA ODEM*

kreativnih radionica u okviru Fakulteta za strane jezike. Pisala je poeziju za decu, prilagođenu deci sa posebnim potrebama, korišćenu u nastavi u osnovnoj školi „Miodrag Matić“ u Užicu. Polja naučnog interesovanja vezana su za postmodernizam u američkoj i engleskoj književnosti.
senka.vetra.86@gmail.com

Милош Д. Ђурић

Универзитет у Београду

Марија М. Панић

Универзитет у Крагујевцу

Наталија М. Панић Церовски

Универзитет у Београду

Енглески и француски дискурс уживалаца психоактивних супстанци

Сажетак: Наша полазна претпоставка је да дискурсна заједница уживалаца психоактивних супстанци користи језичке механизме који су специфични за ту заједницу, а све са циљем размене релевантних информација међу припадницима ове дискурсне заједнице. Анализирамо усмени и писани дискурс уживалаца психоактивних супстанци у енглеском и француском језику. Желели бисмо нарочито да укажемо на извесне генерализације које су атестиране у нашим подацима из корпуса, између осталог, на лексичку једнообразност која се јавља у дискурсној заједници уживалаца психоактивних супстанци (у књижевном дискурсу и у неформалном усменом дискурсу, нпр. разговорима лицем у лице), као и на потребу за контекстуално-дискурсном интерпретацијом термина који припадају овој дискурсној заједници (у случају неформалног писаног дискурса, нпр. чет, блог, форум).

Кључне речи: дискурс уживалаца психоактивних супстанци, дискурсна заједница, усмени и писани дискурс, енглески језик, француски језик.

Уводне теоријске и методолошке напомене

У фокусу нашег рада налазе се енглески и француски дискурс уживалаца психоактивних супстанци. Анализирамо енглеске и

француске термине ексцерпирани из формалног и неформалног писаног и усменог дискурса уживалаца психоактивних супстанци.

Наше истраживање представља дескриптивно разматрање урађено у теоријским оквирима и на методолошким основама контрастивне анализе (Ђорђевић, 1994). Међутим, уважили смо и чињеницу да између „[...] критеријума класификовања и критеријума мерења постоји узајамна зависност“, па самим тим, „[...] разграничење између квалитативне и квантитативне контрастивне анализе има условну вредност“ (Mihailović, 1970: 93). И поред тога што наш теоријски оквир обухвата контрастивну анализу, као и повремено укључивање когнитивне лингвистике, наш рад је преваходно дескриптиван у том смислу што је примарно фокусиран на денотативно значење језичких јединица које употребљава енглеска и француска дискурсна заједница уживалаца психоактивних супстанци. Иако смо свесни да нашем дескриптивном анализом нисмо обухватили све језичке појаве у овој врсти дискурса, као и тога да је анализа сегментирања текста „боља од дескриптивне анализе јер пружа више података“ (Половина, 1992: 193), ипак сматрамо да су нека уопштавања ипак могућа. Опажања која износимо у раду заснована су на подацима прикупљеним из нашег енглеског и француског корпуса.

Да би се стекао утисак о адекватности одабира језичког материјала, у наставку описујемо корпус. Прецизније, наше истраживање извршено је на писаном и усменом дискурсу. Писани дискурс обухватио је следећи језички узорак:¹

1. DLBE : TPFWW (147 страна, 25336 речи) David Lynch and Bob Engels (1989) *Twin Peaks: Fire Walk With Me, Teresa Banks and the Last Seven Days of Laura Palmer*.
2. JL : SDLP (97 страна, 55659 речи) Jennifer Lynch (1991) *The Secret Diary of Laura Palmer As Seen by Jennifer Lynch Based upon characters created by David Lynch and Mark Frost*.
3. AA : GAA (185 страна) Author Anonymous (1998) *Go Ask Alice – A Real Diary*, Simon and Schuster, New York.

---

¹ Користимо нотацију лингвисткиње Гордане Кораћ за обележавање језичког узорака (Кораћ, 1988: 12).

4. СВ : DVDH (14 страна, 7755 речи) Charles Baudelaire, *Du vin et du haschisch Comparés comme moyens de multiplication de l'individualité*, Paris, 1960.
5. СВ : PA (75 страна) Charles Baudelaire, *Les Paradis Artificiels, Publié pour la première fois en 1860 Inspiré des Confessions d'un Anglais mangeur d'opium (1822) de Thomas de Quincey*, Paris, 1860, Poulet-Malassis et Du Broise.

Језички узорак усменог дискурса обухвата: интернет комуникацију (разноврсне интернет форуме, блогове и чет) из 2008. и 2009. године, неформалне разговоре у кафићу вођене током ЕХИТ фестивала 2008. и 2009. године. Неки разговори су снимани уз дозволу говорника, а у неким случајевима, током разговора, записивани су изрази који су подвргнути даљој анализи. Материјал је прекуцан, транскрибован и износи 58 страна куцаног текста у Microsoft Word 2007 формату.²

Укратко ћемо изнети методологију истраживања. Писани узорак смо прикупили пописивањем, ексцерпирањем и статистичким побројавањем релевантних семантичких јединица. Усмени узорак је прикупљен и обрађен у складу са методологијом студије аутора Бут Дејвиса (Booth Davies, 1997: 123). Прецизније, нашим информантима постављана су Бут Дејвисова питања. Конкретно, овај аутор постављао је својим информантима следећа два питања: 1) „So what are you on?“ и 2) „What are you using at the moment?“. Француским информантима постављали смо следеће питање: „Qu'est-ce que vous utilisez en ce moment?“. Одговори енглеских и француских информаната су бележени или у неким случајевима снимани, а потом транскрибовани и анотирани у складу са релевантном лингвистичком литературом (Booth Davies, 1995; Ђурић and Панић, 2013; Панић, 2007; Панић Cerovski, 2013; Панић Cerovski and Ђурић, 2012; Polovina, 1987; Savić i Polovina, 1989; Tannen, 1989; Shiffrin, 1988; Schiffrin, 2006; Telles Ribeiro 1994).

Наша претпоставка јесте да дискурсна заједница уживалаца психоактивних супстанци користи специфичне термине у циљу размене информација међу припадницима ове дискурсне заједнице,

---

² Усмени корпус обухватио је у већој мери енглески, а у мањој мери француски језик, пре свега, услед недостатка великог броја информаната на ЕХИТ фестивалу који су говорили француски језик.

и да су те јединице најочљивија одлика њиховог дискурса. Анализирали смо енглеске и француске термине, а тамо где смо сматрали прикладним и релевантним, наводимо српске преводне еквиваленте, као и означавање семантичких поља релевантних за ову дискурсну заједницу. У наредном делу рада, анализирамо примере које смо ексцерпирали из корпуса. Најпре ћемо погледати означавање семантичких поља релевантних за припаднике дискурсне заједнице уживалаца психоактивних супстанци. Део рада, у коме анализирамо ове специфичне језичке јединице, подељен је на два дела: 1) у првом делу анализирамо енглеске и француске примере из усменог дискурса и неформалног писаног дискурса (форум, блог, чет); 2) у другом делу анализирамо примере из енглеског и француског књижевног дискурса.

Означавање семантичких поља релевантних за дискурс уживалаца дроге у усменом и писаном неформалном дискурсу

У овом делу рада, погледаћемо богатство семантичких јединица којима се означавају опрема и прибор за припрему и узимање психоактивних супстанци, које се односе на уживаоце психоактивних супстанци, психоактивне супстанце (марихуану, амфетамине, метамфетамине, хероин, кокаин, опијум, LSD, морфијум), семантичке јединице којима се означавају стања уживалаца психоактивних супстанци. Поред тога, у овом делу, анализирају се хипероними и полисемичне семантичке јединице.

Опрема за конзумирање, узимање, убризгавање и прибор за припрему психоактивних супстанци

У овом делу рада, анализирамо семантичке јединице које се односе на опрему за узимање, и прибор за конзумирање психоактивних супстанци. Припадници дискурсне заједнице уживалаца психоактивних супстанци користе семантичке јединице *artillery* и *head kit* које означавају „опрему за припрему и убризгавање хероина“. Семантичка јединица *artillery* је полисемична, пошто означава и иглу за супкутано давање инјекције, али и хиподермичну иглу. Постоје и синонимне семантичке јединице којима припадници дискурсне заједнице психоделичара користе подједнако лексеме

point и *spike* да означе хиподермичну иглу. На даље, *the business* означава опрему за кување и/или припремање наркотика за интравенско убризгавање.

Припадници ове дискурне заједнице користе термине *bingo* и *bang* које означавају инјекције које садрже наркотичко средство. Користе посебан термин за инјекције са хероином, а то је семантичка јединица *fires* у плуралу. Имајући у виду да се везе између просторних и апстрактних домена искуства (али и између самих апстрактних домена) остварују помоћу систематских когнитивних пресликавања³ (Rasulić, 1999: 44), изводимо концептуалну метафору узимати дрогу је горети или узимање дроге је паљење ватре.⁴

Погледаћемо четири семантичке јединице, ексцерпирани из нашег корпуса, које припадници ове дискурсне заједнице користе да означе опрему која се користи приликом конзумирања опијума, а то су *pipe*, *saxophone*, *dreamstick* и *joystick*. Све четири семантичке јединице имају позитивну конотацију. Прецизније, *joystick* се користи у игрању компјутерских игрица, али односи се и на специјалну лулу. Истовремено, фонолошко-графолошки адаптирана јединица из енглеског језика користи се у српском језику и гласи *пајп*. На даље, јединица *joystick* долази из сфере играња компјутерских игрица, и повезана је са светом виртуелне стварности. Овде можемо да изведемо концептуалну метафору: узимање дроге је улажење у виртуелну стварност.

Погледаћемо семантичке јединице које се односе на чин узимања/конзумирања психоактивних супстанци. Узимање психоактивних супстанци оралним путем у нашем корпусу изражава

³ Лингвисткиња Катарина Расулић констатује да структурна когнитивна пресликавања јесу пројектовање структурних односа блиског домена искуства на мање близак домен. Ова систематска когнитивна пресликавања познатија су као *концептуалне метафоре*. Расулићева истиче да су „[...] оне толико дубоко усађене у саму основу нашег мишљења и деловања, да их ми најчешће нисмо свесни [...]“ (Rasulić, 1999: 44). Цветковићева истиче да кључни механизам који омогућава овакав правац концептуализације, као и пренос конкретног домена значења на апстрактни, јесте процес метафоричког пресликавања (Cvetković, 2003: 198).

⁴ Концептуалне метафоре представљене су великим словима, као што је то иначе случај у литератури (Cvetković, 2003; Lakoff and Johnson, 1980; Rasulić, 1999; Rasulić, 2003). Овај тип обележавања користимо у целом раду, на местима на којима изводимо одређене концептуализације.

се семантичком јединицом *belly habit*, конзумирање путем пушења јединицом *mouth habit*, конзумирање путем инјекција јединицом *needle habit*, а конзумирање путем ушмркивања семантичком јединицом *nose habit*.

За чин узимања дроге, забележили смо најопштије семантичке јединице: *reentry*, *coming down off a high trip* и *coming back from a trip*. Поред тога, нашли смо више синонимних семантичких јединица које означавају чин узимања дроге код уживалаца који имају привремену навику (нпр. *ice cream habit*, *joy popping* и *Saturday night habit*). Мада смо запазили полисемичност семантичке јединице *joy habit* која се у нашем корпусу јавља и да значи чин код уживаоца који искључиво користи хероин. Регистровали смо лексему која означава искључиво узимање метакуалона, а то је *luding out*.

Занимљиве су две семантичке јединице са структуром координативне еноцентричне конструкције (*going cold and hot* и *going C and H*), а у дискурсној заједници уживалаца психоактивних супстанци, ове јединице значе *узимати наизменично мешавину хероина и кокаина*, али и *дизати се и спуштати се*. Поред наведених јединица, веома је фреквентна лексема *bang*, која се јавља и у изразу *a bang in the arm* (= убризгати хероин у вену).

Из нашег корпуса ексцерпирани смо и следеће семантичке јединице које се односе на чин узимања психоактивне супстанце: *thrill*, *kick* и *charge*. С једне стране, семантичке јединице *lamb* и *lamb chop* означавају дрогу која се узима интравенски, а с друге стране постоје и семантичке јединице које имају специфичније, уже значење, јер се односе само на чин узимања једне подврсте психоактивних супстанци. На пример, *flight* и *trip* означавају чин узимања и конзумирања LSD-ја, те стога није зачуђујуће да се и *co-pilot* и *guide* користе да означе искусног уживаоца LSD-ја.

У нашем корпусу, чин узимања опијума описује се следећим семантичким јединицама: *a lay down*, *lie down* и *pipe dream*. Ови термини нису ни зачуђујући с обзиром на то да се опијум и ужива у лежећем положају, јер изазива тромост, поспаност, стање полусна праћеног халуцинацијама.

Посебно смо анализирали глаголске фразе које припадници ове дискурсне заједнице употребљавају да би означили чин узимања, односно, конзумирања дроге. Регистровали смо следеће глаголске фразе: *to blow Charlie*, *to blow snow*. Ове фразе су синомине и обе

значе *шмркати кокаин* (енг. *sniff cocaine*), односно, могу се заменити глаголом *sniff* са еквивалентним значењем. Такође, забележена је глаголска фраза *blow hay* која значи *пушити опијум*. На даље, ексцерпирани смо следеће глаголе и глаголске фразе: *nod* (= *постати комиран, комирати се*), *main line* (= *убризгати наркотик директно у крвоток*), *chill* (има два значења, *чилрати*, али и *одвикавати се од наркотичких средстава*, *to become Mr. Fish* (= *отићи на одвикавање од наркотика*). Регистровали смо и семантичке јединице (*to snort dust* и *to hook up reindeer*) са значењем *ушмрковати кокаин*.

Дискурсна заједница уживалаца психоактивних супстанци користи следеће семантичке јединице којима се припремају дроге за уживање. Постоје оне дроге код којих је потребна термичка припрема, али и оне код којих није потребна хемијска и термичка припрема (нпр. код марихуане, кокаина). У овој дискурсној заједници користе се извесни глаголи из свакодневног дискурса који задобијају специфично значење. У том смислу, користе глагол *cook* у значењу *загрејати хероин и припремити га* (енг. *to heat it and prepare it*). У вези са конзумирањем хероина ексцерпирани смо глагол *do up* (= *растегнути вену*), *pop it* (= *убризгати хероин*), а постоје и лексеме које се односе на сам чин непосредног припремања за конзумацију (нпр. *смотати џоинт*, или нпр. *направити линију* за кокаин, итд.). Француска дискурсна заједница уживалаца психоактивних супстанци користи лексему *matériel d'injection* као једну најопштију семантичку јединицу да означи прибор за припрему и убризгавање дроге, што се види из следећег ексцерпта: „Pourquoi réutilisez-vous votre matériel d'injection?“.

Корисници форума (нпр. у запису од 6. априла 2014. године) користе семантичку јединицу *stock* (у ексцерпту „Pour éviter la panne de matos j'en ai toujours un stock chez moi de prévu, anticipation!“). Затим, у оквиру опреме користе лексему *игла* (фр. *aiguille*), *шприцеви* (фр. *seringues*), *филтери за шприц* (фр. *filtres à seringues*), као у ексцерпту „je mets de côté les seringues pleines de sang“ или у ексцерпту „j'utilise toujours du matériel stérile, neuf et je fais toujours en sorte d'utiliser l'aiguille la plus fine et le moins d'eau possible. J'utilise également des filtres à seringues 0.2 microns, malgré leurs prix élevés“. Поред тога, користе и општу лексему *matériel de consommation*. За

конзумирање користе лексеме *pipe*, *chillum*, затим лексему *bang*, која се још у писаном дискурсу ортографски реализује и као *bong*.

Од глагола којима се упућује на начин конзумирања психоактивних супстанци, ексцерпирани смо *sniffer* и *fumer*, нпр. у ексцерпту када корисник каже да ушмркава спид и да пуши траву („LoL, encore debout!, je bois, je sniff, je fume“). За убризгавање дроге користи се глагол *shooter* (као нпр. у ексцерпту „Alors je me shoote depuis environ 3 ans, et j'ai toujours su me contrôler“). Овај глагол је позајмљен из енглеског језика и адаптиран морфолошком систему француског језика. Такође, видимо и један општији израз за убризгавање дроге (*méthode d'injection*), који се јавља у нашем узорку („En ce qui concerne ma méthode d'injection, j'utilise toujours du matériel stérile, neuf“).

Погледаћемо у наредном одељку семантичко поље психоактивних супстанци у овој дискурсној заједници.

Семантичко поље психоактивних супстанци

У овом делу рада говорићемо о семантичким јединицама које означавају различите психоактивне супстанце. Најпре смо погледали оне „блаже“, попут марихуане, а затим и оне „теже“ психоактивне супстанце.

Марихуана. Најпре, анализираћемо лексеме које се користе да означе марихуану. Најопштије су *marijuana* и *cannabis*. Поред наведених, припадници дискурсне заједнице психоделичара, за марихуану најфреквентније употребљавају лексему *baby*. Истовремено, ова лексема је и најфреквентнија, барем у нашем корпусу са фестивала Exit. Термин *baby* примењује се од милоште зато што је марихуана *душа* у очима оних који су новајлије у свету дрога. Поред ове семантичке јединице, ексцерпирани смо и следеће јединице које означавају марихуану, односно, траву: *ganja*, *tea*, *blue sage*, *bush*, *hay*, *Indian hay*, *love weed*, *Texas tea*, *viper's weed*, *African woodbine*, *grass*, *blunt*, *hash*, *hemp*, *dagga*, *herb*, *dew*, *snap*, *splay*, *gage*, *gauge*, *pot*, *dope*, *reefer*, *the opium of the poor*.

Други скуп семантичких јединица које означавају марихуану чине лексеме које на ортографском нивоу као иницијалну графему имају М, а разлог за то вероватно лежи у томе што оригинална шпанска лексема која је импортована у енглески језик гласи

marijuana. За марихуану смо ексцепирали и следеће примере из нашег корпуса *Mary Jane, Mary, Mary Jane, Mary Ann, Mary Warner, Muggler* и *M-13*.

Занимљиво је да су поједине лексеме заправо ономотопеје по свом постанку. На пример, у нашем корпусу имамо регистроване две лексеме *boo* и *bo-bo* (= марихуана). Уживаоци чак и узвикују (усмени корпус) ове две лексеме приликом коментарисања високог квалитета марихуане. Чини нам се да артикулација ових слогова заиста подсећа на издувавање дима.

Поред тога, регистровани смо и лексеме за цигарете које садрже марихуану (*rainyday woman, reefers, dream sticks, tea sticks, J-sticks, J-smokes, giggle sticks, rockets, twists* и *dubes*), као и лексеме за мешавину дувана и марихуане (*spliffs, cocktails, straights, slims*). Велике цигарете које садрже марихуану су *burnies*.

У француском дискурсу следеће лексеме означавају марихуану: *croquette, shit, pollen, résine, skuff, kif*.

Амфетамини. Погледаћемо које семантичке јединице уживаоци користе за амфетамине. Најпопуларнија и најфреквентнија лексема, барем када је у питању наш корпус (и наши информанти) јесте *speed*. Порекло ове јединице претпостављамо да је повезано са чињеницом да амфетамини убрзавају реакције код уживалава и стварају осећај да се уживаоци крећу *на горе* (*up*) или да су *високо* (*high*). Управо због ове своје две наведене карактеристике, изгледа да су амфетамини међу психоделичарима познати и под овим алтернативним називима, ексцерпираним из корпуса: *uppers, thrusters, leapers, leepers, black beauties, crosses, hearts*. На основу ових примера изводимо две концептуализације: *taking speed is going high* и *taking speed is going up*. Приметили смо код америчких информаната, као и на америчким форумима и блоговима да је *truck drivers* доста учестала лексема за амфетамине, тј. за спид. Порекло овог термина није ни зачуђујуће, пошто су амфетамини заиста популарни међу возачима камиона тако што им помажу да остану будни током дугих, најчешће ноћних вожњи и дугих путовања. Поједини психоделичари користе и семантичке јединице: *diet pills, French blue* и *double blue*, а забележили смо *black and white minstrels*, који користе три информанта да означе амфетамине. И у француском дискурсу користи се лексема *speed*, односно англицизам.

Метамфетамини. Погледаћемо и лексеме за метамфетамине које смо ексцерпирани из корпуса. То су: *angel dust, ice, Cris, Cristina, crystal, crank, glass, speed, chalk, meth* и *fire*. У усменом корпусу најчешће се употребљавају *angel dust* и *ice*. Ексцерпирани смо лексеме за валијум (дијазепам): *downers, mello yellos, true blues*. На основу лексеме *downers* можемо да изведемо концептуализацију *taking valium is going down*, а на основу лексеме *true blues* изводимо концептуализацију *taking valium is possessing a faithful person*.

У француском дискурсу користе се следећи синоними да означе метамфетамине: *Ice, Yaba, crystal*. Нпр. у ексцерпту „je fumais le *yaba* et c'est la meth que j'ai shooté. Ce sont des petits cristaux transparents qui se dissolvent dans l'eau froide.“ У француском дискурсу, односно ексцерпту са форума наводи се⁵ „quand a l ortenal on se l injectait mais ca s'injectait pas comme ca c est plein de barbiturique. il fallait mettre les cachets en poudre, prendre une grosse seringue je me rappel plus mais d au moins 50 ml ou 100ml on mettait 2 ou 3 cm de coton au fond de la seringue les cachets en poudre par dessus on ajouter l'eau et fallait appuyer comme un con sur le piston pour faire passer tout ca a travers afin de recuperer un liquide un peut jaune clair“. Можемо извести концептуализацију *prendre amphétamine est devenir un truc de fou*.

Хероин. Значајно место у дискурсној заједници уживалаца психоактивних супстанци заузимају семантичке јединице којима се означава хероин. То су: *the boy, him, hero of the underworld, Harry, Big Harry, antifreeze, the big H, dojee, horse, Angel, tragic magic, noise, smack, H, white boy, skag, junk*. У усменом дискурсу забележили смо и лексему *brown sugar*, затим, *Jack* (за хероинску таблету), *flea powder* (за разблажени хероин), као и лексеме *salt* и *goldfinger* (за синтетички хероин). У француској дискурсној заједници психоделичара, поред стандардне лексеме *héroïne*, користе се и следеће синонимне семантичке јединице: *héro, rabla, dré, poudre, came, teuteu, cheval, cheval, drepou, smack, hélène, blanche*.

---

⁵ Наводимо оригиналне ексцерпте, без правописних интервенција. Аутори који пишу на форумима, блогovima или четују, теже економичности изражавања и аргоу, па користе што мање знакова интерпункције, дијакритичких знакова, итд.

Кокаин. Значајно место припада семантичким јединицама којима се означава кокаин. Из усменог дискурса ексцерпирани смо лексеме *girl, snow, her, Connie, Corinne, cookie*. Као посебну подкласу, издвојили бисмо групу синонимних семантичких јединица за кокаин, које имају еуфоричну позитивну конотацију: *coke, crack, flake, blow, rocks, wings, happy dust, joy flakes, powder, heaven dust, gold dust, old lady white, reindeer dust, white cross, snowbird, snowball, nose candy, big bloke, leaf, white mosquitos*. Припадници дискурсне заједнице психоделичара користе и иницијализам С да би означили кокаин. Такође, приметили смо да се због своје беле боје кокаин доводи у везу са лексемама које означавају нешто бело (ексцерпирани смо *old lady white* и *white cross*) или нешто од снега или у вези са снегом (нпр. *snowbird, snowball* и *snow*). У француској дискурсној заједници, поред стандардне лексеме *cocaine* користе се и следеће семантичке јединице: *coke, poudre, C, cc, caroline, neige, Calvin Klein, le caillou, rocks, Belle Dame, coke* и *la fée blanche*.

Опијум. Погледаћемо семантичке јединице којима се означава опијум. Забележили смо иницијализам, односно акроним GOM (= God's Own Medicine). Поред овог иницијализма, забележили смо и следеће лексеме којима се означава опијум: *dream wax, dream beads, dreams, midnight oil, poppy, gee, gow, ghow, black stuff, grease, mud, tar*. У комуникацији на интернету (нпр. чет, блогови и форуми) припадници дискурсне заједнице психоделичара користе иницијализам О за опијум. Чин узимања опијума назива се *the lamp habit*, а они који га конзумирају називају се *campfire boys*. У француском дискурсу регистровани смо лексему *opium*.

LSD. Иницијализам LSD настао је од *Lysergic acid diethylamide*, односно, диетиламид лисергинске киселине, врло је популарна супстанца у дискурсној заједници уживалаца психоактивних супстанци. Поред иницијализма, регистровани смо лексему *acid*, као и следеће синонимне лексеме: *boomers, instant Zen, microdot, yellow, yellow sunshine, orange, California, Hawaiian sunshine, blue cheer, blue flags, acid heads, coffee* и *owsley acid*. У француском дискурсу користе се семантичке јединице: *trip, buvard, goutte, acide, peutri*.

Морфијум. Припадници дискурсне заједнице користе следеће лексеме да би означили морфин/морфијум: *white nurse, dreamer, emsel, red cross, Miss Emma, medicine, Morf, Mr. Blue, Cube Juice, unkie*. Користе и иницијализам GOM (= God's Own Medicine). Семантичке јединице *white nurse, red cross* и *medicine* директно су повезане са лечењем и медицином, а морфијум се иначе даје у случају јаких болова. Журке на којима се окупљају уживаоци ове психоактивне супстанце називају се *slumber parties*. На основу претходно реченог изводимо концептуализацију *taking morphine is sleeping at a party*.

Хипероними за називе психоактивних супстанци

Ексерпирани смо и лексеме које обухватају дроге истог типа. Најсвеобухватнија семантичка јединица, која обухвата све дроге (и благе и тешке, тј. слабе и јаке) истовремено је хипероним свим лексемама које означавају психоактивне супстанце, а то је лексема *controlled substances*. Погледаћемо и неке хипониме. Уживаоци психоактивних супстанци и наркотика користе лексему *uppers* за дроге које „подижу“, тј. активирају, као што су еуфоријанти (MDMA или екстази) и амфетамини, а лексему *downers* за дроге које су депресанти и барбитурати. Лексема *gift* је општи термин који покрива све дроге. Дакле, *gift* је синоним за *narcotics* или *drugs*.

Мешавину хероина и кокаина припадници дискурсне заједнице психоделичара називају *corporation cocktail*. То значи да узимају једну супстанцу да би се „дигли“, а онда другу, да би се „спустили“. За мешовите дроге ексерпирани смо семантичку јединицу *fruit salad*. То је мешавина разних наркотика које тинејџери нађу у ормарићу док експериментишу на журкама које се називају *fruit salad parties*, а на којима прикупе све из медицинског ормарића својих родитеља у коме се налазе лекови. Припадници француске дискурсне заједнице користе лексеме за опште дроге (*prods, produits*), или пак хиперониме који обухватају специфичне дроге (нпр. семантичке јединице *chnouf, chnouffe, schnouf, schnouffe* и *schnouff* које означавају и херони и кокаин).

Семантичке јединице које се користе да означе стања уживалаца психоактивних супстанци

Регистровали смо и семантичке јединице које се користе да означе стања уживалаца психоактивних супстанци, а то су: *amper* (еквивалентно *high on amphetamines*, нпр. *I am amper*), *overamped*, *blown away*, *blown out*, *happy*, *blowing*, *high* (нпр. *feel high* или *be high*), *stoned* (= урађен, стондиран), *strung out*. Лексема *brought down* користи се да опише стање у коме се након иницијалне еуфорије, односно, уздизања и усхићења нагло пада и депримира. Ексерциране семантичке јединице *wigged out*, *wiped out* и *zonked out* еквивалентне су изразу *to be very high on drugs*. Лексема које се односе на предозираност јесу *overamped* и *overdosed*.

У француском језику постоји читав низ семантичких јединица које се односе на стања уживалаца психоактивних супстанци. Лексема *frosté* значи *урађен, стондиран*, синонимна је са лексемом *buzzé*, а енглески еквивалент им гласи *stoned* (нпр. у ексерпту „Quelle chanson devrait-on écouter quand on est *frosté*? Salut tout le monde j'aimerais qu'on se propose des titres de chanson à écouter quand on est *buzzé*, une chanson qui nous fait filé vraiment bien. J'attends vos propositions!“). Припадници француске дискурсне заједнице психоделичара користе и семантичку јединицу *speedé* (= урађен спидом), која може да буде појачана интензификатором *trop*, као у изразу *trop speedé*.

Означавање психоактивних супстанци и психоактивних стања у књижевном дискурсу

Желели смо да погледамо да ли се лексичко богатство из усменог дискурса, али и писаног дискурса комуникације на Интернету (блог, форум) пресликава и на књижевни дискурс. Анализирали смо извесна књижевна остварења на материјалу енглеског и француског језика, а која се директно или индиректно баве уживањем психоактивних супстанци.

Погледаћемо ексерпт (JL : SDLP 1) из корпуса JL : SDLP, а то је запис од 3. фебруара 1987. године:

(JL : SDLP 1) There is no *cocaine*. It's gone. I hate the way I feel . . . so much like I've been in a vacuum, my body has been violated, my thoughts,

my dreams, the images I have of Mom and Dad are now awful and depressing pictures I can't stop seeing [...]

Протагонисткиња Лора Палмер у овом ексцерпту користи лексему *cocaine*, а ова лексема се јавља на 14 места у корпусу JL : SDLP. У истом корпусу, ексцерпирани смо запис од 2. априла 1987. године: (JL : SDLP 2) "A *big white line* that calls my name the way a lover should." Лексички ајтем *big white line* означава кокаин, који протагонисткиња треба да ушмркне. Лора Палмер изједначава кокаин са љубавником, тако да можемо да изведемо концептуализацију *taking cocaine is making love*.

Погледаћемо запис од 2. априла 1987. године, односно ексцерпт (JL : SDLP 3): My friend, *the white line*, who I am so conveniently reminded of each time I travel a major highway or see a snowstorm or a dash of baby powder, sitting like a tease inside my own fucking house. Видимо да Лора Палмер изједначава кокаин са пријатељем, она користи *my friend* за кокаин, али исто тако употребљава и *baby powder*.

На даље, у запису од 12. новембра 1987. Лора Палмер изједначава кокаин са лексемом *substance*, која је иначе хипероним за различите наркотике, да би га даље у истом запису назвала *my little white friend*, што се и види из следећег ексцерпта (JL : SDLP 4): Everything I need right now is either a *substance* or the cash with which to buy a *substance*. *My little white friend*. Погледаћемо и запис Лоре Палмер од 21. децембра 1987. у следећем ексцерпту:

(JL : SDLP 5) *That stuff* isn't for me. I like *the good stuff*. Almost really bad, but just teasing with the bad, not taking its hand and pulling it inside. I have to go shopping for Christmas presents tomorrow. God, I have no idea what to get anyone. I suppose it's bad for me to wish for *coke* for Christmas. . . . A ton of *white, fluffy snow* all over me.

У ексцерпту (JL : SDLP 5) видимо да припадници дискурсне заједнице психоделичара, којима и сама Лора Палмер припада, повремено користе еуфемизме. Она најпре каже, сасвим неодређено, *that stuff*, као да жели да створи дистанцу између себе и објекта на који нас упућује, и као да је предмет њене приче нека табу тема. Затим, она мало поближе одређује ствар на коју нас упућује, па

модификује именицу *stuff* придевом *good* и примарним детерминатором *the* (каже: *the good stuff*), али опет ствара дистанцу, јер не именује ствар која је у фокусу, односно, не именује наркотик. Заправо, тек мало даље у тексту, сазнајемо да је то *coke* (= *кокаин*), а онда се опет враћа еуфемистичком изражавању, па кокаин назива *white, fluffy snow*, при том користећи два придева (*white* и *fluffy*), који иначе, између осталог, колоцирају и са именицом *cocaine*, али и са именицом *snow* која метафоричким ширењем обухвата и значење *кокаин*.

Затим, Лора Палмер експлицитно помиње кокаин. Другим речима, не користи еуфемизам у запису од 12. новембра 1987. и то на два места, што се види у следећем ексцерпту:

(JL : SDLP 6) [...] complete darkness ahead of us that somewhere shadowed a house. One I hoped was filled to an obscene level with *cocaine* and a quick drink if I managed a smile. . . . Show teeth, I thought. [...] no one will even admit is actually going on while I'm trying to buy *drugs*, *cocaine* to be specific, [...]

Као што видимо у ексцерпту (JL : SDLP 6), најпре нараторка само узгред помиње лексему *cocaine*, а онда поново ствара дистанцу користећи један хипероним (*drugs*), али га одмах ближе одређује хипонимом (*cocaine*) који упућује на конкретну психоактивну супстанцу коју она намерава да купи.

У корпусу JL : SDLP, лексема *marijuana* јавља се на 5 места, а лексема *drug* на 23 места, што илуструјемо следећим ексцерптима (JL : SDLP 7) и (JL : SDLP 8):

(JL : SDLP 7) Donna and I are friends still, and I still love her, but things feel different to me. I can't think the way she does, or even try to anymore. I will think what I feel, and I will try to make people see things the way I do. I wish I had a *marijuana* cigarette right now. It feels like I haven't laughed for years and years and years.

(JL : SDLP 8) I hope for your sake that this is legible, because, Lord knows, I am in no space to slow down. This is the *drug* I have been waiting for all of my life! I feel strong, confident, sexy, intelligent, pretty fuckin' cool, I

have to say, and not one person last night made mention of my age. I can hold my fuckin' own . . . I could feel the vibes when we walked in.

У корпусу DLBE : TPFWW лексема *drug* јавља се на једанаест места, а лексема *cocaine* на осамнаест места. Дакле, видимо да се користе и експлицитни изрази који не крију конзумирање психоактивне супстанце. Погледаћемо стање у француском књижевном дискурсу.

Код Шарла Бодлера лексема *haschisch* јавља се на тридесет и шест места у корпусу ексцерпираном из СВ : DVDH. Погледаћемо два ексцерпта који илуструју употребу ове лексеме.

(СВ : DVDH 1) Généralement, pour donner au *haschisch* toute sa force et tout son développement, il faut le délayer dans du café noir très-chaud, et le prendre à jeun ; le dîner est rejeté vers dix heures ou minuit ; une soupe très-légère seule est permise. Une infraction à cette règle si simple produirait ou des vomissements, le dîner se querellant avec la drogue, ou l'inefficacité du *haschisch*. Beaucoup d'ignorants ou d'imbéciles qui se conduisent ainsi accusent le *haschisch* d'impuissance. [...]

(СВ : DVDH 2) [...] En Égypte, le gouvernement défend la vente et le commerce du *haschisch*, à l'intérieur du pays du moins. Les malheureux qui ont cette passion viennent chez le pharmacien prendre, sous le prétexte d'acheter une autre drogue, leur petite dose préparée à l'avance. Le gouvernement égyptien a bien raison. Jamais un État raisonnable ne pourrait subsister avec l'usage du *haschisch*.

У другом Бодлеровом тексту (корпус СВ : PA) регистровани смо лексеме *haschisch* и *opium*. У овом свом књижевном остварењу, Бодлер чак два поглавља назива према опијуму (*Voluptés de l'opium* и *Tortures de l'opium*), а у овоме се огледа релевантност ове лексеме код Бодлера, нарочито ако узмемо у обзир да се релевантност, између осталог, у литератури третира као „однос између исказа и контекста“ (Polovina, 1996: 45; слично и Prieto, 1975). Погледаћемо следећа два ексцерпта:

(СВ : PA 1) Parmi les *drogues* les plus propres à créer ce que je nomme l'*Idéal artificiel*, laissant de côté les liqueurs, qui poussent vite à la fureur

matérielle et terrassent la force spirituelle, et les parfums dont l'usage excessif, tout en rendant l'imagination de l'homme plus subtile, épuise graduellement ses forces physiques, les deux plus énergiques substances, celles dont l'emploi est le plus commode et le plus sous la main, sont le *haschisch* et l'*opium*.

(CB : PA 2) Je n'ai pas à décrire les lourdes fantaisies d'un éleveur enivré de *haschisch* ; Qui les lirait avec plaisir? Qui consentirait à les lire ? Pour idéaliser mon sujet, je dois en concentrer tous les rayons dans un cercle unique, je dois les polariser ; et le cercle tragique où je les vais rassembler sera, comme je l'ai dit, une âme de mon choix, quelque chose d'analogue.

У ексерпту (CB : PA 1) дроге се изједначавају са вештачким идеалом (*Idéal artificiel*) који је код Бодлера заправо савршени идеал, што се види и из ортографске реализације, пошто он лексеми *идеал* пише великим словом (*Idéal*). У наредном делу, износимо извесне закључне напомене.

Закључне напомене

Наша намера је била да проверимо да ли се богатство терминологије усменог дискурса, као и писаног неформалног дискурса на материјалу форума и блогова јавља и у књижевном дискурсу и утврдили смо да то није случај. Наравно, један од разлога може бити што су информанти из неформалног корпуса наши савременици, док су књижевни ствараоци углавном из других периода. Па ипак, у анализираном књижевном дискурсу није било појављивања изузетно богатог низа лексема, што можда и није зачуђујуће, пошто аутори књижевних остварења, барем оних које смо ми погледали и анализирали, коришћењем синонимних израза и репетицијом једног истог израза желе да обезбеде кохезију и кохеренцију у оквиру свог производа (тј. текста књижевног остварења) чак и када су и они сами живаоци, ипак се не обраћају таквој својој заједници, већ широј читалачкој публици. Стога можемо закључити да је дискурс заједнице корисника психоделичних супстанци прави пример тежњи ка затварању у односу на друге, док напротив, књижевни стваралац представља другу крајност, отварање ка потенцијално бесконачном низу читалаца.

Прелиминарне закључне напомене би могле да се прво односе на разлике између „експерата“ (они који су дуже времена верзирани корисници дрога) и нових чланова. Илустровали смо примерима из корпуса семантичке јединице које „експерти“ у дискурсној заједници уживалаца психоактивних супстанци користе, односно, којима означавају различите психоактивне супстанце, опрему за њихову припрему, стања у коме се налазе уживаоци, итд. С друге стране, нови чланови дискурсне заједнице корисника психоактивних супстанци не баратају толико суверено овим лексемама, већ, као што смо у ексцерптимача уочили, барем у интернет комуникацији, користе опште лексеме које се односе на опште дроге, и то чине врло опрезно.

Поред тога, видели смо да у извесним примерима не може да се изврши деконтекстуализација одређених лексема, већ нам је потребан контекст и околни дискурс. Нетранспарентне семантичке јединице (као што су енглеске лексеме *Instant Zen*, *yellow sunshine* или француске *produits*, *stock*) чини се као да доприносе сакривању правог значења ових јединица, што и није зачуђујуће, ако узмемо у обзир да оваква дискурсна заједница тежи да омете приступ другима, који јој не припадају, да схвате значење ових лексема и да се укључе у комуникацију. Такође, чини нам се, на основу прегледа ексцерпата из нашег корпуса, да код једног дела ових језичких јединица асоцијативно значење доминира над референцијалним. Управо ово својство их чини релативно нестабилним, па их више везује за језичке варијетете, чак и до нивоа идиолекта.

Сматрамо да је ово истраживање имало извесно ограничење с обзиром да је место на коме смо водили интервјуе, као и заступљеност блогова на француском језику, који су нам били доступни, нису омогућили да увидимо евентуално случну лексичку креативност и у једном и у другом језику. Други ограничавајући фактор, наравно, може бити чињеница да енглески језик чини утицај на ову дискурсну заједницу једнако као и у домену нових технологија. Можемо да констатујемо да постоје извесна одступања у односу на општи дискурс. Такође, због просторне ограничености рада задржали смо се преваходно на лексичком слоју дискурса, а нисмо наводили примере синтаксичких и прагматичких особености говора припадника ове заједнице, иако смо их налазили, рецимо у транскрибованим интервјуима. Такви примери су били занимљиви, али релативно спорадични (нпр. одступање у редоследу основних

реченичних елемената у односу на уобичајени, неизмењени и канонички редослед, као у енглеском исказу „Me you give cocaine!“ и француском исказу „La cocaine vous donnez à moi!“), те их нисмо приказали у овом раду.

Сматрамо да је потребно узети у обзир различите критеријуме приликом неке будуће анализе дискурса уживалаца психоактивних супстанци, као и различитих типова жанровске субкласификације које припадници ове дискурсне заједнице, свакако не монолитне у погледу различитих социјалних, ситуационих и комуникативних карактеристика, остварују. Ми смо пружили само део укупне слике језика уживалаца дроге, али сматрамо да и оваква дескрипција може да омогући извесне закључке.

Литература

- Booth Davies, J. (1997). *Drugspeak – The Analysis of Drug Discourse*. Amsterdam: Harwood Academic Publishers.
- Cvetković, K. (2003). Metafоричка концептуализација: Analiza glagola vizuelne percepcije. U D. Klikovac & K. Rasulić (Ur.), *Jezik, društvo, saznanje – Profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata (197-213)*. Beograd: Filološki fakultet.
- Dorđević, R. (1994). *Uvod u kontrastiranje jezika. Treće dopunjeno izdanje*. Beograd: Filološki fakultet.
- Đurić, M. D. & M. Panić (2013). The Relevance of Discourse Connectives in English and French Electrical Engineering Discourse. *Folia Linguistica et Litteraria*, No. 7, 95-108.
- Korać, G. (1988). *Predikatske priloške odredbe u savremenom engleskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Mihailović, Lj. (1970). *Ogledi iz primenjene lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet.
- Panić, N. (2007). *Međudnos prozodijskih i kinezičkih elemenata u diskursu na elektronskim medijima*. Beograd: Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu. [Neobjavljena magistarska teza, odbranjena na Filološkom fakultetu u Beogradu]
- Panić Cerovski, N. (2013). *Prozodijski markeri citiranog govora u razgovornom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu. [Neobjavljena doktorska disertacija, odbranjena na Filološkom fakultetu u Beogradu]

- Panić Cernovski, N. & M. D. Đurić (2012). Prosodic Characteristics of Directly and Indirectly Reported Speech in Contemporary English and French TV Talk Shows. *Folia Linguistica et Litteraria*, No. 6, 103-111.
- Polovina, V. (1987). *Leksičko-semantička kohezija u razgovornom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Половина, В. (1992). *Огледи из опште лингвистике*. Београд: Научна књига.
- Polovina, V. (1996). *Prilozi za kognitivnu lingvistiku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Prieto, L. J. (1975). *Pertinence et pratique*. Paris: Minuit.
- Rasulić, K. (1999). Konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom jeziku: Predlozi tipa 'ispod'. U R. Bugarski (Ur.), *O engleskom jeziku – Zbornik radova posvećen profesoru Ljubomiru Mihailoviću* (43-51). Beograd: Filološki fakultet.
- Rasulić, K. (2003). Konceptualizacija društva pomoću vertikalne dimenzije. U D. Klikovac & K. Rasulić (Ur.), *Jezik, društvo, saznanje - Profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata* (239-254). Beograd: Filološki fakultet.
- Savić, S. & V. Polovina (1989). *Razgovorni srpskohrvatski jezik*. Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezika i Filozofski fakultet.
- Schiffrin, D. (1989). Conversation Analysis. In Frederick J. Newmeyer (Ed.), *Linguistics: The Cambridge Survey Volume IV – Language: The Socio-Cultural Context* (251-276). Cambridge: Cambridge University Press.
- Schiffrin, D. (2006). *In Other Words: Variation in Reference and Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tannen, D. (1989). *Talking Voices: Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Telles Ribeiro, B. (1994). *Coherence in Psychotic Discourse*. Oxford: Oxford University Press.

ENGLISH AND FRENCH DISCOURSE OF PSYCHEDELIC SUBSTANCE USERS

Summary: Our starting assumption is that the discourse community of psychedelic substance users utilises specific language mechanisms aimed at exchanging information between the discourse community members. We analyse the discourse of psychedelic substance users in English and French. The observations that we make in our paper are based on the data

that have been collected from both oral and written media. Our corpus consists of: informal conversations and face-to-face interaction with psychedelic drug users (who are native speakers of either English or French), literary texts (English and French literary output dealing with using drugs), and informal Internet communication (i.e. blogs, forums and Internet chat pertaining to the psychedelic substance users' discourse community).

In particular, we would like to draw attention to certain generalisations that have been attested in our corpus data: the lexical uniformity seen in the discourse community of psychedelic substance users, as well as the need for contextual-pragmatic interpretation of terms pertaining to this discourse community.

Keywords: Psychedelic Substance Users' Discourse, Psychedelic Drug Users' Discourse Community, Oral and Written Corpus, Discourse Analysis, Semantics, Decontextualisation, the English Language, the French Language.

Бурић, Милош Д. Дипломирао, магистрирао и докторирао на Филолошком факултету, Универзитета у Београду (Магистарска теза: *Неологизми у комуникацији на компјутеру у савременом енглеском, француском и немачком језику*; Докторска дисертација: *Сложенице у дискурсу електротехнике у енглеском и француском језику*, одбрањена 12.12.2012. године). Више од деценије, он је предавач за енглески језик на Електротехничком факултету Универзитета у Београду на сва три нивоа студија (додипломским, мастер и докторским). Аутор је универзитетског уџбеника *English for Electrical Engineering* (издавач: Електротехнички факултет, Универзитет у Београду, 2014), као и великог броја научних и стручних радова у међународним и домаћим часописима и на међународним и домаћим конференцијама. Члан је Друштва за стране језике и књижевности, члан УГ Philologia, ESSE-а, као и Удружења научних и стручних преводилаца Србије, а такође је секретар Секције универзитетских наставника страног језика струке.
djuric@etf.bg.ac.rs, djuric@etf.rs

Панић, Марија М. Дипломирала је на Филолошком факултету Универзитета у Београду на Групи за француски језик и књижевност. Докторирала је на Филолошко-уметничком факултету (ФИЛУМ) у Крагујевцу (тема доктората: *Видови женскости у француским средњовековним бестијаријумима*). На ФИЛУМ-у је била запослена најпре као асистент-приправник, а потом и асистент. На ФИЛУМ-у предаје француску књижевност средњег века, француску књижевност шеснаестог, седамнаестог и осамнаестог века. Поред тога, предаје и Тумачење књижевних текстова као

и Фикцију и историју у француском роману. Посебна сфера интересовања је статус жене у француској књижевности. Посебно се бави примењеним истраживањима у француском језику и књижевности.

manapanic@yahoo.co.uk

Панић Церовски, Наталија М. Дипломирала, магистрирала и докторирала на Филолошком факултету Универзитета у Београду (магистарска теза: *Међуоднос прозодичких и кинезичких елемената у дискурсу на електронским медијима*; докторска дисертација: *Прозодички маркери цитираног говора у разговорном језику*). Она је доцент на Катедри за општу лингвистику на Филолошком факултету у Београду. Др Панић Церовски је била стипендисткиња Универзитета у Женеви, а похађала је и школу форензичке лингвистике. Поља научног интересовања ове истраживачице јесу: фонетика, фонологија, анализа конверзације, анализа дискурса, вербална и невербална комуникација. Учествовала је на многим међународним конференцијама и конгресима и ауторка је радова у домаћим и међународним часописима. Чланица је Друштва за примењену лингвистику Србије, чланица је европског удружења лингвиста Societas Linguistica Europaea, као и удружења SProSIG (Special Interest Group on Speech Prosody).

natalija.panic@fil.bg.ac.rs

Карина К. Авагјан¹
Универзитет у Београду

Фразеологизми са етнонимом као посебан проблем у превођењу

Сажетак: Предмет овог истраживања су фразеологизми са етнонимом у руском и српском језику. Фразеологизми као специфичне језичке јединице фрагментарно откривају језичку слику света и представљају потешкоће како при учењу страног језика тако и у превођењу. За њихово разумевање није довољно добро владати језиком, већ се мора познавати цео низ екстралингвистичких фактора. Када говоримо о фразеологизмима са компонентом етнонима, тај низ се нужно проширује. Не можемо правилно превести значење фразеологизма са компонентом етнонима уколико не познајемо постојећи однос говорника према одређеном народу и околности стварања стереотипа о њему. Као најекспресивније језичке јединице фразеологизми ће сутерисати позитивни или, чешће, негативни став носилаца језика према описаном етносу. Неки од њих имају преводилачке еквиваленте нпр. *правити се Кинез* (срп.) / *строить из себя китајца* (рус.) и аналоге у оба језика, нпр. *говорити српски* (срп.) / *русским языком говорить* (рус.), међутим, постоји велики број фразеолошких јединица које не подлежу превођењу.

Кључне речи: превод, фразеологизам, фразеолошка јединица (ФЈ), стереотип, језичка слика света.

Фразеологизми као специфичне језичке јединице фрагментарно откривају језичку слику света и представљају потешкоће како при учењу страног језика тако и у превођењу. За њихово потпуно разумевање није довољно добро владање језиком, већ је потребно познавање низа екстралингвистичких фактора.

---

¹ karinka@sezampro.rs

Проблем превођења фразеологизама је веома актуелан, о чему сведоче бројне монографије истраживача, међу којима: В.Н. Комиссаров, С.Е. Кунцевич, Н.Ф. Смирнова, Е.А. Мартинкевич, Ј. Леви, Влахов и Флорин, Т. Васиљева, Р. Маројевић, И.Пријић-Нисетео, А. Пејановић, Д. Пријма-Дракулић и др.

Поред језичке форме која је по мишљењу ових аутора тешко преводива, фразеолошке јединице се одликују и национално културолошким контекстом који често представља већи преводилачки проблем, него сама форма фразеологизма. Већина наведених аутора издваја четири начина превођења фразеологизама. Кунин, пак, проширује овај број на шест, сматрајући да поменути основна четири начина не могу увек омогућити адекватност превода. Сви наведени научници су сложни око тога да се фразеологизми могу преносити фразеолошким и нефразеолошким, дословним, буквалним, лексичким и описним путем. Када говоримо о фразеолошком преношењу у други језик треба поменути да и ту постоји подела на преводилачки еквивалент (апсолутни и релативни) и преводилачки аналог, који ћемо настојати да применимо у анализи ексцерпираниог материјала.

У свом магистарском раду Ивана Пријић-Нисетео посветила је једад део анализи национално обојених фразеологизама, који по њеном мишљењу представљају највећу потешкоћу за преводиоце.

Посебно место у проблематици превођења фразеологизама заузимају они фразеологизми који носе национални карактер. Базирани на фолклорним и националним мотивима, на локалним личним и географским именима, могу дати низ информација о одређеном народу, његовим обичајима и карактеру, историјским догађајима и слично. Овакви фразеологизми, гледани у целини, својим идиоматским значењем или само својим саставним компонентама које могу потпадати под безеквивалентну лексику, одражавају одређену оригиналну, националну културу (у нашем случају руску или српску) (Пријић-Нисетео, 1993: 198).

Према нашем мишљењу, фразеологизми са компонентом етнонима спадају у групу национално обојених фразеологизама. Не можемо правилно превести значење фразеологизма с етнонимом, уколико не познајемо постојећи однос говорника према одређеном народу и околности стварања стереотипа о њему. Наравно, фразеологизми као најекспресивније језичке јединице сутерисаће

позитивни или, чешће, негативни став носиоца језика према етносу описаном у фразеологизму. То је довољан елемент за разумевање фразеологизма, али не и за превод. Сви фразеологизми са компонентом етнонима додатно ће успорити рад преводиоца, терајући га на дубље размишљење и истраживање. Нажалост, у већини случајева, сав тај труд неће уродити жељним плодом. Чак, на изглед једноставан фразеологизам који је присутан у свим језицима са значењем говорити разумљивим/матерњим језиком „говорити српски“, односно „руским језиком говорити“ не подлеже директном еквивалентном преношењу. У усменом превођењу би било сасвим прикладно употребити његов еквивалент заменивши „руски“ на „српски“ и обрнуто, јер слушалац ће фразеологизам чути од посредника - преводиоца, који, ће преводити на онај језик који слушалац разуме. У случају писменог превода, као што наводи И. Пријић-Несетео у анализи драме „Вишневый сад“, за читаоца преводног језика — руски језик је страни, па не би изазвао никакву асоцијацију. Превести са *српски вам се каже* било би смешно, јер је реплика изречена књижевним ликом који је Рус. Ауторка предлаже да се руски фразеологизам преведе као *говорити јасно и гласно* (Пријић-Несетео, 1993: 201). У случају, када се ради о преводу са српског на руски, одабрали бисмо фразеологизам синоним *родњим језиком говорити* или *человеческим језиком говорити*. Дакле, приликом превођења фразеолошких јединица са компонентом етнонима треба посебну пажњу обратити на контекст у којем су оне употребљене.

Фразеологија сваког језика неодвојива је од националне историје, културе, традиције и књижевности народа — носиоца тог језика. У фразеолошким јединицама са компонентом етнонимом та је веза изражена у највећој мери. Због тога фразеологизми с етнонимом најтеже подлежу превођењу. У већини случајева такве фразеологизми ћемо преводити на страни језик изостављајући етноним, да би се избегла национална обојеност фразеологизма. Јер, за реципијенте превода она може бити неразумљива. Бугарски научници Флорин и Влахов, у својој монографији *Непреводиво у преводу*, као посебну групу издвајају интернационалне фразеологизме који на други језик могу да се преведу апсолутним преводачким еквивалентом. Разлог за то аутори виде у њиховом латинском или грчком пореклу, и дугој историји њиховог постојања

у преводном језику. Заправо, преводилац неће имати потешкоћа ни у њиховом препознавању, нити у налажењу адекватног превода, јер су такви фразеологизми увек забележени у лексикографским изворима (С. Влахов, С. Флорин, 1980:188).

Када говоримо о руском и српском језику, много је теже наћи еквивалент, па и аналог за фразеологизме с етнонимом, јер су они у малој мери забележени у дескриптивним фразеолошким речницима руског и српског језика, а у двојезичним фразеолошким речницима се уопште не сусрећу. Разлог томе видимо у политичкој коректности према националним мањинама и сународницима бивших суграђана СССР-а и Југославији која је била пропагирана током постојања тих држава.

Према општеприхваћеној дефиницији преводни кореспондент се сматра апсолутним еквивалентом у случају када се подудара на формалном, структурном, семантичком, конотативном, денотативном и лексичко-граматичком нивоу. Релативни еквиваленти су преводни кореспонденти који су идентични на семантичком, и с малом разликом на формалном нивоу (дозвољена су одступања у броју компонената или њиховом редоследу, као и граматичке разлике). При томе, такви кореспонденти морају бити у истој мери фреквентни у оба језика и да се стилски не разликују. Настојаћемо да на основу ексцерпираних грађе издвојимо и разврстамо фразеологизме с компонентом етнонима, усредивши се на фразеолошке начине превођења који представљају највећи проблем за сваког преводиоца.

Апсолутни еквиваленти (20 парова)

правити се Кинез/ строить из себя китајца; кинески зид/ китайская стена; пуно као Кинеза/ как 100 китајцев; радити као црнац /работать как негр; цигански зној/ цыганский пот; циганско лето/ цыганское лето; циганска душа/ цыганская душа; сваки Цига свога коња хвали/ всякий цыган свою кобылу хвалит; словенска душа/ славянская душа; руски рулет/русская рулетка; руска душа/ русская душа; руска зима/ русская зима; као швајцарски сат/ как швейцарские часы; као швајцарски сир/ как швейцарский сыр; француски пољубац/ французский поцелуй; немачки квалитет/ немецкое качество; трули Запад /гнилой

Запад; амерички сан/ американская мечта; ујак из Америке/ американский дядюшка; светски полицајац/мировой жандарм (има се у виду Америка).

Ови фразеологизми су прави еквиваленти и не представљају потешкоћу за преводиоца.

Релативни еквиваленти (7 парова)

енглески поздрав/ ујити по-англијски; гори је од Турчина/ злее злого татарина; хрватски хумор/англијский юмор; пити као Рус/ пить по-руски; говорити српски/русским языком говорить; лагати као Турчин/ вратъ как грек; лагати као Циганин/ вратъ как цыганка.

Поштујући критеријуме ове захтевне дефиниције успели смо да из руских и српских извора издвојимо групу од 20 апсолутних еквивалената и 7 релативних еквивалената. Фразеолошка јединица (ФЈ) *радити као Јапанац*, са значењем много и савесно радити, можемо поред руског аналога *работатъ как негр*, који се подудара са српским оригиналом по структури, превести калкирањем *работатъ как јапонец*. Иако у руском није забележен такав фразеологизам, сликовитост српског фразеологизма ће бити адекватно пренесена у преводни језик. Та сликовитост биће потпуно схваћена руским реципијентом, јер и у руској језичкој слици света постоји стереотип о Јапанцима као о вредним, марљивим и савесним радницима. Такав нефразеолошки превод, према нашем мишљењу, био би адекватнији од низа фразеолошких аналога са значењем пуно радити: *работатъ как вол; работатъ как лошадь; работатъ как каторжный; работатъ как проклятый; с утра до ночи; как папа Карло*. У овом случају, као прво, губи се сликовитост српског фразеологизма, а као друго, и у српском постоје сличне ФЈ, нпр. *радити као коњ; радити од јутра до сутра*.

Аналози

Преводни аналози су ФЈ које имају идентично значење, али се разликују на лексичко-граматичком нивоу и не подударају се на сликовитом плану.

руски начин/ на русскую руку; браћа Руси/ сербские братья; шпанска села/ китайские провинции/китайская грамота; шпанска серија/ индийское кино/ бразилские сериалы.

Остале начине превода нећемо примењивати у овом раду, због ограничења његовог обима, али и због чињенице да се они ређе користе када су посреди фразеологизми са компонентом етнонима. Ипак, скренућемо пажњу на то, да су при нефразеолошком начину превођења такође веома битни формални фактори, као што су облик и врста превођења. Тако, на пример, ако је превод усмени – консекутиван, преводац може да прибегне описном начину превода фразеологизма с етнонимском компонентом, уз малу историјску дигресију То ће, наравно, учинити уколико за то има услова и уколико процени да је тај фразем намерно употребљен како би дочарао став говорника према одређеном проблему. На пример, говорник може да употреби фразем *српски инат*, али је он тешко преводив на руски језик. при дословном преводу би гласио *сербское упрямство* или *сербское стремление делать все наперекор*, како лексему *инат* тумачи И. Толстој у свом српско-хрватско-руском речнику (И.Толстој, 1957: 277). Преводни кореспондент би у том случају звучао превише грубо, имао би негативну конотацију, и не би одразио дозу конотативног поноса који припадници српског етноса улажу у тај фразем. Исти случај је и код ФЈ *српски понос*, коју би при преводу било добро проширити атрибутом *сербское национальное достоинство*. Сматрамо да би коректније изгледао такав превод од *сербская гордость*. Ипак, као што је већ истакнуто, велику улогу у превођењу фразеологизама има контекст.

Приликом симултаног превођења, преводац неће имати времена да улази у дубљу конотативну анализу, као ни могућност за контекстуално разматрање, због чега ће најчешће прибегавати нултом превођењу фразеологизма ове врсте. И то је, свакако, боље решење него да их преводи буквално. При писменом превођењу примењују се иста правила.

Драгана Пријма-Дракулић у свом магистарском раду „Фразеологические единицы фразеосемантического поля лжи и обмана в русском языке на фоне сербского языка“ наводи да у српском језику постоји већи број фразеологизама са компонентом етнонима него у руском језику. Када су у питању устаљена поређања у

српским ФЈ, многе људске особине изражене су етнонимом, док се у руским те особине упоређују са природним појавама, животињама и сл. (Пријма-Дракулић, 2012: 55.). Наше пак истраживање дало је супротне податке. При анализи фразеологизама с етнонимском компонентом на материјалу од 306 ексцерпираних ФЈ из српских и руских извора, забележили смо идентичан број ФЈ са компонентом етнонима код оба језика, од којих смо издвојили 27 преводних еквивалената, при чему, апсолутних еквивалената има више него релативних (20/7). Приликом ексцерпације корпуса испоставило се да нису сви етноними заступљени у ФЈ код оба језика.

У ФЈ српског језика фигурира 18 етнонима: Турци (42), Цигани (30), Власи (11), Немци (11), Руси (10), Кинези (5), Грци (4), Јевреји (3), Енглези (3), Швајцарци (3), Французи (3), Бугари (2), Италијани (1), Швеђани (1) Шпанци (2), Американци (2) Црногорци (6), Бошњаци (4), Словенци (1), Срби (11).

У руским ФЈ појављује се 22 етнонима: Јевреји (30), Немци (18), Татари (17), Цигани (15), Енглези (11), Французи (10), Кинези (8), Грци (3), Пољаци (3), Италијани (3), Швајцарци (3), Финци (2), Швеђани (2), Американци (2) Румуни (1), Украјинци (5), Мордови (3), Коми (1), Литванци (2), Естонци (2), Срби (1), Руси (13).

На основу испитивања информаната, који не препознају ексцерпиране ФЈ из старијих извора, као што су „Српски рјечник“ Вука Стефановића Караџића и „Толковый словарь живого великорусского языка“ Владимира Даља, можемо, међутим, закључити да су многи од њих изгубили на актуелности, прешавши у категорију фразеолошких историзама. Иако српско фразеолошко поређење *пије као Рус* у руском језику звучи као *пить как поляк/финн*, сматрамо да би сврсисходније било оставити изворну форму, јер би се на тај начин приказао и однос Срба према злоупотреби алкохола код Руса. И, наравно, много је боље оставити етноним у склопу фразеологизма, него заменити поређење с изворно руским: *пьет как собака/свинья/портной/сапожник/боцман*.

У случају фразеологизама с етнонимом који се у конотативном смислу не подудара са представом носиоца преводног језика, боље је прибећи фразеолошком аналогу који не садржи етноним. На пример, фразеологизам *пуши као Турчин* на руски не бисмо могли превести *курит как турок*, јер као прво, такав фразеологизам у руском језику не постоји, а као друго Руси немају толико развијену језичку слику о

Турцима као што је имају Срби. О томе сведочи чињеница да у руском језику не постоје фразеологизми о Турцима, док смо из српских извора ексцерпирали 42 таквих ФЈ. Ипак, и у руском језику постоји маркираност страствених пушача на језичком нивоу. Забележили смо следеће фразеологизме синониме са овом тематиком: *дѣмит как паровоз, курит как сапожник*. Ове фразеологизме можемо сматрати преводним аналозима српског *пуши као Турчин*, јер значење свих поменутих фразеологизама — *много пушити* — подудара се у потпуности са српским оригиналом.

На основу анализе ексцерпираног фразеолошког материјала са компонентом етнонима српског и руског језика можемо закључити да су такве ФЈ тешко преводиве, јер спадају у национално обојени фразеолошки фонд. При њиховом преношењу на други језик треба водити рачуна како о преводном начину тако и о контексту у коме се тај фразеологизам налази у оригиналу. Код превођења фразеологизама ове врсте од велике је важности познавање националне специфике и културолошко-историјских околности стварања етностериотипа о другима. Захваљујући ширем екстралингвистичком знању, преводаца ће лакше препознати фразеологизам и одабрати одговарајући начин за његово кореспондирање у преводни језик. Од 306 анализираних јединица (у оба језика) успели смо да пронађемо само 31 пара који подлежу фразеолошком превођењу. При томе, од начина превођења доминира фразеолошка еквиваленција (27 парова), док су фразеолошки аналози нађени у само 4 пара. Сматрамо да је у појединим случајевима пожељно прибегавати калкирању, јер се на тај начин долази до фрагментарног разоткривања језичке слике света даваоца карактеристике другом етносу. Тако на пример, фразеолошка поређења као што су *ради као Црногорац* (са значењем – не ради), или *глуп као Босанац* (са значењем – јако глуп) боље је превести као *ленивый как Ченогорец* и *глупый/тупой как Босниец* иако за други пример у руском језику постоји цео низ фразеолошких поређења који маркирају глупост:

глупый как овца, тупой как баран, тупой как бревно, тупой как валенок, тупой как пробка, простой, как валенок, простой, глупый как индюк, глуп как гусь, глуп как бревно, глуп как пень,

глуп как сивый мерин, глуп, как осел, как индейский петух, как осетровая башка.

Закључак

При превођењу, без обзира на изабрану методу, треба водити рачуна о контексту у коме је употребљен фразеологизам. Избор преводилачких метода је често условљен и врстом превођења. Брзина налажења преводилачког кореспондента при усменом превођењу, најчешће ће утицати на елидирање «проблематичне ФЈ» или на прибегавање дословном преводу.

Анализа је показала да без обзира на блискородност језика и припадност истој етно-лингвистичкој групи, Срби и Руси имају мали број фразеолошких јединица са компонентом етнонима које би се превеле фразеолошким путем. Разлог томе видимо у одабиру маркираних народа. По правилу, већина фразеологизама са компонентом етнонима усмерена је на националне мањине које нису исте код анализираних етноса.

Литература

- Андрић, Д. (1976). *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*. Београд: БИГЗ.
- Быстрова, Е. А. и Шанский, Н. М. (2007). *Фразеологический словарь русского языка*. Москва: АСТ.
- Влахов, С. и Флорин, С., ред. Россельс Вл. (1980). *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения.
- Вук Стефановић Караџић. (1966) *Српски рјечник – Сабрана дела Вука Караџића. Књига друга*. Београд: Нолит.
- Вук Стефановић Караџић. (1965). *Српске народне пословице – Сабрана дела Вука Караџића. Књига девета*. Београд: Нолит.
- Даль, В.И. (1957). *Пословицы русского народа: Сборник*. Москва: Государственное издательство художественной литературы.
- Danojlić, M. (1981). *Pesnik kao prevodilac. Teorija i poetika prevođenja. Zbornik radova* (243-260). Beograd: Prosveta.
- Долгова, А.О. (2006). *Какие образы – эталоны представлены во фразеологических сравнениях? Русский язык и литература*. № 7, стр. 50-55.

- Drakulić-Prijma, D. (2012). О питању превођења фразеологизама са блискородних језика. *Zbornik Matice srpske za slavistiku 2012. br. 81*, str. 175-204.
- Жуков, В.П. (2000). *Словарь русских пословиц и поговорок*. Москва: Русский язык.
- Јовановић, Ј. и Стевановић, Л. (2002). Називе за Роме. *Култура*, 103/104, стр. 8-12.
- Кашкин, В.Б. и Пейхёнен, С. (2000). Этнонимы и территория национальной души. *Русское и финское коммуникативное поведение* (62-70). Воронеж: ВГТУ.
- Klajn, I. (1999). Moja kola su umrla (Prevodioci za koje su engleski idiomi španska sela). *Nini*. 21 decembar. str. 41.
- Комиссаров, В.Н. (1990). *Теория перевода (лингвистические аспекты)*. Москва: Высшая школа.
- Лысенко, В. Л. (2010). Проблемы перевода фразеологических единиц в художественном тексте (на материале романа Дж. Голсуорси «Собственник»). *Журнал Вестник Адыгейского Государственного Университета. Серия 2: Филология и искусствоведение*. Выпуск № 1.
- Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Менас, А. (1980). *Rusko-hrvatski ili srpski frazeoloski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Мокиенко, В. М. и Никитина, Т. Г. (2007). *Большой словарь русских поговорок*. Москва: Олма Медиа Групп.
- Молотков, А.И. (1967). *Фразеологический словарь русского языка*. Москва: Советская Энциклопедия.
- Mršević-Radović, D. (2008). *Frazeologija i nacionalna kultura*. Beograd: Друштво за српски језик и књижевност.
- Оташевић, Ђ. (2007). *Мали српски фразеолошки речник*. Београд: Алма.
- Пејановић, А. (2005). Културологија у огледалу фразеологије (културолошки аспект српских и руских устаљених поређења). *Грани слова: Сборник статеј к 65-летию проф. В. М. Мокиенко*. (126-129). М.: ООО „Издательство ЭЛИПС”.
- Поповић Љ. (2008). *Језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе*. Београд: Филолошки факултет.

- Рагойша В. П. (1980). *Проблемы перевода с близкородственных языков: Белорусско-русско-украинский поэтический взаимоперевод*. Минск: Асвета.
- Рецкер, Я.И. (2004). *Очерки лингвистической теории перевода*. Москва: Р.Валент.
- Топоров В.Н. (1982). Первобытные представления о мире. (общий взгляд). *Очерки истории естественнонаучных знаний в древности*. стр.8. Москва: Наука.
- Фасмер М. (1964-1973). *Этимологический словарь русского языка: Пер. с нем. (с доп.)*. Москва: Прогресс.
- Федоров, А. И. (1997). *Фразеологический словарь русского литературного языка*. Москва: Цитадель.
- Федоров А.В. (2002). *Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы)*. Москва: ООО Издательский Дом «Филология три».
- Флорин, С. (1983). *Муки переводческие. Практика перевода*. Москва: Высшая школа.
- Хлебц, Б. (2009). *Опита начела превођења*. Београд: ЕБГ .
- Хроленко, А. Т. (2009). *Основы лингвокультурологии. Учебное пособие*. Москва: Наука.
- Шадрин Н.Л. (1991). *Перевод фразеологических единиц и сопоставительная стилистика*. Саратов: Изд.-во Саратовского университета.
- Эльжуркаева М. Я. (2013). Проблемы перевода фразеологических единиц. *Филологические науки в России и за рубежом: материалы II междунар. науч. конф.* (106-109). Санкт-Петербург: Реноме.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ С КОМПОНЕНТОМ ЭТНОНИМОМ КАК ОСОБАЯ ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА

Резюме: Предметом данного исследования являются фразеологизмы с компонентом этнонимом на русском и сербском языках. Исследование проводилось на материале 153 русских и 153 сербских фразеологизмов с компонентом этнонимом, отобранных из фразеологических словарей и анкет информантов.

Фразеологизмы, как особый разряд языковых единиц, фрагментально раскрывают языковую картину мира носителей языка, представляя собой особую проблему, как при изучении

иностранного языка, так и при переводе. Для того чтобы понять иностранный фразеологизм недостаточно владеть языком, необходимо обладать целым рядом экстралингвистических знаний. Когда речь идет о фразеологизмах с компонентом этнонимом, этот ряд неизбежно расширяется. Невозможно достоверно перевести значение фразеологизма с компонентом этнонимом, не имея представления о сложившемся отношении носителей языка к определенному этносу, а также об обстоятельствах возникновения гетеростереотипа.

Анализ фразеологического материала показал, что в русском и сербском языках существует группа фразеологических эквивалентов и аналогов, например: *правити се Кинез/ строить из себя китайца; кинески зид/ китайская стена; пуно као Кинеза/ как 100 китайцев; цигански зној/ цыганский пот; циганско лето/ цыганское лето* и т.д. Но большинство фразеологизмов с компонентом этнонимом в русском и сербском языках, несмотря на их родственность, не поддаются переводческим методам, и относятся к непереводаемому языковому слою, в силу их яркой национальной окраски.

На наш взгляд, это обусловлено выбором семантического ядра фразеологизма, выраженного этнонимом, которое преимущественно относится к национальным меньшинствам и народам стран, с которыми граничит страна носителей фразеологизмов. Национальные меньшинства, также как и соседи у сербов и русских, как известно, разные.

Ключевые слова: *перевод, фразеологизм, фразеологическая единица, стереотип, языковая картина мира.*

Sanja Josifović Elezović

Univerzitet u Banjaluci

Preduslovi određivanja konstrukta u vrednovanju veštine čitanja u nastavi stranog jezika

Sažetak: U radu se razmatraju specifične karakteristike čitanja, različite podveštine i vrste koje ovaj složeni proces obuhvata i koje bi savremeni nastavnik stranog jezika morao da zna i detaljnije razmatra da bi efikasnije razvijao i vrednovao ovu veštinu unutar stranog jezika u integrisanoj i komunikativnoj nastavi stranog jezika u budućnosti.

Ključne reči: konstrukt, nastavnik stranog jezika, podveštine čitanja, veština čitanja, vrednovanje stranog jezika, vrste čitanja.

Uvod

Čitanje se često nedovoljno ili nedovoljno efikasno razvija i vrednuje u školama. Prisutno je nekritičko oslanjanje na udžbenik pri izboru tekstova za čitanje i datih pitanja za proveru razumevanja. Prednost se često daje čitanju naglas u odnosu na brzo i tačno čitanje u sebi. Plansko razvijanje veštine brzog i fluentnog čitanja, osnovnog cilja savremene nastave čitanja, nedovoljno je zastupljeno u školama (učenici su prepušteni sami sebi). Čak i kad žele da vrednuju čitanje nastavnici ne znaju kako da to validno i pouzdano urade, odnosno kultura vrednovanja je tradicionalna i zastarela čak i kada je nastava osavremenjena. Istraživačko pitanje ovog rada je kako valjano odrediti konstrukt, tj. šta se tačno vrednuje, prilikom vrednovanja čitanja?

Novija istraživanja ukazuju da da bismo efikasnije vrednovali čitanje moramo najpre razumeti prirodu procesa čitanja. I autori testova čitanja i nastavnici u školama treba da poseduju znanja i o jednom i drugom kompleksnom procesu. Dosadašnja znanja o procesu čitanja i o procesu

vrednovanja ograničena su, i novija istraživanja često pobijaju prethodna. Alderson s pravom tvrdi da je razumevanje procesa čitanja ogroman i težak zadatak, a davanje pregleda prirode istog procesa pretenciozan i nemoguć. Ipak, on ističe i da ako čekamo da dostignemo perfektno razumevanje našeg konstrukta, procesa čitanja, nikada nećemo ni početi sa pravljjenjem testova za njegovo vrednovanje. Stoga autori testova treba da nastave konstruisati testove čitanja, čak i ako znaju da je razumevanje tog procesa parcijalan, nesavršen i moguće nikad usavršiv fenomen (Alderson, 2000: 2).

Iako je ljudski mozak još uvek enigma za naučnike, primenjenim lingvistima pomažu otkrića kognitivnih psihologa, pa se pod njihovim uticajem još krajem XX veka fokus interesovanja pomera sa traženja idealnog metoda nastave stranog jezika na postizanje boljeg razumevanja prirode učenja uopšte, usvajanja jezika, te prirode i razvijanja pojedinih jezičkih veština i komunikativne kompetencije. Puno pažnje se posvećuje i predmetu i načinima vrednovanja ove važne jezičke veštine. Namera ovog rada je da se posebno razmotre karakteristike procesa čitanja maternjeg i stranog jezika, specifične podveštine i vrste, i identifikuju implikacije saznanja o ovim procesima za nastavu kao preduslovi određivanja konstrukta vrednovanja veštine čitanja u savremenoj nastavi stranog jezika.

1. Karakteristike procesa čitanja

Čitanje maternjeg jezika

Iako se može nazvati receptivnim, čitanje se odavno ne smatra pasivnim procesom. Još je 60tih godina XX veka Gudman ustanovio da je čitanje 'psiholingvistička igra pogađanja', sugerišući da je to veoma aktivan, interaktivan proces pri kojem čitalac predviđa, i kasnije proverava i potvrđuje, ono što sledi u tekstu na osnovu ranije pročitanoog ili poznatog i zapravo veoma aktivno stvara značenje. Razvoj kognitivne nauke potvrdio je da je čitanje složen proces koji je teško jednostavno definisati. Teoretičari se ne slažu oko toga koje sve procese čitanje obuhvata, a složenost procesa se može ilustrovati bilo kojom od brojnih lista komponenata čitanja. Sledeća lista je samo jedna kompilacija brojnih i različitih taksonomija, koje jedna drugu ne isključuju, često se preklapaju,

i nikako nije reprezentativna ni konačna. Pretpostavlja se da, svesno ili nesvesno, jedan čitalac treba da:

- Dekodira tekst koji čita, uspostavi odnos između zvukova i simbola.
- Prepoznava vokabular.
- Odredi ključne reči, one koje se odnose na teme i glavne ideje teksta.
- Shvati značenje reči i nepoznati vokabular na osnovu datog konteksta.
- Prepoznava gramatičke vrste reči: imenicu, pridev, itd.
- Otkrije rečenične konstituente, subjekat, predikat, objekat, priloške odredbe i sl.
- Prepoznava osnovne sintaktičke obrasce.
- Rekonstruiše i razume situacije, ciljeve i učesnike.
- Koristi i opšte poznavanje sveta i leksička i gramatička kohezivna sredstva da bi došao do zaključaka, predvideo ishode, i shvatio veze između delova teksta.
- Shvati glavnu ideju i najvažnije informacije u tekstu.
- Razluči glavne ideje od sporednih.
- Prilagodi strategije čitanja različitim svrhama čitanja, kada je u pitanju čitanje radi opšteg razumevanja, a kada čitanje radi razumevanja detalja.

Poznate taksonomije komponenata čitanja razvijali su Dejvis (1968), Manbi (1978), Lunzer i Gardner (1979), Karver (1982), Greb (1991), Gof *et al.* (1992) i drugi (Alderson, 2000: 9-13). Ranije je u pravljenu nastavnih planova i programa i dizajniranju udžbenika bila uticajna taksonomija mikroveština koju je ponudio Manbi, ali je kasnije kritikovana i osporavana kao loše formulisana podela koja definiše aspekte znanja i produkte čitanja, a ne procese koji do njih vode. Bilo je i pokušaja da se čitanje definiše kao unitarna veština čije su podveštine integrisane, preklapajuće i nerazdvojive. Trenutno su popularne podele koje su ponudili Gof (1992) i Greb (1991). U prvoj se definišu dve ključne komponente čitanja: dekodiranje (prepoznavanje reči) i razumevanje. Naglasak je na razumevanju, a razlika između slušanja i čitanja svedena je na minimum. Greb je predložio šest bitnih elemenata fluentnog čitanja:

PREDUSLOVI ODREĐIVANJA KONSTRUKTA U VREDNOVANJU VEŠTINE ČITANJA U NASTAVI STRANOG JEZIKA

1. veštine perceptivnog, automatskog prepoznavanja;
2. lingvističke veštine – poznavanje vokabulara i strukturalno znanje;
3. poznavanje formalne strukture i organizacije diskursa;
4. poznavanje sveta ili predznanje vezano za sadržaj;
5. veštine/strategije sinteze i kritičke-evaluacije;
6. metakognitivno znanje i monitoring veština.

Pridajući im posebnu pažnju, Greb je u metakognitivne veštine uključio:

- Prepoznavanje važnijih informacija u tekstu
- Prilagođavanje brzine čitanja
- Preletanje očima preko teksta (*Skimming*)
- Pregledanje teksta kao celine (*Previewing*)
- Korišćenje konteksta u rešavanju nesporazuma
- Formulisanje pitanja da bi se dobile informacije
- Monitoring kognicije (prepoznavanje problema sa informacijama u tekstu ili nesposobnosti razumevanja teksta)

Razne taksonomije komponenata čitanja usložnjavaju njegovo egzaktno definisanje. Savremeni teoretičari naglašavaju da je čitanje velikim delom mentalna aktivnost, delimično automatska i delimično svesna i polusvesna. Naglašava se važnost razvijanja fluentnog čitanja, koje uključuje brzinu, svrhu, motivaciju, interaktivnost, razumevanje, fleksibilnost i postepeno i sistematsko razvijanje (Grabe, 2002: 14). Greb ističe značaj metakognitivnih i metalingvističkih elemenata. Za brzo prepoznavanje reči navodi Hulstajna i naglašava neophodnost postojanja veoma velike baze receptivnog vokabulara.

U toku 1960-tih učestalo su se objavljivala istraživanja o modelu čitanja. Kao odgovor na njih pojavili su se radovi o kretanju oka prilikom čitanja. Iz njih su proistekla dva glavna pristupa u učenju veštine čitanja kod drugog jezika: integralni pristup učenju baziran na veštinama, koji naglašava ulogu zvuka, i pristup baziran na razumevanju značenja prilikom čitanja i proširenju/obogaćivanju vokabulara. I dalje se istražuju i preispituju različiti pristupi, i neretko novije studije problematizuju mnoga ranija saznanja.

U 80-tim je Majkl Skot (1986, citirano u Cohen, 1994: 212) istakao nekoliko važnih karakteristika čitanja koje su ranije bile neshvaćene ili zanemarene:

1. Da čitaoci zapravo pamte značenje, a ne doslovne reči ili gramatiku.
2. Da prave regresije očima dok čitaju i idu napred-nazad kroz tekst više nego što su toga svesni, kao kad posmatraju sliku koju ranije nisu videli.
3. Da čitaoci ne čitaju tečno, linearno, reč po reč, već očima preleću sa jednog značajnog mesta na drugo (*fixation point*). To objašnjava zašto nužno ne primećujemo štamparske greške ili ponovljene reči.
4. Da se tekst može razumeti i bez poznavanja nekih reči i predvideti značenje mnogih na osnovu konteksta ili analizom samih reči.

Ranije se smatralo i da učenici koji nemaju problema sa razumevanjem govornog teksta nemaju problema ni sa čitanjem i razumevanjem pisanog teksta i sposobni su da tečno čitaju i lako dekodiraju tekst, a da, suprotno tome, oni koji imaju problema sa čitanjem i razumevanjem teksta, uvek imaju problema i sa razumevanjem govora. Međutim, novija istraživanja pokazuju da ovo nije tačno i da neki učenici imaju poremećaje prilikom čitanja koji nemaju veze sa inteligencijom i razumevanjem govora. Istraživanja koja su sprovedli Vezli A. Huver i Filip B. Gof (2000) ukazuju na tri glavna poremećaja prilikom čitanja: *hiperleksiju*, sposobnost rapidnog i lakog dekodiranja teksta bez razumevanja onoga šta je pročitano, *disleksiju*, sposobnost da se razume govorni jezik, ali uz nemogućnost da se dekodira pisani tekst, i *ulični poremećaj (garden- variety)*, koji karakterišu teškoće prilikom dekodiranja teksta i prilikom razumevanja govornog jezika.

Kompleksnost definisanja i kontradiktorna i promenljiva otkrića u teorijama čitanja upozoravaju nastavnike da je za ohrabrivanje dobrog razumevanja teksta, i pri vrednovanju razumevanja, korisno i značajno uzimati u obzir čitav niz varijabli koje na to mogu uticati. Njih možemo kategorisati u tri najvažnije grupe:

(1) Karakteristike teksta odnose se na temu i sadržaj teksta, vrstu teksta i žanr, organizaciju i strukturu, diskurs, gramatiku, vokabular,

dužinu, čitljivost, autentičnost, tipografiju, izgled teksta, medijum u kojem je tekst predstavljen (Alderson, 2000: 60-84).

Mnogi aspekti teksta koji mogu olakšati ili otežati proces čitanja izučavani su u različitim naučnim disciplinama. Lingvisti su uglavnom izučavali jezik teksta, i obično bez mnogo brige oko čitaoca. Ipak, primenjeni lingvisti istraživali su uticaj lingvističkih varijabli na proces razumevanja teksta. U tome su im svojim doprinosom pomogli i analitičari teksta iz drugih nauka, pedagogije, psihologije, retorike, sociologije, žurnalistike i komunikoloških studija. Iako je većina dosadašnjih nalaza dobijenih na osnovu analize tekstova korištenih u testiranju čitanja ograničena, kontradiktorna i nedovoljno dokazana da bi bila generalizovana, neki nalazi su relativno dobro ustanovljeni, kao recimo da se apstraktni tekstovi teže razumeju od tekstova koji opisuju predmete, događaje ili aktivnosti. Poznato je i da što je tekst konkretniji, zamisliv i interesantan to je čitljiviji. Tekstovi vezani za poznate i svakodnevne teme lakše se procesuiraju od onih koji to nisu. Kvantitet informacija u tekstu utiče na razumevanje i prisećanje, kao i gustoća propozicija u tekstu. Ukoliko su u nekom tekstu jasno iznešene informacije potrebno je manje logičkog zaključivanja i to ima uticaj na prisećanje, ali, s druge strane, postoje i dokazi da su tekstovi koji podrobno razjašnjavaju sve pretpostavke koje impliciraju teži za procesuiranje. Pravni tekstovi su npr. preteški za praćenje upravo zbog težnje da se izbegnu moguće dvosmislenosti i alternativne interpretacije.

Iako su pomenuti dokazi uveliko prihvaćeni, neka istraživanja (Alderson i Urkuhart, 1985) ukazuju da se istraživačke studije previše oslanjaju na stav da nalazi zasnovani na jednoj grupi tekstova mogu da se generalizuju i važe i za druge. Mnogi nalazi su direktno vezani za kulturne i obrazovne tradicije različitih zemalja i društava. Ako uzmemo u obzir opšte obrazovanje u Evropi i Americi, nespecijalistički tekstovi iz umetnosti, društvenih i humanističkih nauka čine se lakšim za procesuiranje za ljude istog nivoa obrazovanja od naučnih tekstova. To je zato što se u tim kulturama puno više čita proza, popularna žurnalistika, i jednostavni informativni tekstovi od tehničkih ili naučnih tekstova. Međutim, ovi nalazi bi se promenili ako bi se u opštem obrazovanju, i u društvu, stavio veći naglasak na nauku i tehnologiju. Za autora testa je bitno da bude svestan da varijacije u sadržaju teksta vode ka različitim rezultatima testa, pa je preporučljivo osigurati da se čitalačka sposobnost razumevanja testira na nizu različitih tema.

Vrsta teksta je izuzetno važna varijabla koja utiče na procesuiranje pročitano g teksta. Istraživanja ukazuju da je ekspoziciju teže čitati nego naraciju. Opšti zaključak je da su ekspozicijski tekstovi lakši za procesuiranje, što zbog različitih odnosa unutar jedinica teksta, što zbog veće varijabilnosti sadržaja. Vizualizacija narativnih scena pomaže prisećanje, ali je zanimljivo da čitaoci povezuju scene iz priča sa svojim iskustvima pa često inkorporiraju dodatne informacije, koje nisu prisutne u originalnom tekstu. Slična je situacija kod popularne distinkcije između književnih i neknjiževnih tekstova, koju neki analitičari i ne priznaju kao apsolutnu (Halaz, 1991, u Alderson, 2000: 66). Često se smatra da su književni tekstovi teži za procesuiranje od neknjiževnih, zbog višestrukih slojeva značenja, šireg i kompleksnijeg jezika. Mnogi odbijaju da čitaju poeziju jer smatraju da ju je teško razumeti, iako zapravo to može da znači da oni samo manje poznaju konvencije u pisanju poezije u odnosu na one kod proze ili drame. Jasno je, ipak, da je ovo zabluda, i da nisu svi književni tekstovi iste težine, a da je ono što izaziva teškoće pri čitanju kompleksno i kontraverzno pitanje. Pouzdano je utvrđeno da se stilska sredstva kao fonološke, lingvističke i semantičke devijacije, prilično koriste i u neknjiževnim tekstovima, šalama, zagonetkama, reklamama, sloganima i sl. (Van Pir, 1986, u Alderson, 2000: 65). Zato je opravdano čitanje, i vrednovanje, i književnih i neknjiževnih tekstova u nastavi jezika.

Organizacija teksta, način na koji su paragrafi međusobno povezani i kako se signaliziraju odnosi između ideja ili ne, već dugo je predmet proučavanja različitih istraživača. Retoričari često insistiraju na određenim oblicima organizacije teksta koji čitanje čine lakšim, ali Urkuhart (1984, u Alderson, 2000: 67) ističe da postoji iznenađujuće malo empirijskih dokaza koji opravdavaju ovaj savet, i svojim je istraživanjima uspeo da dokaže da su i čitaoci kojima je engleski jezik bio maternji i strani brže čitali i lakše razumeli tekstove koji su organizovani po hronološkom ili prostornom sledu događaja, od tekstova kojima je redosled bio na ovaj ili onaj način narušen. Majer (1975) je takođe dokazala da kada su paragrafi u kojima je postojala neka uzročno posledična veza ili problem-rešenje bili lakši za razumevanje i sećanje od paragrafa koji su se bazirali na listi kao organizacionom modelu. Ova i druga istraživanja (Bek *et al*, 1991, Mek Keun *et al*, 1992, citirano u Alderson, 2000: 67-68) ukazuju da organizacija teksta može da učini neke tekstove lakšim za praćenje i pamćenje. Koherentan tekst se mnogo lakše shvata od manje koherentnog. Zanimljivo je da o uticaju kohezije teksta

nema puno dokaza. Naprotiv, smatra se da nedostatak veznika ne utiče bitno na razumevanje i čitljivost (Alderson, 2000: 68).

Tradicionalne lingvističke varijable, sintaksa i leksika, dugo su smatrane krucijalnim uticajima na čitaoca i razumevanje teksta. Međutim, ima istraživanja koja pokazuju da njihov uticaj i nije tako značajan faktor (Šlezinger, 1968, citirano u Alderson, 2000: 68). Po Aldersonu sintaksa i leksika utiču na tekst u određenoj meri, i tako utiču i na težinu testa razumevanja, ali interakcija između sintakse, leksike, diskursa i teme kao varijabli je takva da se nijednoj ne može dati primat. Čak je više puta dokazivano i da pretpostavljanje značenja reči na osnovu konteksta nije jednostavno već da zavisi od šireg konteksta, uključujući kontekst čitaoca i druge varijable u tekstu.

U traženju odgovora na pitanje šta tekst čini teškim, istraživači su često ispitivali **čitljivost** teksta pomoću procenjivanja učestalosti reči u tekstu, na osnovu neke od lista kompleksnih i jednostavnih reči u jeziku ili pomoću lista dužih i kraćih reči. Poznati indeksi učestalih reči su oni koje su pripremili Torndajk i Lordž (1944), Vest (1953), Karol *et al* (1971), Dejl-Čal (1965) (Alderson, 2000: 71). Pretpostavlja se i da su češće reči kraće. Alderson i Urkuhart su 1984. objavili FOG indeks koji računa reči sastavljene od tri ili više slogova, a poznata je i često korištena formula čitljivosti *Flesch*, koja je prvi put upotrebljena 1948. a i danas se koristi. Lakoća čitanja se računa po formuli:

$$RE = 206.835 - (0.846 \times NSYLL) - (1.015 \times W/S)$$

NSYLL je prosečan broj slogova na 100 reči, a W/S prosečan broj reči u rečenici (Davies, 1984: 188).

Čitljivost se ponekad meri i na osnovu broja reči u rečenici, uz pretpostavku da su kraće rečenice sintaktički jednostavnije od dužih. Međutim, priličan broj studija ukazuje i da je ponekad potrebno dodati reči rečenicama da bi se razumele, a ne oduzeti.

Autori testova čitanja treba da uzmu u obzir čitljivost teksta, ali samo kao jednu od mnogih varijabli, posebno u testiranju stranog jezika. Formule čitljivosti su ipak samo grube procene težine teksta i nije ih realno tretirati kao apsolutne kategorije. U obzir treba uzimati čitav niz važnijih varijabli koje utiču na težinu razumevanja teksta, temu, sintaktsičku kompleksnost, koherenciju, vokabular, čitljivost, a i neke

manje uticajne, ali postojeće, varijable vezane za izgled teksta, kao što su tipografske karakteristike, prisustvo neverbalnih, grafičkih informacija u tekstu i medijum u kojem je tekst prikazan.

(2) Karakteristike čitaoca se uglavnom odnose na njegovo znanje (uključujući opšte predznanje, poznavanje tematske oblasti i poznavanje sveta, i nivo jezičke kompetencije), veštine i strategije, svrhu, stavove i motivaciju, i stalne, odnosno stabilne, karakteristike kao pol, uzrast, ličnost i dr (Alderson, 2000: 74-79).

Poznato je da je **znanje**, tj. **predznanje**, čitaoca faktor koji ne utiče samo na čitačevo pamćenje nakon čitanja nekog teksta (Bartlett, 1930, u Alderson, 2000: 33), već i na njegovo razumevanje i način procesuiranja teksta. Brojni nalazi kognitivnih psihologa preko teorije šema ukazuju da je čitanje proces u kojem čitaoci kombinuju svoje već postojeće znanje sa informacijama u tekstu da bi ga razumeli. Oni tvrde da šeme utiču i na to kako prepoznajemo informacije i kako ih integrišemo u okvire (*frames*) koje posedujemo. Svi ljudi imaju različite mentalne šeme, koje se često klasifikuju u tri vrste:

- 'Content schemata' su šeme vezane za sadržaj, tematsku oblast (*subject matter*) i poznavanje sveta (*background knowledge*), činjenica, vrednosti, kulture.

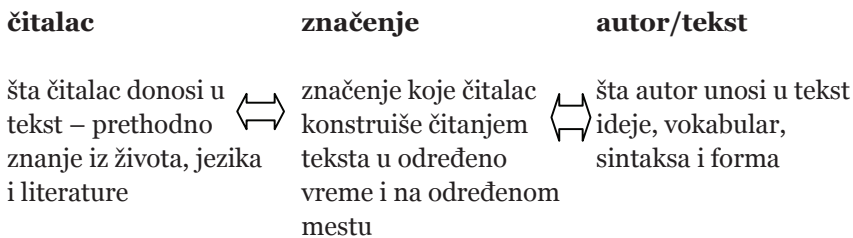
- 'Formal (textual) schemata' su šeme vezane za formu, poznavanje retoričke strukture različitih tipova teksta, npr. recepti, pisma, bajke, eseji, naučni radovi i sl. (Karel i Ajsterhold, 1983, u Carrell *et al*, 1988).

- 'Linguistic schemata' su šeme koje se, za razliku od formalnih šema koje uključuju poznavanje elemenata diskursa, odnose na poznavanje jezičkih elemenata unutar rečenice (Aebersold and Field, 1997: 17).

Neka istraživanja pokazuju da primena teorije šema u nastavi čitanja ima ograničenja, koja se odnose na probleme čitalaca u vezi sa odsutnim ili različitim šemama, kao i sa neaktiviranjem šema, i čak prevelikim korišćenjem šema. Verovatno nikada neće ni biti totalne koincidencije šema između pisca i čitaoca (Wallace, 1992: 82). Razlika između namere autora i razumevanja čitaoca najočiglednija je u situacijama gde čitaoci imaju različito životno iskustvo od iskustva autorovog 'zamišljenog čitaoca'. Čitaoci ponekad misle da su razumeli neki tekst, ali imaju drugačiju interpretaciju od autorove. Humor se često pogrešno razume. Nešto što je izvornom govorniku smešno neizvornom može izgledati

šokantno ili zastrašujuće. Jedan od najčešćih razloga zašto određena šema vezana za sadržaj može da ne igra ulogu za nekog čitaoca je njeno nepostojanje u kulturološkom znanju čitaoca. Kulturno poreklo čitaoca utiče na sve, od stava prema čitanju, preko šema vezanih za sadržaj i formu, pa do razumevanja individualnih koncepata (Aebersold & Field, 1997: 32-33). Bitni koncepti mogu biti potpuno odsutni iz šema neizvornih čitalaca ili imati različite interpretacije.

Šeme su doprinele značajnom savremenom opšteprihvaćenom stanovištu da je proces čitanja aktivan, *interaktivno-konstruktivni proces* u kojem čitalac razume, interpretira i odgovara na tekst na osnovu znanja koja već poseduje. Efikasan čitalac aktivno stvara veze između onoga šta je pročitao i onoga šta zna od ranije. Treba uzimati u obzir da svaki učenik učestvuje drugačije u interakciji sa tekстом, pa i ne očekivati isti odgovor kod svakog.

Slika 1. Interakcija čitaoca, autora i teksta, i značenja. (Heaton, 1988)

Osim znanja, čitaoci koriste i *razne veštine i sposobnosti* da bi stekli nova znanja, i procesuirali nove informacije. Ima naučnika koji smatraju da dobre od slabijih čitalaca ne razlikuje njihovo predznanje, već opšta kognitivna sposobnost, sposobnost rešavanja problema, koja je u osnovi ukupnog procesuiranja jezika, i čitanja i slušanja, a može biti verbalna i neverbalna. Veliki broj istraživača već dugo pokušava da ustanovi koje su to verbalne veštine/podveštine najbitnije za razumevanje teksta, tj. koje veštine primenjuje dobar čitalac. Dva pristupa su dominantna u ovim istraživanjima: identifikovanje dobrih čitalaca i poređenje njihovog razumevanja, i procesa i produkta, sa slabim čitaocima, i identifikovanje veština neophodnih za razumevanje, pa merenje istih veština putem testova koji su posebno konstruisani za njih. Ovakva istraživanja trenutno daju kontraverzne rezultate. Kontradiktornost se odnosi na dokaze da je

podveštine uopšte moguće sasvim odvojeno identifikovati (Dejvis, 1968, Torndajk, 1974, Spirit, 1972, u Alderson, 2000: 49), te još uvek postoje i sumnje da ih je moguće jasno i meriti. Alderson smatra da odgovor na jedno pitanje u testu čitanja verovatno uključuje niz različitih međusobno povezanih veština, a ne samo jednu veštinu ili čak pretežno jednu. On tvrdi da čak i da uspemo na osnovu racionalne analize sopstvenog čitanja odvojimo određene podveštine u procesu čitanja, to nije moguće, ili je krajnje teško, izvesti kada je u pitanju testiranje ili istraživanje (Alderson, 1990b, u Alderson, 2000: 46). Budući da nemamo jasne dokaze o tome koje se veštine aktiviraju prilikom čitanja određenog teksta i odgovaranja na pojedinačne zadatke vezane za tekst, ovu problematiku je važno uzeti u obzir pri vrednovanju čitanja. Treba imati u vidu da pomenute veštine mogu biti aktivirane dinamično, jedna uz drugu, na paralelan način ili na kompenzacijski način, prilikom kojeg nedostatak znanja ili veština u jednoj oblasti može biti nadoknađen sposobnostima ili znanjem u drugoj. Stanovič je (1980:63, u Alderson, 2000: 47) pokušao da razliku između dobrih i slabih čitalaca objasni svojom interaktivno-kompenzatornom hipotezom, tvrdeći da nedostatak znanja u bilo kojoj relevantnoj oblasti prilikom čitanja rezultira većim oslanjanjem na drugo postojeće znanje. Sporiji čitaoci sa slabijom sposobnošću analize reči mogu se više oslanjati na razumevanje na osnovu konteksta. Iako interaktivno-kompenzatorni model izgleda privlačno i ubedljivo, trenutno nema dovoljno empirijskih dokaza koji potvrđuju ispravnost Stanovičeve hipoteze.

Svrha ili cilj čitanja je značajna varijabla koja utiče na površnost ili dubinu čitanja, izbor informacija kojima se daje značaj i sl. Međutim, zanimljivo je da empirijska istraživanja **svrhe** čitanja kao faktora koji utiče na uspešnost čitanja ukazuju da ona nema posebno značajan uticaj na razumevanje prilikom normalnog ili tipičnog čitanja (Karver, 1984, 1990, u Alderson, 2000: 49), te da se ne može generalizovati u kojoj meri ona utiče na proces ili produkt čitanja jer taj uticaj varira prilikom vrlo različitih vrsta čitanja (skeniranje, letimično čitanje, učenje i memorisanje). Ipak, autori testova treba da nastoje da imaju što jasniju predstavu o makro-svrsti prilikom određene vrste čitanja koju žele da vrednuju.

Faktor koji pouzdano utiče na veštinu čitanja je **motivacija** čitaoca. Bezbroj studija i eksperimenata konzistentno ukazuju da slabijim čitaocima nedostaje motivacija, i da je motivacija jedan od glavnih faktora u učenju uopšte. Naravno, ona može biti i uzrok i posledica slabog čitanja,

ali za nastavnika čitanja glavna dilema ostaje kako poboljšati intrinzičnu motivaciju čitaoca, za koju se smatra da ima više efekta od ekstrinzične i vodi ka višim nivoima razumevanja. Alderson navodi da ima pokazatelja da ekstrinzično motivisani učenici čitaju površno, obraćajući pažnju na činjenice i detalje više nego na glavne ideje u tekstu i njihov međusobni odnos, vezu sa drugim tekstovima ili čitaočevim poznavanjem tematike ili sveta (Alderson, 2000: 53). Upravo su pomenuti viši nivoi razumevanja u obrazovnom svetu poželjniji od proste sposobnosti memorisanja i ponavljanja činjenica, pa je izuzetno važno nastojati pozitivno uticati na intrinzičnu motivaciju čitalaca. Ovo je, međutim, veoma teško i najviše zavisi od učenika. Franson (1984, u Alderson, 2000: 54) je ukazivao da intrinzična motivacija mora da dođe od učenika, ne od nekog nametnutog zadatka, koji čita radi sopstvenog zadovoljstva. On je pokazivao i da na testovima učenici osećaju pritisak i pretnju, pa zapravo ne koriste svoju intrinzičnu motivaciju i stoga razumevanje teksta zadržavaju na nižem nivou nego što bi to činili u drugim, manje pretećim situacijama. Ovi nalazi sugerišu da u nastavi čitanja treba **više primenjivati neformalno vrednovanje** razumevanja da bi se izazvalo kvalitativno bolje razumevanje, odnosno izvedba učenika, a pri formalnom vrednovanju imati u vidu da je rezultat koji učenik postigne na testu samo relativno tačan, i verovatno ne bi bio identičan rezultatu dobijenom u toku neformalnog, manje pretećeg i intrinzično motivisanog čitanja.

Franson je jedan od mnogih proučavalaca čitanja koji je istakao značaj afektivnih faktora prilikom čitanja. Posebno je ispitivao opštu anksioznost (*trait anxiety*) i ispitnu anksioznost (*state anxiety*), i direktno ih povezivao sa motivacijom, nivoima razumevanja teksta i krajnjim uspehom u čitanju, dokazujući da postoji interakcija između intrinzične motivacije i ispitne i opšte anksioznosti: učenici sa jakom ispitnom anksioznošću pokazuju smanjenu intrinzičnu motivaciju i površno procesuiraju informacije, dok učenici sa jakom motivacijom i manjom ispitnom anksioznošću dublje procesuiraju informacije i ostvaruju bolje rezultate na testu. Krešen je isticao važnost niskog afektivnog filtera u čitanju stranog jezika i učenju uopšte, a još je čuveni Bartlet naglašavao da na organizaciju i aktiviranje znanja bitno utiču faktori kao što su pozitivne emocije, interesovanja i stavovi. Nastavnici i autori testova treba da uzimaju u obzir važnost afektivnih faktora u čitanju i učenju, i nikako ih ne zanemaruju u odnosu na kognitivne modele, koji se previše oslanjaju na konvencionalnu teoriju šema i tradicionalne lingvističke sposobnosti.

Osim svih pomenutih promenljivih varijabli, i *stabilne karakteristike* čitalaca su čest predmet interesovanja izučavalaca procesa čitanja na maternjem i stranom jeziku. One obuhvataju mnoge fizičke i neke kognitivne aspekte: pol, društveni status čitalaca, profesiju, kao i inteligenciju, brzinu prepoznavanja reči ili rečenica u tekstu, sposobnost procesuiranja informacija u kratkoročnu i dugoročnu memoriju, kretanje očiju i fiksacije pri čitanju, kognitivne strategije, i druge. Nemoguće je ovom prilikom dati detaljan pregled rezultata pomenutih istraživanja, ali je važno istaći da autori testova, pri sastavljanju testova i tumačenju rezultata, treba da uzimaju u obzir i stabilne varijable.

(3) Karakteristike konteksta su u drugom redu u odnosu na varijable vezane za čitaoca i tekst, ali nisu beznačajne ni za nastavu ni za testiranje čitanja. Ovde se misli na odgovarajuće fizičke uslove, kao što su svetlost, buka, udobnost, vreme dozvoljeno za čitanje, i sl. a ne na kontekst (ili ko-tekst) u nekom jezičkom diskursu, koji je izrazito važna varijabla.

Da bi razumeli čitanje kao složen lingvistički, kognitivnoafektivni i sociokulturološki proces nastavnici treba da vode računa o svim pomenutim karakteristikama.

Čitanje stranog jezika

Tokom istorije učenja drugog i stranog jezika mnogo polemike se vodilo o tome kako se odvija čitanje drugog ili stranog jezika. Rasprave su još uvek aktuelne i često se ranija saznanja o prirodi čitanja maternjeg i stranog jezika odbacuju i zamenjuju novim.

Čitanje stranog jezika sigurno ima mnogo toga zajedničkog sa čitanjem maternjeg jezika i istraživanja čitanja maternjeg jezika pružaju brojne implikacije za čitanje stranog. Ipak, postoje i razlike koje imaju svoje posledice pa ih treba uzeti u obzir pri planiranju nastave i vrednovanja stranog jezika. Greb je identifikovao četiri ključna faktora koji mogu imati specifičan uticaj na čitaoce stranog jezika. Najpre, čitaoci stranog jezika nemaju isti jezički fond kao čitaoci maternjeg u početnoj fazi čitanja (Alderson, 2000). Leksičko, gramatičko i diskursno znanje im je na puno nižem nivou od čitalaca maternjeg jezika. Izloženost pisanoj reči je takođe niža kod čitalaca stranog jezika, a i njihove sposobnosti čitanja maternjeg jezika takođe variraju i time predstavljaju dodatnu kompleksnost. Osim jezičkih razlika, čitaoci stranog jezika nemaju iste sociokulturološke pretpostavke i znanja, koja čitaoci maternjeg koriste dok čitaju. Kognitivni faktori kod čitalaca stranog jezika mogu se veoma

razlikovati – razumeti novu kulturu, otići u inostranstvo, profesionalno se obrazovati, i drugo, te imati za posledicu vrlo različite motivacije prema čitanju od čitalaca maternjeg jezika. Budući da čitaoci stranog jezika moraju kontrolisati dva različita skupa reči, teksta i semantičkih koncepata, njihova metalingvistička i metakognitivna svest može biti veća nego kod monolingvalnih čitalaca.

Osnovna dilema u pravljenju paralela između čitanja maternjeg i stranog jezika ostaje: da li se sposobnost čitanja na maternjem prenosi na sposobnost čitanja na stranom jeziku? Da li je dobar čitalac maternjeg jezika dobar čitalac stranog, te da li je problem čitanja na stranom jeziku problem čitanja ili problem jezika? Odgovor na ova pitanja još nije konačan, ali je sve veći broj studija koje ukazuju na postojanje izvesnog **jezičkog praga** koji čitaoci stranog jezika moraju preći da bi njihove jezičke sposobnosti u čitanju maternjeg jezika mogle da se prenesu na čitanje stranog (Alderson, 2000: 23-24).

Kao kod maternjeg, tako i kod čitanja stranog jezika, fundamentalno za vrednovanje je dobro poznavanje prirode čitanja kao procesa. Nažalost, na časovima, i u udžbenicima, često se u prvi plan stavlja proizvod aktivnosti čitanja (odgovori na pitanja u okviru teksta), a potpuno u drugi plan proces učenja (razvijanje veštine čitanja, razvijanje strategija koje treba da pomognu učeniku prilikom razumevanja teksta). Da bi bili od što veće pomoći učenicima u razvijanju i usavršavanju veštine čitanja na stranom jeziku nastavnici moraju imati temeljna znanja o prirodi procesa čitanja, o vrstama čitanja, vrstama značenja, vrstama razumevanja i metodama vrednovanja veštine čitanja. Tek sa tim znanjima oni mogu implikacije teorijskih znanja početi da primenjuju u nastavi, u svom specifičnom kontekstu.

2. Formulisanje konstrukta vrednovanja sposobnosti čitanja – Šta tačno vrednujemo?

Vrednovanje veštine čitanja nedovoljno je razrađeno u našim školama. Čitanje za naše nastavnike često podrazumeva relativno malo važnu vrstu - čitanje naglas. Razne vrste čitanja u sebi, koje su najviše i potrebne u stvarnom svetu, ne uvežbavaju se dovoljno u osnovnim i srednjim školama, pa ni na fakultetima, te se tako i dalje ocenjuje čitanje naglas, čak i na višim nivoima poznavanja jezika (Dimitrijević, 1999: 183). Ponekad se zahteva i usmeno, ili pismeno, kao na univerzitetskom nivou, prevođenje

određenog teksta ili dela teksta, primenjuju se pitanja za proveru razumevanja, a na časovima književnosti primenjuje se intenzivna analiza koja podrazumeva prevod teksta i diskusiju. Neretko se sposobnost čitanja u nastavnoj praksi svodi na samo dve podveštine:

- sposobnost dekodiranja reči u tekstu
- sposobnost razumevanja jezika kojim je tekst napisan

Decenijama stručnjaci iz oblasti vrednovanja maternjeg i stranog jezika preporučuju alternativne metode vrednovanja. Njihov argument je da je tradicionalno vrednovanje suviše ograničenog raspona. Džonston je još 1983. godine predložio sedam oblasti u kojima treba da se razvijaju novi pravci vrednovanja čitanja u maternjem jeziku (Cohen, 1994: 216):

- Svest o natuknicama (*cues*) i njihova upotreba u tekstu
- Svest o planu autora
- Uvidi u prirodu teksta
- Strategije ponovnog dolaženja do informacija nakon čitanja
- Izbor šema
- Veštine kognitivnog monitoringa
- Poznavanje pravila rezimiranja
- Strategije čitanja

Tradicionalni pristup vrednovanju odavno se počeo odbacivati jer je podrazumevao korišćenje kratkih, neautentičnih tekstova, koji su eliminisali potrebu za predznanjem, oslanjali se na bukvalno razumevanje, dozvoljavali često samo jedan ispravan odgovor na pitanje i uglavnom zahtevali samo razumevanje glavne ideje. Takvi tekstovi su fragmentirali proces čitanja i fluentnost se nije ocenjivala. Džonston je jedan od mnogih koji je tvrdio da je najbolje vrednovanje kada nastavnici posmatraju kako studenti čitaju autentične tekstove i sa istinskom svrhom, i kada gledaju kako oni stvaraju značenje. Savremeni izučavaoci čitanja, Greb, Alderson, Klapam, Vir, propagiraju čitanje dužih tekstova, ali se javljaju sumnje u isključivo korišćenje autentičnih tekstova u nastavi (Grabe, 2002).

Nezavisno od vrste vrednovanja, razumevanje pisanog teksta, čitanje s razumevanjem, zahteva od čitaoca da koristi određenu vrstu čitanja, razume jednu ili više vrsta značenja, zna različite vrste ili podvrste razumevanja, te da sve ove radnje obavi u okviru određenog metoda ili tehnika vrednovanja odnosno testiranja. Metode i tehnike vrednovanja

čitanja su izvan raspona ovog pregleda literature. Ipak, neosporno je da, u cilju pravljenja kvalitetnog testa čitanja, nastavnici i autori testova treba da dobro poznaju i ove kategorije.

Vrste čitanja

Kao što postoje različiti tekstovi tako postoje i različite vrste čitanja i različite podele vrsta čitanja (Walters, 2004). Granice između njih nisu kristalno jasne. Ukoliko se recimo vežba sporo čitanje radi razumevanja detalja, ne znači da se neki delovi teksta neće brzo preleteti očima. U savremenoj nastavi čitanja najčešće se pominju i najrelevantnije su:

Intenzivno i ekstenzivno čitanje

Intenzivno čitanje je čitanje kraćih tekstova na času, pod nadzorom nastavnika, a fokus je često više na jeziku nego na porukama. Vežba se ispravnost i tekst se čita polako, tragajući za značajnim detaljima. Ova vrsta često podrazumeva i donošenje, i iznošenje, sudova i mišljenja o idejama iz teksta pa se u tom slučaju može nazvati i kritičkim čitanjem.

Ekstenzivno čitanje (dalje EČ) je čitanje velikih količina materijala radi informacije ili zadovoljstva. Fokus je više na sadržaju nego na jeziku. Koncept EČ¹ vezan je za savremenu ideju o usvajanju jezika i ideju o autonomnosti učenika u procesu učenja i nastave. O korisnosti EČ i na maternjem i stranom jeziku u poslednje dve-tri decenije mnogo se pisalo i istraživalo (Anderson, 1996; Koudi, 1997; Dej i Bemford, 1997; Eli, 1996; Džejkobs, Dejvis i Renandia, 1997; Krešen, 1993). Krešen objašnjava korisnost EČ polazeći od nativističke teorije po kojoj ljudski mozak sadrži potencijal za učenje jezika. Velike količine smislenog i razumljivog inputa koje obezbeđuje slobodno i dobrovoljno EČ trebalo bi da aktiviraju taj potencijal, pospešujući time usvajanje jezika (Krashen, 2004). Najvažnije prepoznate prednosti ekstenzivnog čitanja su:

1. Bolje poznavanje sveta.
2. Bolje usvajanje jezika u pogledu gramatike, vokabulara, i strukture teksta.

---

¹ U literaturi se javlja pod raznim imenima zavisno od dominantne tehnike ili svrhe: more knjiga (*Book Flood*), kontinuirano čitanje u sebi (*Uninterrupted Sustained Silent Reading, USSR*), ostavi sve i čitaj (*Drop Everything and Read, DEAR*), Slobodno dobrovoljno Čitanje (*Free Voluntary Reading, FVR*) ili tiho kontinuirano čitanje iz zadovoljstva (*Silent Uninterrupted Reading for Fun, SURF*).

3. Bolje veštine čitanja i pisanja.
4. Veće uživanje u čitanju.
5. Veća mogućnost razvijanja navike čitanja.

Letimično čitanje (skimming i scanning)

Globalno čitanje ili „preletanje“ teksta očima je vrsta koja se najbolje vidi u situaciji kad čitamo novine. Preletanjem pogledom preko naslova tražimo članak koji će zaokupiti našu pažnju. Ako smo u žurbi, brzo čitamo samo prve rečenice svakog paragrafa. Snimamo tekst, tražeći opšti smisao ili glavnu ideju paragrafa. Želimo da znamo sadržaj teksta, ali površno.

Skeniranje teksta se vrši da bi se u nekom tekstu pronašli neki unapred i tačno određeni podaci. Ako želimo da vidimo šta je na kraju jednog popisa, liste ili teksta skeniraćemo tekst od polovine prema kraju da bi našli odgovarajuće podatke. Skeniramo i čitave stranice dok ne nađemo ono šta želimo, a onda taj specifični deo teksta čitamo polako i pažljivo.

Sporo (pažljivo) i brzo (ekspeditivno) čitanje

Sporo čitanje uglavnom podrazumeva čitanje radi razumevanja osnovnih ideja teksta i važnih detalja. Pažljivo čitanje se primenjuje kada neki tekst ili neke njegove delove želimo dobro da razumemo, memorišemo, tumačimo ili naučimo.

Brzo čitanje se uvežbava kad hoćemo da učenici razvijaju fluentnost u čitanju. Tehnike ekspeditivnog čitanja uključuju subvokalizaciju, *meta guiding* i mapiranje. U doba ubrzanog življenja čini se posebno korisnim ovu tehniku uvežbavati u školama.

Kritičko čitanje je viši nivo čitanja i razumevanja teksta. Oni koji ga zagovaraju obično ga ne razlikuju od kritičkog mišljenja, mada se čitanje više odnosi na otkrivanje određenih informacija u tekstu, a mišljenje na njihovo korišćenje u formiranju sudova. U mnogim aspektima ova veština predstavlja rešavanje problema i uključuje analizu, sintezu i evaluaciju pročitano. Još 1917. Torndajk je čitanje poistovetio sa rasuđivanjem (*reasoning*). K.B. Abdulah, teoretičar koji isto smatra da su dobri čitaoci oni koji jasno misle, iznosi zanimljiv skup podveština kritičkog čitanja (1994: 291, u Alderson, 2000: 21):

- Sposobnost evaluiranja deduktivnih zaključaka

PREDUSLOVI ODREĐIVANJA KONSTRUKTA U VREDNOVANJU VEŠTINE ČITANJA U NASTAVI STRANOG JEZIKA

- Sposobnost evaluiranja induktivnih zaključaka
- Sposobnost evaluiranja opravdanosti generalizacije
- Sposobnost prepoznavanja skrivenih pretpostavki
- Sposobnost identifikovanja pristrasnosti u tvrdnjama
- Sposobnost prepoznavanja motiva autora
- Sposobnost evaluiranja jačine argumenata

Iako kritičko čitanje treba primenjivati i razvijati sa učenicima višeg uzrasta i sa boljim poznavanjem jezika, u kontekstu učenja stranog jezika, insistiranje na kritičkom čitanju može nametnuti izvesnu kulturološku pristrasnost, u nastavi i u vrednovanju, pa Alderson upozorava da je značajno praviti jasnu razliku između razumevanja i rasuđivanja, ili bar imati uvek jasnu sliku šta tačno vrednujemo kad testiramo čitanje u određenoj situaciji.

Interaktivno čitanje je posebno važno u komunikativnoj nastavi. Uključuje različite vrste učešća učenika (diskusije, debate, konverzacije, igre uloga, rad u paru i grupni rad) i integrisano je sa drugim jezičkim veštinama.

Ako nastavnik stranog jezika dobro poznaje razne vrste čitanja i predstavi ih svojim učenicima na odgovarajući način, oni ih mogu uvežbavati u toku svog učenja, i time olakšati usvajanje stranog jezika. Ukoliko je nastavnik i autor testa čitanja, on će kroz razne testove i vrednovati one vrste i podveštine čitanja koje kroz zadatke u nastavi uvežbava sa učenicima.

Vrste značenja

Na jednom testu možemo vrednovati najmanje četiri vrste značenja: gramatičko značenje, informacijsko značenje, diskursno značenje i značenje na osnovu pišćevog tona (citirano u Cohen, 1994: 165-6, 219-224; adaptirano iz Nuttall, 1982).

Gramatičko značenje vezano je za sintaksu. Raniji pristupi vrednovanju jezika uglavnom su se i bazirali na sintaksi teksta, na osnovu čega se zaključivalo o težini razumevanja teksta. Kontrastivna analiza se bavi pitanjem uticaja sintakse maternjeg jezika na razumevanje sintakse stranog jezika. Kompleksnost rečenice verovatno predstavlja smetnju kod razumevanja detalja, a prepoznavanje bazične rečenične strukture

dovoljno je za globalno razumevanje teksta. Iako ima istraživanja koja umanjuju ulogu sintakse u razumevanju teksta i time i u vrednovanju gramatičkog značenja (Ulejn, 1981; Ulejn i Stroter, 1990; citirano u Cohen, 1994), većina istraživanja pokazuje da je sposobnost korišćenja gramatike veoma bliska sposobnosti čitanja (Bačman *et al.* 1989, Alderson, 1993; citirano u Alderson, 2000: 98) i da se testovi čitanja i testovi gramatike u velikoj meri preklapaju.

Informacijsko značenje je direktno vezano za vokabular. Dobijamo ga kada imamo nameru da odredimo šta su osnovne ideje i poruke teksta. Da bismo to postigli moramo analizirati vokabular da bismo razlikovali poznate od relativno poznatih i nepoznatih reči, ideja, odnosa i slično. Neki neizvorni govornici se u ovim situacijama blokiraju. Njima je toliko teško traženje osnovnih značenja ideja u datom tekstu da im ne ostane vremena ni energije da odrede odnose između tih ideja, ili piščev stav prema njima.

Značenje diskursa je vezano za gramatičke i leksičke odnose između različitih elemenata teksta. Retoričke funkcije se često signaliziraju veznicima, zvanim *discourse markers*. Nepažljivi ili neobavešteni čitaoci često ne primećuju ove signale. Istraživanja su pokazala da se propusti odnose i na očiglednije veznike, kao *first, also, finally*, i suptilnije veznike kao *unless, thus, nevertheless, whereas* i slične.

Značenje na osnovu piščevog tona je vrsta značenja kojoj treba davati više pažnje, posebno kod viših nivoa vrednovanja. Kada je tekst eksplicitan, jasan, piščev ton se lako određuje, ali nekad je ton tako suptilan da zahteva sposobnost identifikovanja veoma malih signala. Ovo značenje se testira kod naprednijih nivoa jer piščev ton, bilo da je tužan, ciničan, sarkastičan, humorističan, ozbiljan, može biti signaliziran samo jednom rečju ili frazom, i najčešće igrom reči i drugim stilskim sredstvima. Dešifrovanje tona je utoliko teže što kod teksta nemamo indikatore kao kod govora, ton glasa ili izraz lica. Ako neizvorni govornik ne poseduje jezičke ili sadržajne šeme neće razumeti humor ili neku drugu piščevu nameru.

Vrste razumevanja

U teorijama čitanja uobičajena je podela na različite nivoe razumevanja jednog teksta. Najuoštenija podela je ona koja se u svakodnevnoj

komunikaciji dobro zna, bukvalno razumevanje, razumevanje koje nije direktno iskazano u tekstu ili razumevanje glavnih implikacija teksta. Nastavnici dobro znaju i razumevanje detalja i razumevanje glavne ideje, kao i razliku između *čitanja redova* – bukvalno značenje, *čitanja između redova* – logičko rasuđivanje značenja, i *čitanja izvan redova* – kritička ocenjivanje teksta.

Među brojnim taksonomijama vrsta razumevanja koje se testiraju prilikom provere veštine čitanja, taksonomija Aldersona i Lukmani (1989) ističe se kao dobra kompilacija ostalih. Po njoj su vrste koje pitanja razumevanja vrednuju napravljene po ugledu na Blumovu taksonomiju kognitivnih procesa:

1. prepoznavanje reči i fraza sličnog ili suprotnog značenja
2. identifikovanje ili lociranje informacije
3. razlikovanje elemenata ili karakteristika unutar konteksta; analiza elemenata unutar strukture i odnos među njima – npr. uzročni, sekvencijalni, hronološki, hijerarhijski
4. tumačenje kompleksnih ideja, radnji, događaja i odnosa
5. logičko rasuđivanje – donošenje zaključaka i predviđanje budućih nastavaka
6. sinteza
7. evaluacija

U podeli se ne pominje odnos pisca i čitaoca, mada se može podvesti pod nivo evaluacije. To nas upozorava na relativitet taksonomija. Sve taksonomije impliciraju da su granice između vrsta jasne, a u realnosti one to često nisu. Ipak, taksonomije su korisne nastavnicima kao referentni materijal, koji će im pojačati svest o predmetu učenja i konstruktivno vrednovanja u raznim kontekstima i nastavnim i ispitnim situacijama.

3. Implikacije dosadašnjih znanja o prirodi čitanja za nastavu i određivanje konstrukta u vrednovanju čitanja unutar nastave stranog jezika u budućnosti

Da bi bili od što veće pomoći učenicima u razvijanju i usavršavanju veštine čitanja na stranom jeziku nastavnici moraju imati temeljna znanja o prirodi procesa čitanja, o vrstama čitanja, vrstama značenja, vrstama razumevanja i metodama vrednovanja čitanja. Tek sa tim znanjima oni mogu implikacije teorijskih znanja početi da primenjuju u nastavi.

Razumevanje prirode jezičke veštine bitno utiče na vrednovanje te jezičke veštine. Jasna slika o tome šta fluentno i efikasno čitanje predstavlja mora biti centralni predmet nastave čitanja, unutar nastave jezika uopšte (Grabe, 2002). Ako se, uzevši u obzir dosadašnja saznanja iz oblasti istraživanja prirode čitanja kao jezičkog, kognitivnoafektivnog, i sociokulturološkog procesa, slažemo da nastavnici treba da pomažu učenicima da značajno napreduju u čitanju, potrebno je da posebno naglasimo neke važnije opšte implikacije za efektivnu nastavu čitanja unutar nastave stranog jezika, i u skladu sa tim za dalje usavršavanje vrednovanja čitanja stranog jezika (Alderson, 2000: 28-31, Grabe, 2002: 3-5).

- **Vrednovanje čitanja će biti delotvornije unutar koherentnog nastavnog plana i programa koji je orijentisan prema učeniku i zasnovan na sadržaju i zadacima komunikativnog tipa koji promovišu grupni rad i integrisane veštine.** Budući da se pouzdano zna da sadržaj obezbeđuje motivaciju, od presudne je važnosti koristiti odgovarajuće i raznovrsne tekstove koji će biti smisleni i zanimljivi učenicima, jer imaju veze sa njihovim znanjem, interesovanjima, intelektualnim nivoom i slično. Iako se čitanje može, i treba, odvojeno uvežbavati i vrednovati u određenim nastavnim situacijama, to ne znači da je poželjno, osim po potrebi, odvojiti ga od drugih jezičkih veština. Utvrđeno je da integrisane veštine pomažu učenje pa je prirodno i korisno čitanje povezivati sa govorom i ostalim jezičkim veštinama u nastavi, na primer kroz promovisanje diskusija o pročitanim tekstovima, poređenje i prihvatanje različitih interpretacija kroz grupni rad i kooperativno učenje. Nastavnik može beležiti važnije stavove koje učenici iznesu u diskusiji i reakcije i interpretacije učenika. Ovakvo vrednovanje je podesnije pri kontinuiranom i formativnom vrednovanju nego pri formalnom i sumativnom. Komunikativni zadaci bi trebalo da promovišu i saradnju u različitim vidovima, između ostalog i kroz međusobno vrednovanje, jedno od popularnijih savremenih metoda vrednovanja u obrazovanju.

- **Jasna slika o tome šta rade fluentni čitaoci podrazumeva stalno obraćanje pažnje na ključne elemente fluentnog čitanja:**

- a) fluentnost prepoznavanja velikog broja reči i fraza, i razvoj automatizacije u prepoznavanju pri čitanju. Sposobnost brzog

identifikovanja reči i značenja je važno identifikovati prilikom dijagnostikovanja sposobnosti čitanja (Alderson, 2000: 122).

b) poznavanje strukture teksta i organizacije diskursa; fluentni čitaoci očekuju organizaciju diskursa dok čitaju, prepoznaju odnose na nivou diskursa koji grade razumevanje, i čine sve neophodne promene da ga prilagode, poprave i povećaju.

c) usvajanje bogatog vokabulara pomoću raznih strategija učenja novih reči; fluentni čitaoci pretpostavljaju nepoznate reči na osnovu predznanja, gramatičke informacije na nivou fraze ili rečenice, i sl.

d) uvežbavanje veština i strategija čitanja višeg reda, sinteze i evaluacije i metakognitivnog znanja i monitoringa veština. Poznato je da efikasni čitaoci bolje koriste metakognitivna znanja od slabijih čitalaca. Oni postavljaju i monitorišu ciljeve čitanja, prilagođavaju brzinu čitanja, donose razne zaključke, evaluiraju i sintetizuju informacije iz teksta, kombinuju više i niže nivoe procesuiranja, prepoznaju teškoće i rešavaju ih.

• **Pažljivo planiranje i osmišljavanje aktivnosti *pre, za vreme i posle* čitanja pokazaće da se karakteristike čitalaca uzimaju u obzir kao važne varijable u nastavi čitanja.** U uvodnoj fazi nastave čitanja, uz pobuđivanje motivacije učenika za ozbiljniji rad i primanje planiranog inputa, izuzetno je važno planirati aktiviranje šema čitalaca. Dok čitaju učenici stvaraju vlastito mišljenje na bazi ranijih saznanja o svetu koji ih okružuje. Imajući u vidu veliku ulogu predznanja, prilikom čitanja nove lekcije nastavnik treba da posmatra opšte predznanje, sveobuhvatno znanje koje je učenik stekao kao rezultat iskustva u školi ili van nje, i posebno predznanje, skup informacija vezanih za posebnu tematiku, koje učenik treba da poseduje da bi razumeo tekst koji obrađuje. Uloga nastavnika u proveravanju aktiviranosti šema je bitna jer kada se aktiviranje relevantne šeme ne događa može doći do prekida razumevanja. Razumevanje diskursa je proces u kojem se lingvistički znaci i predznanje koriste u cilju rekonstruisanja značenja (Nunan, 1997: 68). Da je teorija šema važan koncept u nastavi stranog jezika potvrđuje i činjenica da većina savremenih udžbenika isprobava ovu teoriju u vežbanjima koja prethode čitanju, dizajniranih da izgrade ili aktiviraju šeme čitalaca, fokusiranjem na predmet teksta ili jezik neophodan da ga razumeju.

Čitaoci koji imaju ograničene lingvističke sposobnosti ili je tema izvan njihovog iskustva ili znanja, lutaju u mraku (Nunan, 1997: 41). Suočeni sa

nepoznatim temama, neki nadoknađuju nepostojeće šeme sporim čitanjem, drugi pukim nagađanjem. Obe strategije rezultiraju teškoćama u razumevanju. Džonsonova istraživanja sugerišu da se tekst na poznatu temu bolje pamti nego sličan tekst na nepoznatu temu i da će, kada su sadržaj i forma poznati, tekstovi biti relativno pristupačni (citirano u Carrell and Eisterhold, 1983: 80). Kada su problemi u čitanju uzrokovani nedovoljnim predznanjem vezanim za temu, Karel i Ajsterhold, i Krešen (1981) preporučuju „čitanje radi fokusiranja“ (*narrow reading*) u sferi znanja ili interesovanja učenika, a tamo gde je nedostatak predznanja vezan za kulturu, lokalne tekstove ili tekstove koji su razvijeni iz iskustva samih čitalaca. Fokusiranje podrazumeva čitanje nekoliko tekstova na istu temu tako da čitaoci budu na više načina izloženi novom vokabularu u malo drugačijim kontekstima. Analiziranje, ocenjivanje, poređenje i kontrastiranje pogleda na svet različitih autora pomoći će i razvoj kritičkog razmišljanja. Karel sugeriše i da svaki problem interferencije kulture koji se obrađuje na času predstavlja mogućnost da se izgrade nove šeme vezane za stranu kulturu koje će biti dostupne van učionice. Tako, radije nego da se tekst pokušava neutralizovati, prikladnije je pripremati učenike „pomažući im da izgrade predznanje o temi pre čitanja, putem odgovarajućih *pre-reading* aktivnosti“ (Carrell *et al*, 1988b: 245). Karel navodi listu načina u kojima relevantne šeme mogu biti konstruisane, uključujući predavanja, vizualna pomagala, demonstracije, iskustva iz stvarnog života, diskusije, igru uloga, pregledanje teksta, uvod i diskutovanje o ključnim rečima, i asocijacije između ključnih reči i koncepata. Primer kontekstualizacije je npr. puštanje video snimka iz nekog filma koji je adaptacija romana koji se obrađuje na času. Iako su od pomoći, ove aktivnosti nisu same dovoljne i nastavnici često treba da obezbede dodatne informacije.

Problemi u čitanju nisu rezultat samo nedostatka šeme, nego i njenog neaktiviranja (Carrell *et al*, 1988a: 105). Čitaoci mogu imati predznanje, ali se njihove šeme ne moraju neminovno aktivirati u toku čitanja. Zato „*pre-reading* aktivnosti moraju postići dva cilja: izgradnju novog znanja i aktiviranje već postojećeg“ (Carrell *et al*, 1988b: 248). Korisne vežbe su pitanja i „bujica misli“ (*brainstorming*), u toku kojih učenici stvaraju informacije o temi na osnovu svog iskustva i znanja. Pregledanje teksta (posebno naslova, podnaslova i statistike) pomaže čitaocima da predvide šta će čitati i to bi trebalo da aktivira njihove šeme. Kako učenici sa nižim znanjem jezika mogu imati šeme, ali ne i jezičke veštine da bi diskutovali

na stranom jeziku, i maternji jezik se može koristiti u cilju aktiviranja predznanja. Nastavnici ipak moraju predstaviti nov relevantan vokabular tokom diskusije, ili se šema može aktivirati, ali ne usvajanje stranog jezika" (Aebersold and Field, 1997: 71-77).

Uprkos popularnosti i korisnosti *pre-reading* vežbanja, ona ne funkcionišu uvek kao što se predviđa. Karel i Volis su otkrili da davanje konteksta nije popravilo pamćenje čak ni čitalaca sa dobrim poznavanjem jezika, što sugeriše da njihove šeme nisu bile aktivirane (Carrell *et al*, 1988a: 105-6). Primena teorije šema ne dovodi uvek do poboljšanog razumevanja, posebno kada je rezultat nedovoljna posvećenost tekstualnom detalju, ili kada dolazi do mešanja šema, npr. u aktiviranju dominantne ili negativne šeme i kada kontekstualno i šire znanje nisu ni iskorišteni. Čitaoci koriste predznanje za predviđanja koja zatim proveravaju u tekstu, ali to ne znači da je u nastavi čitanja dovoljno učenicima obezbediti predznanje i hrabriti ih za potpuno korišćenje tog znanja u dekodiranju tekstova (Carrell *et al*, 1988a: 1988: 97). Čini se da jezik ostaje „glavni problem u čitanju na stranom jeziku“. Ipak, sigurno je da je teorija šema pozitivno uticala na nastavu čitanja – aktivnosti pre čitanja (izgradnja nepostojećih i aktiviranje postojećih šema) mogu pospešiti razumevanje stranog jezika u mnogim situacijama, pa bi bilo razumno za nastavnike da ih koriste, ne podrazumevajući da će očekivani efekat uvek da nastupi već proveravajući korisnost aktivnosti i pazeći na moguću interferenciju šema ili njihovo neaktiviranje.

Aktivnosti za vreme čitanja odnose se na ponovno, detaljnije čitanje teksta, a nastavnik može duži tekst podeliti na delove pa iskombinovati čitanje sa drugim veštinama kroz tehnike kao što su predviđanje kraja ili daljih događanja, postavljanje pitanja, razjašnjavanje, rezimiranje pročitanih pasusa i druge zanimljive vežbe.

Aktivnosti nakon čitanja treba da uključe uvežbavanje drugih jezičkih veština, omogućće recikliranje jezika usvojenog u toku čitanja, pospeše kritičko evaluiranje teksta i drugo. Mogu se zadavati i kao obavezni domaći zadatak, posebno kod ograničenog broja časova i nedostatka vremena. Učenicima je poželjno dati određeni izbor, npr. različitih zadataka, kroz ekstenzivno čitanje kod kuće, vođenje dnevnika o pročitanim delima i njihovo predstavljanje kroz portfolio i druge vežbe. Najvažnije je osigurati da se čitanje nakon časova nastavlja, da je zadaća zanimljiva, izazovna, izvodljiva i obilna, i da učenici ostanu motivisani i da doživljavaju osećaj samopouzdanja i uspeha u svom čitanju.

• **Ohrabrivanje i nagrađivanje ekstenzivnog i interaktivnog čitanja.** Čitaocima stranog jezika potreban je trening u vješтини brzog prepoznavanja velikog broja reči i struktura da bi razvili neophodnu automatizaciju, te izgradili i usavršili šeme koje su im neophodne za potpunije uživanje u tekstovima koje čitaju. Primenom interaktivnog modela čitanja na časovima nastavnik može preko niza vežbanja pomoći učenicima u razumevanju detalja unutar određenog jezičkog inputa i u efikasnijem usvajanju vokabulara. Međutim, pošto je potrebno reč videti više puta u različitim kontekstima pre nego što se nauči, oni treba da pročitaju mnogo više tekstova nego što je to moguće na časovima (Aebersold and Field, 1997: 139). Ovo se postiže ekstenzivnim čitanjem (po Palmeru u Day and Bamford, 1998: 6). Bamford i Dej preporučuju korisnu tabelu koja kontrastira intenzivno i ekstenzivno čitanje za prikazivanje studentima, uglavnom naviknutim na intenzivno čitanje:

Intenzivno	← VRSTA ČITANJA →	Ekstenzivno
Ispravno čitanje	CILJ ČASA	Fluentno čitanje
Prevođenje	SVRHA ČITANJA	Dobijanje informacija
Odgovaranje na pitanja	FOKUS	Uživanje
Reči i izgovor		Značenje
Često težak	MATERIJAL	Lagan
Nastavnik bira		Vi birate
Mala	KOLIČINA	Velika
Sporije	BRZINA	Brže
Mora se završiti		Prestanite ako vam se ne dopada
Rečnik se koristi	METOD	Rečnik se ne koristi

Tabela 1. Komparativna tabela intenzivne i ekstenzivne vrste čitanja, po Day i Bamford, 1998:123.

Fluentno čitanje na stranom jeziku razvija samopouzdanje, pa se naziva i *samopouzdanim čitanjem*, te je bitan faktor koji će, posebno studente, pripremiti za ovladavanje veštinama čitanja zahtevnih akademskih tekstova i spekulativno mišljenje (Day and Bamford, 1998: 45). EČ uglavnom podrazumeva individualni oblik rada, a može uključivati i grupne aktivnosti na času, koje mogu motivisati više čitanja i otvarati mogućnosti za diskusiju o pročitanoj. Eksperti u oblasti EČ sugerišu neophodnost sledećih uslova za uspešne programe koji motivišu učenike/studente na dalje čitanje i povećavaju njihove sposobnosti čitanja:

1. Veliki izbor materijala za čitanje da zadovolji različite nivoe i lična interesovanja.
2. Vreme za čitanje na času.
3. Nastavnici koji:
  - a) Čitaju u sebi sa učenicima /studentima i pričaju sa njima o tome šta su pročitali,
  - b) Čitaju učenicima naglas,
  - c) Koriste tehnike predviđanja, rezimiranja, prepričavanja, postavljanje pitanja.
  - d) Traže od studenata da razgovaraju sa kolegama o onome što su pročitali,
  - e) Pomažu učenicima / studentima u izboru tekstova za čitanje, i
  - f) Prate napredak svojih studenata kroz EČ i uključuju i njih u nadziranje napretka
4. Zanimljivi zadaci posle čitanja, npr. igre uloga, i sl.

U praksi se pokazuje da su efektni programi EČ teški za primenu kod učenika kojima su najviše i potrebni, slabijih učenika, budući da oni često nemaju ni naviku, ni želju, ni sposobnost da čitaju ekstenzivno. Implementacije ovih programa često ne dožive pravi uspeh, posebno u siromašnijim zemljama, u kojima su problemi dostupnost pisane materije, niske plate nastavnika, i neodgovarajuća priprema nastavnika za primenjivanje EČ. Njegova je uloga pak bezbroj puta potvrđivana kao ključna pa su poželjna dalja istraživanja odgovarajućih situacija za implementaciju EČ kod slabijih učenika. Natal (Nuttal, 1996) savetuje nastavnicima da stvore prave uslove kako bi čitanje postalo dragocen deo života svih učenika – osiguravanjem dostupnosti knjiga koje su im

privlačne, ispitivanjem njihovih potreba i interesovanja, i korišćenjem svakog mogućeg trika da se učenici naviknu na knjigu. Odvođenje u biblioteku može biti način promovisanja aktivnog čitanja. Natal nudi zanimljiv akronim za nastavnike i bibliotekare koji pomažu oko izbora knjiga sa ciljem da učenici budu uspešni i žele da nastave s čitanjem:

S	short	(kratke)
A	appealing	(privlačne)
V	varied	(raznovrsne)
E	easy	(lagane)

Insistiranje na ekstenzivnom čitanju ima uporište u teoriji šema i nesumnjivo je važno u usvajanju jezika. Stalno čitanje dovodi do automatizacije u podveštini prepoznavanja reči ili fraze, koja treba da eliminiše nesmotrene greške koje učenici pokazuju u pisanim radovima, na časovima i ispitima, efikasnije nego kroz korekciju grešaka. Mnogi autori (Day and Bamford, 1998; Wallace 1992, Krashen, 1993) koji zagovaraju ohrabrivanje čitanja radi zadovoljstva (*pleasure reading*) ukazuju da „sve dok ne počnu puno da čitaju, studenti neće postati fluentni čitaocinateraju“. (Day and Bamford, 1998: 7). EČ podupire i koncept intertekstualnosti, po kojem svi tekstovi sadrže tragove drugih tekstova, i često se ne mogu lako interpretirati bez reference na neke druge tekstove (Wallace, 1992: 47). Iako ljudi različito memorišu različite stvari, zaboravljaju jezik, a pamte poruku, tekstualna memorija je važna jer tekstovi sadrže reference na druge tekstove i, iako nisu uvek neminovne za glavnu poruku, ove reference povećavaju uživanje u tekstu. Za neizvorne čitaoce je od vitalnog značaja da čitaju što više, da bi ovladali onim što izvorni čitaoci unose u tekst: i šeme i tekstualnu memoriju. Mnogi se slažu s Krešenom da je „slobodno dobrovoljno čitanje [...] karika koja nedostaje u nastavi drugog i stranog jezika“ (Krashen, 2004: 1).

- **Vežbanju i merenju fluentnosti i brzine čitanja paralelno sa razumevanjem teksta treba posvetiti veću pažnju u nastavi.** U vezi efikasnosti čitanja pominju se često dva faktora – razumevanje i vreme koje se utroši u procesu čitanja. Ovi faktori se i sukobljavaju jer se postavlja pitanje koji učenik efikasnije čita – onaj koji brže čita ili onaj koji više razume? Kako bi se odgovorilo na ovo pitanje potrebno je jasno znati svrhu/cilj čitanja. U našoj realnosti, a i šire najčešće se vrednuje razumevanje, ali bez merenja brzine čitanja (Alderson, 2000: 30). Pri

testiranju je korisno da nastavnik zna brzinu čitanja i stepen razumevanja kod učenika, a tek poređenjem brzine čitanja i stepena razumevanja maternjeg i stranog jezika možemo donositi pouzdanije zaključke o rezultatima vrednovanja.

Poznato je da učenici koji sporo čitaju brzo postanu obeshrabreni. Tumarajući kroz nepoznate reči, oni ne uspevaju da shvate osnovno značenje teksta. Jedan od načina da se poboljša brzina čitanja je da se učenicima da određeni pasus i uputstvo da sami mere vreme potrebno da ga pročitaju, kontrolišu brzinu čitanja u određenom vremenu i postepeno je povećavaju, vodeći beleške o svom napredovanju. Važno je dati im pitanja vezana za tekst koji čitaju, jer brzinu ne treba razvijati na račun razumevanja, i ako se obe veštine ne razvijaju istovremeno može doći do slabljenja jedne, što nije cilj nastave čitanja.

Pri biranju ili sastavljanju teksta za ispitivanje brzine čitanja učenika nastavnik mora da vodi računa o vremenu koje učenici imaju za čitanje, dužini teksta i adekvatnosti jezika i sadržaja za uzrast i jezičko znanje koji se testira. Vreme potrebno da se pročita tekst zavisi od njegove lingvističke građe i gustine informacija koje sadrži. Gust tekst sadrži minimum reči koje izražavaju maksimum informacija i obično ga je teže pratiti nego tekst koji sadrži veliki broj informacija koje su raspodeljene na duži tekst. U svom istraživanju Natal (1996) navodi da tekst koji se koristi treba da bude daleko ispod nivoa koji se koristi u udžbeniku na redovnoj nastavi, da ne sme da sadrži elemente koji mogu učenicima stvarati određene poteškoće. Ako tekst sadrži više od nekoliko novih reči ili je težak na neki drugi način, ne treba da se daje učenicima prilikom provere brzine čitanja. Razlog leži u tome da i oni i nastavnik mogu dobiti netačnu sliku o brzini čitanja, koja može negativno uticati na samopouzdanje, te pogoršati emotivni filter prilikom učenja. Učenicima treba objasniti da ukoliko ne postoji određeni kvalitet razumevanja teksta, brzina nije bitna.

Prepoznavanje potrebe kad treba čitati brže, kad sporije, karakteristika je učenika koji su uspešni u procesu čitanja. Oni to rade intuitivno, prilagođavajući brzinu čitanja u zavisnosti od prethodnog znanja o temi teksta, strukturi i svrsi čitanja teksta. Nastavnici mogu pomoći učenicima dajući im informacije iz tabele kako bi postali svesni različitih brzina čitanja, te počeli vežbati prilagođavanje brzine čitanja svrsi čitanja. Predstavljanjem uvećane kopije ovakve šeme ili pojedinih brzina čitanja poželjnih za odgovarajuće tekstove, na kojima učenici mogu

uočiti da brzina čitanja zavisi od vrste teksta i svrhe čitanja, učenici se potiču da koriste ova saznanja i razvijaju metakognitivne sposobnosti.

- **Stalno uvežbavanje različitih tehnika, veština i strategija u zavisnosti od grupe i ciljeva učenika kroz interaktivnu i dodatnu, individualizovanu nastavu ohrabriće strateško čitanje i stvaranje strateških čitalaca.** Mnogo je dokaza da individualizovana nastava postiže odlične formativne rezultate. Treba je koristiti prvenstveno u dijagnozi problema u čitanju, a nakon toga upućivati učenike u čitaonice i podupirati stalno i redovno čitanje, te rad na komponentama koje usporavaju fluentno čitanje. Praćenje napretka učenika uticaće na osećaj uspeha u čitanju, te stimulisati dalje učenje i usavršavanje.

Iako su ranije preporučivani kraći tekstovi za čitanje na času, novija istraživanja ukazuju da je korisno promovisanje tihog čitanja dužih tekstova, i u dužem vremenskom periodu, radi usavršavanja bitnih elemenata fluentnog čitanja, automatizacije i brzine, ali i samopouzdanja i uživanja u saznanjima koja nudi sadržaj i u uspehu zbog savladanog zadatka (Josifović-Elezović, 2004). Za čitaoca stranog jezika posebno je važno da razvije i održi motivaciju da istraje u čitanju i prepozna koristi čitanja, pa stoga za ove zadatke treba dati dovoljno vremena i ne obeshrabriti učenike težinom odabranog teksta.

- **Često i raznovrsno vrednovanje veštine čitanja na času važno je** jer je teško tačno oceniti kvalitet veštine čitanja. U modelu komunikativne kompetencije, nivo učenikove veštine čitanja, odnosno njen kvalitet, predstavlja nivo na kom učenik koristi veštinu čitanja kako bi ispunio cilj komunikacije. Procena sposobnosti čitanja treba da se posmatra u vezi sa ciljem čitanja. Budući da se čitanje sastoji iz niza podveština, posebno je korisno testirati učenike u različitim veštinama i strategijama, u dijagnostičke i formativne svrhe, a dobijene rezultate izneti u vidu odgovarajuće ček liste (*profile-based format*). Ove ček liste su vrsta specifikacije testa čitanja i one zapravo predstavljaju transparentan konstrukt vrednovanja.

Princip raznovrsnosti je značajan iz više razloga. Budući da nema najboljeg metoda, treba udovoljavati različitim potrebama i tipovima učenika, čime se obezbeđuje i inovacija u nastavi. Razne tehnike treba isprobavati i pri vežbanju i vrednovanju – višestruki izbor, pitanja i odgovori, stavljanje naslova na tekstove i paragrafe u tekstu, popunjavanje

praznina, povezivanje ideja i pojmova, slika i paragrafa, razne igre, i sl. Iako ne treba odbaciti tradicionalne načine vrednovanja, čitanje naglas ili prepričavanje teksta, važno je primenjivati alternativne i neformalne vrste vrednovanja. U nepretećim uslovima učenici mogu pokazati puno bolju izvedbu nego na testu. Ne treba zaboraviti da se neki aspekti čitanja, uživanje i lični odgovor na tekst, ne mogu objektivno izmeriti pa ih treba uvažiti odnosno vrednovati na drugačiji način. Ovo posebno važi za ekstenzivno čitanje koje se može obeshrabriti procedurom vrednovanja. Umesto ocenjivanja učenici mogu voditi dnevnik ili portfolio pročitanih tekstova i sopstvenih sudova o njima i biti nagrađeni za trud.

Nije iznenađujuće što nastavnici često ističu da ne znaju kako da pouzdanije testiraju čitanje, ni kako da što kvalitetnije dođu do rezultata nakon sprovedenog testa. Vrednovanje čitanja jeste teško. Obično se u nastavi koristi utvrđivanje rezultata testa na osnovu unapred određenog kriterijuma, gde je određeno koje je to adekvatno razumevanje teksta koji se testira. Kako bi došli do merodavnih rezultata mogu se uzimati i učenici koji obično dobro rade testove, te se rezultat koji oni postignu odredi kao dobar, kontrolni rezultat (norma), i u odnosu na njega se odrede ostali rezultati u odeljenju. Najvažnije je, ipak, da nastavnik razume da se testovi koriste kao vežbe, oblik učenja, savladavanja novog i obnavljanje starog gradiva. Onda će upotrebom testova olakšavati, i ubrzavati, učenicima utvrđivanje stare i usvajanje nove materije. Važno je da se zna i unapred odredi razlog sprovođenja testiranja. Učenike može demotivisati uverenje da je razlog testiranja samo u tome da se „nateraju“ da uče ili da se otkrije nešto što nisu znali ranije. Iako su testovi razumevanja često prisutni u udžbenicima, učenike treba ubeđivati u korisnost i formativne elemente ovih testova, prvenstveno zbog dijagnoze učeničkih slabijih i jačih strana, potreba ili slabosti, i procene i planiranja daljeg učeničkog napretka tokom kraćeg ili dužeg vremenskog perioda. Ne treba zaboraviti ni da se rezultati dobijeni u okviru jednog testa mogu koristiti u različite svrhe, te nam mogu ukazati i na to koji su naši kvaliteti, prednosti, ili nedostaci kao nastavnika.

Iznad svih pomenutih implikacija do kojih se došlo izučavanjem literature o čitanju, stoji najvažnija, koju Greb vešto ističe u zaključku sažetog članka o osnovama u nastavi čitanja drugog jezika (Grabe, 2002): „Ako postoji jedan prost skup saveta [...] to je sledeći: Odredite aspekte nastave čitanja u kojima vašim učenicima treba najviše pomoći, pružite tu

pomoć, obezbedite učenicima mnogo prilika za čitanje i osigurajte da čitaju“.

Zaključak

Da bi se pouzdanije i validnije vrednovalo čitanje neophodno je jasno definisati konstrukt. To je težak zadatak. Treba jako dobro poznavati čitanje kao kognitivno afektivni, lingvistički i sociokulturološki proces, i metodiku nastave čitanja u sklopu nastave stranog jezika. Istaknute implikacije za nastavu bazirane na dosadašnjim naučnim istraživanjima ponuđene su pod pretpostavkom da mogu pomoći naprednim nastavnicima da učine nastavu uspešnijom i vrednovanje delotvornijim, ali smo svesni da ne vode neminovno do željenih rezultata. Neophodno je da nastavnici, autori NPPa, udžbenika i testova redovno i često primenjuju i proveravaju implikacije u praksi. Nastava čitanja na stranom jeziku je kompleksan poduhvat za koji je neminovno puno refleksije, eksperimentisanja, inoviranja i akcionih i naučnih istraživanja, istraživanja obrazovnih institucija i potreba učenika.

Nakon pažljivog razmatranja konstrukta vrednovanja, vrsta čitanja koje treba izvesti, vrsta značenja do kojih treba doći i vrsta razumevanja koje se zahtevaju, i nastavnici i bilo koji autori testa čitanja moraju pažljivo razmotriti i metod vrednovanja odnosno testiranja. Da bi što bolje vrednovali sposobnost čitanja ispitanika, i moguće negativne efekte sveli na najnižu moguću meru, oni bi morali poznavati razne opcije testiranja, njihove prednosti i ograničenja. U zavisnosti od toga šta namerava da testira i uzimajući u obzir sve relevantne varijable, nastavnik, autor testa, koristiće različite tehnike testiranja čitanja.

Literatura

- Aebersold, J. A. and Field, M.L. (1997). *From reader to Reading Teacher: Issues and strategies for second language classrooms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Alderson, J. C. & Lukmani, Y. (1989). Cognition and levels of comprehension as embodied in test questions. *Reading in a Foreign Language*, 5, 253-270.
- Alderson, J. C. (2000). *Assessing Reading*. Cambridge: CUP.

- Alderson, J. C., & Urquhart, A. H. (1985). The effect of students' academic discipline on their performance on ESP reading tests. *Language Testing*, 2, 192-204.
- Brown, H. D. (2004). *Language Assessment: Principles and Classroom Practice*. White Plains, NY: Pearson Education.
- Carrell, P., Devine, J. & Eskey, D. (Eds.) (1988). *Interactive Approaches to Second Language Reading*. Cambridge: CUP.
- Carroll, B. J. (1981). 'Specifications for an English Language Testing Service'. *Elt Documents*, 111. in Alderson, JC and Hughes (Eds.) *Issues in Language Teaching*.
- Carter, R. and Nunan, D. (2000). *The Cambridge Guide to Teaching English to speakers of other Languages*. Cambridge: CUP.
- Cohen, A. D. (1994). *Assessing Language Ability in the Classroom*. Boston Massachusetts: Heinle Heinle Publishers.
- Davies, A., Brown, A., Elder C., et al (eds.) (1999). *Dictionary of Language Testing*. Cambridge: CUP.
- Day, R. and Bamford, J. (1998). *Extensive Reading in the Second Language Classroom*. Cambridge: CUP.
- Dimitrijević, N. (1999). *Testiranje u nastavi stranih jezika*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Grabe, W. (2002). Foundations for L2 Reading Instruction. *The Language Teacher*, JALT National Website, July 2002. <http://www.jalt-publications.org-tlt/>
- Heaton, J. B. (1988). *Writing English language tests*. New York: Longman.
- Hughes, A. (2003). *Testing for Language Teachers*. Cambridge: CUP.
- Johnson, K. (1996). *Language Teaching and Skill Learning*. Blackwell.
- Josifović-Elezović, S. (2004). Književnost u nastavi engleskog jezika kao stranog. Neobjavljen magistarski rad. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Krashen, S. (1981). The case for narrow reading. *TESOL Newsletter* 15, 23.
- Krashen, S. D. (2004). *The Power of Reading: Insights from the Research*. 2nd edition. Connecticut and London: Libraries Unlimited.
- Meyer, B. (1975). *The organization of prose and its effects on memory*. New York, NY: North Holland.
- Nunan, D. (1991). *Language Teaching Methodology: A textbook for Teachers*. Ed. C.N. Candlin. Prentice Hall International, Hemel Hempstead.

- Nuttal, C. (1996). *Teaching Reading Skills in a Foreign Language*, 2nded. Oxford: Heineman ELT.
- Wallace, M. (1992) *Reading*. Oxford: OUP.
- Walters, S. (2004). *Teaching Practice Handbook: Receptive skills: reading*. MacMillan–Heinemann ELT.
- Wesley, A. H. and Gough, P. B. (2000). *The Reading Acquisition Framework*. Oxford: OUP.

PRECONDITIONS FOR DEFINING THE CONSTRUCT IN ASSESSING READING SKILL IN FOREIGN LANGUAGE INSTRUCTION

Summary: The paper examines specific characteristics of reading, different subskills and kinds involved in this complex process, which a modern foreign language teacher ought to know and seriously take into consideration in order to develop and assess this skill more efficiently within the foreign language in an integrated, communicative foreign language instruction in the future.

Keywords: construct, foreign language assessment, foreign language instructor, reading kinds, reading skill, reading subskills.

Josifović-Elezović, Sanja. Rođena 19. januara 1969. godine u Prištini. Osnovnu školu, nižu muzičku školu i gimnaziju završila je u Kosovskoj Mitrovici. Godine 1986. upisala se na Odsek za engleski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Sarajevu, i diplomirala 1991. godine. Pre upisa na postdiplomske studije, 1992. godine, radila je u O.Š. «Branko Radičević» kao nastavnik engleskog jezika, i u gimnaziji «Silvira Tomasini» u Kosovskoj Mitrovici. Postdiplomske studije iz engleske književnosti pohađala je na Univerzitetu u Kembridžu, 1993-1995 i stekla počasnu diplomu profesora i mastera društvenih nauka. Tema disertacije je *D.H.Lawrence: attitudes to education in his fictional and nonfictional writing*. Po povratku iz Engleske u Jugoslaviju radila je kao asistent na Odseku za engleski jezik i književnost Filološkog fakulteta u Prištini, 1995-1999. godine. Bila je angažovana i kao predavač na Rudarskom fakultetu Univerziteta u Prištini. Zaposlena na Filozofskom fakultetu u Banjaluci od 1999. godine. Angažovana na predmetima Engleski jezik I – morfologija, Engleski jezik II – morfosintaksa, Engleski jezik III - sintaksa i Engleski jezik IV – anglistička lingvistika. Radila je kao predavač engleskog jezika na odsecima Pedagogija, Učiteljski studij, Predškolsko vaspitanje, Socijalni rad i Istorija, Nemački jezik i književnost Filozofskog fakulteta, na Akademiji umetnosti, Elektrotehničkom fakultetu i Tehnološkom fakultetu, Univerzitetu u Banjaluci. Magistarski rad na temu iz metodike nastave engleskog jezika i književnosti: *Književnost u nastavi engleskog jezika na univerzitetu* odbranila u Banjaluci 2004. godine pod mentorstvom prof.

PREDUSLOVI ODREĐIVANJA KONSTRUKTA U VREDNOVANJU VEŠTINE ČITANJA U NASTAVI STRANOG JEZIKA

Dr. Smiljke Stojanović sa Filološkog fakulteta u Beogradu. Doktorsku disertaciju pod naslovom *Vrednovanje jezičkih veština u nastavi engleskog jezika kao stranog* odbranila 2011. godine u Banjaluci i stekla zvanje doktor filoloških nauka. Od juna 2012. radi kao docent na Odseku za engleski jezik i književnost, Filološkog fakulteta Univerziteta u Banjaluci. Od 2006 je međunarodni ispitivač svih nivoa vladanja engleskim jezikom za decu i odrasle i koordinator tima ispitivača *Cambridge ESOL* usmenih ispita za Republiku Srpsku i BiH, u ispitnom centru, Kembridž Centar, u Banjaluci. Objavila niz naučnih, stručnih radova i prevoda u regionalnim i internacionalnim časopisima. Učestvovala sa saopštenjima na mnogim nacionalnim i internacionalnim konferencijama i naučnim i stručnim skupovima.

sanjajosifovic@gmail.com

Тања Ч. Милосављевић

Универзитет у Марсеју

Глаголи опонашања животињских звукова и њихова метафорична употреба као одраз културе говорника

Осврт на нека истраживања у дијаспори

Сажетак: У раду је пажња усмерена на глаголе опонашања животињских звукова чију метафоричну употребу срећемо у свакодневном говору за изражавање читаве палете емоција: љубав, радост, бес, патња, критика, бол и сл. (пример: Она *крешти*. *Сикће* без разлога. *Гракће* на њега). Указаћемо на који начин ови глаголи одсликавају културу говорника који их користи. У раду ће се предложити типологија ових глагола која је настала сажимањем резултата истраживања говора стотинак чланова наше дијаспоре који живе на југу Француске.

Кључне речи: ономатопеја, глаголи, метафора, култура говора, српска дијаспора.

1. Увод

У раду се анализирају и презентују подаци до којих смо дошли у контакту са припадницима српске дијаспоре у региону (Прованси) уз помоћ дијалога и анкете. Са испитаницима смо најпре водили дијалог у којем смо могли да пратимо њихову употребу ових глагола у различитим животним ситуацијама. Потом смо спровели анкету која је обухватала питања из којих смо сазнали из којих побуда испитаници користе ове глаголе (да ли у љутњи, бесу, досади), као и да бисмо сазнали контекст када их користе (са пријатељима, у породици, приликом шале, када говоре о некоме). У другом делу анкете, дали смо неколико реченица које су садржале ове глаголе како бисмо видели да ли су те реченице прихватљиве за њих и у којим ситуацијама би их употребили. Интересовало нас је да ли су

наши испитаници свесни пренесеног значења које ови глаголи носе. Пре него што покажемо резултате овог истраживања, представићемо српску заједницу у региону.

2. Српска заједница у Прованси

Српска дијаспора на југу Француске није многобројна као што су то дијаспоре неких много развијенијих земаља али свакако има свој историјат. Прва досељавања датирају из 19-ог века да би потом Први светски рат допринео повећању њиховог броја јер су српски војници са Крфа бродовима долазили у Марсеј ради лечења. Неки од њих су наставили пут ка унутрашњости региона (Hournac & Revest, 2011: 32). Јачи талас досељавања осетио се шездесетих година 20. века када пристиже велики број српских стручњака у области архитектуре, а потом су нови ратови на тлу Југославије на размеђи 20. и 21. века довели до одливања још већег броја људи из Србије, нарочито младих и образованих.

Данас српска заједница на југу Француске има своје слојевито друштво у свим сегментима живота. Према попису становништва из 2006. године, скоро 90 000 Срба живи у региону што представља 1% његове целокупне популације.¹

Припадници српске популације у региону се деле у три групе. Прва генерација је почела да се формира крајем седамдесетих година прошлог века. Њу чине данас људи старосног доба између 60 и 70 година који су у потрази за зарадом и бољим животом стигли у Француску, нашли се у новом лингвистичком, социјалном и културном окружењу и морали да се прилагођавају новим условима. Ради се о људима чији је ниво образовања релативно низак, најчешће су завршили само четири разреда основне школе у Србији. Раде послове за које није потребна диплома (чувари стамбеног комплекса, баштованство и др.). Другу генерацију чине потомци прве. То су данас људи старосног доба између 40 и 45 година. Иако су рођени у Француској, одрасли у условима билингвизма, припадници ове друге генерације комуницирају углавном на француском језику. Спорадична употреба српског језика тиче се одређених секвенци као

---

¹ Извор: Atlas national des populations immigrées, PRIPI 2010-2012. Ministère de l'intérieur de l'outre mer et des collectivités territoriales et de l'immigration, France.

што су шале, псовке, изреке. Трећу генерацију чине потомци друге, старосног доба од 15 до 20 година, који су у потпуности интегрисани у француско друштво и удаљени од српске културе.

Нас интересује прва група наших људи тј. истраживање чије ћемо резултате донети у наставку, рађено је на узорку од осамдесеторо чланова прве генерације, будући да само они негују српски језик. Истраживање је рађено у периоду од јуна 2013. до јануара 2014. године у Марсеју, Авињону, Арлу и Тулону. Иако је акценат био на употреби глагола који опонашају животињске звукове, истраживање нам је омогућило да сагледамо и како изгледа српски језик којим они говоре. Узимајући у обзир све, открили смо богатство лексике којим се они служе (било да се ради о употреби застарелих речи и неологизама, било о глаголима који нас конкретно интересују).

3. Животињски свет као богат извор за поређење (мијау, вау, муу, кокодак, рок, ауу, мее, бее, кукуруику, ква-ква, га-га, жив-жив, и-а, кре-кре...)

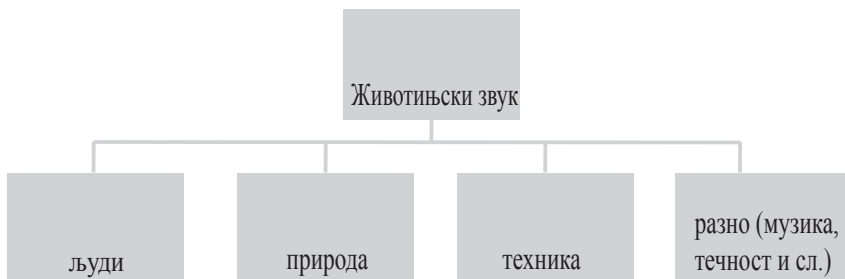
Реч састављена од гласова којима се подражава неки звук назива се ономатопејска реч (поток *жубори*, крава *муче*). У српском језику најчешће ономатопејске речи су глаголи. Они имитирају или боју звука, или ритам, или мимику, или артикулациони механизам. Међутим, због своје апроксимативне вредности са опонашаним звуком, они могу понекад бити неразумљиви без познавања садржаја речи, нпр. у неком непознатом језику. Фонолошко-фонетички систем сваког језика у великој мери одређује облик ономатопејске речи. Зато, за исти природни звук (нпр. лајање пса или кукуруикање петла), разни језици имају различите ономатопејске речи. За глас пса у српском језику имамо *вау-вау*, у енглеском је то *woof woof*, у француском *ouah ouah*, у грчком *dav dav*, у италијанском *bau bau*, у јапанском *wan wan*, а у турском *haw haw*.

Ономатопеја је једна од најстаријих стилских фигура и првобитно, човек је најпре на тај начин изражавао осећање страха, дивљења, задовољства и бола.² Ономатопеји прибегавају људи који желе да што више приближе радњу о којој говоре. Рецимо, када добри говорници причају вицеве, често користе ономатопеје да би, с једне стране

² О томе да ономатопеја стоји на почетку развоја људског језика, погледати Багић, 2012.

ГЛАГОЛИ ОПОНАШАЊА ЖИВОТИЊСКИХ ЗВУКОВА И ЊИХОВА МЕТАФОРИЧНА УПОТРЕБА КАО ОДРАЗ КУЛТУРЕ ГОВОРНИКА

убрзали радњу и објашњење, а са друге, нагостили хуморност ликова о којима је реч. Животиње, не само гласовима, већ и кретањем, представљају богат извор за поређење са људима, стварима и сл. Скоро у свим културама, глаголи који опонашају животињске звукове се користе у пренесеном значењу. Њихова метафорична употреба намеће следећу типологију:

Ради се о томе да ли животињски звук може да се припише људском бићу, природи, техници или неким другим стварима (као нпр. музика, течност и сл.). Ова типологија рађена је по њиховом еметеру тј. субјекту. Узмимо на пример глагол *урлати* (карактеристичан за псе, вукове):³

1. Никад ми није било јасно то понашање и дивљање силне гомиле људи који *урлају* једни на друге.⁴

Субјекат ове прве групе јесте људско биће, био он мушкарац, жена или дете. Пренесено значење које ови глаголи носе, односи се на говорити „гласно” или „рећи нешто на одређени начин”, а описују и понашање субјекта који их користи (описивање емоционалног стања љутње, беса, среће и сл.).

2. Ветар *урла*.⁵

У другој групи, субјекат тј. еметер је природа, а као субјекти ових глагола се најчешће јављају ветар, олуја, река, океан. Описује се узнемиреност природе, најављује непогода и сл.

---

³ Сва четири примера у наставку су узета са интернета.

⁴ <http://starkrek.blogger.ba/arhiva/2006/02/22/164070>

⁵ <http://afrodita.rcub.bg.ac.rs/~alexp/books/ciklus.html>

3. Одавно имам проблем са аутом. Када укључим климу, мотор промени звук, почне да *урла*.⁶

Машине и апарати су најчешћи субјекти ове групе и описују функционисање истих, понекад њихов квар.

4. Из околних кафића *урла* музика.⁷

У овој групи, субјекти су углавном делови тела (уши, стомак, плућа), потом музика, течности и др. Што се тиче делова тела, метафорична употреба ових глагола најчешће означава сензацију брујања у ушима, плућима, стомаку. Нема много примера за инструменте и течности.

Ми смо се у овом истраживању усредсредили на прву категорију где је еметер људско биће како бисмо видели на који начин употреба ових глагола одсликава културу говорника који их користи. Глаголи који опонашају животињске звукове се често користе да опишу неку емоцију и омогућавају нам да сагледамо разне аспекте: начин на који се говорник изражава, ниво његове културе, личног задовољства... Ове глаголе срећемо у српском језику, не толико често, али су свакако присутни у свакодневној употреби.⁸ Њихова метафорична употреба је врло интересантна, можемо их разврставати према различитим критеријумима.

3.1. Подела по интензитету ефекта

Учинио нам се интересантним, на основу резултата које смо добили међу нашим испитаницима, да би једна типологија ових глагола могла да се уради по интензитету ефекта (било позитивног било негативног) који изазивају ови глаголи тј. њихова метафорична употреба. Тако смо их разврстали у три категорије:

⁶ <http://www.fiat-lancia.org.rs/forum/index.php?showtopic=47189>

⁷ <http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2000/03/06/srpski/R00030502.shtm>

⁸ Борјанић наводи да их у језицима који су усавршени књижевношћу налазимо знатно мање, више се сусрећу у дијалектима него у књижевном језику, више у обичном, фамилијарном дечјем говору, него у озбиљном и јавном (Борјанић, 1909: 8)

- **Статичност**

У овој категорији су ситуације које описују емотивно стање испитаника, примери типа: бити бесан, умирати у болу, купати се у страху, тонати у тугу, пливати у срећи. Процес је статички јер га карактерише одсуство раста ефекта:

Беба *гугуче*, углавном прича на свом „бебећем“ језику.

А ваша драга особа *преде* од задовољства...

- **Увећање**

У овој категорији су ситуације у којима испитаника карактерише лагано усхићење тј. интензитет осећања испитаника расте и то захваљујући суплементима тј. другим глаголима или прилозима (почиње да расте, полако, лагано...).

Када је опазио да сам отворио очи, *полако крену дакличе* од радости.

Новак се сагиње и *почиње дакрешти* имитирајући Мају.

- **Претераност**

Трећу групу коју смо именовали као « претеривање » садржи ситуације које показују највећи могући степен интензитета емоција у којима се испитаник налази :

Цели свет *сквичи* (или ће ускоро *сквичати*) услед енергетске кризе.

Она *њаче* на све што се креће.

Стара, *не кљуцај*, не могу те више слушати.

Сикће од беса. Искидаћу те у комаде.⁹

---

⁹ Примери наведени у овој групи су примери наших испитаника.

3.2. Подела према врсти емоција

Другу типологију коју бисмо предложили јесте према врсти емоција тј. да ли се њиме исказује радост, незадовољство, критика, бол, досада и сл. Испитаницима су понуђене реченице (цитиране у наставку). Циљ тога је био да се утврди у којим ситуацијама би их користили те смо зато као примере навели и неколико врста емоција. Типологија открива следеће :

Радост :

Милица је прочитала поруку и почела да *цијуче* од среће.

Вришти од среће.

Он је био лав који *риче* од задовољства и среће.

Незадовољство–бес :

После свега што су преживели, браћа још увек *реже* један на другог.

Баба почне *грактати* на њега! Шта би ти направио?

Критика:

Само *мекеће* и оговара.

Ми само *брујимо* и ништа више.

Не треба да *труби* околу.

Бол :

Онда само лежи и *завија* (*вришти*) од болова.

Бака на петом спрату *урла* јер јој рак ждере мозак.

Досада:

Девојка *блеји* сатовима по нету.

Психичка болест:

Човек са неуравнотеженом психом доспева у ситуацију где људи *криче*.

4. Лингвистичка свест испитаника

Употреба ових глагола илуструје богатство изражајних могућности језика, а сликовитости и изражајности ових облика доприносе и њихове ономатопејске карактеристике. Свако од нас прибегава често стилским фигурама као природном изразу када саопштавамо осећања и мисли и када желимо да постигнемо експресивност или да снажно емоционално и духовно продремо до саговорника. Сваки човек поседује одређени вокабулар као средство за мисаоно, осећајно и духовно изражавање што чини аутентичан индивидуални стил. У

свакодневним сусретима управо на основу начина на који неко изражава став, од избора речи којима га презентује, па све до облика и ритма реченица и начина на који комбинује речи, ми уз пратеће елементе говора, гестикулацију, мимику, јачину и брзину говора и емоцију којом су исказане, вршимо процену карактера човека са којим разговарамо.

Већина наших испитаника је изјавила да користе ове глаголе под налетом емоција, када су љути на некога, када немају добру комуникацију са неким или немају лепо мишљење о некоме те желе да га извргну руглу. Видљиво је, дакле, да употреба ових глагола носи углавном негативну конотацију. Познаник једне испитанице је стекао много више у животу од свих других људи и зато за њу он *урла* на људе, стално *квоца*, *бруји*... тј. она је користила ове глаголе да би, како каже, реално одсликала његово бахато понашање. Такође смо чули да уколико се пријатељице састану и уз кафу дискутују, оне *мумлају*, *мекећу*, а потом *трубе* околу. Чак и реченице које смо навели да се њиме изражава радост а условљене су суплементима (видети горе: подела према врсти емоција, радост), нашим испитаницима су биле интересанте и предложили су нам као опоненте примере:

Професор команда, а асистент *цијуче* за њим. (у смислу да асистент извршава све оно што каже професор, што је једна испитаница превела да је асистент потрчко), као и:

Вришти жена на њега. (тј. критикује га, бесна је на њега).

На питање да ли то што они говоре, говори можда више о њима самима него о другим особама, приметили смо одсуство свести о томе. Нико од њих не мисли да на тај начин оставља лошу слику о себи. Једна испитаница је на наш коментар да трећа особа добро говори француски, изјавила да „Она не говори добро него *крешти*” без даљег коментара, сматрајући да је тиме објаснила смисао поруке и сугестивно деловала на нас.

Једна од интересантних ствари које смо сретали у дијалогу јесте управо глагол *крештати*, када се говори нарочито о певању. Често

су биле присутне реченица типа: Особа X не пева, она *крешти*, алудирајући на начин певања тј. лоше певање.¹⁰

Само неколико испитаника нам је одговорило да користе ове глаголе када желе да се нашале у друштву (да би изазвали смех), али и да би избегли сувопарност српског језика тј. улепшали га. Једна испитаница је изјавила да их користи како би створила нови, изражајнији језик.

5. Закључак

Метафорична употреба ових глагола није маргинална међу нашим испитаницима. Напротив, саставни је део њиховог свакодневног говора и носи увек неки дубински садржај као елемент културе. Као што смо могли да видимо из примера, а и Борјанић је у својој студији писао о томе, ономатопејске рече служе у пренесеном значењу за људски говор и то највише од оних животиња које су искуствено најближе човеку (овца, кокош, пас, гуска...). Можда нисмо увек свесни тога да размишљамо у метафорама, и тиме несвесно стварамо цели систем метафоричких концепата, односно поставки које се одражавају у свакодневном језику, а помоћу којих спознајемо свет и о њему расуђујемо. У когнитивним теоријама метафоре се и сугерише да метафоре нису пуки лингвистички украс већ и битна структура мишљења.

С обзиром на то да појединац изражава кроз језик своје мисли и осећања и сазнања и језиком се представља, можемо рећи да је језик лична карта сваког појединца. Језичка култура је огледало опште културе једног човека. Она се не стиче једанпут заувек већ је то сталан процес стицања нових знања, неговања склоности и способности и обогаћивање искуства. Професор Милош Ковачевић са Крагујевачког факултета је у праву када говори о стању у српском језику. Он каже да свакодневно чује људе који су завршили факултете, углавном техничких струка, а да су последњи пут српски језик као предмет учили у основној школи. Овај аутор сматра да би српско друштво, као и друге земље у Европи, на свим нивоима школовања,

¹⁰ Од скоро свих глагола, могуће је и није ретко да се у употреби сусретне и глаголска именица такође са метафоричном употребом : Чује се неко *мекатање*, *крекетање*, *грактање*, *кокодакање* и сл.

требало да има предмет Култура језика и да треба увести српски језик као функционалну писменост на све факултете јер је то неопходан део формалног, општег образовања.¹¹

Литература

- Багић К. (2012). *Рјечник стилских фигура*. Загреб: Школска књига.
- Борјанић Д. (1909). *Ономатопејске ријечи за животиње у славенским језицима*. Загреб: Дионичка тискара.
- Hournac R. & Revest Y. (2011). *Le bataillon universitaire serbe à Jausiers [et] Mont-Dauphin: pendant la Grande guerre, 1916-1917*, Edition: Sabença de la valeia = Connaissance de la vallée.

Извори са интернета :

<http://starkrek.blogger.ba/arhiva/2006/02/22/164070>.

Приступљено 08.03 2013.

<http://afrodita.rcub.bg.ac.rs/~alexp/books/ciklus.html>.

Приступљено 13.03.2013.

<http://www.fiat-lancia.org.rs/forum/index.php?showtopic=47189>.

Приступљено 13.04.2013.

[http://arhiva.glas-](http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2000/03/06/srpski/R00030502.shtm)

[javnosti.rs/arhiva/2000/03/06/srpski/R00030502.shtm](http://arhiva.glas-javnosti.rs/arhiva/2000/03/06/srpski/R00030502.shtm).

Приступљено 13.04.2013.

<http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:469195-Ogledalo-nase-nacije>.

Приступљено 05.04.2014.

VERBS IMITATING ANIMAL SOUNDS AND THEIR USE AS A METAPHORICAL REFLECTION OF THE CULTURE OF THE SPEAKERS

Summary: The focus of this paper is the verbs imitating animal sounds and their use as a metaphorical reflection of the culture of the speakers among the Serbian diaspora in the south of France, in Provence. These verbs are used in everyday language to express a full range of emotions: love, joy, anger, despair, criticism, etc. The paper proposes a typology of these verbs, summarizing the results of a hundred subjects of Serbian

---

¹¹ Део интервјуа узет са сајта :

<http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:469195-Ogledalo-nase-nacije>

population in the French Provence. Most of respondents were consistent with the fact that the use of these verbs usually carries negative connotations. They use these verbs under the onslaught of emotions and especially due to dissatisfaction and unhappiness in life or when they are angry with someone, they do not have good communication with someone or they do not have a good opinion of someone, they want to ridicule someone... Only few respondents answered that they use these verbs when they want to be funny, in some of farces, in a relaxed company. One respondent said that she uses these verbs to create an expressive language.

Keywords: onomatopoeia, verbs, metaphors, speech culture, Serbian diaspora.

Милосављевић, Тања. Након завршених основних студија на Филолошком факултету у Нишу, прво радно искуство стиче као наставник српског језика у једној основној школи у Зајечару. Захваљујући својим квалификацијама, 2008. године добија место лектора српског језика на Филолошком факултету у Марсеју у Француској где и данас држи часове из језика и историје српског народа. Завршила је мастер 2 у Француској, у области дидактике језика, а тренутно је докторанд на Универзитету у Ници из опште лингвистике. Бави се истраживачким радом, а своја лингвистичка знања усавршава на разним конференцијама и семинарима. Учествује и на сајмовима на југу Француске где представља Србију, српски језик и културу, доприноси тако промоцији и очувању српског културног наслеђа у иностранству. Ангажована је у пројектима који имају за циљ приближавање матице дијаспори, нарочито повезивање Србије са Француском (на пољу образовања).

tanja.milosavljevic@gmail.com

UDK 81'255
Pregledni rad

Slobodan D. Jovanović
Univerzitet Union, Beograd

Prevođenje jednokratno primenjenih leksičkih kreacija – kretanje neugaženom stazom

Sažetak: Ovaj rad prihvata činjenicu da prevod najčešće nije u stanju da prenese original sasvim dosledno prevashodno zbog toga što su odnosi između elemenata u okvirima svih jezičkih nivoa u dva jezika uglavnom vrlo različiti. Međutim, kad je reč o problemima prevođenja leksike i frazeologije s dominantnom kulturnom komponentom, stoji uverenje da su oni još više uzrokovani i intenzivirani činjenicom da različiti jezici odražavaju specifične načine razmišljanja, karakteristične načine shvatanja stvarnosti i segmentiranja svega što prirodne govornike okružuje, pa prema tome i posebne vrste verbalnog ponašanja u odnosu na tu stvarnost. Cilj je da se shvati da ovako zasnovani specifični načini izražavanja pripadaju domenu kulture u onom osnovnom i širem, antropološkom, značenju, koje se odnosi upravo na način mišljenja i verbalnog nastupanja. S ovakvim shvatanjem onda je moguće zadužiti prevodioca očekivanjem da na minimum svede gubitke u prevođenju, ako treba kreirajući posebnosti i novine u sistemu obrazaca ponašanja koji inače važe u sopstvenom jeziku, to jest jeziku na koji se prevodi. U krajnjoj liniji, napomene prevodioca književnih dela i drugih tekstova su način da se pruže objašnjenja, makar ona bila neophodna kao obrazloženje sopstvenog neuobičajenog izražavanja. Prevodiočev zadatak je da se ne predaje pred naizgled *neprevodivim*.

Ključne reči: *prevođenje, leksička produktivnost, leksička inovacija, neologizmi, nons.*

Prevod kao most između različitih kultura

Problemi prevođenja leksike i frazeologije s dominantnom kulturnom komponentom značajan su element razmišljanja o prevođenju i proučavanja pitanja u vezi s jezikom kao sredstvom za uspostavljanje veza između različitih naroda i kultura. Kao takvi, oni su daleko stariji od

primenjene lingvistike kao naučne discipline kojoj, kako se danas smatra, ova široka problematika pripada (Cook, 2003: 55). Vremenom su se menjala teorijska shvatanja u vezi s prevodenjem, metodologije, praktični zahtevi i svrhe prevodenja, ali u suštini zauvek ostaju aktuelna pitanja mere do koje prevod treba da nastoji da održi tačno ono što je formalno izneto, linije do koje je dopušteno intervenisati da bi se postigle tačnost i tečnost izraza i/ili da bi se održalo dejstvo originala, kao i odnosa prema sopstvenom, maternjem, jeziku.

Pravilan odnos prema sopstvenom jeziku i ispravnost u načinu njegovog korišćenja neophodni su za kvalitetno prevodenje i dolaze do izražaja kao kruna dugotrajnog prilaženja toj veštini, zasnovanoj na zahtevu da se vrši poređenje obeležja maternjeg i stranog jezika. U današnjem trenutku, naravno, sva ova razmatranja se u najvećoj meri odnose na relacije prema *engleskom* kao univerzalnom jeziku stvaralaštva i sredstvu globalne komunikacije.

Mnoge nesigurnosti u odnosu prema prevodu i u sprovođenju rada na ovoj dragocenoj jezičkoj veštini potiču već od dilema po pitanju šta je to, uopšte, prevod. U odgovoru na pitanja *Prevoditi, šta to zapravo znači?* i *Šta se prevodi kad se prevodi?* Bugarski (1975: 236) izlaže:

Mnogi će da kažu – ideje. Oni oprezniji pre će da izgovore – reči. Ili bolje – rečenice. Ili čak – pasusi. Treći će možda da kažu da prevode „smisao“ ili „duh“ originalnog teksta. Ako sad pokušamo da pitanje rasvetlimo sa semantičke strane, ustanovićemo da pobornici prva dva pristupa, a dobrim delom i oni koji zastupaju i ovaj treći, pod svojim etiketama u stvari prećutno podrazumevaju proces prenošenja iz jednog jezika u drugi onog najkonkretnijeg referencijalnog značenja (denotacije), uz onoliko pratećeg značenja (konotacije) koliko je, leksički gledano, odmah uočljivo. Ovom leksički orijentisanom pristupu ne može se, dabome, odreći velika vrednost koju on, bar kao polazna tačka, ima pri prevodenju najvećeg broja tekstova raznih vrsta; ali se isto tako ne može zaobići ni činjenica da on, u primeni na neke teže tekstove, postiže tragikomične rezultate. Notorno je da mi često, s manje ili više razloga, nazivamo neprevodivima upravo one tekstove čiji glavni oslonac nije konvencionalno leksičko značenje;...

Upravo tekstovi čiji glavni oslonac nije konvencionalno leksičko značenje predstavljaju najveći izazov u radu svakog prevodioca i najveću teškoću u stvaralaštvu čak i onih koji se inače opravdano smatraju iskusnim i kvalitetnim prevodiocima. Ta nekonvencionalnost najčešće je plod i posledica snažne zastupljenosti elemenata kulture naroda i sredina sa čijeg se jezika prevodi, i u tom smislu prevodiocu je neophodno mnogo prethodnog čitanja, neophodan je što je moguće bogatiji i puniji smisaoni kontekst. Prema Markvartu (Marckwardt, 1978), savladavanje vokabulara treba da je plod kontekstualnog čitanja a ne proučavanja reči u spiskovima i ne isključivog korišćenja sveprisutnih jednojezičnih rečnika, jer su oni potencijalno zavodljivi i opasni svojim nuđenjem pojedinačnih sinonima. Neophodan je, dakle, pravi kontekst, ali je isključivo priroda leksikona engleskog jezika ta koja opravdava i razrađeno i nijansirano shvatanje konteksta koje nudi Miler; po ovom teoretičaru, postoje i konteksti koji nisu dovoljno informativni, a mogu čak da ponude i pogrešan trag (Miller, 1991: 246). Da bi se savladala neka reč, često je neophodno mnogo čitanja, kako bi se ona srela i po nekoliko puta. Prevodiocu je nepohodno kvalitetno vladanje vokabularom i engleskog i maternjeg jezika, a ono umnogome zavisi od kvaliteta ukupnog obrazovanja, u određenoj meri i od stepena lične prefinjenosti, ličnih iskustava, i od *načitanosti* – kako se to često kaže. U svakom slučaju, reč je o veoma postepenom procesu (Yorio, 1971: 109). Kad posmatramo usvajanje vokabulara stranog jezika shvatamo da je taj proces neuporedivo teži, pre svega usled razlika u prirodi gramatičkog i leksičkog sistema sopstvenog jezika i engleskog jezika, odnosno jezika s kog se prevodi. Neophodno je otkrivati i tumačiti tragove u tekstu, mada je, što se tiče sposobnosti da se u hodu predviđaju i kombinuju signali koji su neophodni za razumevanje materijala, jasno da kod prevodioca, čak i kad dosegne najviše nivoa, nisu razvijene sposobnosti da se izbor vrši po automatizmu, intuitivno i ležerno.

Svojim bogatstvom engleski jezik se nametnuo čitavom svetu, ali kroz to širenje on nastavlja da raste u svom rečniku, u svom fondu reči čije savladavanje predstavlja neiscrpan predmet interesovanja i obrade – ne samo u domenu leksikografije već i teorijske lingvistike i primenjene lingvistike, prevashodno na polju prevođenja. Ono što najviše pleni jeste pojava koja ne samo da svedoči o intenziviranim interesovanjima za vokabular već svojom snagom zaokuplja pažnju lingvista svih orijentacija i osnovnih interesovanja: uprkos ogromnom bogatstvu već postojeće leksike, ljudi kojima je engleski jezik maternji, ili makar *prvi*, sve više

ispoljavaju težnju da obrazuju nove reči i da se stvaralački igraju rečima. One karakteristične i tradicionalno dobro znane igre reči danas ostaju svedene na samo jedan uzan segment ukupnog jezičkog bogatstva. Neporecivo je nastupio period kad se prirodni govornici engleskog jezika zbilja igraju kreirajući nove reči, do te mere i s toliko vidljivih novih produkata da ugledni lingvisti (Crystal, 1995) ne oklevaju da upotrebe reč *mania* kad opisuju tu pojavu. U svakom slučaju, reč je o kulturološkom obeležju (Đorđević, 1975: 12) koje traži veliku predspremu, široko obrazovanje i bogato iskustvo prevodioca da bi se uspešno premostile razlike u pristupanju stvarnosti onih koji te proizvode nude i onih kojima ih treba dočarati u pravom i potpunom značenju.

Na delu su i svi drugi mehanizmi menjanja i obogaćivanja leksičkog fonda engleskog jezika, ali svako udublјivanje u tu materiju mora da uzme u obzir suštinu fundamentalnih načina na koje nastaju nove tvorevine: postojećim rečima se dodeljuju nove upotrebe; poznate reči ili delovi reči se na različite načine kombinuju; postojeće reči se skraćuju; reči se neprestano pozajmlјuju iz drugih jezika; nove reči se kuju, kreiraju doslovno *ni iz čega*. Svi ovi načini ubedljivo doprinose uvećavanju bogatstva, koje svojom impresivnošću neosporno govori o izrazito pojačanim interesovanjima u svakom smislu – kod onih koji jezik koriste i igraju se njim; kod onih koji ga uče; ali i kod onih koji ga iz raznih uglova posmatraju i proučavaju da bi ga sagledali, da bi bili u stanju da ga prenose drugima, da bi ponudili kvalitetan prevod. Vokabular buja, reči su te koje su uvek neophodne (Wilkins, 1978: 110; 111), reči su sluge ljudske potrebe da se dočaraju događaji i pojave, pa kao takve izlažu i priču o sopstvenom nastanku (Partridge, 1961: 30). A kad su u stanju da nas obaveste o svom nastanku, onda reči mogu da nam objasne nastanak i razvoj svega, pa i fenomena da je engleski jezik od jednog među ravnopravnim svetskim jezicima koji su, prema specifičnim potrebama i kriterijumima izbora, učeni kao strani danas prerastao u kategoriju za sebe. U toj sasvim zasebnoj kategoriji – u tom glavnom sredstvu sporazumevanja koje se kao strani jezik uči doslovno svuda a koristi se u poslovanju, obrazovanju, izvorima informisanja i pristupima informacijama za najveći deo svetske populacije, logično je bujanje interesovanja za reči, za značenje, upotrebu, promene, variranje, nastanak i nestanak leksičkih jedinica, za njihovo usvajanje i prenošenje. Naravno, to ogromno bogatstvo engleske leksike opčinjava sve koji se u njega upuštaju, na bilo koji način, ali istovremeno poziva i na oprez (Wrenn,

1970: 34), jer svojom beskrajnom ponudom čini zadatak ozbiljnim i teškim: što je vokabular bujniji i razuđeniji, neminovno je teže shvatati ga jasno i primenjivati, pa prema tome i prevoditi, s punom preciznošću.

Leksička produktivnost

Leksičku produktivnost – tvorbu novih reči i stvaranje novih značenja reči odnosno transfer značenja – obrazlažu *leksička pravila* (lexical rules), koja se svrstavaju u više tipova (Leech, 1981).

Pravilo morfološke derivacije se odnosi na primere s promenom morfološke strukture (dodavanjem afiksa: *successful* + *un-* > *unsuccessful*; *teach* + *-er* > *teacher*; oduzimanjem afiksa: *type-writer* n. > *type-write* v., *baby-sitter* n. > *baby-sit* v.; dodavanjem slobodne morfeme: *dark* + *blue* > *dark-blue*, *my* + *self* > *myself*).

Pravilo konverzije govori o promeni sintaksičke funkcije odnosno klase reči bez ikakve promene oblika: *play* n. > *play* v., *stay* n. > *stay* v., *walk* n. > *walk* v.

Pravilo semantičkog transfera je na delu kad reč ne menja oblik ali doživljava veliku promenu u značenjskom smislu, kroz metonimiju ili kroz metaforu. Brojni su primeri metonimijskog transfera: naziv za temperaturnu skalu prema prezimenu naučnika – *Fahrenheit*; naziv aparata i tehnike prema prezimenu naučnika – *Röntgen*, *Roentgen*; i različitih vrsta metaforičkog transfera kao jednog od polja zapažanja delimične produktivnosti: *the ocean of life*, *the evening of life*, *the sleep of death*. Metafora se naročito često javlja u književnim tekstovima, a praksa pokazuje da se i prevodiocu i čitaocu posebno dopadaju i u pamćenju ostaju primeri koji se sreću u uzorcima kvalitetne poezije. U tom smislu nam Čepmen (Chapman, 1982: 48) objašnjava da ljudi često sačinjavaju nove metafore kako bi izrazili svoje zamisli i predstave polazeći od prihvaćenih i dobro razumljivih poređenja, i to ilustruje primerom iz dela Tomasa Hardija (*Jude the Obscure* bk I, ch. 3); autor tu dirljivo prikazuje dečaka koji svoje nade u odlazak na studije u Oksfordu oblikuje kroz metafore izvučene iz svog ograničenog i knjiški zasnovanog doživljaja:

'It is a city of light,' he said to himself.

'The tree of knowledge grows there,' he added a few steps further on.

'It is a place that teachers of men spring from and go to.'

'It is what you may call a castle, manned by scholarship and religion.'

Sâma priroda metafore je, koliko god ona bila nova i originalna, ipak takva da njena pojava i upotreba najčešće ne predstavljaju nikakvu teškoću u prevođenju; *city of light* doslovno je *grad svetlosti*, *tree of knowledge* svakako je *drvo znanja*, za *castle manned by scholarship and religion* prevodilac će reći da je *kula s posadom od učenosti i vere*, ili možda *zamak koji nastanjuju učenost i vera*, zavisno od ličnog senzibiliteta.

Iz objašnjenja o potrebi za metaforom, o njenom nastanku i o njenom funkcionisanju jasno je i zbog čega metafore prolaze kroz proces petrifikacije, što je naziv za put kroz koji neka reč biva institucionalizovana i leksikalizovana u jednom od svojih mogućih značenja koja su dopuštena leksičkim pravilima; tako je *the Stars and Stripes* 'the national flag of the United States of America', tako je praktično svaki idiom engleskog jezika primer semantičke leksikalizacije – za *It is raining cats and dogs* niko ko pretenduje na to da je prevodilac sigurno neće kazati da **Pljušte mačke i psi*, a još je izvesnije da pri prevođenju sa srpskog na engleski *prskanje kišice* ili *padanje sitne kiše* neće pokušati da dočara s **It is raining kittens and puppies*.

O leksikalizaciji govorimo kad reč postane naizgled proizvoljno odabrana i nemotivisana, kad u vremenu prevale put od potpuno transparentne forme preko institucionalizacije do pune demotivacije forme. Leksikalizacija može da je fonološka, kad na osnovu produktivnih fonoloških pravila više nije moguće predvideti fonološki oblik reči: *deep - depth, ring - rang - rung*. O morfološkoj leksikalizaciji govorimo kad morfološka građa postane neprozirna i više se ne doživljava kao ishod nekog produktivnog procesa tvorbe reči: sufiks *-ft* u *cleft, theft, gift* danas ne vidimo kao produktivan u tvorbi imenica. Semantički su leksikalizovane one reči čije značenje više ne može da se shvati kao zbir značenja njihovih sastavnih delova: *turnkey apartment* (**turn + key*), *pickpocket* (**pick + pocket*), pa čak i *blackberry*, što je primer koji se isprva prima s iznenađenjem ali i velikim zanimanjem – '... not all blackberries are black berries, and not all black berries are blackberries, ... the meanings of the word *blackberry* cannot be inferred from the meanings of the morphemes that make it up.' (Miller, 1991: 117). Dakle: nisu sve *crne bobice* zaista *crne*, niti sve *bobice* koje jesu *crne* moraju zaista tako i da se zovu. Veoma zanimljiva je i priča o nastanku i konačnom formiranju reči kao što su *handkerchief, breakfast, gossip* i o brojnim drugim primerima potpune demotivacije forme. Kroz ovakve storije i analize shvata se i bitna istina da je produktivnost podložna

dimenziji vremena (Katamba, 1993: 67) – proces koji je u jednom periodu vrlo zastupljen, opšteprisutan, u nekom narednom razdoblju može da je manje istaknut, dok, nasuprot tome, neki isprva neupadljiv proces koji stupa u jezik donoseći samo neznatan broj produkata može vremenom da dostigne široku primenu s mnogo plodova.

Leksička inovacija

Transfer značenja ili semantički transfer, kao mehanizam tvorbe reči zasnovan na semantički motivisanim metaforičkim ili metonimijskim proširenjima značenja reči koje su već institucionalizovane, nipošto nije jedini vid leksičke inovacije u engleskom jeziku. Leksička inovacija je vidljiva i u nastajanju neologizama, koje na ubedljiv način svedoči o jezičkoj kreativnosti (lexical innovation, lexical creativity), što je termin koji se odnosi na stvaralački doprinos procesa u jeziku koji proizvode nove reči i nove oblike reči, posebno na metod po kom se nove reči uvode u jezik. U svakom slučaju, najveće teškoće u prevodu jesu leksičke prirode, ne gramatičke – donose ih reči, kolokacije, ustaljene fraze, a svakako i neologizmi (Newmark, 1995: 34).

Za definiciju neologizma (neologism) od suštinskog značaja je osećaj izvornih govornika engleskog jezika da je data reč nova ili da u vezi s njom postoji nešto novo, ali da je pri tom ipak dovoljno analogna nekim već postojećim leksičkim produktima, i kao takva shvatljiva. U tom smislu Ulman (Ullmann, 1964: 162) navodi primer prideva *international*, za koji je registrovano da ga je 1780. godine skovao Džeremi Bentam (Jeremy Bentham, 1748-1832, britanski filozof, reformator pravnog sistema i rodonačelnik utilitarizma – prim. autora), koji je skoro snishodljivo napominjao da ta reč jeste nova, ali da se nada da je dovoljno upodobljena i dokučiva. Danas smo naviknuti na neprestano pojavljivanje novih i neobičnih reči, ali, kako zapaža autorka Valeri Adams (Adams, 1973: 146), uticaj medija dovodi do toga da svaki neologizam, koliko god sâm po sebi bio prolazan, koji se primeni u komunikaciji namenjenoj širokoj publici ostavlja trag o sopstvenom postojanju i primeni. To je već teren na kom se pred prevodioca postavljaju teškoće, tu prevod nekad mora da zastane suočen s dilemama i potrebom da se donose odluke.

Neologizmi mogu da su tipično engleske tvorevine (*Web*, *Web site*, *blog*), pri čemu osećaju novog doprinosi i nova upotreba postojeće reči – već je dobro znano omladinsko *cool* u značenju *dobro*, *izvrsno*; zatim su tu

kalkovi (*Forget-me-not* – doslovan prevod s francuskog, *Long time no see* – doslovan prevod s kantonskog kineskog) ili pozajmljenice (*albatross*, *bonanza*, *vampire*).

Bezbroj je primera koji govore o stalnoj prisutnosti i nezaustavljivosti procesa obogaćivanja engleskog vokabulara unošenjem pozajmljenica iz drugih jezika. Jedan ubedljiv prilog ovoj pojavi našao se 20. avgusta 2004. godine na naslovnoj strani dnevnog lista *Daily Express*, koja je u sâmom vrhu, uz fotografiju tri razdragane mlade Britanke, donela najavu:

Golden girls / You've probably never heard of the Yngling but these British women have just won our first Olympic gold medal in one – it's a boat, by the way / page 5

Na najavljenoj 5. strani je objašnjenje koje je istovremeno i jezičkog i enciklopedijsko-leksikonskog karaktera:

What is a Yngling?

yngling is Norwegian for a class of boat. The word means “youngster“ and is pronounced “ing-ling“. / The boat, which is just over 20ft long, was invented by designer Jan Linge who built the first model in 1967. / It has been an International Sailing Federation class since 1979, but yngling made its debut as an Olympic event in Athens.'

Na 88. strani lista, namenjenoj dodatnom veličanju ovog uspeha i njegovih protagonistkinja, srećemo već i uspeo primer igranja rečima koje je karakteristično za novinske naslove: 'Gold for our Yngl belles' (dosta elemenata za morfološku analizu!), dok prvi red teksta – 'The “three blondes in boat“ snatched Britain's first gold medal of the Athens Olympics yesterday.' – sadrži analošku kreaciju koja podseća na čuveni naslov romana Džeroma K. Džeroma *Three Men in a Boat – tri plavuše u čamcu*, kao asocijacija na *Tri čoveka u čamcu*.

U ovom primeru, kao i u svakom drugom sličnom slučaju, reč je o obeležju vremena u kom se takve reči javljaju, da bi naknadno bile ili asimilovane ili puštene da se izgube iz jezika. Sudbinu im kroji veći broj činilaca, pretežno pragmatičke a tek nešto malo i jezičke prirode. U tvorbi novih reči neizostavno se prepliću jezički i vanjezički faktori, i osnovna je istina da vanjezičko okruženje, koje obuhvata govornike i nove predmete i pojmove koje treba imenovati, ima uticaja na proširenje leksikona (Stojičić,

2014: 201). Za ovo razmatranje, međutim, značajno je pitanje kako bi tu trebalo da reaguje prevodilac, na primer neko ko je u novinskoj kući angažovan na pripremi rubrike *Iz strane štampe*. Odgovor bi mogao da bude da je u ovakvom slučaju zadatak prevodioca unekoliko olakšan činjenicom da u srpskom jeziku, koji je u svetskim razmerama mali, ionako ima mnogo anglicizama, odnosno internacionalizama koji se odavno najčešće primaju posredstvom engleskog jezika. Konkretnu reč onda je najjednostavnije primeniti u njenoj fonološkoj asimilaciji, s pisanjem prema izgovoru i s potpunim uključivanjem u morfološki sistem, tako da se povinuje morfološkim pravilima tvorbe reči u srpskom; dobili bismo reč *ingling*, čije će se značenje onda objasniti prevođenjem polaznog novinskog teksta:

Zlatne devojke / Verovatno niste čuli za *ingling*, ali ove Britanke su upravo osvojile prvu zlatnu olimpijsku medalju za svoju zemlju u toj disciplini – uzgred, reč je o vrsti čamca / Str. 5

i, dalje:

Šta je *ingling*?

Ingling je norveški naziv za jednu vrstu čamca, a značenje te reči je „dečko“. / Ovaj čamac, dužine nešto preko 6 metara, projektovao je Jan Linge, koji je 1967. sagradio i prvi model. / *Ingling* kao zasebnu klasu Međunarodna veslačka i jedriličarska federacija priznaje od 1979, ali se kao olimpijska disciplina on prvi put pojavio sada u Atini.

Kad je reč o anglicizmima i internacionalizmima, naročito novijim i onim koji se neprestano javljaju, pri prevođenju naročitu pažnju treba posvetiti *lažnim prijateljima*, rečima različitih jezika koje međusobno liče, ali nisu istog porekla pa ni značenja. Da u susretu s novim takvim mogućnostima treba uložiti poseban oprez jasno je kad se imaju na umu čuveni primeri nesporazuma do kojih može da dođe ako se pomisli da su francusko *sympathie* i englesko *sympathy* ista reč; *sympathy* nipošto nije *simpatija*, već *saosećanje* ili čak *sažaljenje*. Zaista su brojni *false cognates* na relaciji engleski-srpski: *family* nije *familija*, *critic* nije *kritika*, *eventual* nije *eventualan*, *review* nije *revija*, *ultimate* nije *ultimativan*, itd. Usled pogrešnog tumačenja engleskim rečima i izrazima često se dodeljuju i značenja koja oni nemaju: reč *čips* se koristi u značenju koje inače ima

engleska reč *crisps*, naziv jabuke *Granny Smith* obično biva shvaćen kao *Grin Smit* a *Delicious* se neretko „čuje“ i tumači kao *Deli 6* (!).

Jednokratno primenjene kreacije

Neologizmi mogu da predstavljaju snažan izvor interesovanja i podsticaj za shvatanje raznolikosti značenja u svrhu savladavanja teksta i prevođenja, od slavnihi Šekspirovih kreacija do stranica savremene dnevne štampe, ali na terenu leksičke inventivnosti i leksičke inovacije za svrhu pravilnog shvatanja i prevođenja najpre treba shvatiti razliku između neologizama i proizvoda za trenutnu upotrebu – *nonce formations*.

Nons ili kreacija koja je „samo sada“, tvorevina koja je jednokratno potrebna, termin je za reči sačinjene u skladu s produktivnim pravilima tvorbe reči a u cilju da se neki sadržaj iskaže bez oklevanja kad je govornik ili pisac posebno nadahnut situacijom ili čak kad ne može da se seti uobičajene reči za neki pojam. Katamba (1993: 296) navodi da se mnoge takve reči zaista grade korišćenjem standardnih pravila, tako da najčešće i nije teško dokučiti značenja tvorevina, kao u primerima:

- a. Mr. Kinnock is now *Prime ministerable*. (= has what it takes to be made into a Prime Minister)
- b. the *uncomplicatedness* of language (= the fact that language is not complicated)

Ipak, prevodiocu je ovde zadatak otežan činjenicom da mnoge ovakve reči nikada ne budu odštampane u rečniku. Leksikon jednostavno ne može da se shvati kao statičan spisak (Katamba, 1993: 65), i zbog toga nijedan rečnik, koliko god da je velik i bogat, čak ni kompletan *Oksfordski engleski rečnik* sa svim njegovim dodacima i dopunama, nije u stanju da navede sve reči engleskog jezika. Poezija nam i u ovom smislu nudi bogatstvo dragocenih primera, čija je trajnost, srećom, znatno bolje osigurana; Lič (Leech, 1969: 42) konstatuje da poetske leksičke inovacije uglavnom mogu da se svrstaju u kategoriju *nonsa*, tvorevina za jednokratnu upotrebu, mada je jasno da poetski neologizmi imaju velike izgleda da budu manje prolazni i trenutni od onih prozanih, konverzacijskih, jer se neka dobra i uspela pesma neprestano čita iznova, pred očima je i pesnikovih suvremenika i pripadnika kasnijih generacija. Tvrdnju da je znatan broj engleskih reči koje su u širokoj upotrebi svakako potekao iz poetske

primene ovaj teoretičar ilustruje primerima: reč *blatant* se prvi put javila kod Spensera, *assassination* je reč registrovana u stvaralaštvu Šekspira, *pandemonium* kod Milтона, za pojavu reči *casuistry* zaslužan je Poup.

Teškoću pri prevođenju pojačava i pojava da su nove kreacije često dvosmislene, dok su izvorni govornici engleskog jezika zahvaljujući svojoj jezičkoj kompetenciji u stanju da shvate značenje, pa i da kreiraju dalje:

- The *panic-strickens* could not even run away.
- Stop acting *tomorrowly*, do something now!

S druge strane, da li će se prevodilac zadovoljiti opisnim prevodom u situaciji kada je teško, često se smatra i nemoguće, da se pronađe reč ili odgovarajuća kombinacija u svom jeziku? Da li će prevodilački posao obavezno biti završen prevodima:

- *Oni koje je obuzela panika nisu mogli čak ni da beže.* ili *Uspaničeni nisu mogli čak ni da beže.*

i

- *Prestani da radiš misleći na sutra, učini nešto sada!*

ili će prevodilac ipak pokušati da, zavisno od konteksta, od prirode izvora iz kog potiče tekst i od prirode i karakteristika publike kojoj je prevod namenjen, primeni neku originalnost i novinu i na izražajna sredstva u sopstvenom jeziku:

- Nemoj više tu da mi *sutračiš*, (u)radi nešto odmah!

Bezbroj je primera da živimo u trenutku kada tradicionalno poznate i karakteristične igre reči predstavljaju samo mali deo ukupnog jezičkog bogatstva i raznolikosti engleske leksike. U najnovije vreme izvorni govornici engleskog jezika se neumorno igraju kreirajući nove reči kako bi iskazali neki specifičan sadržaj i zadovoljili konkretnu trenutnu potrebu – u neposrednom razgovoru, u pisanim porukama, ali i u trajnije primenljivim materijalima i u književnim tvorevinama. Otuda nebrojeno mnogo neugaženih staza pred kojima se prevodilac sve češće nalazi.

Do institucionalizacije i leksikalizacije pojedinih reči može da dođe i vrlo brzo, ali pri prvom susretu s tvorevinama ovakve vrste prevodilac zaista može da je na velikom iskušenju. Vrlo ubedljiv primer u ovom

smislu trebalo je savladati 1981. godine pri prevođenju romana *Zvezdane staze* (*Star Trek*) proslavljenog autora naučne fantastike Džina Rodenberija (Eugene Wesley Roddenberry, 1921-1991). U dočaravanju svemirskih dogodovština i okruženja u kom žive i funkcionišu njegovi zamišljeni junaci autoru je zatrebalo i da opiše medicinski uređaj-predajnik „koji nose svi članovi posade, a koji omogućava da se životni signali organizma u svakom trenutku prate iz brodske bolnice“. Tom uređaju je dao naziv *tricorder*, a prevodiocu postavio zadatak i dilemu: da li u prevodu primeniti jednostavno fonološki prihvaćenu i prema pravilima srpskohrvatskog pravopisa pisanu reč *trikorder*, spremnu da se morfološki ponaša prema zakonima tog jezika, ili se potruditi i sačiniti reč koja će već svojim oblikom i značenjskim nabojem nagoveštavati kakav je uređaj u pitanju? Posle mnogo razmišljanja i isprobavanja različitih kombinacija prevodilac je došao do rešenja u vidu sopstvene kreacije, složene imenice s partikulom *sve* kao univerzalnim kvantifikatorom – *svevidin*. Tu reč je primenio na odgovarajućim mestima u tekstu, kao i u prevodu autorove fusnote-objašnjenja:

Taj *svevidin* emituje svoje nalaze šifrovano i direktno u medicinski kompjuter. Da bi se odavde ma šta dešifrovalo, potrebno je da to zatraži glas čiji snimak postoji u mašini tj. koji kompjuter „poznaje“. Bilo šta od tih podataka koji se odnose na kapetana broda dostupno je samo broskom lekaru. (Džin Rodenberi, *Zvezdane staze*, str. 96)

Zaključak

Pre tridesettri godine, kada se pomenuti prevod pojavio, veliki broj čitalaca je u neposrednom kontaktu izražavao saglasnost s izborom odnosno kreacijom navedene reči, a komplimente su davali i lektori i iskusni prevodioci. Međutim, protok vremena i neprestano sve bujniji razvoj naučnih i praktičnih dostignuća, naročito na polju elektronike i komunikacija, vrlo brzo su doveli do toga da nam reči kao *trikorder*, *skener* i slične postanu skoro obične; naravno, da bi se one shvatile, trebalo je prvo da budu uvedene prevodiočevim objašnjenjima i trudom da se dočara na šta se one odnose. Danas može da se kaže da već dosta dugo postoji veliki broj izvora, naročito elektronskih adresa (na primer http://en.memory-alpha.org/wiki/Medical_equipment) na kojima se, vrlo detaljno i stručno, izlažu spiskovi i opisi delova opreme, posebno

medicinske, nagoveštenih *Zvezdanim stazama* koji su u međuvremenu postali stvarnost. Na adresi koja je ovde navedena samo primera radi, u odeljku *Monitors and Scanners* na spisku su, između ostalog, *biocomputer, biofunction monitor, electron resonance scanner, K3 indicator, medical tricorder, medical scanner, molecular scanner, neural monitor, neurocortical monitor, sensor cluster...* U zaključku ovog rada postavlja se pitanje da li danas prevodilac sme da bude zadovoljan sopstvenim učinkom, a još pre da li će korisnicima potencijalnih prevoda biti sve jasno i prihvatljivo, ako se ovi termini prenesu u srpski jezik prosto kao *biokompjuter, biofunkcijski monitor, elektron-rezonantni skener, K3 indikator, medicinski trikorder, medicinski skener, molekularni skener, neuralni monitor, neurokortikalni monitor, senzorni klaster...*

U vezi s rečima koje vrlo često srećemo, koje smo svakodnevno prinuđeni da pročitamo ili čujemo, vredelo bi pitati prevodioce: Šta je to *konzola*? Šta je *plejstejšn*? Šta je to *D3 modem*? Šta je *ruter*? Prevodilac tu zaista mora da zastane, da se zamisli, da pokuša. A istina je da nije lako kretati se poljem na kom nema prethodno dobro pripremljenih puteva.

Literatura

- Adams, V. (1973). *An Introduction to Modern English Word-Formation*. London: Longman.
- Bugarski, R. (1975). *Lingvistika o čoveku*. Beograd: BIGZ.
- Bugarski, R. (1990). *Prevođenje kao stvaranje – srpskohrvatska verzija predavanja održanog 06.08. 1990. godine na XII svetskom kongresu prevodilaca u Beogradu. Prevodilac, broj 3/90, 20-25*. Beograd: Udruženje naučnih i stručnih prevodilaca Srbije.
- Chapman, R. (1982). *The Language of English Literature*. London: Edward Arnold.
- Cook, G. (2003). *Applied Linguistics*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Crystal, D. (1995). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dorđević, R. (1975). *Kultura kao faktor u nastavi engleskog jezika kao stranog*. Beograd: Izdavačko-informativni centar studenata – ICS.
- Katamba, F. (1993). *Morphology*. London: Macmillan.
- Leech, G. (1969). *A Linguistic Guide to English Poetry*. London: Longman Group Ltd.

- Leech, G. (1981). *Semantics* (Second Edition). Harmondsworth: Penguin.
- Marckwardt, A. H. (1978). *The Place of Literature in the Teaching of English as a Second or Foreign Language*. Honolulu: East-West Center/University of Hawaii Press.
- Miller, G. A. (1991). *The Science of Words*. New York: Scientific American Library.
- Milojević, J. (2000). *Word and Words of English*. Belgrade: Papirus.
- Newmark, P. (1995). *A Textbook of Translation*. London: Longman/Pearson Education.
- Partridge, E. (1961). *Adventuring among Words*. London: Andre Deutsch.
- Rodenberi, Dž. (1981). *Zvezdane staze* (Sl. Jovanović, prev.). Gornji Milanovac: Dečje novine. (Original objavljen 1980).
- Stojičić, V. (2014). Nove reči u engleskom jeziku – semantički neologizmi. U Sl. Perović, V. Bulatović (Urednice), *Lingvističke analize – Zbornik u čast 25 godina Instituta za strane jezike (193-202)*. Podgorica: Institut za strane jezike.
- Ullmann, S. (1964). *Language and Style*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wilkins, D. A. (1978). *Linguistics in Language Teaching*. London: Edward Arnold.
- Wrenn, C.L. (1970). *The English Language*. London: Methuen and Co.
- Yorio, C.A. (1971). Some sources of reading problems in foreign language learners. *Language Learning*, no. 21/1, 107-115.

TRANSLATING LEXICAL CREATIONS COINED FOR A PARTICULAR OCCASION – MAKING A PATH NOT TRODDEN BEFORE

Summary: This paper readily accepts the fact that in most cases translation cannot possibly convey the original fully consequentially due primarily to the truth that mutual relations between the two languages' elements mostly differ substantially on all linguistic levels. When it comes to difficulties of translating the lexis and phraseology with predominating shade of culture, however, the position is valid that such are produced and even intensified by the fact that languages differ in how they express specific ways of thinking, peculiar manners of understanding realities of life and segmenting everything surrounding the native speakers, which also means specific types of verbal behaviour relating to that reality. It is important to understand that specific ways of expression founded in this manner belong to the domain of culture in its more basic and broader,

anthropological, sense relating exactly to the mentality and verbal behaviour. This concept accepted, translators can be justly expected to reduce the losses incurred by translation to the minimum, if necessary also creating new peculiarities and innovative solutions in the patterns of behaviour characterising their own language, i.e. the target language. Finally, notes offered by translators of literary works and other types of texts serve as the vehicle to provide explanations, even if necessary to defend their own unusual ways of expression. It is the serious and devoted translator's duty to never succumb to what seems *untranslatable*.

Keywords: translation/translating, lexical productivity, lexical innovation, neologisms, nonce formation.

Jovanović, Slobodan D. Na Filološkom fakultetu u Beogradu: – diplomirao na Odseku za anglistiku 1976; – magistrirao (*Oblast tvorbe reči u osnovnoškolskim i srednjoškolskim udžbenicima engleskog jezika*) 2005; – postao doktor lingvističkih nauka (*Književni tekstovi u nastavi leksike engleskog jezika kao stranog*) 2007. Profesor u Devetoj beogradskoj gimnaziji do 2008, potom docent za užu naučnu oblast Anglistika i prodekan za nastavu i studentski standard na Fakultetu za strane jezike Univerziteta BK; više puta član komisije za odbranu doktorskih disertacija. Od maja 2009. na Fakultetu za pravne i poslovne studije „dr Lazar Vrkatić“ u Novom Sadu predaje Engleski jezik pravne struke, Tehnike prevođenja i Tehnike prevođenja naučnih i stručnih tekstova; više puta član komisije za odbranu master radova. Autor većeg broja knjiga monografskog i udžbeničko-priručničkog karaktera, preko 30 tekstova u domaćim i stranim naučnim i stručnim časopisima. Preveo desetine knjiga (priznatih i značajnih autora i naslova) u oba jezička smera, velik broj svezaka i albuma stripova, jedan scenario za igrani film, jedno pozorišno delo/komediju; uredio desetine knjiga s tematikom iz različitih oblasti nauke i tehnike; prvi glavni i odgovorni urednik časopisa *Reči*. Recenzent velikog broja stručnih knjiga i radova u naučnim časopisima. Član Udruženja naučnih i stručnih prevodilaca Srbije postao 1981, član Saveza novinara Jugoslavije 1984. godine.
jovanovico72@sbb.rs

Борислава Ч. Вучковић
Београд

Породичне фотографије – сјећање или конструисана слика прошлости и идентитет

Сажетак: Породичне фотографије, с којима се свако може идентификовати због њихове „емоционалне ауре”, мост су преко јаза који дијели посматраче који су лично везани за фотографију од оних који то нису. Управо то улажење у менталне временске зоне прошлости и садашњости испуњавају сјећања, у чијој је интерпретацији императив задржати рефлексију (Ронит Лентин [Ronit Lentin]). Како је меморија облик саморепрезентације, питање идентитета је важно и као концепт и као чињеница савременог политичког живота. Даглас Келнер (Douglas Kellner) наводи да је за студије културе концепт идеологије најважнији, јер доминантне идеологије настоје репродуковати социјалне односе доминације и подређености. Кључни потез Стјуарта Хола (Stuart Hall), једног од зачетника британских студија културе, био је изведен из структурализма тиме што је објашњавао идеологију, политику и културу као рад језика. Усмјерен на концепт репрезентације, Хол је показао како се искуство реалности увијек доживљава кроз симболичке категорије које нам пружа друштво: произвођачи „кодирају” слику, а затим је посматрачи „декодирају” у оквирима својих културних домена (рода, класе, етничког поријекла, сексуалне и вјерске одређености итд.). Управо је на овим знаковима и симболима заснован наш однос и наше разумијевање различитих облика фотографије.

Кључне ријечи: фотографија, репрезентација, рефлексија, идеологија, језик.

Микрозаједница Ђурчића, на сјеверним обронцима славонске планине Папук, у периоду 1945–1991. посљедњи пут је постојала у раздобљу између огромних криза: Другог свјетског рата и геноцида 1991, када долази до коначног рјешења – село Ђурчићи престаје

постојати. Ђурчани и њихови потомци својим сјећањима пружају податке за проучавање културе тог периода и свака интервјуисана особа тиме постаје, попут преживјелих у Холокаусту, посљедњи – свједок. Вриједност „усмене историје” је у томе што захвата даље од чињеничног поља историје, јер знати шта се догодило није исто што и разумјети шта се догодило, те је зато главни допринос свједочанстава што долазе од оних који су „становали тамо” (Hartman, 2007).

Географски оквир у којем сам интервјуисала свједоке из Ђурчића јесте насилно протјеривање из географије, из мјеста гдје се живјело до децембра 1991. Постоји и одређено временско измјештање од периода о којем смо разговарали: 17–50 година. Зато се може посматрати на који начин су културне разлике утицале на сјећања и искуства послје живота у Ђурчићима и тако постала дио свједочења. Оне су одмах видљиве у језику. Код старијих Ђурчана још увијек се може чути ијекавско нарјечје и говор који су користили у селу, али потомци становника или већ говоре или ће најкасније у раном школском узрасту асимилovati екавско нарјечје.

И док историчари опрезно приступају токовима „историје одоздо” због доказа које дају особе које често нису високо образоване нити припадају утицајној елити, Хартман (Hartman) сматра да је учење историје на чисто позитивистички начин заправо грешка, што не значи да, баш због дубоко личне природе свједочанстава, њихове „емоционалне ауре”, њихове субјективности, не требамо пажљиво упоређивати свједочења с другим изворима када су у питању позитивистички подаци (нпр. датуми, имена, одређени догађаји) (Hartman, 2007). Наравно, што су догађаји удаљенији, теже је сјетити их се.

Када код успомена дође до овакве „кризе сјећања” у памћењу прошлости индивидуе или групе, меморија је тада облик саморепрезентације, која се односи на то како видимо себе и како представљамо себе другима, што је неодвојиво од прича које причамо о својој прошлости (Rubin Suleiman, 2007). Индивидуална сјећања ће нестати са смрћу свједока неког догађаја, једног периода времена, али забиљежене личне успомене, у облику писаних докумената, снимљених интервјуа, аудио-архива или књижевних и ликовних дјела, остаће и, заједно с историјским истраживањима и службеним

комеморацијама, ући у „колективни архив меморије” (Rubin Suleiman, 2007).

Свједочења преживјелих и архивске фотографије се, на примјер, у својству документарног материјала опажају много валидије, имају снагу доказа, истине (Vinebaum, 2007). Ако се фокусира на фотографију, и то на породичне фотографије, може се закључити да се свако може идентификовати с њима. Оне су мост преко јаза који дијели посматраче који су лично везани за фотографију од оних који то нису. И баш то преклапање и улажење у менталне временске зоне прошлости и садашњости, посебно укључујући околности екстремне трауматске дислокације, испуњавају управо сјећања. (Vinebaum, 2007), у чијој је интерпретацији императив задржати рефлексiju (Lentin, 2007).

Овдје се намеће питање идентитета које је важно као концепт и као чињеница савременог политичког живота у контексту широког процеса политичких и културних промјена, при чему се проблематизује традиционално разумијевање идентитета као кохерентног, а сваки критички метод фокусира на одређене приказе текста из специфичне перспективе (Hammond, 2008). За студије културе концепт идеологије је најважнији, јер доминантне идеологије настоје репродуковати социјалне односе доминације и подређености (Kelner, 2004: 98–99).

Кључни потез Стјуарта Хола (Stuart Hall), једног од зачетника британских студија културе, био је изведен из структурализма тиме што је објашњавао идеологију, политику и културу као рад језика (Hammond, 2008). Усмјерен на концепт репрезентације, Хол је показао како се искуство реалности никада не доживљава директно, већ увијек кроз симболичке категорије које нам пружа друштво (Hall, 2008a): прво произвођачи „кодирају” слику, а затим је посматрачи „декодирају” у оквирима својих културних домена (рода, класе, етничког поријекла, сексуалне и вјерске одређености итд.) (Hol, 2008). Наш однос и наше разумијевање различитих облика фотографије такође је засновано на овим знаковима и симболима.

Поред студија културе, теоријски оквир за анализу и интерпретацију документарних фотографија рада из личних колекција становника Ђурчића снимљених у простору села у периоду социјалистичке Југославије заснивам на теоријским ставовима Роланда Барта (Roland Barthes) – конотација, денотација, реторика

слике (Bart, 2004) – и појму мобилности из психоаналитичке теорије (Burgin, 1987; Burgin, 1987a, Burgin, 2002).

Фотографије рада – анализа и интерпретација

До схватања посла као јавне и породичног дома као приватне сфере дошло је у XIX вијеку, с појавом индустријске револуције (Тимотијевић, 2006: 103). Рад престаје бити божанска казна због прародитељског гријеха и постаје средство побољшања животних услова, прије свега оних приватних, а потом и опшних – јавних, пише Тимотијевић. Нова „идеологија напретка” везује се за новог грађанског појединца (Тимотијевић, 2006: 125–126). Посједовање материјалног или културног капитала, којим појединац потврђује своју индивидуалност, остварује се превасходно радом, а исказује кроз успјех у друштвено пожељним нормама, као што су стицање богатства, положаја, знања или истицање у некој врлини (Тимотијевић, 2006: 150–153). Истовремено, сматра се да је сеоско становништво оно које рад доживљава као услов опстанка и ради само онолико колико је неопходно да се тај услов обезбиједи (Тимотијевић, 2006: 125–126).

Поред послова које обавља у простору села, дио становника Ђурчића стално или сезонски обавља јавне послове током читавог истраживаног периода. Стално запослени у државном сектору су првих деценија само мушкарци, па се може говорити о родној подјели посла у јавној сфери. Мушкараци обављају и сезонске јавне послове, али никако не треба занемарити чињеницу да последице Другог свјетског рата у јавним пословима, као што је пошумљавање, учествују и дјевојке и дјевојчице. Тек касније дјевојке, нпр. оне рођене педесетих година, почињу радити као стално запослене у јавном сектору. Овакав однос према раду указује на сиромаштво заједнице и с њим повезано одсуство идиличног живота дјетињства, каквим га дефинише модерно доба (Симић, 2006: 135–136). Рад у приватном простору села и јавном сектору значи да становништво ове микрозаједнице није само сељачко, већ и радничко. Повећавање економског капитала становника Ђурчића одвија се веома споро, с обзиром на изостанак већих директних инвестиција од стране државних органа последице Другог свјетског рата, као и изостанак

индустријализације на том подручју и с тим у вези емиграција радно најспособнијег младог становништва и депопулација села.

Малобројне фотографије на којима су снимљени становници Ђурчића при обављању свакодневних или сезонских послова првенствено повезујем са сиромаштвом заједнице, јер је мали број приказа дневних активности на фотографијама које припадници заједнице чувају управо индикатор њеног економског стања (Holand, 2006: 189). Други разлози везани за мали број оваквих фотографија везани су за доступност фотографских колекција чланова само неких домаћинстава из Ђурчића и микрогрупа из села, као и то да међу становницима села има оних чије су фотографије остале у кућама, које су уништене. Осим тога, ограничење истраживачке грађе на фотографије направљене у простору села не пружа потпуни увид у однос становника Ђурчића према раду јер су они запослени и у државним службама. Зато снимци који документују обављање свакодневног или сезонског посла у селу, иако драгоцјени, не пружају комплетну слику односа становника села према раду. Премда малобројне, фотографије које документују становнике микрозаједнице при обављању послова у кући или у простору села свједочанства су о начину живота Ђурчана и њиховом односу према раду.

Најстарије међу њима су три црно-бијеле фотографије с вршидбе жита у арману Лазе (Вид) Вучковића. Ови приватни снимци приказују чланове различитих породица при заједничком обављању једног сезонског посла. Истовремено с овим снимцима, фотографисана су седморица дјечака на путу кроз Ђурчиће. На полеђини те фотографије је записана година 1962. па закључујем да су и ови снимци направљени истог љета. Осим тога, с обзиром да су на фотографијама с вршидбе снимљене већином особе које живе у Ђурчићима или потичу из њих те се зна када су рођене, може се закључити да би година када су направљене све четири фотографије могла бити иста. Двије фотографије су групни портрети на којима се позира, а један снимак приказује особе при обављању посла.

На снимку групног фронталног портрета за вријеме вршидбе жита код машине за вршење стоји и опуштено позира: 12 мушкараца, двије жене и деветоро дјеце (један лик је заклоњен, али на другој фотографији се види да се ради о женској особи). Застали да би се фотографисали с предње стране машине, осим старца ухваћеног у

профилу док се подбочио и малог дјетета које отац држи у наручју и које гледа у особу поред себе, сви гледају у објектив апарата. При томе, један дјечак је подигнуо обје руке у зрак. Исти дјечак их је раширио и на снимку дјече на путу. У првом плану је трактор, иза њега је група која позира испред машине и на самој вршилици. Ту на земљи је и вага и неколико житом напуњених врећа. С лијеве стране су два пласта сијена, а с десне штагаљ Петра Вучковића напуњен сијеном, иза којег су још два пласта. У задњем плану се види шума иза ријеке Војловице и планина Папук. Фотографисани простор армана утолико документује „обрађени пејзаж поретка” (Хаукинс, 2003: 154), јер се види да је „природни” свијет престао бити дивља и неукроћена природа, пустопољина.

Динамичнија фотографија је она на којој су ове особе ухваћене прије или после овог фронталног позирања у арману. Једни су окренути леђима фотографу, други профилом, те постоји извјесна мобилност погледа појединих особа, осмјеси на неким лицима.

На трећој фотографији сада је други угао снимања. Фотограф се помјерио с друге стране машине. Пластови с обје стране окружују машину за вршење жита. У првом плану и најближи сниматељу јесте мушкарац окренут леђима. Централна фигура, која привлачи поглед, јесте жена испред машине која је ухваћена у покрету док се сагиње и вилама граби сламу што излази из машине, те не гледа у објектив апарата. Горе на машини стојећи позира један мушкарац, а жена поред њега се сагнула и ради не обраћајући пажњу на фотографа. Лијево од ње стоје два мушкараца. Један прекрштених руку, који гледа у фотографа, а други поред њега подбочен рукама гледа у оно што се догађа око машине. Код машине је још један мушкарац који у фронталности позира гледајући у фотографа. Дјеца су присутна и на овом снимку. Мања дјевојчица прилази сниматељу док руку приноси устима (као да нешто једе). Друга дјевојчица се почиње пењати уз мердевине прислоњене на пласт сијена. Најудаљенији је дјечак, који се назире с друге стране машине.

Фотографије вршидбе жита у арману Лазе Вучковића фрагменти су једне друштвене стварности, примјер социјалног конструкта људи који у њој живе, дјелују и размишљају (Pavlović, 2006: 95). Овај сезонски посао се у Ђурчићима колективно обавља у отвореном простору армана, приватном власништву једне породице. У раду судјелују чланови породице/домаћинства и њихова „работа”, особе

позване да бесплатно пруже физичку помоћ при обављању вршидбе. Оваква врста помоћи је узајамна и реципрочна, што значи да они који данас имају раду сутра ће бити работа. Поред особа које живе у селу, на снимцима се налазе и три непозната мушкарца. То би могао бити власник трактора и вршилице, којег у Ђурчићима зову „мајстор”. На фронталном снимку на којем се позира највјероватније се баш мајстор налази горе на вршилици, јер је обично то било његово радно мјесто. Нико у Ђурчићима не посједује машину за вршење жита па је у село трактором довози власник, с којим долази и неколико његових радника. Власник у селу иде одреда по кућама ради вршидбе, а плаћају га овршеним житом. Он је и тај који плаћа своје раднике. Овакав начин вршидбе жита и робно-робна размјена при обављању вршидбе у Ђурчићима постоји и прије Другог свјетског рата, али и после њега. Прије Другог свјетског рата вршилица у Ђурчиће стиже из оближњег села Пушине. После Другог свјетског рата ни у ближој ни даљој околини Ђурчића на постоји вршилица, што је показатељ економског стања и развијености самог села, али и његове околине. Непостојање вршилице у овом крају указује на разлику у економској развијености планинског од низијског дијела Славоније. Зато вршилицу трактором у Ђурчиће довози власник из неког несрпског села низијске Подравине код Подравске Слатине. Када се у том крају оврши жито, долази се „у брда”, па се зато у Ђурчићима жито вршило касно у љето. Ако се има у виду само материјални ниво разарања који су претрцјели Ђурчићи и околина у Независној држави Хрватској, непостојање вршилице ни 17 година после рата, чак ни оне једне која је прије рата постојала у Пушини, показује колики су били размјери уништавања да се ни након готово двије деценије није досегао пријератни ниво економске моћи становништва Ђурчића, околних села и шире околине. Стога су фотографски снимци вршидбе жита у Ђурчићима у љето 1962. синхронијски мјерач економског и социјалног стања становника села (његове ближе и даље околине), економског капитала којим располажу и на микроплану нам дају слику политичког стања краја и околине почетком седме деценије прошлога вијека. Оно је посљедица свих облика разарања и уништавања које је НДХ у Другом свјетском рату извршила над Ђурчићима и околним селима и мјестима. Недостатак материјалне помоћи и већих инвестиција државних органа социјалистичке Југославије успорио је економски опоравак и учинио

да и ово село постане емиграционо. Осим тога, становништво које се још педесетих година почело иселавати нема економску моћ како би помогло родбини која је остала у селу, нпр. у куповини овакве машине. Истовремено, вршилица која стиже из удаљеног несрпског села такође је документ економског стања тог села, али као слика у огледалу у односу на Ђурчиће и његову околину. Несрпска села нису разарана ни у НДХ нити послје Другог свјетског рата. Ово је примјер како је дјеловање друштвених актера, појединаца и група, увијек у маказама између објективно успостављених и наслеђених структура и стицаја датих околности (Pavlović, 2006: 99).

Политика социјалистичке Југославије, којом се форсирала индустријализација, видљива је на овим фотографијама вршидбе снимљеним 17 година послје рата, гдје Ђурчани обављају вршидбу на исти начин као и прије Другог свјетског рата и то с вршилицом пријератног модела. Фотографије су показатељ како се на микронивоу остваривала државна политика којом се сељаштво одређеног краја држало при дну љествице у систему расподјеле друштвеног производа.

Чињеница да Ђурчићи тога времена припадају економски пасивном крају не значи да су његови становници били небавијештени о развоју механизације. Чедомир (Љубоја) Кокић се сјећа да је као млад слушао приче о томе како у Америци машина иде житним пољем и из ње испада увезана слама. Размишљао је како би вршилица која долази у Ђурчиће радила исто што и америчка, али није могао замислити да овај „треш” (вршилица) то изведе, па је закључио да је то с машином у Америци лаж. Поред других ствари које су се причале о Америци и у које је вјеровао, ову је сматрао измишљотином.

Постоји још један детаљ/пунктум (Bart, 2004) на снимцима који привлачи пажњу. На фотографији на којој особе фронтално позирају виде се два пласта сијена с лијеве и један пласт жита с десне стране групе у арману. Штагаљ напуњен сијеном налази се с фотографове десне стране. Сијено и неовршено жито Ђурчани довозе с ливада које сами обрађују и које су генерацијама у њиховој приватној земљишној својини. Пластови који се виде на фотографијама директан су производ њиховог рада и доказ о постојању приватне земљишне својине над ливадама. Приватне земљишне својине Ђурчани се нису одрекли ни послје Другог свјетског рата, када су одбили да уђу у

сељачке радне задруге са задружном својином. Традиционално колективни начин обављања вршидбе јесте облик задругарског, тј. колективног, обављања овог посла. Могло би се закључити да улазак у сељачку радну задругу са задружном својином није морао бити толики проблем због колективног начина обављања посла, пошто су се неки послови (као што је вршидба) већ обављали путем бесплатне реципрочне помоћи у раду (тзв. работа). Проблем је био у томе што се уласком у сељачку радну задругу у њу уносила сва земља, осим окућнице, стока и оруђе и губило приватно власништво над земљом. Бурчани и вршилицу и дио вршилице у који убацују неовршено жито зову „треш” и који ради на тракторски погон. Вршидба је посао који у арману заједно обављају и жене и мушкарци, па се на први поглед може закључити да ни простор ни посао нису родно обиљежени.

У литератури је познато да жене у селу обављају послове и у кући и изван куће (Исић, 2007: 380–381), а на овим фотографијама се види како, иако малобројније од мушкараца, раде у вршидби. Моји саговорници се данас сјећају бројних послова које су жене у прошлости радиле и колико су радиле, те их упоређују с робовима. Многобројни послови које жена обавља у кући и изван куће карактеришу сеоску жену, и то без обзира на географију. У прилог овоме говори и то што се поређење сеоске жене с робовима може наћи у литератури код различитих аутора и у различитим периодима (Исић, Аранитовић, Вукосављевић, Светозар Марковић) (Исић, 2007: 380–381). У XIX вијеку је, на примјер, Светозар Марковић имао најозбиљнији приступ „женском питању” и видео ослобођење жене из „ропског положаја” у ослобођењу из „уских породичних оквира институције брака” (која је схватана као приватна сфера), укључивању у друштво путем стицања правне, грађанске равноправности (Столић, 2006: 103–104). У социјалистичкој Југославији правни положај жене се мијења у правцу равноправности, што доводи и до промјена у приватном животу жена у Бурчићима. Фотографије с вршидбе су не само риједак примјер фотографија рада, него и риједак документ који приказује жене и мушкарце при заједничком обављању посла. Мушкарци привлаче с пласта, камаре или стога сноплје жита и бацају га горе на вршилицу. Тамо на „трешу” једна жена прихвата сноп који јој одоздо баце, пресијеца уже, а потом један мушкарац, најчешће власник вршилице и трактора, „храни свој треш”, тј. убацује развезани сноп жита у вршилицу. На све три

фотографије с вршидбе види се да је горе на вршилици, поред мушкарца, иста жена. Док на двије фотографије позира, на трећој се види у самом процесу рада јер се сагнула и нешто ради, не примјећујући да је фотограф снима. Жито, слама и пљева излазе из три различита отвора на машини, што се и види на једној од фотографија. На мјесту гдје цури овршено жито мушкарци међу вреће, а потом их важу. Како се на једној од фотографија виде четири напуњене вреће на ваги с тегом, може се закључити да су особе фотографисане у тренутку када је посао вршидбе већ увелико у току. Жито се важе и да би власник машина узео за свој рад договорену количину жита, тзв. „ушур”. Најчешће двије жене вуку сламу испод „треша”. Обично два мушкарца чекају да ту сламу извуку даље и баце је мушкарцима, најчешће двојици, који праве пласт. Жене још носе и пљеву. Како се током посла подиже велика прашина, док једни раде, други одмарају, те је зато при вршидби жита присутно много особа, што се види на овим снимцима. Жене и мушкарци снимљени на овим фотографијама како позирају, а поготово док раде, документ су да вршидба жита није родно обиљежен посао, али је посао организован тако да постоји родна подјела рада, при чему мушкарци обављају физички тежи дио посла.

Уз жене и мушкарце су на свим фотографијама с вршидбе присутна и дјеца, чиме потврђују своје мјесто у заједници и свој идентитет дјетета. На фронталном портретном снимку дјеца се налазе испред одраслих, с изузетком малог дјечака у очевом наручју, чиме се исказује поштовање њиховог идентитета. Премда присутна на фотографијама, дјеца ништа не раде при вршидби. Она се иначе, причају моји саговорници, знају окупити око машине или трчати за њом. Послије се сами разиђу или их одрасли потјерају да не сметају док се врши жито, али их је овдје окупио чин фотографисања. Међу присутном дјецом на снимцима с вршидбе су и она чији очеви и мајке раде, а један од њих је и Мирин отац Никола (Петар) Вучковић–Зеџ. Најмлађег дјечака Стеву на снимцима држи његов отац Божо (Игњатија) Вучковић, иако је присутна и дјечакова мајка. До Љубића (Матија) Радошевића стоје његови синови Чедо и Миливој, а на снимку се види да је отац загрлио млађег, који држи његов качкет. Слободније и присније понашање очева према дједи, поготово синовима, модел је понашања који се међу Србима јавио у XIX вијеку под утицајем нових културних таласа из средње Европе (Симић,

2006: 140). Већина дјецe с фотографија стално живи у Ђурчићима, док су неки дјечаци у гостима код родбине, најчешће код дјeде и баке. Њихов долазак и боравак у Ђурчићима један је од сегмената проширене приватности који има важну улогу у одржавању родбинских веза међу породицама, као и њиховој интеграцији. Дјецa се у гостима код родбине у Ђурчићима интегришу и у саму микрозаједницу, што потврђују ови снимци, као и раније поменути снимци дјецe на путу и групни портрет дјецe и младића. Најмлађи не раде и не помажу у вршидби, али њихово присуствовање овој врсти посла један је примјер на који начин дјецa посматрајући одрасле у процесу спонтаног, несвјесног учења усвајају хабитус. Гледајући како у пракси њихови родитељи, родбина, пријатељи или комшије, странци – Други колективно обављају један сезонски посао, они усвајају искуствени систем, заједнички свим члановима групе, на нове генерације преносивих диспозиција и етоса једне заједнице. На овај начин се ствара систем диспозиција везан за однос према раду и обављању посла, родној подјели рада и однос према Другима. Дјецa несвјесно долазе у посјед симболичког капитала, располагања одређеним знањем везаним за рад. Значајно у овом примјеру је и то што се ради о физичком раду, везаном за тијело, јер Бурдије (Bourdieu) хабитус дефинише као систем диспозиција, „култивисану диспозицију” или „системе трајних диспозиција” (Burdije, 1999), а диспозиција, између осталог, означава начин битисања, уобичајено стање (нарочито тијела), а посебно предиспозицију, тежњу или склоност. Овај примјер присуствовања процеса рада показује да дјецa усвајају хабитус посматрајући физички рад одраслих, али сада не само онај у оквиру микрогрупе (породице), већ у оквиру микрозаједнице у којој породица живи или из које родитељи потичу.

Осим хабитуса везаног за родну подјелу посла, они усвајају и онај везан за родну подјелу у вези с облачењем. И сами под окриљем родних обиљежја, сви дјечаци на фотографијама носе мајице (кратких рукава, дугих рукава, поткошуље), кратке хлаче (неки их носе и с трегерима), чиме заправо имитирају начин облачења мушкараца. Пошто је лето, разлика у облачењу између одраслих мушкараца и дјечака је у дужини хлача. Од дјевојчица се на фотографији најјасније види најмлађа дјевојчица, Мира (Никола) Вучковић, која носи кратку хаљиницу кратких рукава, има кратку косу и шналицу у коси. Хаљина означава да је дошло до прихватања

новог обрасца облачења, јер хаљину немају дјевојчице на раније снимљеним фотографијама, а нови образац се у селу јавља крајем педесетих година. С обзиром на то да је одјећа дјевојчица имитација облачења одраслих жена, није необично што ова мала дјевојчица носи хаљиницу. Овај детаљ у облачењу дјевојчице може бити још један доказ времена када су направљени ови снимци вршидбе.

Сви мушкарци из села, али и мајстор и његови радници, носе шешире и качкете. Само на једној фотографији Љубић Радошевић позира без качкета, који држи његов млађи син. Љубић се издваја и тиме што је скинуо и кошуљу и поткошуљу, и носи дуге хлаче и гумене чизме. Други мушкарци су у кошуљама или тамним поткошуљама, неки у сакоу или некој врсти јакне дугих рукава. Сви мушкарци носе дуге хлаче. Поменути дијелови одјеће мушкараца ознака су родног идентитета. На фотографијама се не види јасно имају ли неки мушкарци бркове, што се може назрети, а за неке од Ђурчана се зна да су их у то вријеме имали. Међутим, ниједан мушкарац нема браду и већина има обријано лице, па се може закључити да је доминантна „полна мимикрија” (Поповић, 2007: 322).

Како за мушкарце, тако је и за жене облачење ознака родног идентитета. Да би се разумјела симболичка значења коју поједини дијелови женске одјеће имају у микрозаједници Ђурчића, неопходно је „код интимности” или „ограничени код” (Bernstajn, 1979: 186) превести у јавни домен.

Све три жене на фотографијама носе мараму на глави, која означава њихов статус удатих жена. И на раније приказаним снимцима се види да удате жене из Ђурчића обавезно носе шамију или мараму, али ове фотографије документују да их оне заиста носе у свим приликама, па тако и при обављању посла као што је вршидба. На снимцима се још јасно може видјети како су обучене двије жене. Она која је снимљена док се сагиње да вилама купи сламу, чији лик се не види јасно јер је профилем окренута објективу, главу је прекрила свијетлом марамом, носи ткани бијели наставак, тамну једнобојну широку сукњу и тамни вертун и јасно се види да је боса. Комбинација њене одјеће припада старијем обрасцу облачења. Друга жена, она која, чини се боса, позира стојећи на вршилици, носи свијетлију блузу кратких рукава затворену до врата и карирани свијетлији „шос” (уска сукња), али нема вертун, тако да је обучена према новијем

обрасцу облачења. Ове жене репрезентују два типа облачења, који се нису могли насумице мијешати. Дакле, старији образац облачења у овом случају подразумејева ношење наставка, широке сукње и вертуна. Уз широку сукњу могла се носити блуза, што су Ђурчанке и чиниле. Међутим, у новом обрасцу се уз уску сукњу може носити само блуза, никако ткани наставка, а вертун нестаје. Разлика у кроју и дезенима показује како у процесу идентификације долази до „променљивости културног обрасца” (Гавриловић, 2006: 403).

Поред ових промјена у начину облачења удатих жена, постоје јасни знакови припадности и пристojности у њиховој одјећи. Ту је марама, искључиви знак да је жена удата, затвореност наставка (мали отвор око врата тек да може проћи преко главе, пошто нема копчања), блуза (затворена до врата) и дужина сукње испод кољена. Ознака да су удате (марама) и њихова пристojност (затворена блуза и наставка, дужина сукње) указује да се ради о патријархалној микрозаједници. Патријархално друштво у процесу модернизације прихвата и себи прилагођава опште модне вриједности, увијек са свијешћу да је облачење знак припадности и „пристojности”, што ограничава индивидуалнији избор у облачењу (Поповић, 2007: 341). Индивидуалнији избор у облачењу показује жена која носи блузу и карирану сукњу, што доказује да је могућа индивидуалност у оквиру патријархалног друштва, али само у задатим оквирима. Желим подсјетити да у прилог овој тези иде и то што ниједна жена не носи хаљину. Хаљина се до 1958. нија сматрала пожељним одјевним предметом ни за дјевојке ни за удате жене, тако да је крај педесетих година пријеломан за појаву хаљине и уске сукње која, за оне које је носе, искључује ношење тканог наставка и вертуна.

Код овог примјера промјене културног обрасца у облачењу жене не ради се о социјално условљеној разлици, него о старосној, генерацијској. Особа не мијења образац облачења који усвоји у тренутку удаје, чиме чува свој културни идентитет удате жене и фосилизује га, замрзава у тренутку стицања. Одатле разлика у облачењу двију жена на фотографијама, при чему „интимни код” олакшава стварање и размјену колективних симбола и на генерацијском нивоу.

Претходна анализа доводи до закључка да је родни и културни идентитет удате жене у Ђурчићима подложен активном процесу промјена, а да се при томе он не доводи у питање те је стабилан.

Пунктум на којем ћу се задржати везан је за географију села. На двјема фотографијама с вршидбе уз друштвени простор забиљежен је и географски простор, јер се види дио пејзажа низ дионице (баште) према ријеци Војловици, шуми и Папуку, који ће препознати свако ко је био у Ђурчићима. Значај ових снимака зато лежи и у документовању географског положаја Ђурчића и свједочанство је постојања села, доказ да је било ту, као и доказ да је заједница насилно уништена.

Слиједећи примјер којим ћу се бавити јесте фотографија у боји снимљена седамдесетих година, која приказује Петру (рођ. Босанац) Радошевић како у воћњака ради испред „крушне пећи”, а поред ње су унук Душко и једно млађе дијете. Старица је ухваћена у покрету док окренута према пећи држи дрвену дршку која је у пећи, и тек што је окренула главу према објективу апарата. Дјеца фронтално позирају сниматељу, старији дјечак се смијеши држећи за руку млађе дијете, чији је израз лица озбиљан. Постојање дјете и на овој фотографији потврда је идентитета дјетета.

Крушна пећ се припрема за печење „крува”, „дебелих колача” и меса тако што се ложе двије или три ватре. Петра је снимљена управо док ради око ватре у крушној пећи. Види се да у руци држи дрвени штап којим разгрће ватру, чији се одсјај промолио из пећи. Жар се потом вади „огрналлом”, пећ очисти и тада је спремна за употребу. Током читавог истраживаног периода у селу не постоји трговина. Најближа је у селу Горњи Мељани, а слиједећа у нешто даљем Дреновцу, тако да Ђурчанке константно пеку „крув” све до краја постојања села. Међутим, како се смањује број чланова домаћинства, у неким домаћинствима се почиње пећи у штедњацима на дрва или електричним. Изузетак и у таквим домаћинствима се прави код прослављања Ђурђева и Св. Саве, када се због неопходног припремања великих количина хране и „крув” пече у крушној пећи.

Припремање крушне пећи и печење „крува”, „дебелих колача” и меса у њој посао је који обављају жене, што потврђује њихов родни идентитет, а то документује и ова фотографија. Иако је до сада ово једина фотографија на којој се може видјети крушна пећ и особа која је припрема, простор око пећи јесте један од женских микропростора, још један доказ родно подијељених микропростора.

Напомињем да је печење прасета или јагњета на ражњу изван крушне пећи обичај који постоји током читавог посматраног периода,

а који обављају мушкарци. До промјене долази када један мушкарац, који није из Ђурчића, уноси новину да се овакво месо пече на ражњу у крушној пећи, чиме мушкарац улази у женски микропростор. Жене пеку месо у тепсијама, што значи да га режу на комаде, док мушкарци пеку цијело прасе или јагње. Међутим, жене све вријеме проучаваног периода припремају крушну пећ палећи ватру и чистећи је, пеку „крув“, „дебеле колаче“ и месо у комадима, чиме потврђују своје мјесто у родној хијерархији. Улазак мушкараца у овај женски микропростор новина је која потврђује Хобсбаумову (Hobsbawm) тезу да обичај може једино опстати ако се мијења (Hobsbawm, 2002: 7).

Клод Фишле сматра месо једном од намирница које имају посебну важност и значај, без обзира на културу, при чему је „подјела“ меса базичан, есенцијални и фундаментални чин у процесу настанка живота (Fišle, 2005). Да је подјела хране одлучујућа у стварању и јачању друштвених веза потврђује и свечана трпеза за крсну славу и Св. Саву у Ђурчићима, када се јачају већ постојеће везе с родбином и стварају нове с пријатељима који се позивају у госте. Фишле пише да је конзумирање меса нераздвојно, чак у сржи појмова свето и друштвено, блискост и светковање. Они који дијеле, истовремено дијеле месо жртвоване животиње, дијеле и припадност једном друштвеном поретку у којем свако има своје посебно мјесто и позицију у оквиру којег свако ритуално прихвата оно мјесто које му је намијењено. Стога подјела симболизује и гарантује друштвени поредак. Обичај припремања меса у крушној пећи доживио је иновацију и промјену, али не и отпор, премда се и „старији“ образац задржао. Обичај припремања печенице донекле се промијенио, доживио иновацију и промјену тиме што се ражањ унио у крушну пећ. Међутим, обичај да се печеница припрема на ражњу изван крушне пећи, а која је позната Ђурчанима, показује да се један образац припремања преклопио с другим. Овај примјер доказује Хобсбаумову тезу да обичајно или неписано право показује комбинацију суштинске флексибилности и формалне вјерности претходним примјерима (Hobsbawm, 2002: 7). Овакве промјене не доводе до угрожавања женског микропростора нити до смањивања родне хијерархије.

На снимљеној фотографији Петра Радошевић носи блузу дугих рукава затворену до врата, широку сукњу дугу испод кољена, вертун, а главу је повезала марамом. Пошто је снимак у боји, јасно се види да

је старичина одјећа тамна. На неколико деценија старијој црно-бијелој фотографији породичног потрета Петре с троје мале дјече и мужевљевог тетком, Петра носи шамију, тамну карирану блузу дугих рукава затворену до врата, нешто свијетлију широку карирану сукњу, тамне чарапе и тамне ципеле. Образац њеног облачења остао је готово исти, а промјена до које је дошло преласком на искључиво тамну одјећу условљена је генерацијском припадношћу. Као што је познато у литератури (Prošić-Dvornić, 2006: 267), она је као припадница старије генерације задржала форму облачења која одговара једној од најранијих фаза друштвено-културног развоја у Ђурчићима у истраживаном периоду. Оваква форма одјеће која подразумијева конзервирање или замрзавање одјеће у одређеном тренутку развоја послје којег више не доживљава никакве промјене може се сматрати фосилизираном формом (Prošić-Dvornić, 2006: 350). Иако мање бљештавији примјер фосилизиране одјеће од оне какву носе, на примјер, тореадори, овакви примјери сачувани на фотографијама драгоцјени су трагови времена замрзнути у одјећи. Наиме, у вријеме када је Петра била млада жена, старије жене су се облачиле на исти начин на који се она облачи у вријеме када је неко фотографише поред крушне пећи. Да сте дошли у Ђурчиће 1991, 1981. или неку деценију раније, видјели бисте старице које носе исте дијелове одјеће као и Петра, што значи да су репрезентовале родни и генерацијски идентитет кроз одјећу према старом обрасцу.

На трагу студија културе, које објашњавају како је на знаковима и симболима заснован наш однос и наше разумијевање различитих облика фотографије, и према концепту једног од оснивача британских студија културе, Стјуарта Хола, породичне фотографије као сегмент културе могу се проучавати у оквиру социјалних односа и систем кроз који се култура производи и употребљава те нам омогућава да је читамо и интерпретирамо критички. Како се искуство реалности никада не доживљава директно, већ увијек кроз симболичке категорије које нам пружа друштво, такође се може посматрати како тај активни процес репрезентације или дискурсивне конструкције утиче на конструкцију идентитета власника фотографија, у овом случају становника једне руралне микрозаједнице која више не постоји.

Литература

- Bart, R. (2004). *Svetla komora: nota o fotografiji* (M. Radojičić, prev.). Beograd: Rad. (Оригинал објављен 1980).
- Bernstajn, B. (1979). *Jezik i društvene klase* (D. Mićunović, prev.). Beograd: BIGZ. (Оригинал објављен 1971).
- Burgin, V. (2002). Perverzni prostor (Đ. Tomić, prev.). U B. Anđelković (Prir.), *Uvod u feminističke teorije slike* (201–217). Beograd: Centar za savremenu umetnost.
- Burgin, V. (1987). Introduction. U V. Burgin (Ed.), *Thinking Photography* (1-14). London: Macmillan Education.
- Burgin, V. (1987a). Photographic Practice and Art Theory. U V. Burgin (Ed.), *Thinking Photography* (39-83). London: Macmillan Education.
- Burdije, P. (1999). *Nacrt za jednu teoriju prakse: tri studije o kabilskoj etnologiji* (M. Pajević, prev.). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (Оригинал објављен 1972).
- Vinebaum, L. (2007). Holocaust Representation from History to Postmemory. Приступљено 15. октобра 2007. на <http://anaxagoras.concordia.ca/vinebaum.pdf>.
- Гавриловић, Љ. (2006). Одевање између јавног и приватног. У А. Столић, Н. Макуљевић (Прир.), *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата* (403–426). Београд: Cliо.
- Исић, М. (2007). Приватност на селу. У М. Ристовић (Прир.), *Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (379–407). Београд: Cliо.
- Kelner, D. (2004). *Medijska kultura: studije kulture, identitet i politika između modernizma i postmodernizma* (A. Čabraja, prev.). Beograd: Cliо. (Оригинал објављен 1995).
- Lentin, R. (2007). Postmemory, Received History and the Return of the Auschwitz Code. Приступљено 19. октобра 2007. на <http://www.eurozine.com/articles/2002-09-06-lentin-en.html>.
- Pavlović, V. (2006). Burdijeov koncept simboličke moći i političkog kapitala. U M. Nemanjić, I. Spasić (Prir.), *Nasleđe Pjera Burdijea: pouke i nadahnuća* (93–107). Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.

- Поповић, Б. (2007). Одевање и мода у Србији у првој половини 20. века. У М. Ристовић (Прир.), *Приватни живот код Срба у двадесетом веку* (318–341). Београд: Clio.
- Prošić-Dvornić, М. (2006). *Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka*. Београд: Stubovi kulture.
- Rubin Suleiman, S. (2007). Crises of Memory and the Second World War. Приступљено 15. октобра 2007. На <http://www.hup.harvard.edu/catalog/SULCRM.html>.
- Симић, В. (2006). Свет детета и његова слика у српској уметности 19. века . У А. Столић, Н. Макуљевић (Прир.), *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата* (133–161). Београд: Clio.
- Столић, А. (2006). Родни односи у „царству подељених сфера”. У А. Столић, Н. Макуљевић (Прир.), *Приватни живот код Срба у деветнаестом веку: од краја осамнаестог века до почетка Првог светског рата* (89–111). Београд: Clio.
- Тимотијевић, М. (2006). *Рађање модерне приватности: приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*. Београд: Clio.
- Fišle, K. (2005). Meso, podela i socijalni napredak (J. Đukanović, prev.). *Kultura*, број 109–112, I књига, 247–276.
- Hall, S. (2008a). Representation and the Media. Приступљено 8. јуна 2008. на <http://www.mediaed.org/videos/MediaRaceAndRepresentation/RepresentationandtheMedia>.
- Hammond, P. (2008). Cultural Identity and Ideology. Приступљено 17. априла 2008. на <http://myweb.lsbu.ac.uk/philip-hammond/1999b.html>.
- Hartman, G. (2007). The Humanities of Testimony: An Introduction. Приступљено 19. октобра 2007. на <http://poeticstoday.dukejournals.org/cgi/reprint/27/2/249>.
- Haukins, A. (2003). Selo i engleski identitet (I. Panović, prev.). У D. Morli, K. Robins (Prir.), *Britanske studije kulture: geografija, nacionalnost i identitet* (152–161). Београд, Geopoetika.
- Hobsbom, E. (2002). Uvod: kako se tradicije izmišljaju (S. Glišić, M. Prelić, prev.). У E. Hobsbom, T. Rejndžer (Ured.), *Izmišljanje tradicije* (5–25). Београд, Biblioteka XX vek.

- Hol, S. (2008). Kodiranje, dekodiranje (V. Vukelić, prev.). U J. Đorđević (Prir.), *Studije kulture: zbornik* (275–285). Beograd: Službeni glasnik.
- Holand, P. (2006). „Slatko je posmatrati...“: lične fotografije i popularna fotografija (K. Radović, P. Miklošević Muhr, prev.). U L. Vels (Prir.), *Fotografija: kritički uvod* (151–209). Beograd, Clio.
- Шарац-Момчиловић, В. (2006). Српске народне ношње у Славонији, Барањи и Западном Срему. У В. Стојаковић (Ур.), *Традиционална култура Срба у Српској Крајини и у Хрватској (171–197)*, каталог изложбе. Београд: Етнографски музеј у Београду.

FAMILY PHOTOGRAPHS – MEMORY OR CONSTRUCTED IMAGE OF THE PAST AND IDENTITY

Summary: Family photographs, with which everyone can identify because of their "emotional aura", are bridge over the gap that divides observers who are personally linked to a photograph of those who are not. It is entering into a mental time zone, past and present, meet memory, whose interpretation is imperative to keep the reflection (Ronit Lentin). As the memory is a form of self-representation, the question of identity is important as a concept and as a fact of modern political life. Douglas Kellner states that for cultural studies the concept of ideology is the most important because the dominant ideologies seek to reproduce the social relations of domination and subordination. A key step of Stuart Hall, one of the pioneers of British cultural studies, was derived from structuralism by explaining ideology, politics and culture as a work of language. Hall focused on the concept of representation and showed that the experience of reality is always perceived through the symbolic categories that society provides: producer/manufacturers "encode" the image, and then observers "decoded" in terms of its cultural domains (gender, class, ethnicity, sexual and religious beliefs, etc.). On these signs and symbols is based our relationship and our understanding of the various forms of photography.

Keywords: photography, representations, reflections, ideology, language.

Вучковић, Борислава. Дипломирала на Групи за српски језик и књижевност Филолошког факултета у Београду. Докторирала на Универзитету уметности у Београду на Групи за теорију уметност и медија. Излагала на међународним научним скуповима у Србији (Крагујевац, Ниш, Београд) и Републици Српској (Бањалука). Индивидуални ауторски текстови

**ПОРОДИЧНЕ ФОТОГРАФИЈЕ – СЈЕЋАЊЕ ИЛИ КОНСТРУИСАНА СЛИКЕ
ПРОШЛОСТИ И ИДЕНТИТЕТ**

објављени у зборницима радова с научних скупова, часописима *Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику*, *Гласник етнографског музеја у Београду*, *Свеске: часопис за књижевност, уметност и културу*. Прихваћен је текст за излагање (Transatlantic Dialogues in Shaping Cuban Culture – A Comparative Analysis of Cuban and Serbian Rap Music) на Међународном конгресу у Хавани 2013. године (Cuba Traslántica: Congreso internacional de estudios culturales, interdisciplinarios y transatlánticos). О српском епском реповању у контексту савремене популарне културе одржала предавање по позиву на Форуму Музиколошког института САНУ 2013. године. Бави се интердисциплинарним истраживањима популарних форми културе.
borislava107@gmail.com

Слађана Ж. Мамић

Алфа универзитет

Веза са културом и традицијом у приповеци „Пут Алије Ђерзелеза“ Иве Андрића

Сажетак: Окосница овог рада су културне и традицијске везе које исказују свој утицај на стварање неправедно запостављене приповетке Иве Андрића, „Пут Алије Ђерзелеза“. Бројни радови овог Нобеловца добили су запаженије место и простор него што је то био случај са овом приповетком. Психолошка нијансираност овог лика била је подстицај аутору да се позабави јунаком ове приповетке. Ово је покушај да се приближи величанствено замишљена конструкција приче која је настајала у одвојеним периодима, а опет се појављује као савршена целина. Она у својој основној замисли комуницира са културом и традицијом, као и специфичним језиком и колоритом једног народа. Са друге стране она је у исто време приказ јунаштва и величине насупрот слабости и рањивости народног јунака.

Кључне речи: приповетка, традиција, култура, језик.

Егзистенција савременог друштва се између осталог испољава и у његовој мултикултуралној структури. Процењује се да данас у свету постоји око 600 језичких и око 500 етничких група. Њихово постојање и међусобни односи собом повлаче појам мултикултурализма, као феномена савременог доба. Овај појам под својим окриљем преиспитује језичка права, регионалну аутономију, образовне системе, политички статус, националне симболе али и књижевни дискурс. Уопштено речено, мултикултурализам обухвата различите облике културног плурализма. Кроз историјски развој друштва креиране су различите мултикултуралне структуре

захваљујући номадским кретањима, колонијалним освајањима, ратним освајањима, принудним исељавањима итд.

Из претходних разматрања јасна је свеобухватност и ширина поменутог појма, али је намера аутора овог рада да се задржи у оквирима Балкана и његове мултинационалности. Подручје Балкана носи бројне специфичности мултикултурализма не само у савременом добу, него и вековима уназад. Балкан је био и остао простор са најбројнијим варијететом цивилизација, народа, традиција и култура. Обликовали су га различити освајачи, спонтани и организовани, прихваћени и принудни. Сви они су за собом оставили различите историјско-културне последице. Балкан је постао камен спотицања великих империја, попут Аустроугарске и Османлијске. Њихово присуство изродило је много повезаних, преплетених и укрштених историјских, социоекономских, језичких, религиозних и културних елемената који су се временом мењали и трансформисали, а које и данас можемо изнова откривати и реконструисати. Ови историјски утицаји, неминовно су оставили свој печат и на пољу књижевности. Сведоке ових мултикултуралних и интеркултуралних промена препознајемо и у приповеци „Пут Алије Ђерзелеза“, Иве Андрића.

Према наводима Вила Кимлике могуће је издвојити два модалитета културне разноврсности:

- „културна разноврсност која настаје из инкорпорације претходно самоуправљајућих, територијално концентрисаних култура у већу државу, и
- културна разноврсност која настаје као резултат индивидуалне и породичне миграције“ (Кимлика, 2004: 1)

У првом моделу говори се о националним мањинама које настоје да се одрже као засебне целине – друштва поред већинске културе односно нације, а у другом су у питању етничке групе које желе да се интегришу у шире друштво, али не да се асимилију, већ да очувају свој етнокултурни идентитет и да се тој њиховој потреби прилагоде институције ширег друштва. Закључак је да у оквиру мултинационалне државе коегзистира више од једне нације. Ту нацију Кимлика овако дефинише: „... при чему термин нација значи историјску заједницу, мање или више институционално довршену,

која заузима дату територију и која има особени језик и културу“ (Кимлика, 2004: 2).

Сложеност и прожимање различитих социјалних односа, културног наслеђа, верских конфесија, традиције, мита и локалног језика нека су од основних полазишта у приповеци „Пут Алије Ђерзелеза“, Иве Андрића. Стога ову приповетку можемо разматрати у српском, муслиманском, балканском, али и у ширем, европском традиционалном, историјском и културном контексту.

Управо ово су разлози због којих је веома тешко јасно и прецизно утврдити, корене и порекло овог, са једне стране епског и митског лика, а са друге стране реалистичног и историјски утемељеног јунака. Све нас то наводи на закључак да га можемо посматрати са више аспеката: као лик у епској песми, као човека из народа, као митског јунака или као стварну личност из времена владавине неких султана. У његовом случају, тај прелазак из мита у стварност и из стварности у мит брише све границе и појављује се као засебан ентитет без тачно утврђених корена. Можда је то тековина вековних усмених творевина које су доживљавале своје варијације кроз време, као последица управо усменог преношења, без тачно записаних и прецизно описаних историјских догађаја. Наиме, и сами певачи су модификовали песме, покушавајући да се угледају на своје претходнике, а опет у жељи да донесу нешто ново и више, мешали су и садржаје и личности. У том смислу о Алији Ђерзелезу егзистирају различите претпоставке о томе како је као историјска личност због својих подвига ушао у народну причу, мит, легенду. Поставља се питање колико је културни и традиционални миље босанско-херцеговачког подручја утицао на развој овог лика. По народном предању, које је забележио Коста Херман,¹ Алија је био слуга код Гази-Хусрев бега, „којег је држао само за товариње коња и дотеривање дрва из шуме, што би у кући требало за огрјев“. Са друге стране, често се у радовима преплиће лик Алије Ђерзелеза и Али-бега, првог турског санџак – бега у Србији, након пада српске вазалне државе, као што је то случај у радовима Стојана Новаковића² и

¹ Normann, K. *Narodne pjesme Bosnjaka u Bosni i Hercegovini*

² Новаковић, С. *Последњи Бранковићи у историји и у народном певању*: 1456–1502

Миленка Вукићевића.³ Они наводе да је Ђерзелез живео у Плевни, у Бугарској и да је умро 1503. или 1504. године и да је његов писар Сузи Челебија написао око 15.000 дистиха о јунаку који је 1460. године победио мађарског војводу Михајла Силагуја. И прашки слависта Матија Мурко,⁴ сакупљајући епске песме по Санџаку и у Босни и Херцеговини помиње поред циклуса песама о Марку Краљевићу и Муси Кесеџији и циклус песама о Алији Ђерзелезу. У овом контексту значајно је напоменути размишљање Наде Милошевић Ђорђевић у књизи *Казивати редом*, где заправо образлажући основе Вукове поезике, говори о свеукупном миљеу који чини оквире народне песме: „Његова поезика заснива се заправо на свеукупном прегледу живота, обичаја, веровања и историје народа животворно исказаном у српској усменој књижевности“ (Милошевић Ђорђевић, 2002: 5).

Из свега поменутог закључујемо да је за стварање једног мита, епског лика или легенде заслужно много чинилаца који из различитих углова обликују његову поезику. Дакле, треба имати у виду целокупан друштвени контекст у којем он настаје; свест о етничком и религиозном идентитету, институционално окружење и историјски оквир нације који укључује ниво култивације, образовања и дисциплине. Без обзира на његово стварно национално порекло, претпоставка је да су овог јунака највише заволели Бошњаци о чему може да сведочи и популарност имена Алија код муслимана.

Као и остала Андрићева дела и приповетке су биле предмет интересовања критике, а нарочито приповетка „Пут Алије Ђерзелеза“. Радован Вучковић у свом делу наводи да је то био случај из неколико разлога:

И то, прво, зато што је била прва Андрићева приповетка штампана у облику књиге. Друго, што се по извесним цртама разликовала од неких приповедака објављених одмах после ње. Треће, што је значила Андрићев прелазак са лирско-прозног облика на прозни, тј. трансформацију субјективног начина транспоновања појава, преломљених у личној свести, у објективисане приповедачке визије. И, четврто, што је фабула приповетке заснована на народној

³ Vukićević, M. Milenko Znameniti Srbi Muslomani

⁴ Murko, M. Tragom srpsko-hrvatske narodne epike

песми, па се постављало питање односа између легенде о јунаку Ђерзелезу, како ју је дала народна песма и како ју је литерарно обрадио Андрић. (Вучковић, 2011: 160)

Видимо да је након збирки песама у прози *Ex ponto* (1918) и *Немири* (1920), Андрић посегао за следећим прозним књижевним жанром, жанром приповетке. Поставља се питање за каквим је изразом трагао Андрић, а да га више није проналазио у поезији. Какве увиде и открића тражи у новом жанру? Да ли се заситио субјективног и личног и пожелео да пише о универзалном, ако мит и легенду можемо на тај начин да одредимо? Ипак, не треба губити из вида чињеницу да је ова приповетка настала на темељима народне песме. Овај однос народне песме, односно њене легенде – мита и приповетке која је базирана на легенди, односно миту, био је предмет истраживања бројних проучавалаца лика и дела Иве Андрића. Проблематиком овог епског јунака и његовог идентитета бави се и Хатица Крњевић у огледу *Ђерзелез Алија у усменој традицији и у приповеци Иве Андрића*. Ево одломка који сведочи о томе:

Историјски идентитет Алије Ђерзелеза био је, а и данас је предмет научних расправа о томе да ли је Алибег Подунавац, смедеревски санџак-бег из друге половине 15. века, гласовити турски акинџија из племените породице отоманске царевине Михал-оглу, да ли је он историјска личност из које је израстао каснији епски јунак Алија Ђерзелез, о којем пева млађи слој песама, о којем су сачувана различита народна причања и локалне легенде, којег помиње Његош у свом Горском вијенцу? (Крњевић, 1980: 165)

У свом делу Хатица Крњевић разматра неколико могућности о настанку овог епског јунака, позивајући се на проучене, релевантне изворе који су обрађивали ову тематику, као што су: *Зборник Матије Мажуранића*, који су приредили Милорад Живанчевић и Владан Неђић, затим *Српске народне пјесме*, Вука Стефановића Караџића, па до Косте Хермана и његове збирке *Народне пјесме муслимана у Босни и Херцеговини*. У подробној анализи Хатица Крњевић закључује, на основу проучених извора, да је лик Алије Ђерзелеза за

своју приповетку, Андрић створио на основу Херманове збирке, јер је највероватније претпоставити да му је она била доступна. Она каже:

У свом прозном првенцу Пут Алије Ђерзелеза, Иво Андрић пошао је од завршеног, заувек датог епског лика, обликујући његову судбину понајвише од елемената легенде, особито оне која Ђерзелеза везује за Сарајево. Историјски споран идентитет овог јунака решио је Андрић у духу претпоставке да је он био Босанац а не Турчин, да је живео у 18. а не у 15. или 16. веку. Следећи традицију и легенду, Андрић је Ђерзелеза везао за Босну и Сарајево и дао му аутентичну, живу и рељефну подлогу историјског времена које маркантно обележавају, својом побуном и погибијом, два брата Морића, историјске личности и јунаци трагичних народних осмерачких балада. (Крњевић, 1980: 179)

Немогућност прецизног утврђивања порекла Алије Ђерзелеза, поред свих досадашњих навода, неминовно морамо тражити и у контексту мултикултуралности простора на којима је легенда настала. Наиме, мултикултуралност негује одређене аспекте културе, као што су језик, обичаји, вера, морални ставови, ношња, гастрономија. Таква средина омогућила је кружење културних информација које су послужиле Андрићу да поређењем равноправних, једнаковредних културних разлика направи другачији увид и обликује „универзалног јунака“.

Он у првим сликама одговара епском патосу, реторици и узвишености исказа, када јаше на коњу, застрашујуће силан као у причама које о њему круже.

Пјесма је ишла пред њим. На бијелу коњу крвавих очију, он је јахао раванлуком, црвене су ките биле бијелца по очима, а дуги, чистим златом везени чевкени на Ђерзелезу сјали су и поигравали на вјетру. Дочекало га ћутање, пуно удивљења и поштовања. Он је носио славу многих мегдана и снагу која је улијевала страх; сви су били чули за њега, али га је мало ко видио, јер је он пројахао своју младост између Травника и Стамбола. (Андрић, 1964: 38)

Наведени цитат најбоље приказује традиционално и културно окружење јунака. Кроз историју српског песништва, јунаци „опточени златом“ јахали су своје верне коње; Шарца – Марко Краљевић, Јабучила – Војвода Момчило, Зеленка – Дамјан Југовић, Ждралина – Милош Обилић. Као да се подразумевало да уз великог јунака иде добар и послушан коњ. Релативно кратак опис Ђерзелезове ношње којим обилују јуначке епске песме, поред осталог, потврда је везе са усменом песничком традицијом, јер је ношња у јуначким песмама одражавала не само лепоту украса већ и величину и моћ јунака који је носи, али је била и у служби заштите јунака, попут карактеристичних тока на грудима. Ови карактеристични описи могу се разумети и у контексту истраживања Наде Милошевић Ђорђевић када каже:

Вук савршено добро схвата да турско-оријентални утицај на (градску) ношњу не значи промену националног погледа на свет. За њега је битно да укаже на то да се народ емоционално идентификује са својом историјском прошлошћу, да у народу постоји јединство националног осећања и традиције. (Милошевић Ђорђевић, 2002: 26)

Запажање Наде Милошевић Ђорђевић из наведеног цитата такође показује разумевање појма мултикултуралности али и интеркултуралности која подразумева одређену врсту односа између различитих култура, која се у конкретном наводу односи на ношњу. Наиме, интеркултуралност карактеришу односи који резултирају разменом одређених добара, идеја и ставова приликом сусрета појединаца или група различитог културног порекла. Зато је главни лик приповетке у првим сликама прављен на принципима имагологије, односно замишљене универзалне представе о јунаку из овог поднебља. Дакле, овде се не поставља питање стварног изгледа јунака, већ његовог доживљаја у оквиру националних и етничких стереотипа.

Ипак узвишени опис главног јунака приповетке чије су одлике хиперболисане и идеализоване у мегдану, шенлучењу и одевању, већ у следећој слици постаје приказ готово људске карикатуре.

Кад сјаха и пође према капији, видјело се да је необично низак и здепаст... Руке су му биле несразмерно дуге... У

говору је био невјешт, сваки час му је недостајала ријеч, као што то бива код људи од дјела, и онда би ширио своје дуге руке и кружио прецирним очима, као у кунића у којима се није разликовала зјеница. (Андрић, 1964: 38)

Тако је, како каже Андрић, „за неколико дана ишчезао чаробни круг око Ђерзелеза.“ Наравно, да се одмах поставља питање, зашто се Андрић одлучио да оваквог епског јунака, овакву народну величину у својој приповеци унизи до блата. Све оно што су некада у народној песми биле витешке особине јунака, у Андрићевој причи постале су Ђерзелезове мане. Можемо да претпоставимо да је ово резултат добро осмишљеног приповедачког поступка са жељом да се један епски патос сведе на реалистично и чак комично. Овај преокрет у доживљају јунака може се схватити и у светлу разлике између епске песме која као жанр подразумева узвишеност, јунаштво и убедљиву реторичност као своје основне елементе, док је приповетка ближа реалистичном, стварном доживљају. Андрић свог јунака из сфере патоса и узвишености, пребацује у сурово реално окружење свакодневице, у једну реалистичну, па у неку руку и комичну стварност. Као главни адут за овај преокрет, Андрић користи једну узвишену категорију, а то је недостижни идеал женске лепоте, који, како ћемо видети на крају приче демистификује и сурово унижава приказом једне баналне, сирове лепоте, оличене у продавачици љубави. Овакав приповедачки поступак, према Вучковићу, је последица преласка са лирског на приповедачки модус, тј. прелаз од идеалистичко-романтичарске свести ка објективистичко-приповедачкој иронизацији јунаковог идеалистичко-романтичарског става. Вучковић у овом типу идеалисте види већину омладинаца Андрићеве генерације. Управо са овог аспекта можда можемо говорити и о мотиву Андрића да се бави овом тематиком. Вучковић у свом делу *Велика синтеза* наводи да је Андрић припадао генерацији која је одрасла и живела на митовима, али их и стварала. Велики мит за ову генерацију, пред Први светски рат, била је по њему „народна песма и народни јунак као оличење најбољих расних и националних особина. После и за време рата многи од њих уверили су се да је та митологија почивала на стакленим ногама и да није дорасла грубој стварности...“ У том смислу се, каже Вучковић: „већи део Андрићевих прозних остварења са историјско-легендарном тематиком може

тумачити и као литерарна демистификација бивших истина“ (Вучковић, 2011:163). Са друге стране, Милан Богдановић у свом огледу *Пут Алије Ђерзелеза* сматра: „Иво Андрић, који је Босанац, хтео је у популарном босанско-муслиманском човеку Алији Ђерзелезу да створи један синтетизовани тип те средине. У исто време он је хтео да да један симбол“ (Богдановић, 1964: 30).

Како наводи Вучковић, претпоставка је да је Андрићев мотив да се бави овом тематиком проистекао из жеље да се одреди идеал једне генерације. Та генерација је управо стасала и потекла на једном етничком, религијском, друштвеном, институционалном и културном плурализму, који је неминовно ступао у различите врсте интеракција и тиме стварао „нове вредности“ тј. нове општеприхваћене ставове, идеје и идеале. Ову тезу потврђује и запажање Милана Богдановића у наставку. Давањем назива босанско-муслимански човек, Богдановић ствара заправо мултивалентни ентитет, који настаје из специфичности карактеристичних за различите појединце и етничке групе а истовремено том синтетизацијом ствара један универзални тип босанско-херцеговачког човека. Та универзалност са собом носи аналогију симбола.

Тако је Алија Ђерзелез постао главни јунак Андрићеве приповетке, али истовремено и симбол.

И као и сви велики људи који сагоревају неком великом ватром и Алија Ђерзелез је имао свој идол и док други покушају за богом, или за славом, или за богатством, дотле је њему једини смисао живота била жена. Он је био роб женске лепоте, сваке велике женске лепоте, и, осећајући у себи огромну снагу и силу, он је мислио да има и сва права. (Богдановић, 1964: 31)

Кроз историју, како општу, тако и књижевну, уз сваког јунака увек је стајала и „верна љуба“ која се истицала својом лепотом, добротом, мудрошћу и верношћу. Међутим, Алија Ђерзелез нема такву верну љубу. Андрић га је с промислом ускратио за онај неизоставни део мушкости, тако карактеристичан за јунака, за силу и снагу оличену у мушкарцу. Наиме, сама чињеница да је спој пре свега хришћанске и муслиманске заједнице био окружење овог јунака, а не заборавимо да

је кроз векове потентност муслимана опевана и истицана (почев од харема и полигамије), а не без мање успеха и у српској историји, где се одувек славила мушка снага и лепота у синергији са јунашtvом, довољно говори како је Андрић „сурово казнио свог јунака“, одуевши му оно што је у самом темељу балканске традиције и културе. И у овом Андрићевом потезу можемо видети стварање „нове вредности“ – рушењем традиционалне схеме мушко-женског односа карактеристичног за јунака. Са друге стране писац исказује поштовање према жени, као и потребу за величањем женске лепоте која је карактеристика епске народне традиције али и саставни део културно-историјског наслеђа на овим просторима.

Андрић свог јунака предочава као донкихотовски симбол вечне чежње за недостижним идеалом, у овом случају идеалом апсолутне лепоте оличеном у обличју жене. Писац га врло вешто психолошки позиционира и анализира, тражећи најбољи начин да га суочи са односом жеља и могућности и то чини користећи контраст. У неколико потеза писац демистификује идеал и следи сурово отржење јунака уз помоћ унижења као главног поступка који користи у овој приповеци. Њега не занима појавно у суштинском смислу. Предмет његовог интересовања је унутрашњи свет јунака, који Андрић вешто разрађује на мотиву љубавног односа, мотиву идеализоване женске лепоте и њене недостижности. Главни јунак постаје опчињен женском лепотом и постаје њен роб. Истовремено, он прераста у трагичног јунака, јер кроз немогућност досезања до жене он постаје свестан своје неостварености. Он жуди за стварима за које је свестан да их никада неће достићи, а истовремено жали због тога. Тај нерешиви унутрашњи сукоб у јунаку, Андрић кроз приповетку врло пластично дочарава и то на три примера. Он дакле свом јунаку даје шансу, чак три пута, да постане свестан недостижности идеала женске лепоте. Први пут је то у сусрету са прелепом Венецијанком у хану. Писац врло живописно дочарава пре свега окружење овог сусрета, а потом и сам сусрет. До најситнијих детаља он распреда причу о свему што јунак преживљава од момента доласка у хан, преко првог погледа на лепу Венецијанку, преко патњи кроз које јунак пролази и понижења која зарад своје љубави преживљава, до бесног крика немоћи „Кучко! Кучко!“ (Андрић, 1964: 42), када схвата да му је она недостижна. Психоаналитичари би рекли да човек посеже за псовкама у тренуцима немоћи. Онда је сасвим

јасно каква је немоћ Ђерзелеза у овом случају. И овај део приповетке носи мултикултурално обележје карактеристично за поднебље и земље у којима је јунаштво, врлина и лепота задати људски идеал којем се тежи, а који је настао као последица интерактивног судара Отоманске и Аустроугарске империје у додиру са меком словенском душом. Нажалост, поменути идеали постају ограничења јунака Андрићеве приповетке. У овом конкретном случају, немогућност да досегне идеал женске лепоте, можемо тражити и у класној разлици између главног лика и лепе Венецијанке. Наиме, према наводима у самом уводу рада, видели смо да је главни лик без обзира на све претпоставке, геачког порекла тако удаљеног и неприступачног за везу са припадником вишег друштвеног слоја. Чињеница је, да је описано доба носило класне разлике чврсто укорене у социјалну свест народа, па није било простора ни могућности за мешање припадника различитих класних припадности. Сведоци смо да су такве реакције на овом простору наступиле тек после Другог светског рата.

Као да једно разочарање и један неуспех нису довољни Андрићевом јунаку. Он га води даље на пут. На том путу Ђерзелез сусреће нови изазов, прелепу циганку Земку, распуштеницу по трећи пут, којој „нико није могао на крај стати“ (Андрић, 1964: 44). Прелепа циганка, наравно на први поглед очарава Ђерзелеза и ето новог простора за уздахе, патњу, несрећу и неуспех нашег јунака.

Увођењем Земке, Циганке, писац проширује мултикултурални контекст приповетке. Намеће се поново мотив карактеристичан за географску тромеђу на коју се ослања, а то је мотив Циганке. Роми су као народ населили простор Балкана још у 14. веку, када их је већ било у Србији. По вероисповести су хришћани или муслимани, што опет упућује на традицијске везе на поменутој тромеђи, у којој писац ствара своје ликове. Примећујемо да се аутор са много увиђајности креће кроз просторе других нација и култура. Он покушава да разуме културне разлике и из њих извуче другачији увид. Показао је овом приповетком да појединци, припадници различитих култура, религијских опредељења и социоекономских одређења могу да живе једни поред других, што представља потврду мултикултуралности.

Као оквир сваког новог љубавног изазова, Андрић у декор убацује и пратеће личности које су у служби унижења и подсмеха главном лику. Тако су у овом делу то браћа Морић, „... они бијеху лоле и

расипници, насилни и срамотни, далеко познати по злу“ (Андрић, 1964: 44). Ови споредни ликови потпаљују ту бурну страст у јунаку, доливају уље на ватру, доливају пиће када га је већ превише, а све у циљу извргавања руглу Ђерзелеза, који притом није свестан њихове срачунате ироније и подсмеха, већ у њиховој подршци добија снагу која га још више гура у бласто. Ови пратећи ликови се такође могу посматрати у оквиру плурализма средине, јер је њима описан један од универзалних мушких образаца ових простора. То је специфичан слој мушког становништва окренут распусном и бесмисленом животу, који решење своје немоћи тражи у пићу. У овим моментима немоћи Ђерзелез им се придружује. Пијан од ракије, али и од страсти према Земки, Ђерзелез несвестан свог изгледа посеже за својим идеалом.

Отима се, диже, шири руке и полази пут Земке, која стоји међу Циганкама крај љуљашке и глође црвене арнаутске шећерлеме. Распасао се на му спадају и борају се чакшире, а ионако кратке ноге му изгледају још краће и још дебље; отпасао му се појас од ибришима вишњеве боје па се вуче за њим, поливен ракијом и умрљан пепелом. Једва се држи на ногама, кривуда и смјера час лијево, час десно. Циганке вршите од смијеха.... (Андрић, 1964: 47-48)

Овај, прецизно дочаран призор, јасно показује сву гротескност ситуације и нелагоде у којој се јунак нашао. Андрић се заиста потрудио да банализује свог јунака до граница суровог, али са једним јединим циљем, а то је да га то унижење освети и доведе до спознаје о узалудности трагања за идеалом. Међутим то Ђерзелезу није било довољно. Зато му писац пружа још једну, трећу шансу у Сарајеву. Предвече, у време Рамазана, у кући на углу улице, Ђерзелез спази прелепу Влахињу Катинку. Поново јунак упада у замку сопственог заноса, почиње да гради куле у ваздуху, или како то Андрић прецизно дочарава речима:

Као увијек кад би угледао женску љепоту, он изгуби у тили час сваки рачун о времену и истинским односима, и свако разумијевање за стварност која раставља људе једне од других. Видећи је онако младу и пуну као грозд, он није могао

ни начас да посумња у своје право, потребно је само да руку пружи! (Андрић, 1964: 50)

Наравно и у овом случају, Ђерзелезу измиче оно за чим жуди.

*Надимао се од гњева. Не моћи до те влахиње, никад не моћи!
И не моћи никог убити и ништа разбити! (Нови вал крви
запљусну.) – Или да ово није варка! Да њега не магарче?
Каква је ово шала опет? И какве су то жене до којих се не
може као ни до бога? (Андрић, 1964: 55)*

Најзад Ђерзелез поставља право питање. Какве су то жене до којих се не може као ни до бога? И бог је идеализован, узвишен, недостижан, као и женска лепота. Јунак се суочава са суровом истином. Идеали су недостижни, немогући, данашњим речником речено, виртуелни. Јунак је морао неколико пута да лупи главом о зид да би се освестио. Међутим, пун ефекат овог суочавања са суровом реалношћу дочарава последња сцена. Андрић свог јунака, овом сценом ваља по блату, понижава га преко граница мере. У овој сцени понижење доживљава свој врхунац. Банализација се открива у свом пуном сјају, јунак је побеђен, поражен, потучен до последњег даха. Наш јунак након свих својих искушења, недостижних и недодирљивих лепотица, завршава у крилу Јекатерине, „Само Јекатерине! Једино до Јекатерине се иде равно!“ (Андрић, 1964: 56).

Сва жеља, сва чежња, сва слутња, сво надање, утопише се у рукама ониске, крупне и шугљиве Јекатерине. Сва блистава лепота нестане, а остаде проста, анимална страст и жеља, једина доступна Ђерзелезу. Али, Ђерзелез се и тада, по ко зна који пут пита:

*И још се једном јави мисао с којом је сто пута заспао,
нејасна, никад до краја домишљена, а увредљива и јадна
мисао: зашто је пут до жене тако вијугав и тајан, и зашто
он са својом славом и снагом не може да га пређе, а прелазе
га сви гори од њега?... Шта жене траже? (Андрић, 1964: 57)*

Ово последње питање које Ђерзелез поставља може се такође тумачити у контексту судара културних и традицијских хоризоната Истока и Запада. Питање досезања до жељене жене и онога што се

дешава уколико се жеља не оствари. Заправо је то питање схватања мушко-женских односа који на балканским просторима носе терет једног ултравиолетног психолошког профила мушкарца, ограниченог етичким, традиционалним и културним границама, које су последица са једне стране вековне турске власти на овим просторима, а са друге увида у лепо које је омогућио талас који је собом донела Аустроугарска империја, а за који овај слој просто није био припремљен и на крају са треће стране осетљиве и племените словенске душе. Резултат те интеракције је несналажење у новом културном окружењу какво је можда доживео и сам Алија Ћерзелез.

Лепота Андрићеве приповетке може се посматрати са неколико становишта: са становишта конструкције, становишта односа митског и реалног, са становишта језичког израза, становишта градације и деградације главног јунака, психолошког становишта, али и позиције мултикултуралности и интеркултуралних реакција и њихових резултата. Дакле дело је веома слојевито и вишезначно. Када је реч о конструкцији, сусрећемо се са, сликарским речником речено, триптихом, троделном конструкцијом која чини једну и јединствену целину. Ако занемаримо чињеницу да је из одређених разлога дело настајало у размацима и наставцима, већ ако га симболично посматрамо као тројство у оквиру целине, можемо га доживети и као градацију, у смислу степеновања, односно нивоа.⁵

Милан Богдановић у свом горе поменутом огледу то прецизно објашњава следећим речима:

Приповетка је компонована на начин који се може назвати савршеним. У три момента казана је цела, али тако да ниједан од њих није развијен на штету другог, и да нигде нема прескакања, заобилажења или враћања на раније речено. Исто тако, целина не пати од епизода, као што ни епизоде нису изгубљене у целини. У том погледу ова приповетка Иве Андрића представља мало ремек-дело. (Богдановић, 1977: 37)

---

⁵ Градација (Поређење придева), добар-бољи-најбољи. Само што у овом случају можемо говорити о негативној градацији, лош-гори-најгори, јер јунак из сваког дела приповетке излази све више унижен и извргнут руглу, деградиран. (прим. аутора)

О значају композиције уметничког дела на нивоу поређења усмене поезије (певача) и модерне књижевности (у овом случају приповедача) може нам послужити и цитат из књиге *Казивати редом*, Наде Милошевић Ђорђевић, који се дотиче управо познавања културног богатства и традиције једног народа: „Вук не критикује само певача када не пази на логичност повезивања догађаја унутар песме у њеним елементима, ... већ посебно онога певача коме недостаје усмени фонд образовања, познавања традиције у целини...“ (Милошевић Ђорђевић, 2002: 47).

Из приповетке „Пут Алије Ђерзелеза“ закључујемо да се оваква примедба Андрићу не може ставити. Његов усмени фонд и познавање традиције у целини сведок су овој тези. То познавање традиције и богатство усменог фонда најбоље дочарава специфичан локални језички израз који преовладава. Богатство приказаног језика, његова разноврсност, звучност и лепота су нарочите карактеристике ове приче. Стиче се утисак да је уместо изворних, босанских термина употребљена другачија терминологија, ово дело не би имало упечатљивост која је остварена овим колоритним, уско локалним језиком. О јачини и важности утицаја локалног језичког израза у контексту културе и традиције једног народа посведочиће и следећи навод Наде Милошевић Ђорђевић: „Вук заправо веома суптилно запажа, и на разне начине понавља да је народна поезија спонтани, вербални израз духовне културе једног народа који живи и мисли усменом традицијом“ (Милошевић Ђорђевић, 2002: 29).

Андрић је дакле био један од појединаца, припадника одређене етничке и културне групације која је била у константној интеракцији са осталим културама којима је био окружен и та интеракција је код Андрића створила „нову вредност“ – разумевање националног, традиционалног и културног идентитета и духа других. Ово разумевање је код Андрића резултирало стварањем универзалног симбола код кога је извршено и психолошко скенирање не само главног лика, већ и споредних ликова који служе као декор, односно оквир збивања. Хатица Крњевић у свом огледу то вешто дочарава следећим речима:

Разрушавајући доследно, чак и у ситним детаљима, епски патос и каноне епске песме, Андрић је, с друге стране, учинио Ђерзелезову патњу великом и истинитом и у

највећем степену људском. Зато Ђерзелез стоји далеко испред свих, нарочито испред Морића, јер је његова патња трајна и општељудска у консеквенци свог значења. Он није грешник ни злочинац, његова освета не погађа оне који су је изазвали. Озарења која доживљава Ђерзелез понесен лепотом воде поразима. Све те промене су видљиве и гротескно противуречне, од усијања до студени. (Крњевић, 1980: 202)

Кроз нијансирано приповедање и аналитичан психолошки приказ главног јунака, ми смо у прилици да осетимо сваки дрхтај душе Алије Ђерзелеза, сваку његову бол и патњу, уздах, капљицу зноја која је резултат унутрашње борбе и муке са којом се јунак суочава. Његови немири су нам сасвим присни, познати, као да нам писац даје простор да препознамо и себе у појединим сегментима Алијиног неспокоја. Међутим тај неспокој није индивидуалан, он је по својој природи општеважећи, универзалан, карактеристичан за припаднике свих нација, култура, религија, режима. Ако овај квалитет претварања симбола у опште прихваћен и препознатљив појам узмемо као одредбу вредности уметничког дела (на начин како је то некада чинио Гете), онда је разумљив успех ове Андрићеве приповетке.

Тај неспокој је мултикултуралан и у психолошком смислу, јер га сваки човек без обзира на његово порекло, националност, верско опредељење или социјални статус, подједанко препознаје. Могуће је да га у складу са својим културним, етичким и традицијским обрасцима на различите начине превазилази, али је његов корен универзалан, заједнички. Самим тим што је осећање препознато и опште применљиво, имамо доказ уметничке вредности. Симбол је постао јасна слика, препознатљив, опипљив, реалан. Његова екскурзија у мултиетничке токове и преплитање различитих културних и традицијских токова имала је за последицу настанак ове приповетке која је осветлила културне слојеве и традицију у оквиру књижевног текста на један посебан уметнички начин. У свом приповедачком поступку Андрић је водио рачуна да на свим нивоима оправда дефиницију појма традиције као „скупа обичаја, ставова и веровања који повезују неку људску заједницу са прошлошћу“ (Речник књижевних термина, 1986: 818).

Уколико имамо на уму чињеницу да се традиција, култура и духовност преносе усменим, али и писаним путем на којем почива континуитет и идентитет једног народа, можемо са сигурношћу тврдити да је ова Андрићева приповетка дала својеврсни допринос овој тежњи.

Литература

- Aleksander, D. V. (2007). *Sociologija umetnosti*. Beograd: Clio.
- Андрић И. (1964). *Сабрана дела, књ. 8. Знакови, Приповетке*. Београд: Просвета.
- Богдановић М. (1977). *Критике и огледи*, Иво Андрић: *Пут Алије Ђерзелеза*. Београд: Издавачко предузеће „Рад“.
- Богдановић М. (1964). *Стари и нови II, Приповетке Иве Андрића*. Београд: Просвета.
- Вукићевић, М. Миленко (1906). *Знаменити Срби Мусломани*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Вучковић Р. (2011). *Велика синтеза о Иви Андрићу*. Београд: Киз алтера / Ниш: Филозофски факултет.
- Ђорђевић Милошевић, Н. (2002). *Казивати редом*. Београд: Рад, КПЗ Србије.
- Kimlika, V. (2004). *Multikulturalizam*. Podgorica: CID.
- Kloskovska, A. (2001). *Sociologija kulture*. Beograd: Čigoja štampa.
- Kosta Hormann (1996). *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, I-II*, Sarajevo.
- Крњевић Х. (1980). *Живи палимпсести или о усменој поезији, Ђерзелез Алија у усменој традицији и у приповеци Иве Андрића*. Београд: Нолит.
- Крњевић Х. (1980). *Живи палимпсести или о усменој поезији, Ђерзелез Алија – између епског тријумфа и људског пораза*. Београд: Нолит.
- Murko, M. (1951). *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike, I-II knjiga*, Zagreb.
- Новаковић, Стојан. (1986). Последњи Бранковићи у историји и у народном певању: 1456–1502. *Летопис Матице српске*, 146.
- Rečnik književnih termina*. (1986). Beograd: Nolit.
- Said, V.E. (2000). *Orijentalizam*. Beograd: Čigoja štampa.

**ВЕЗЕ СА КУЛТУРОМ И ТРАДИЦИЈОМ У ПРИПОВЕЦИ „ПУТ АЛИЈЕ
ЂЕРЗЕЛЕЗА“ ИВЕ АНДРИЋА**

Соколов, В.Е. (2001). *Културологија – Огледи из теорија о култури*.
Београд: Просвета.

**CONNECTION WITH CULTURE AND TRADITION IN THE
STORY “THE JOURNEY OF ALIJA DJERZELEZ”**

Summary: This paper focuses on those elements of culture and tradition which had influence on Ivo Andrić’s unjustly neglected story “The Journey of Alija Djerzelez”. Numerous works of the famous Nobel Prize winner received more attention and acclaim than this short story. The author found his motivation to deal with the story’s hero in the protagonist’s psychological nuances. This paper tries to contextualise the magnificently structured story that was created over a long period of time, and still appears as a perfect whole. The story was primarily intended to communicate with culture and tradition, as well as with the specific language and people’s mentality. On the other hand, it also provides a description of heroism and grandeur, as opposed to the weakness and vulnerability of the folk hero.

Keywords: short story, tradition, culture, language.

Слађана Ж. Мамић, рођена 1968. године у Прокупљу. Завршила основне академске студије на Филолошком факултету у Београду, смер – Општа књижевност и теорија књижевности. Запослена на Алфа универзитету као Руководилац центра за развојне активности и ПР Универзитета. Тренутно на Мастер студијама на Филозофском факултету у Косовској Митровици, смер – Српска књижевност и језик.
sladjana.mamic@alfa.edu.rs

Ivana M. Krsmanović

Visoka škola tehničkih strukovnih studija, Čačak

Helenizam u poeziji i pismima Džona Kitsa

Sažetak: Iako su krajem 18. veka pesnici engleskog romantizma poprilično iscrpeli teme grčke mitologije i zanimanje za kulturu antike, pojavom Džona Kitsa obnovljeno je poetsko zanimanje za kulturno nasleđe Grčke. Kitsova poezija ali i pisma svedoče o dubini pesnikovog interesovanja za tekovine helenizma, naročito književnosti, arhitekture i mitologije, koje će se pojaviti kao sinkretički, oblikotvorni element njegove poetike. Rad istražuje uticaj helenizma u delima Džona Kitsa, njegove korene i Kitsova pesnička ostvarenja koja se, tematski ili versifikatorski dojmje kao dijalog sa grčkom baštinom. Suprotno Šelijevoj čuvenoj opservaciji *On je bio Grk*, Kits je težio da se pesnički ostvari kroz kulturu kojoj ni rođenjem, ni vaspitanjem nije pripadao.

Cljučne reči: Džon Kits, helenizam, poezija, pisma.

Uvod

Susret Džona Kitsa sa kulturom Grčke bio je slučajan. Ipak, jedno spontano dečačko upoznavanje sa zaostavštinom starih Grka značajno će usmeriti njegov kasniji književni rad i obojiti njegova pisma umetničkom ambicijom dostojnom mitskih junaka. Sagledavajući hronološki Kitsovo neprestano inspirisanje kulturom Grčke i konstantnu fascinaciju helenskim svetom, uočićemo jednu sveprožimajuću nit koja će se dojmiti kao ključni element njegove poetike – helenski uticaj Kits je prvo apsorbovao, zatim transformisao u skladu sa principima lične poetike, i konačno projektovao u svojoj najsajnijoj lirici.

Vordsvort, Bajron i Šeli prepoznati su kao nosioci helenizma u engleskoj poeziji i u velikom broju kritičkih studija po tom detalju su izuzetno cenjeni. Vordsvort je, tvrdi Daglas Buš (Douglas Bush), Grčku interpretirao na više konceptualnom nivou, dok su Bajron i Šeli istraživali Grčku na ličnom i književnom nivou (Bush, 1969: 51-80). Bajron je, zapravo, bio više okrenut (tada) savremenoj Grčkoj i njenim modernim

demokratskim tekovinama, dok je Šeli generalno smatran za „sentimentalnog Helena”. Obojica su primili helenski uticaj vrlo rano, kao i Kits, u mladićkim danima. Bajron je kao bogati plemić pohađao Triniti Koledž u Kembridžu gde se, u okviru klasičnih studija, upoznao sa grčkom kulturnom tradicijom. Šeli, takođe iz veoma imućne porodice, bio je student Itona u Oksfordu, pa se učenje grčkog i latinskog jezika podrazumevalo. Kitsov pristup helenizmu zapravo je došao „iz druge ruke”. Kao siromašan mladić koji se školovao za ranara, pohađao je školu u kojoj je učio latinski (verovatno više u medicinske svrhe), ali grčki jezik i književnost ostali su mu nepoznanica.

Kitsov duhovni mentor i školski drug Čarls Kauden Klark zaslužan je za Kitsovo čitalačko usmeravanje. Svoje zadovoljstvo pročitanim, ali i knjige koje je sam uzeo na pozajmicu, rado je delio sa Kitsom, vodeći pri tom sa njim obavezne duge razgovore o estetici i značaju tih dela. Prvi susret sa Homerom, koji će (uz Šekspira i Milтона) Kitsu kasnije ostati večita pesnička inspiracija i izazov, obeležilo je celonoćno čitanje Čapmanovog prevoda Homera, pa su se dva prijatelja, obojica dirnuti snagom pesme, rastali u zoru. Kits je bio oduševljen onim što je pročitao, pa je do deset sati ujutro po kuriru poslao Klarku svoju malu himnu istraživačkom duhu u 14 stihova „Kada sam prvi put pročitao Čapmanov prevod Homera” (‘On the first looking into Chapman’s Homer’). Moušn (Motion) ističe da sam naslov pesme naglašava činjenicu da Kits nije mogao da čita Homera u originalu (‘On *first* looking’) i da je prilično kasno otkrio antičku kulturu, pa je ovaj sonet ujedno i „pesma o izostavljanju i uključivanju” (Motion, 1997: 112). Sa stihovima gotovo ispisanim u trku, o čemu svedoče zapisi na margini, shema rime i jedan *lapsus calami* (Bate, 1963: 87), Kits se s pravom svrstao u grupu pesničkih genija. Ipak, sentimentalna pomešanost gorko-slatkog osećaja izopštenosti zbog nemogućnosti da grčke književne uticaje primi neposredno, kao i sve ostale, daje ovoj pesmi poseban ton. Kako to Moušn ispravno dočarava „Ovo je pesma koju je napisao autsajder koji želi da postane insajder – pod svojim uslovima” (Motion, 1997:112). Kitsov hvalospev lepotama „zemlje poezije” u kojem beleži oduševljenje pročitanim delom ostavlja i Čapmana i Homera u senci – oni su samo povod za Kitsove pesničke bravure, te Čapmana i Homera zapravo srećemo samo u naslovu pesme.

Zanimljivo je da je Kitsova upotreba klasičnih narativa omiljena oblast literarnog proučavanja. Martin Aske, autor verovatno najuticajnije studije na temu Kitsa i helenizma tvrdi da je odsustvo „fizičkog teksta” na grčkom

jeziku (zapravo čitanje dela u prevodu) donelo Kitsu „anksioznost uticaja” (Aske, 1985: 4). Aske navodi da je Kitsov odnos sa antikom (koji on formuliše terminom „romansa”) „uvek manje očigledan i eksplicitan nego što je slučaj sa Šekspirovom” (Aske, 1985: 3) jer je Šekspirova dela Kits ne samo čitao, već kako sam kaže „častio se odlomcima” (Gittings, 1970: 127) dozvoljavajući sebi da Šekspirov diskurs dekomponuje, apsorbuje, transformiše i u potpunosti asimiluje sa svojim umetničkim i ljudskim koncepcijama. Kits je čak zamišljao sebe kao Šekspira koji podignute noge i u karakterističnoj poziciji tela razmišlja o poeziji. Sa grčkim delima to svakako nije mogao. Aske smatra da je breme tog uticaja bilo opterećujuće za Kitsa, pa je Kitsov helenizam „neobrađen” (‘uncultivated’) (Aske, 1985: 3), te ga on razume kao mesto spoticanja, problem koji je Kits imao sa pozivom modernog pesnika.

Sa druge strane, značaj pesničkih uticaja i tradicije se može shvatiti i u skladu sa stavom T.S. Eliota da „nijedan pesnik niti umetnik bilo koje vrste umetnosti nema kompletno značenje sam” (Eliot, 1932: 13). Iako ohrabrujemo individualnost i hvalimo umetnike zbog njihove jedinstvenosti, vrlo često su „najindividualizovaniji delovi pesnikovog rada možda oni u kojima mrtvi pesnici, njihovi preci najснаžnije potvrđuju svoju besmrtnost” (Eliot, 1932: 12). U skladu sa Eliotovom teorijom po kojoj književnost postoji u neprekidnom kontinuumu, govoriti o snazi uticaja helenizma na Kitsa posmatrano kroz prizmu sveprisutnog osećaja teskobe (kako to Aske čini) znači pomalo ga potceniti. Askeova tvrdnja da je za Kitsa klasika bila najuzvišenija i najautoritativnija oblast, pa su njegove pesme „težak poduhvat da se pomiri sa uticajima te fikcije” (Aske, 1985: 3-4), ostaje u domenu promišljanja o samoj filogenezi Kitsovog stvaranja i psihološkom aspektu takvog sagledavanja.

Kitsov helenizam – pesme i pisma

Drugi, za Kitsa presudan susret sa grčkom kulturom, opet je došao posredno. On ima dosta veze sa načinom života koji je Kits vodio u okviru romantičarskog pesničkog miljea u kojem su već postojali ustoličeni pesnici – zvezde, i u kojem je biti književnik značilo biti džentlmen, imati društveni status heroja i popularan kult ličnosti. Kao siromašan mladić bez ikakve perspektive Kits nije imao prilike ni novca da putuje, pa se nikako nije mogao uklopiti u tendencije tadašnjeg Londona – moda „intelektualnog turizma” koja je zavládala Engleskom i Francuskom u tom

periodu podrazumevala je proučavanje kolevke demokratije i kulture sticanjem iskustva „iz prve ruke” – svi su se pomno bavili skulpturama, učili grčki jezik, ostajali su u grčkim gradovima radi proučavanja književnosti i jezika, ali i drugih intelektualnih potreba. Sredinom 18. veka otkriveni su gradovi Pompeji i Herkulaneum, a dva britanska umetnika Džejms Stjuart (James Stuart) i Nikolas Revet (Nicholas Revett) putovali su da premere Partenon i druga grčka zdanja (Motion, 1977: 150). U skladu sa duhom vremena, grčka moda u arhitekturi zahvatila je Englesku. Organizovane su brojne ekskurzije, a proučavanje Homera postalo je veoma popularno. Uticaj neoklasicističkog ukusa koji se bazirao na obnovljenom interesovanju za grčku i rimsku istoriju, dominirao je kulturnim životom Engleske. Pisci tog doba našli su u zaostavštini Grčke klasičan svet čistih formi, jasnih likova, izuzetno pogodan za dalje književno oblikovanje. Nekoliko decenija kasnije, kada je engleski Romantizam bio na samom vrhuncu, centar interesovanja za helenski svet počeo je da se pomera sa konceptualnih, na konkretnije forme (skulpture, arhitektura itd).

Kits nije nikada putovao van granica Engleske i znao je da zbog svoje više nego skromne egzistencije i porodičnih prilika neće nikada ni moći – nije mu preostalo ništa drugo nego da zamišlja, intelektualno i imaginativno putuje i duhovno doživljava Grčku i kulturu podneblja. Prvi susret sa vizuelnom umetnošću Grčke ostavio je toliko jak utisak na Kitsa da je na neki način kanalisao i njegov kasniji pesnički rad.

Tomas Brus, sedmi Erl od Eldžina, ilegalno je pribavio betonske odlivke napravljene od grčkih statua iz Partenona. Skulpture „Eldžin Marblz” (Elgin Marbles) postale su vlasništvo Engleske 1806. godine. Kitsov prijatelj, slikar Hajdon, uveo je Kitsa u magični svet grčke umetnosti i kulture tek običnom posetom Britanskom muzeju gde su bile izložene ove skulpture. Hajdon je smatrao da „nije bilo ničeg finijeg za Kitsovu umetničku dušu za kontemplaciju” (Motion, 1977: 149). Znajući da je poseta muzeju jedini izlet koji sebi može da priušti, Kits je u više navrata posećivao muzej, ostajao tamo neobično dugo i satima posmatrao skulpturu. Oduševljenje onim što je video zabeležio je u sonetu – „Kada sam prvi put video Eldžin Marblz” (‘On first looking into Elgin Marbles’). Upotreba topografije koja indikuje pesnički kreativni poduhvat u ovoj pesmi je dovedena do savršenstva; Tereza Keli ga doživljava kao „marljivo klesanje figura na ogromnim mermernim blokovima” (Kelly, 2001: 174). Imanentnost sopstvene smrti i nevoljnost da o njoj promišlja inicirana je

prizorom Eldžin Marblz, remek-dela antike, koje iako maestralno po svojoj estetici, mora da propadne pred zubom vremena, potirući tako ideju da je umetnost vanvremenska. Tragična priča o ukradenim drevnim umetničkim delima koja propadaju pred licem istorije pred čitaočevim očima javlja se kao prizor broda koji isplovljava u sumraku noseći dragocen teret.

Ova pesma otpočela je seriju više Kitsovih takozvanih *ekphrasis* pesama, verbalnih ili retoričkih opisa umetničkih dela. Po snazi ekspresije u ovoj vrsti poezije, Kits nema premca u modernijoj lirici zbog toga što je svojim izrazom uspeo da postigne „kapacitet da opiše nešto toliko dobro da ono kao da oživi u umu publike” (Kelly, 2001: 170). U grupi ekprastičkih pesama najznačajnija je antologijska „Oda grčkoj urni”, nastala kao odraz pesnikove dugogodišnje fascinacije svetom grčkog kulturnog nasleđa i najprikladnija debata o odnosu između poezije i sveta vizuelnih umetnosti. Pesnikov odnos prema urni je, kako pesma odmiče, ambivalentan i kreće se od poletnog ushićenja zbog idealnog sveta umetnosti i njegove neprolazne vrednosti, do slike života običnog čoveka obojenog patnjama, brigama i smrću. Ova uspela meditacija o bezvremenoj vrednosti i univerzalnosti umetničkih dela i deskriptivne scene pastoralnih uživanja mladića i devojaka, prizori svirača, bogati opisi ljubavi i zanosa aludiraju na svest o prolaznosti životne sreće, ali i na to da u urninoj hladnoći ima nešto što ograničava, što je nehumano. Urna čitaoca prenosi u svet grčke umetnosti, lepote, rituala i prirode. Ona je zapravo balans između kapaciteta ljudskog iskustva i sveta umetnosti, jednačina između realizma i estetizma, ilustracija apolonsko-dionizijske dihotomije koja je Kitsu bila veoma bliska.

Ipak, ono što u ovoj pesmi najviše zbunjuje i pobuđuje mnogo polemike je čuveni kontrastni odnos lepote i istine pocrtan hrabro izrečenom sentencom *Lepota je istina, istina lepota, to je sve što znamo na zemlji i sve što treba da znate* (Keats, 2001: 222). To su reči kojima se urna obraća čovečanstvu i koje su proizvele mnoštvo maštovitih tumačenja. T. S. Eliot je naveo da „ova besmislena rečenica možda i ima neko značenje” (Strachan, 2003: 153) a bilo je i izjava da je to pseudo-iskaz, delimična istina i neobrazovan zaključak (Strachan, 2003: 153). Bruks nam nudi i drugačija čitanja ove ode – podsećajući da je jedini ispravan način naglašavanja u razumevanju ove sentence „Istina je lepota”, Bruks (Cleanth Brooks) dokazuje da je Kits veoma mudro i smišljeno, iako putem brojnih paradoksa, gradio čitavu ovu pesničku strukturu, te da

ideja o istini kao lepoti dolazi kao sasvim logična i uverljiva poenta. Poredeći Kitsa sa šumskim, rustičnim istoričarem¹ (šumski jer ne beleži imena i datume, a istoričar jer govori istinu (Strachan, 2003: 153)), Bruks navodi primere za Kitsove opravdane paradokse – urna je na početku nema da bi na kraju progovorila; ona je *nevina nevesta spokoja* a na njoj su slike vatrenih ljubavnih zanosa.

Problem Lepote i Istine, formulisan u sentenci *Lepota je Istina, Istina Lepota* nije za Kitsa bio pseudo-iskaz, već istinski značajno polazište za dalje kontemplacije. Lepota za Kitsa nije bila, dakle, samo inertna stvar, odvojen entitet koji jeste ili nije imao uticaja na čovekov život. Pošto je shvatio da je intenzitet ono što umetnosti daje naročit kvalitet, Kits je otkrio da taj intenzitet mora u sebi sadržati ono dvojako, bipolarno, da bi bilo *Istinito*, a samim tim i *Lepo*. Već smo napomenuli da je Kits rano spoznao svu tragičnost života, i da je ružnu ili bolnu istinu video kao Lepotu. Gledati na život na taj način, verovao je Kits, znači videti život kakav jeste, u svoj njegovoj punoći.

Višesmisleni nivoi pesme izrodili su mnoga tumačenja pa je, između ostalog, Daglas Buš tvrdio da je Kitsova poruka da su uklesani ljubav i lepota bolji od realnog iskustva (Strachan, 2003: 151). Poznajući Kitsov životni stav da se sve mora proveriti iskustvom i „probati pulsom”, smelo ćemo tvrditi da je Buš bio u zabludi – realno iskustvo je za Kitsa, kako smo do sada i više puta pokazali, bio doživljaj višeg reda, neophodan sastojak umetnosti i života. Midlton Marej (Middleton Murry) je, tumačeći osnovnu poruku ove ode, napisao da je Kits zapravo poručio da prikazane ljudske agonije dozvoljavaju da se pojavi bogatije čovečanstvo – i da duboka mudrost nastaje kao cena duboke patnje (Strachan, 2003: 152).

Osim ove teme, odnosno rešavanja problema odnosa Istine i Lepote (koji je karakteristično antičkog porekla), ova oda je značajna i versifikatorski. Nezadovoljan snagom metra i rime koje je isprobao u spevu „Endimion”, Kits se dugo mučio da pronađe formu kojom će biti zadovoljan. Pokazalo se da Pindarska oda (koju je isprobao u „Odi Psihi”) ima „veću kompaktnost” (Bate: 496), pa je počevši od njene strukture došao do svoje sheme – 5 strofa sa po 10 stihova ispevanih u jampskom pentametu. Prvih 7 stihova rimuju se *ababcde* a poslednja 3 u svakoj strofi menjaju se kao *cde*, *dce*, *ced*, *cde*, *dce*. Ovu shemu Kits je koristio u odama koje su usledile – „Odi slavuju”, „Odi lenjosti” i „Odi melanholiji”,

---

¹ “Sylvan historian“

ali se smatra da je ovu modifikovanu Pindarsku odu u „Odi grčkoj urni” doveo do savršenstva. Po tom kvalitetu prevazilazi svoje romantičarske savremenike. Matju Arnold je rekao da su poslednja tri stiha „Ode grčkoj urni” „isto onoliko *grčke* (moja emfaza), kao i bilo šta što su pisali Homer ili Teokrit“ (Proshan 2011).

Savršenstvo grčke umetnosti leži u njenoj jednostavnosti i ravnoteži, zbog čega je bila, kako to Aske definiše „besprekorno adekvatna“ (Aske, 1985: 4). U grčkoj poeziji i književnim delima uopšte, grčka misao je ogoljena, lišena direktnih filozofskih pouka, bez konkretno iskazane emocionalnosti i sentimentalnosti koja je karakteristična za romantičarski književni stil. Tragične priče o mitskim junacima, ispisane u delima ili isklesane u kamenu, sadrže kompleksne ali nedvosmislene narativne niti koje privlače snagom svoje arhaične jednostavnosti. U grčkoj umetnosti „Um počinje i završava konkretnom slikom” (Aske, 1985: 5). Kitsove ode na najbolji mogući način asimiluju romantičarski pesnički impuls i elemente klasične grčke estetike.

Međutim, u većini drugih pesama iz svog bogatog opusa koje su zaista obogaćene likovima iz grčke mitologije, Kits ide dalje, i ne zadržava se samo na primerima rituala, sižeima legendi. Oni su Kitsu služile kao okidač za pesmu koja se onda nadograđuje ličnom poetikom. Korišćenje tih dela kao mostova do sopstvene filozofske matrice je vrlo upečatljivo. Daglas Buš tvrdi da je Kitsova inspiracija grčkom umetnošću izrodila „Odu grčkoj urni“ 1820. godine, „Endimiona“ 1818. godine, „Hiperiona“ 1820. godine, a koje Buš naziva „klasičnim u najplemenitijem smislu te reči, tako otmeno grčkim, kao ni približno šta drugo napisano na našem jeziku” (Bush, 1969: 51).

Kitsov obiman epski spev „Endimion”, koji mu je za pisanje i prepravke oduzeo skoro četvrtinu pesničke karijere, takođe je jedno u nizu ostvarenja koja su nastala kao fascinacija helenizmom. Zanimljivo, Kits pokazuje svest o uzvišenosti i značaju uticaja grčke baštine, pa je ovaj spev objavljen sa malim predgovorom u kojem autor kaže „Nadam se da nisam upropastio blistavost predivne mitologije Grčke” (Keats, 2001: 60).

Kits je u odnosu i epizodama glavnih junaka speva, Endimiona i Febe dao motiv traženja idealne lepote viđene u snu, ali i veru u neprolaznost lepote kao jedine čovekove utehe u njegovoj smrtnosti. Pesnikova želja da dokuči i dodirne lepo očigledna je i najpovršnijem čitaocu – poznati epski pokušaj „Endimion” počinje stihovima koje kritičari i proučavaoci navode kao Kitsov životni kredo i simbol čitavog njegovog pesničkog opusa *Lepa*

stvar je radost doveka (A thing of beauty is a joy for ever) (Keats, 2001: 61). Da je zaista mislio to što je u ovom grandioznom epu napisao, Kits je potvrdio u pismu izdavaču Rejnoldsu u kome obrazlaže zašto je odlučio da napiše predgovor za „Endimiona”: „Nemam ni najmanji osećaj poniznosti prema Javnosti ili prema bilo čemu što postoji osim večnom Biću, Principu Lepote” (Gittings, 1970: 85). Ideju lepote koja ga je toliko okupirala tokom kratkog pesničkog veka, Kits je na razne načine utkao u mnoge svoje pesme. Nastojeći da u „Endimionu” prikaže sve svoje artističko umeće najavljujući ga kao „test i pokušaj moći Imaginacije i većinom invencije” (Gittings, 1970: 27), Lepota (Beauty) postaje Kitsov ključni pojam kojim je povezao i pomirio sve vrste istine – podsredstvom Lepote faktualna istina, istina realnog pojavnog sveta, preobražava se u istinu afirmacije, istinu života. Ovako sagledavati život, kako to naš pesnik čini, kao intenzitet doživljaja, kao neophodnu suprotstavljenost koja je lepa jer je neminovna, nije nimalo *negativna* – to je najpozitivnija sposobnost moguća.

Iako se podjednako divio Miltonu i Vordsvortu kao najvećim engleskim pesnicima, Kits je u književnom smislu ipak Vordsvortu dao prednost jer je Vordsvort uspeo da se se suprotstavi „izazovu veličina iz prošlosti”, pa je on, Kitsovim rečnikom rečeno, nosilac „velikog stupanja intelekta” (‘grand march of intellect’ (Keats, 2001: 96)). Kitsovo „veliko stupanje intelekta” osnovna je tema nezavršene epske poeme „Hiperion” oko čije književne vrednosti je u kritičkoj istoriji bilo puno polemike. Ovaj fragment, koji je Bajron nazvao „jedinim Kitsovim dijamantom” (Wright, 2001: 96) umnogome duguje Miltonu zbog žanrovskog izbora (mitski ep) i metra (miltonovski blankvers), i zamišljen je kao prerada *Izgubljenog raja*. Umesto Boga i Satane, Saturn i Jupiter bore se za prevlast, i novi bogovi, na čelu sa Apolonom, zamenjuju stare od kojih su i bolji i lepši. U trenutku oboženja, dešava se Apolonova transformacija – od melahnolije mu obamru udovi, oseća se uklet, opsednut, i u bolnom neznanju² dok, konačno, ne uzvikne *Znanje ogromno od mene učini Boga* (Wright, 2001: 424).

Harold Blum je ep označio kao kompletan, iako nezavršen; Apolon se ostvario – i pesnik u Kitsu je to prepoznao i zapravo odbio da piše dalje. Apolonovi bolovi su njegov jedini ljudski element, a njegovo ostvarivanje

---

² Hejvens tvrdi da ovaj opis Apolonovog oboženja odgovara stanju uma koje je Kits nazvao *Odajom Devojačkih Mislj*. Vidi Havens, nav.delo, str. 209.

je apoteoza poezije (Havens, 1950: 97). Kitsova poetska ambicija bila je da zameni sentimentalnu notu koja je obojila „Endimion” jednom „ogoljenijom pričom u grčkom stilu” i možda, podsvesno želeo da dokaže da on nije miltonovski pesnik, već bolji ili bar drugačiji od njega – onaj koji je pronašao ključ „tereta misterije”. Mnogi su mu taj uspeh osporili.

O ljubavi za helenski svet svedoče i pisma iz Kitsove lične prepiske sa prijateljima:

Napisao sam Džordžu da mi potraži neke knjige – učiću grčki, i vrlo verovatno italijanski – Jer iako uzimam da je Poezija Glavna, postoji još nešto što želi neko ko svoj život provede među Knjigama i mislima o Knjigama – žudim da uživam u Homeru onako kako uživamo u Šekspiru, i kako smo nedavno činili sa Miltonom. – Ako razumete grčki, vi biste mi čitali odlomke, tu i tamo, objašnjavajući njihovo značenje, bilo bi to, iz te maglovitosti možda i veći užitak nego da sam sebi čitam (Gittings, 1970: 90).

Kitsova bogata korespondencija sa prijateljima i braćom obiluje referencama helenskog sveta, jer su pisma pesniku služila kao prostor da istraži, isproba i analizira poetske i filozofske ideje. Pisma su svojevrsna priprema za nastanak pesama i kritičarima služe i za tumačenje pesnikovih stavova.

Kits je, generalno gledano, poput Grka, uživao u bojama, fenomenima prirode, u njenim mirisima i pojavnim oblicima i smatrao je da iza svake od njih postoji mali bog. Osim po tome, Kits je „ličio” na Grke i po svojoj strasti ka savršenstvu. Zbog toga su njegove pesme pune preciznih slika i simbola, opterećene epigramskim stihovima, bremenite značenjem. Karakteristike Kitsovog helenizma, sumarno gledano su, kao što smo pokazali; spontana pesnička potraga za lepotom i istinom u svim formama; konkretna slikovitost umesto apstraktnih ideja; pagansko uživanje u prirodi i fizičkoj manifestaciji ljudskog života; način posmatranja fenomena prirode; osećaj za formu, jasnoća izraza, kompozicija stiha; proučavanje Lempijerovog *Klasičnog rečnika*; i neprekidno divljenje i interesovanje za svet grčke umetnosti. Iako je bio ubeđeni humanista, voleo Grčku ne samo kao izvor pesničkog materijala već i kao kolevku demokratije i slobodoumlja, Kits je bio apolitičan. Međutim, zbog druženja sa politički aktivnim liberalom Li Hantom,

kritička javnost u to vreme odbacivala je Kitsa rugajući se njegovom izgledu i njegovoj poeziji. Čini se da je zbog tog prijateljstva Kits platio danak svojoj strasti pa je 1818. godine magazine *Blackwood* (koji je koristio „grčku religiju” kao „kamen temeljac za otkrivanje moralnih i teoloških nepravilnosti u savremenoj ortodoksiji” (Aske, 1985: 117)) nazvao Kitsa „Kokni Homerom” optužujući ga da „nijedna mitologija ne može biti tako fino adaptirana za svrhu poezije” (Motion, 1977: 152) kao grčka.

Zaključak

Kitsov doživljaj helenizma, započet kao slučajni susret sa pisanom i vizuelnom umetnošću Grčke, intenzivna je i vrlo lična poetska projekcija. Rekli bismo – emanacija unutrašnje suštine pesničkog bića, podstaknuta grandioznim mitološkim figurama, događajima iz legendi, prirodom i pojavama koje nalazimo u magičnom svetu antike. Kontrastni ton dva sukobljena vremena (onda i sad) – jedan u kojem pesnik duhovno boravi, a drugi u kojem promišlja i stvara, dat je u neprestanoj potrazi za lepotom i istinom u svim stvarima.

Naravno, ne treba precenjivati uticaj helenizma kod Kitsa. Fokusrirati se na helenizam kao jedini suštinski fenomen u Kitsovim pesmama značilo bi zanemariti druge, paralelne dimenzije Kitsovog stvaranja i potceniti sublimirano u njima. Kitsovi stihovi zaslužili su slavoluke upravo zbog karakteristične mešavine antike i romantizma u kojoj uticaj helenskog samo naglašava dublje ljudske i pesničke kontemplacije.

Kako Legois i Kazamian (Legoius and Cazamian) navode, „Kits pokazuje retku uniju klasične discipline predvođenu primerima antike, sa dragocenijim temama nego što nalazimo u romantizmu” (Prodhan: 2011). Njegova poezija je, zapravo, odjek helenisitičke ili klasične strogoće i romantičarske slobode, fuzije romantičarskog zanosa i strastvenih impulsa njegove mladalačke ličnosti.

U zaključku ovom radu poslužićemo se rečima Kitsovih savremenika: „Kada bi neko izrazio svoje iznenađenje Šeliju što je Kits, koji nije znao grčki jezik, umeo da piše tako prefinjeno o grčkim boginjama i bogovima, Šeli bi odgovorio; *On je bio Grk ('He was Greek')*”. (Horne 1844).

Literatura

- Aske, M. (1985). *Keats and Hellenism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bate, W. J. (1963). *John Keats*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bloom, H. (1997). *The Anxiety of Influence, A Theory of Poetry*. New York: Oxford University Press.
- Bush, D. (1966). *John Keats, His life and Writings*. Wiedenfeld and Nicolson. London: The Macmillan Company.
- Bush, D. (1969). Coleridge: Wordsworth: Byron. In *Mythology and the Romantic Tradition in English Poetry*. Harvard University Press.
- Eliot, T.S. (1932). Tradition and Individual Talent. In *Selected Essays*. London: Faber and Faber.
- Gittings, R. (ed.) (1970). *Letters of John Keats*. London: Oxford University Press.
- Havens, R. (1950). Of Beauty and Reality in Keats. *EHL*, Vol. 17, No. 3, Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Horne, R.H. (1844). New Spirit of The Age. Volume 2, dostupno na <http://englishhistory.net/keats/describe.html> (posećeno 08.07.2009.)
- Keats, J. (2001). *The Complete Poems of John Keats*. London: Wordsworth Poetry Library.
- Kelly, T. M. (2001). Keats and 'ekphrasis', Poetry and the description of art. In S. Wolfson (ed.), *Cambridge Companion to Keats (170-185)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Motion, A. (1997). *Keats, a biography*. Chicago: University of Chicago Press.
- Prodhon, A. (2011). Keats' Hellenism in his Odes. Dostupno na <http://exam-crafts.blogspot.com/2011/02/keats-hellenism-in-his-odes.html> (posećeno 16.05.2014.)
- Strachan, J. (2003). *The Poems of John Keats, a Sourcebook*. London: Routledge.
- Wright, P. (ed.). (2001). *The Poems of John Keats*. London: Wordsworth Poetry Library.

HELLENISM IN POETRY AND LETTERS OF JOHN KEATS

Summary: Although the preoccupation with Greek mythology and culture of Ancient Greek had been almost exhausted by the end of the 18th

century, with the poetic appearance of John Keats, the interest for cultural heritage of Greece was renewed. Keats's poetry as well as letters offer strong evidence of the depth of the poet's interest for the Hellenic world of literature, architecture and mythology, which would all appear as a syncretic, constituting element of his poetics. The paper deals with the impact of Hellenism in Keats's works and its roots. It also explores Keats's poetic works which appear as a dialogue with Greek heritage, either by versification or by themes. Contrary to the well-known Shelley's observation that *He was a Greek*, Keats wanted to express himself poetically through the culture to which neither by birth nor by upbringing he belonged.

Keywords: John Keats, Hellenism, poetry, letters.

Krsmanović, Ivana. Rođena 1977. godine. Diplomirala je 2001. godine na Filološkom fakultetu Univeziteta u Beogradu, na odseku za anglistiku. Magistrirala je na istom fakultetu 2009. godine sa tezom *Pisma Džona Kitsa: evolucija autorske poetike*. Na matičnom fakultetu radi i doktorsku disertaciju. Uže oblasti interesovanja i naučnog rada: engleski romantizam, rodna književnost.
krsmanovici@gmail.com

Милена З. Николић
Универзитет Синергија

Мотив мизогиније у дистопијском роману Маргарет Етвуд *Слушкињина прича*

Сажетак: Овај рад се бави мотивом мизогиније у роману *Слушкињина прича* канадске списатељице Маргарет Етвуд у оквиру дистопијске књижевности двадесетог века. У раду се анализирају односи између истих и супротних полова, а посебна пажња усмерена је на приказ друштва у репресивном систему имагинарне Републике Галад, чије се границе поклапају са савременим границама Сједињених Америчких Држава, као и на религиозно обојену реторику која служи као најмоћније средство контролисања и угњетавања жена. Кроз субјективно приповедање главне јунакиње романа и увид у њен унутрашњи свет, приказан је разорни друштвени систем који ограничава слободу и своди жене на репродуктивну функцију. Овим романом Маргарет Етвуд нуди другачији приступ дистопијској књижевности, јер њена нараторка уноси женски сензибилитет у сагледавању репресивног система као огледала друштва и културе. Ослањајући се на виђење Корал Ен Хауелс, овај рад има за циљ да на конкретним примерима из романа покаже да су угњетавању жена и мизогинији склони како мушкарци тако и жене којима је поверена извесна моћ.

Кључне речи: дистопија, језик, угњетавање, мизогинија.

Канадска списатељица Маргарет Етвуд приступа писању својих дела са умерене феминистичке позиције.¹ Она указује на простор који

---

¹ Ово становиште заступа велики број познавалаца дела Маргарет Етвуд, као што су: Корал Ен Хауелс (Carol Ann Howells) у: *Margaret Atwood* (2nd edition), Palgrave MacMillan, 2005; „Margaret Atwood’s dystopian visions: *The Handmaid’s Tale* and *Oryx and Crake*” у: *The Cambridge Companion Margaret Atwood*, ed. by Corall Ann Howels, Cambridge University Press, 2006; Натали Кук (Natalie Cooke) у: *A Critical Companion. Margaret Atwood*, London, Greenwood press, 2004; Арнолд Е. и Кети Н. Дејвидсон (Arnold E. and Cathy N.

дистопија као књижевна форма оставља за исказивање различитих феминистичких и антифеминистичких ставова, али пре свега, истиче нужну равноправност полова ка којој се мора тежити у циљу стварања бољег и здравијег друштва. *Слушкињина прича* није типичан дистопијски роман, јер се у дистопијским романима женски ликови углавном посматрају кроз призму међуодноса са мушким ликовима и читалац ретко може предвидети шта јунакиње заправо мисле о постојећем поретку ствари и свету око себе (на пример, Џулија из Орвелове 1984., као и Лењина Краун и Линда из Хакслијевог *Врлог новог света* су, у карактерном смислу, потпуно неразвијени женски ликови). Ово није типичан дистопијски роман и зато што је главни лик жена којој је поверена подређена улога у друштву, а кроз чију је перспективу и субјективно приповедање једино могуће провирити у друштвени систем имагинарне Републике Галад у којој се одиграва радња романа, а чије се границе подудару са савременим границама Сједињених Америчких Држава. Роман се не може, међутим, сврстати ни у дела феминистичке дистопије,² јер се она углавном баве губитком језика код женских ликова. Маргарет Етвуд настоји да направи неку врсту равнотеже када је реч о мушком и женском приступу језику дистопијске књижевности и врати достојанство језику као фундаменталном праву свих људи без обзира на полну различитост. Употреба језика мерило је степена слободе свих становника у Републици Галад, а с обзиром на то да је разговор забрањен, слобода је ускраћена и мушкарцима и женама. Маргарет Етвуд је за стварање Републике Галад инспирацију пронашла у дистопијским романима као што су Замјатинов роман *Ми*, Хакслијев *Врли нови свет* и Орвелова 1984. Иако роман непосредно намеће питања о мањку, тачније потпуном одсуству израза у женском роду, постаје јасно да у првом плану није борба између супротних полова,

---

Davidson) у: *The Art of Margaret Atwood. Essays in Criticism*, Ontario, Toronto, House of Anansi Press Limited, 1981.

² Маргарет Етвуд одбија да се роман *Слушкињина прича* сврста у жанр феминистичке дистопије, јер он пре свега, говори о суровости људи који су на власти, без обзира на пол. Женски ликови на високим државним позицијама, такозване Тетке, нису ништа мање окрутне од мушкараца. На овај начин, ауторка упућује критику културном феминизму као категорији диференцијалног феминизма, који почива на претпоставци да су жене по природи племенитије и нежније од мушкараца.

већ борба за власт и питање моћи и немоћи које не оставља равнодушним ни мушкарце ни жене. Роман истиче ту проклету клицу за присвајањем моћи усађену у људске душе, која чини да људи забораве на хуманост и гладним очима посегну за влашћу. У *Слушкињиној причи* мушкарац заборавља на нежнији пол, жена заборавља на жену, патријархат се поново показује погодним за угњетавачке радње, и још једном, жена се приказује не само активном учесницом овог система, већ и као његова најснажнија карика. Гиноцентрична мизогинија и традиционална мизогинија комбиноване су у једном милитаристичком друштвеном и религиозном поретку – Републици Галад. У вези са овим темама пише Корал Ен Хауелс на чије се мишљење ослањамо у анализи. Хауелсова сматра да наша протагонисткиња причањем приче присваја право на своје интимне успомене и жеље и да тако „успева да рехабитализује традиционални „женски” простор који се приписује женама у Галаду” (Howells, 2005: 93). Наиме, како примећује Хауелсова, прича Фредовице која живи у ригорозном галадском друштву у коме је женама забрањено да читају и пишу, доноси малу али значајну промену која „историју” претвара у „жену причу”³. Неологизам *herstory* (енгл. = њена прича) користи се у феминистичком дискурсу да би се изразила критика конвенционалне историографије. Феминисткиње су истицале да стандардне историје занемарују допринос жена развоју људског рода, те су *history* преформулисале у *his story* (енгл. = његова прича). Хауелсова истиче да Фредовица постаје „најважнија историчарка Галада” (Howells, 2005: 93), јер је она својим причањем приче, као јединим могућим гестом отпора, успела да у једном таквом патријархалном друштву чије су жене (Тетке) његови главни носиоци, обезбеди себи психолошки опстанак.

Хауелсова истиче важност политичке димензије овог дистопијског романа (Howells, 2005: 94). У једном есеју, она наводи да је овај роман, који се темељи на „кршењу људских права и посебно угњетавању жена под фундаменталистичким режимом, у потпуности

³ На енглеском ова реч делује ефектније: *history* постаје *herstory*. Видети Howells, *op.cit.*, стр. 93, 165.

друштвени и политички по свом обрасцу”⁴ (Howells, 2006: 163). Република Галад је Америка раног двадесет првог века која је фундаменталистичког усмерења, а која почива на патријархату који се ослања на Стари Завет и амерички пуританизам 17. века. Влада је изабрана војним ударом, чиме је свргнута демократија и укинут Устав. Галад је под контролом мушкараца (Заповедника), али моћ државе почива на женама које регулишу њено постојање контролишући друге жене (Тетке). Хауелсова сматра да роман осликава политику моћи у најосновнијем облику, где жене пролазе „најгоре јер се вреднују једино као породиље у друштву коме прети изумирање и у коме се, због загађења, сиде или природних катастрофа, национална стопа рађања катастрофично смањује” (Howells, 2005: 95). Ослањајући се на феминистички есеј Хелен Сиксу (Hélène Cixous) „Смех медузе” (“The Laugh of the Medusa”), Корал Ен Хауелс истиче да се прича Фредовице може критички читати као „приповест једне жене о отпору против тираније”.⁵ Иако је јасно да се Етвудова у овом роману бави бројним феминистичким питањима, Хауелсова сматра да се она ипак, у највећој мери, залаже за заштиту основних људских права, истичући да „прича Фредовице доводи у питање есенцијалистичке дефиниције, било да су патријархалне или феминистичке, показујући при том, не само да државна регулатива која се тиче сексуалних односа криминализује насиље мушкараца над женама и потискује женску сексуалност, већ и да говори против основних људских жеља за интимношћу и љубављу” (Howells, 2005: 95).

Постепеним освајањем власти у Републици, постепено је текло и сужавање слободе њених становника. Цензурисањем новина, постављањем контролних барикада на путевима, ограничавањем слободе кретања и говора, одузимањем банковних рачуна женама,

---

⁴ Coral Ann Howells, „Margaret Atwood’s dystopian visions: *The Handmaid’s Tale and Oryx and Crake*” у: *The Cambridge Companion Margaret Atwood*, ed. by Corall Ann Howells, Cambridge University Press, 2006, стр. 163.

⁵ Ibid, стр. 165. Видети такође Новица Петровић, „Књижевност као отпор тиранији у роману Слушкињина прича Маргарет Етвуд“, рад саопштен на међународном научном скупу Српски језик, књижевност, уметност одржаном на Филолошко- уметничком факултету у Крагујевцу 26. и 27. октобра 2007. године, објављено у: Драган Бошковић (ур.), Књижевност, друштво, политика, ФИЛУМ, Крагујевац, 2008, стр. 215 – 219. Такође објављено у: Зенит бр. 7, Београд, 2008, стр. 61 – 64.

одузимањем њиховог права на рад, а касније лишавањем свих женских права законским путем, усађен је страх и успостављена потпуна контрола над галадским становништвом. Слобода људи директно зависи од њиховог друштвеног положаја. Заповедник има највећи степен слободе, с обзиром на то да је његова политичка моћ најснажнија јер он, каже Фредовица „има нешто што ми немамо, има реч” (Атвуд, 2006: 101). Заповедник има приступ и забрањеним стварима као што су књиге и часописи, али и тајним местима за опуштање у виду јавних кућа, у којима су жене биле у улози сексуалног објекта за забаву у рукама власти. У својој кући, пак, Заповедник гледа на жене (Слушкињу, Марте и своју супругу) „као да пописује инвентар” (Атвуд, 2006: 99). Ради лакшег контролисања, уведене су униформе различитих боја, које су указивале на положај и улогу жена у друштву⁶. Жена је сведена на репродуктивну функцију, на шта указује есенцијалистичка дефиниција жене као „двоноге материце” (two-legged womb). Хауелсова сматра да једна таква дефиниција „у потпуности служи интересима патријархалне елите, ускраћујући женама било какву слободу сексуалног избора или стила живота” (Howells, 2005: 95). Сам чин „оплођавања” Слушкиња деградирајући је и лишава становнике Галада свих елементарних обележја хуманости:

Руке су ми подигнуте; она [Серена Цој] ме држи за руке [...] Црвена сукња задигнута ми је до струка, али само дотле. Испод ње Заповедник јебе. Јебе доњи део мог тела. Не кажем „води љубав”, јер то не ради. Копулира би такође био

⁶ Плаве униформе носе Супруге Заповедника, а то подразумева право на употребу алкохолних пића и цигарета, гледање телевизије, међусобно дружење и ограничена путовања. Њихове кћери носе беле, Слушкиње црвене униформе, док старије жене које раде у домаћинствима Заповедника, тзв. Марте (Martas), носе зелену униформу. Економске супруге (Econowives), које у свим кућним и брачним пословима замењују сиромашније мушкарце, носе тробојне униформе на пруге: црвену, зелену и плаву. Старије жене које су изгубиле способност за репродукцију, а чија је улога у обучавању и васпитању будућих Слушкиња и контроли над женском популацијом, тзв. Тетке (Aunts), носе униформе смеђе боје. Тетке имају веома важну друштвену функцију, јер представљају носиоце традиционалних вредности едукујући припаднице женског пола и преобраћујући их у послушне чланице друштва.

нетачан израз, јер он имплицира двоје људи, а овде постоји само један. (Атвуд, 2006: 106)

Фредовица не назива овај чин силовањем и признаје да се „не дешава ништа што нисам прихватила. Нисам имала много избора, али неког ипак јесам, и одабрала сам ово” (Атвуд, 2006: 107) Хауелсова истиче да Етвудова бира Фредовицу као глас свих потглачених жена јер она није херој, већ „пасивна и обична жена, која чека на спас, и која одржава, усред режима, неку утеху у игнорисању” (Macpherson, 2010: 56). Рађањем детета Слушкиња купује извештан степен слободе, јер тиме избегава да је прогласе Неженом⁷ (Unwoman).

Односи између истих и супротних полова

Недостатак женске солидарности као и немогућност успостављања блискости са особама у непосредном окружењу у великој мери доприносе стању духовне пустоши код галадског становништва. Најбољи пример за то су међусобни односи девојака у Црвеном центру, конкретно њихов став према Цанин која им је, по наговору Тетка Лидије и Тетка Хелене, причала како је претрпела групно силовање у својој петнаестој години, а затим и абортирала:

Али ко је за то крив?, пита Тетка Хелена подигавши буџмаст прст. Она је крива, она је крива, она је крива, запевамо једногласно. Ко их је на то навео?, осмехује се задовољна Тетка Хелена. Она их је навела. Она их је навела. Она их је навела. Зашто је Бог дозволио да се деси таква грозота? Да јој очита лекцију. Да јој очита лекцију. Да јој очита лекцију. (Атвуд, 2006: 84)

Теткама је Цанин била жртвено јагње и помоћу ње су доказивале и оправдавале лекције којима су училе девојке послушности у Центру. Но, Фредовица признаје да „иако смо знале шта јој Тетке раде, накратко смо је презирале. Плачљивица. Плачљивица. Плачљивица. То смо и мислиле, што је најгоре од свега” (84). Када Тетке одлучују да преко Цанин сазнају ко је од девојака умешан у бекство једне од

---

⁷ Термин се односи на положај у који жена може dospети, али се односи и на све оне који се опиру галадском режиму.

девојака (Мојре), остале девојке према њој изражавају још већу нетрпељивост: „Тад смо се већ према њој опходиле онако како су се људи некада опходили према инвалидима који су продавали оловке на тротоарима. Избегавале смо је кад год смо могле, биле милостиве према њој кад није било друге” (146). Недостатак поверења међу људима које је изазвано строгим режимом оснажено је присуством Очију (Eyes) које надгледају, контролишу и забрањују проток информација у било којој форми, што постаје очигледно у призору који се дешава на улици, а коме присуствују Фредовица и Гленовица, девојка са којом иде у куповину:

Комби стаје тачно пред нама. Два Ока, у сивим оделима, отварају задња крилна врата и искачу напоље. Хватају човека који хода улицом, човека с актовком, обичног човека, грубо га стискају уз бочну страну комбија. Чини се као да је залепљен за метал; потом се једно Око окомљује на њега, ради му нешто нагло и групо од чега се овај скљока у млитаву хрпу одеће. Затим и они улазе, врата се затварају и комби одлази. [...] Осећам олакшање. Нису мене. (186)

Немогућност грађења стабилних веза и односа са другима шири панику и страх међу становништвом, што доводи до међусобних разоткривања и пријављивања једни других за сваку ситуацију која им се учини сумњивом и забрањеном. Као последица тога, репресија над становништвом, нарочито над женским делом, дубља је и већа, за шта су заслужни како мушкарци тако и жене. Страх и наметнуте вредности су толико биле изражене да становништво није било у стању да осети емпатију чак и када су се пред њиховим очима дешавале гнусне ствари.

Посебно је узнемиравајућа чињеница да жена више није могла осетити матерински инстинкт, бол и жалост друге жене када је њен муж легално „силује“ не би ли затруднела, када јој потом одузме дете и присвоји га и када присуствује и учествује у њеном понижавању. Штавише, жене су своју несолидарност, недостатак саосећања и мржњу према другим женама у једном таквом систему осећале и исказивале у великој мери. Биле су то оне исте жене према којима је, исто тако, требало осећати сажалење јер су морале бити присутне током Церемоније, то јест за време док им мужеви, пред очима, имају

сексуални однос са Слушкињама. Супруге су се, стога, према својим Слушкињама опходиле као према предметима, и то је најочигледније када, на страну њихово опхођење према њима код куће, нека од Служавки треба да се породи или када заједно присуствују Спасењима, то јест, погубљењима због кршења правила система. Нараторка каже да су Супруге утицале на то да се Слушкињама укине коришћење лосиона за руке јер „не желе да будемо привлачне“ (107). Заповедникова супруга, Серена Џој, некада соло сопран, жена која је умела да се смеје и плаче истовремено, а која је, држећи јавне говоре, заступала идеју о светости дома и о томе да жене треба да остану код куће, а свој ангажман и јавне наступе окарактерисала као подношење жртве зарад општег добра, одмах је Фредовици ставила до знања да жели да је виђа што мање и да је она за њу само „пословна трансакција“ и „комад намештаја“ на који је имала обичај да спусти руку да би одржала равнотежу док одмара у дневној соби. Фредовица је истог трена схватила да ни од ње не може очекивати да ће је штитити и разумети, иако се потајно надала да ће у њој видети старију сестру или мајчинску фигуру. Неосетљивост Серене Џој највише је дошла до изражаја у тренутку када она Фредовици предлаже аферу са Ником, а за узврат јој понуди цигарету и обећа да ће јој показати фотографију ћерке. Дакле, да би остварила свој циљ, послужила се најнижим поступком, манипулишући дететом: „Сачињена је од дрвета, или гвожђа, нема појма како је то“ (225). Серена Џој и Фредовица мрзеле су једна другу, а та је мржња очигледна како у њиховим поступцима тако и у размишљањима о одређеним ситуацијама. Фредовица често замишља реакцију Серене Џој о њеној могућој трудноћи: „Сместа је пристала, баш је брига, само нек има две ноге и ону ствар и њој је добар. Нису гадљиве, немају уста осећања као ми“ (235). Она чак и након љубавног доживљаја с Ником, помишља на реакцију Серене Џој „како седи у кухињи. И размишља: лаке женске. Дићи ће ноге пред било ким. Треба само да им дате цигарету“ (284). Слушкиње су савршено биле свесне мржње коју Супруге осећају према њима, јер су је и директно изражавале: „Иста си као и претходна. Дроља. Тако ћеш и завршити“ (311).⁸

---

⁸ Тиме се отвара нова могућност када је у питању отвореност завршетка романа – Серена Џој може бити делом одговорна за долазак црног комбија

На више места у роману уочавамо и мржњу Фредовице према Серени Џој, а то се најбоље види онда када она успоставља тајни „договор“ са Заповедником током партија скребла и увиђа његову грижу савести. У једном тренутку, Фредовица схвата да Серена Џој зна за тајне сусрете са њим и тада недвосмислено изражава осећање љубоморе коју осећа према њој, иако јој разлози за то нису сасвим познати:

Раније сам је напросто мрзела, због њеног удела у ономе што ми се ради; и зато што је и она мене мрзела и презирала моје присуство, и зато што ће она гајити моје дете, уколико га уопште добијем. Али сада, иако сам је још мрзела – посебно кад би ми толико јако стегла руке да ми се њено прстење заривало у месо, кад би ми и повлачила руке уназад, што је сигурно радила намерно да би ми било што неудобније – мржња више није била чиста и проста. Делом сам била љубоморна на њу, али како могу бити љубоморна на толико очигледно увелу и несрећну жену? Можемо бити љубоморни само на онога који има нешто што, по нашем мишљењу, припада нама. Свеједно, била сам љубоморна. (Атвуд, 2006: 176)

Врхунац нетрпељивости коју осећа према Серени Џој Фредовица испољава отвореним изражавањем задовољства због својеврсне моћи коју сада, због сусрета и договора са Заповедником, она има над њом: „[...] и уживала сам у томе. Зашто да се правим? Много сам уживала“ (177). Фредовица увредљиво говори о Серени Џој и када описује њену небоплаву хаљину с белим везом и цвећем по његовим рубовима: „Чак и у тим годинама, још осећа потребу да се овенча цвећем. Теби то не вреди, мислим се непокретног лица, више их не можеш употребити, увела си. То су биљни генитални органи“ (94). Фредовица се често забављала ситним зловним горким шалама на рачун Серене Џој, посматрајући је са извесне даљине док седи укочено, плете или борави у врту и обрезаује цвеће, називајући је „светом Сереном“. Она је

усред ноћи и одвођење Фредовице, што имплицира негативан исход по Фредовицу – тачније, њену смрт.

свесна да је та мржња обострана и то осећа током сваке Церемоније, док Серена Џој тихо плаче упркос свом труду да не пусти ни звука: „Слушам задржан дах, готово нечујне грцаје, дрхтање иза својих леђа. Колико ли ме она само мрзи, мислим“ (104).

Тетке су у највећој мери отежавале живот женама у Црвеном центру. Демонстрирање моћи у виду физичког злостављања жена које су кршиле правила било је свакодневна појава: „За први прекршај страдају стопала. Користе се челичне сајле, расплетене на крајевима. После тога шаке. Нису уопште водиле рачуна шта ће вам направити од стопала и шака, чак иако је нешто непоправљиво. Упамтите, рече тетка Лидија. За наше потребе ваша стопала и шаке нису од суштинске важности“ (105). Мојра је била савршен пример за друге када је у питању оно што је забрањено, а то је да покушај бекства из Центра. Њени ожиљци на телу говорили су више од речи, утерали су осталим девојкама страх у кости и подстакле их да размишљају о томе да је бекство несагледива грешка. Међутим, оно што је Тетке чинило најмоћнијим било је њихово вешто баратање језиком, тачније употреба религиозно обојене реторике. Тетке су се у сваком тренутку трудиле да у свом обраћању женама уметну приче о Богу, Адаму, Анђелима и Спасењу праћене стиховима из Библије („И оне које само стоје и чекају такође служе“ (28), „Опростите им јер не знају шта чине“ (59)). За сваким доручком, попут мантре, читале су им приче о рађању: *„Рађајте се и множите се, и напуните земљу. [...] Дај ми деце, или ћу умрети. Зар сам ја а не Бог који ти не да порода? Ето робинје моје Вале. Нека роди на мојим коленима, па ћу и ја имати деце од ње“* (102). На тај начин су их храбриле, училе их да прихвате своју судбину, па чак тако покушавале да их убеду да су оне ипак изабране и да би требало да буду захвалне на свему што им је пружено у Центру („Ваш је положај частан“ (22); „Размишљајте о себи као о бисерима“ (127); „Покушавам да вам пружим најбољу прилику коју можете имати.“ (67)). Училе су их да буду чедне („Чедност је невидљивост“ (40), понизне, покорне, тихе, да оборо поглед (23), да прихвате оно што их задеси, да их убеду да су оне жене које су раније говориле да нема сврхе размножавати изопачене („Биле су то лење жене. Дроље“), али и да опросте (нарочито Супругама које су, по њиховим речима, биле поражене жене): „Опростите им, јер не знају шта чине. [...] Морате схватити да су оне

поражене жене“ (59). Тетке су им често пуштале старе порнографске филмове, документарне емисије о старовременим болницама и рађању, о Неженама⁹ (Unwomen), али и емисије у којима су сецирали женско тело баштенским маказама, и то све у циљу указивања на алтернативу коју им нуди нови галадски режим. Говориле су да је боље за бебу не користити анестетике приликом порођаја и да су се раније трудне жене излагале срамотним радњама; говориле су да је повластица живети у Центру, али и претиле уколико би девојке биле непослушне (127). Нарочито су интересантни њихови говори о слободи: „Република Галад не зна за границе, Галад је у вама.“ (34); „Слободне можете бити на више начина. Слободне *да* и слободне *од*. У време анархије, имале сте слободу *да*. Сада имате слободу *од*. Не потцењујте је.“ (36). О друштву пре успостављања галадске државе говориле су: „Тадашње друштво умирало је од превише могућности за избор“ (36); „Шта су све раније жене правиле од себе! Заливале се уљем као печење на ражњу, ишле улицом голих леђа и рамена, пред свима, и голих ногу, без икаквих чарапа, па није ни чудо што се којешта дешавало“ (67). Њихови говори о мушкарцима су, пак, можда и најинтригантнији: „Ако вас виде [мушкарци] – ако вас *виде* – то је исто као да су – глас јој је задрхтао – ушли у вас. А ви девојке, морате бити непробојне“ (40); „Мушкарци су сексуалне машине, и мало шта осим тога. Желе само једно. Морате научити да њима манипулишете, за своје добро. Вуците их за нос, то је метафора. Природа је тако уредила. Божји закон. Тако ствари стоје“ (158). Тетке су девојкама у Центру усадиле и мржњу према сопственом телу, те су оне почеле своју нагост почеле доживљавати као нешто страно, огавно и вулгарно, а своја тела као нешто што одређује и дефинише, јер од репродуктивних способности зависи њихов начин живота (75).

У *Слушкињиној причи* женски ликови су најбројнији и далеко више развијени у односу на мушке, иако окосницу романа чини патријархат са Заповедницима на врху пирамиде. Кроз субјективно приповедање Фредовице¹⁰ сазнајемо о догађајима и људима из тог

⁹ Нежене је био термин за феминисткиње.

¹⁰ На енглеском језику њено име је Offred= „of Fred“ , или на српском језику „од Фреда“. Погледати тумачење Мишел Лаком (Michele Lacombe) и Роберте Рубенстајн (Roberta Rubenstein), по коме се енглеска верзија имена „Offred“ може читати као „offread“, што значи „погрешно читати“, као порука

периода. Њена прича, чији ток она свесно контролише, реконструише и мења не би ли се осетила живом и способном да бар над нечим у животу задржи контролу, остаје недовршена. Завршетак романа остаје двосмислен и отворен¹¹, јер садржи и песимистичке и оптимистичке наговештаје њене судбине: „Комби чека на прилазу, задња врата су отворена. Она двојица, сваки са по једне стране, хватају ме за лактове и помажу ми да уђем. Да ли је ово мој крај или нови почетак, не могу никако сазнати; дала сам се у руке незнацима, јер ми друге нема. И стога улазим, у таму; или пак у светлост”¹² (Атвуд, 2006: 319). Сам крај романа је, међутим, садржан у поглављу насловљеном *Историјске белешке*, из кога сазнајемо да је њена прича заправо скуп насумично поређаних аудио записа двојице професора са Кембриџа, очигледних женомрзаца, који на једној научној конференцији, два века након описаних догађаја, износе податке о друштвеном систему Републике Галад. Историчар са Кембриџа, професор Пјеишото, интерпретира њену нарацију, игноришући моралне вредности које произлазе из приче, посвећујући пажњу Заповеднику и његовим изгубљеним белешкама.¹³ Наиме, лик професора Пјеишота је, можда у највећој

читаоцима да би лако могли погрешно разумети оно о чему Фредовица приповеда (Lacombe, 1986:320), односно, „offered“, што значи „понуђена“ и тиме директно алудира на нараторкин положај сексуалног објекта који она има у галадском друштву (VanSpanckeren, 1988: 103). Видети такође Cooke, op. cit., стр.125. Натали Кук додаје још једно могуће значење њеног имена, а то је „уплашена“ (afraid), узимајући у обзир сличности у изговору на енглеском између "offred" и "afraid". Такође, додаје да Федовица није само "of Fred", већ и само "of", што у енглеском језику означава припадност, тј. њену зависност од мушких партнера. На послетку, Фредовица, то јест њена прича, иронично али с правом, припада двојици професора који су упознали јавност са њом, јер су је транскрибовали, објавили, и на крају, коментарисали.

¹¹ На отворени завршетак романа указује и Новица Петровић. Видети Петровић, op. cit., стр. 215 – 219.

¹² Остаје под знаком питања да ли ће ли је ауто одвести путем слободе коју је потајно организовао Заповедников шофер Ник са којим је у љубавном односу, или је то њена смртна пресуда због кршења правила галадског режима који забрањује упуштање у љубавну везу и било који облик физичког контакта између мушкарца и жене, осим ако то није у циљу побољшања ниске стопе natalитета онда када то режим одобри.

¹³ Опширније о томе можете пронаћи у раду проф. др Новице Петровића „*Misogyny without frontiers: feminist issues in the works of Margaret Atwood* [Мизогинија без граница: феминистичка питања у делима Маргарет

мери, развијен у односу на све остале мушке ликове, укључујући и лик Заповедника. Његова мизогинија очигледна је још у почетном обраћању људима на скупу, док се захваљује председавајућој професорици Мериен на најави: „Хвала вам. Сигуран сам да смо сви уживали у арктичкој пастрмци синоћ за вечеру, а сада уживамо и у једнако дивној арктичкој председавајућој. Реч „уживати“ користим у два различита значења, уздржавајући се, наравно, од застарелог трећег. (Смех.)“ (Атвуд, 2006: 325). Коментар у коме се он уздржава од трећег значења не може проћи неопажено, јер сам по себи садржи сексуалне конотације које се односе на могући однос са професорицом, а може бити и злбан коментар који се односи на њене године. Из његовог излагања сазнајемо да је његов колега, професор Вејд, дао назив рукопису „Слушкињина прича“ (Handmaid's Tale) додајући да су, с обзиром на то да га добро познаје, све његове игре речима засигурно намерне, особито ова која има везе са архаичним значењем речи „tail“.¹⁴ Професор Пјеишото, затим, истиче како је то значење, на неки начин, било и „окосница спорова у оној фази галадског друштва којим се наша сага бави“ (Атвуд, 2006: 325). Смех и аплауз који прате сваку сексистичку изјаву професора Пјеишота приказ су стања друштва које се ни по чему не разликује од мизогеног галадског друштва два века раније, а у прилог томе говори и његова изјава да они не треба да цензуришу већ разумеју и суздрже се приликом моралног осуђивања Галађана. Он са много интересовања до детаља износи историјске чињенице које окружују Слушкињину причу, изражавајући жалост због некомпетентности саме нараторке и недостатка фактографаког утемељења, које би, да их је поседовала, много значиле за боље и ближе разумевање самог периода: „Шта бисмо сада дали за макар и двадесетак страница одштампаних с Вотерфордовога¹⁵ приватног компјутера!“ (335). Сложићу се са мишљењем Хауелсове која истиче да „као што прича

Етвуд“, у: Слободан Грубачић, Далибор Солдатић (едс), Language, Literature, Culture, Identity [Језик, књижевност, култура, идентитет], Philologia, Belgrade, 2008, стр. 323-329.

¹⁴ Прича на енглеском (tale) чита се и изговара исто као жена у жаргону на енглеском (tail), а чије значење приближно одговара нашој жаргонској речи за жену („риба“), чиме се подозрева вулгарна инсинуација професора.

¹⁵ По процени професора Пјеишота Вејда Вотерфорд је потенцијални Заповедник Фред.

Фредовице указује на ограничења галадске аутократске моћи да контролише животе најмање двоје становника, она тако и пркоси Пјеишотовом присвајању два века касније” (Howells, 2005: 108).

Из субјективног начина приповедања Фредовице сазнајемо да она ипак није само свакажена (everywoman),¹⁶ већ „креативна нежртва“ која успева да препозна манипулативну улогу језика као средства комуникације и мерила слободе (што се најбоље огледа у партијама скребла које игра са Заповедником) и измисли сопствене верзије приче о блиским особама са којима се растала и чији се траг изгубио (супругом Луком, ћерком, својом мајком и најбољом пријатељицом Мојром) и на тај начин обезбеди себи слободу у смислу избора речи и избора онога у шта ће да верује када је реч о њиховим животним причама. Међутим, иако успева да се осети слободном кроз различите активности, првенствено кроз употребу језика и приповедање, чиме добија наклоност читалаца, она не успева постати права хероина, јер изневерава својом пасивношћу, пропуштеним приликама да реагује у правом тренутку и покуша да се избави или допринесе урушавању репресивног система, али и мржњом коју осећа према женама у њеном окружењу. Она никада не успева да се осамостали, постане независна у доношењу одлука и самоиницијативно организује бекство. Увек је у сенци мушкарца и прилагођава се његовим идејама (Најпре је то био њен супруг Лук, на чији предлог пристаје на бекство преко границе када бивају ухваћени. Треба споменути и чињеницу да Луку пропис о укидању банковног рачуна његове супруге и њено ограничавање кретања нимало није сметао („То је само посао, казао је покушавајући да ме утеши” (196)), с обзиром на то да је подстицао женину пасивност („Ћути, рече. Још је клечао. Знаш да ћу се увек бринути о теби” (196)) и да је најбоље да седи код куће, што код ње изазива сумњу у искреност њиховог односа („Међутим, нешто се пореметило, нека равнотежа. Чинило ми се да се смањујем, да сам, кад ме загрли и подигне, ситна као лутка. Осетила сам да љубав наставља даље без мене. [...] Више не припадамо једно другом. Него сам ја његова” (199)). Касније, у њен живот улази Заповедник који је намамио у

---

¹⁶ Мекферсон истиче како да је разлог због чега је Етвудова узела Фредовицу за главну протагонисткињу тај што она није херој, већ пасивна обична жена. Видети Macpherson, op.cit., стр. 56.

лингвистичку замку партијама скребла и заузврат добио ноћ са њом у хотелу, након боравка у јавној кући: „Враћам се овамо, у хотел. Овде морам да будем. Сада се огледам у пространом огледалу под белом светлошћу. [...] Ја сам пародија, с лошом шминком и у туђој одећи, полован гламур“ (276). На послетку, она се упушта у романсу са Заповедниковим шофером Ником, могућем припаднику Очију, чије намере нису у потпуности јасне, јер са њом остварује извесну блискост показујући симпатије према њој, али и оданост како Заповеднику подржавајући га у забрањеним стварима као што су посете јавној кући, тако и његовој жени, Серени Џој; и на крају, остаје отворено питање да ли он ради за или против система). Исто тако, она је и у сенци јаких и одважних жена у њеном окружењу (пре свега, мајке феминисткиње која ју је повела са собом да гледа јавно спаљивање порнографских часописа и која је негативно говорила о мушкарцима јер „какве од њих користи сем да ти за десет секунди направе пола бебе. Мушкарац је само женска стратегија за прављење других жена” или „као да су непрестано расејани, као да не могу тачно да се сете ко су. Превише гледају у небо. Губе додир са стопалима. Нису ни принети женама, осим што боље поправљају кола и играју рагби, а управо нам то треба за унапређење људске расе, је ли тако?” (Атвуд, 2006: 134); најбоље пријатељице Мојре, лезбејске сепаратисткиње,¹⁷ чијој се храбрости и енергији дивила и која, на неки начин, представља њен алтер его, јер је успела да уради све оно што је Фредовица желела и о чему је сањарила, али није имала довољно смелости нити одважности за то: „Не желим да она буде као ја. Да се преда, игра како јој свирају, спасава кожу. На то се своди. Од ње желим срчаност, разметање, јунаштво, луду храброст. Оно што мени недостаје“ (Атвуд, 2006: 272); и на послетку, Гленовице, девојке која је била додељена Заповеднику Глену, са којом је ишла на пијацу и потајно размењивала информације о активностима против система, а која се „обесила” када је „видела да комби долази по њу” (308), спречавајући на тај начин да јој систем пресуди).

¹⁷Хауелсова сматра да постоје различите позиције и између слушкиња и да оне варирају од „Данин, класичне фигуре жртве (касније Вореновице), преко радикалне феминисткиње каква је Мојра, лезбејска сепаратисткиња, до Фредовице која истиче парадоксе и дилеме савременог феминизма”.

Опширније о томе видети Howells, op. cit., стр. 98.

Наведени примери у овом раду указују на мржњу жене према жени подстакнуту љубомором и завишћу и на неоспорну чињеницу да ту мржњу осећају како моћне тако и жене које су у незавидном друштвеном положају. Одсуство емпатије, женске солидарности и материнског инстинкта свакако су запрепашћујући, али нису нешто што највише изненађује. Мржња жене према жени је дубока, психичка и физичка, присутна на свим нивоима, од кућних послова и осталих свакодневних активности до најрадоснијег дана у животу једне жене – рођења детета, и њу је најтеже оправдати и опростити јер њени корени постоје у прошлости, осећају се у савременом добу, али су наговештени и у будућности у којој је смештена фиктивна Република Галад.

Литература

- Атвуд, Маргарет (2006). *Слушкињина прича*. (превео Горан Капетановић). Београд: Лагуна.
- Cooke, Natalie (2004). *Margaret Atwood. A Critical Companion*. London: Greenwood Press.
- Davidson, Arnold E. and Cathy N. Davidson (1981). *The Art of Margaret Atwood. Essays in Criticism*. Ontario, Toronto: House of Anansi Press Limited.
- Howells, Carol Ann (2005). *Margaret Atwood* (2nd edn). Palgrave MacMillan.
- Howells, Carol Ann (2006). *The Cambridge Companion to Margaret Atwood*. Cambridge University Press.
- Lacombe, M. (1986). The Writing on the Wall: Amputated Speech in Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale*. *Wascana Review* 21, no. 2.
- Macpherson, Slettedahl Heidi (2010). *The Cambridge Introduction to Margaret Atwood*. Cambridge University Press.
- Петровић, Новица (2008). Misogyny without frontiers: feminist issues in the works of Margaret Atwood [Мизогинија без граница: феминистичка питања у делима Маргарет Етвуд]. У: С. Грубачић, Д. Солдатић (Ур.), *Language, Literature, Culture, Identity [Језик, књижевност, култура, идентитет]* (323-329). Belgrade: Philologia.
- Петровић, Новица (2008). Књижевност као отпор тиранији у роману *Слушкињина прича* Маргарет Етвуд. У: Д. Бошковић (Ур.),

Књижевност, друштво, политика (215-219). Крагујевац: ФИЛУМ. Такође објављено у: *Зенит* бр. 7, Београд, 2008, стр. 61 – 64.

Живковић, М. (2011). Промене у енглеском језику настале у окриљу англофоне дистопије двадесетог века. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет.

VanSpanckeren, K., Castro, J. G. (1988). *Margaret Atwood: Visions and Forms*. USA: Southern Illinois University.

THE MOTIVE OF MISOGYNY IN MARGARET ATWOOD'S DYSTOPIAN NOVEL *THE HANDMAID'S TALE*

Summary: This paper deals with the motif of misogyny in the twentieth century dystopian novel *The Handmaid's Tale* written by Canadian authoress Margaret Atwood. It explores the relationship between the same and opposite sexes, while the special focus has been put on representation of the society within the repressive regime of imaginary Republic of Galad, whose borders coincide with the contemporary USA borders, as well as on the religiously coloured rhetoric serving as the most powerful means of control and oppression of women. Throughout subjective narration of the main heroine and the insight into her internal world, the novel reveals a destructive social system that limits freedom and reduces women to a mere reproductive function. Margaret Atwood has offered another approach to dystopian literature due to her narrator's feminine sensibility, casting a new light on the repressive regime being mirrored in culture and society. The aim of this paper is to, by following the critical reading of Corall Ann Howells and providing the concrete examples from the novel, demonstrate how the oppression of women is triggered and empowered by men and women equally.

Keywords: dystopia, language, oppression, misogyny.

Милена Николић рођена је 1986. године у Београду, а основну школу и гимназију завршила је у Лесковцу. Дипломирала је на Катедри за енглески језик и књижевност Филолошког факултета универзитета у Београду, где је завршила и дипломске академске студије – master. У новембру 2010. године уписала је докторске академске студије на истом факултету. Положила је све предвиђене испите са просечном оценом 9, 75. Ради као асистент на Филолошком факултету у Бијелини у Републици Српској. Области њеног

**МОТИВ МИЗОГИНИЈЕ У ДИСТОПИЈСКОМ РОМАНУ МАРГАРЕТ ЕТВУД
*СЛУШКИЊИНА ПРИЧА***

интересовања су савремена канадска књижевност, постколонијализам,
феминистичке студије и студије културе.
milenanikolic86@yahoo.com

Марија М. Глишић Дуновић
Универзитет у Београду

Књижевност северноамеричких староседелаца: од песме до приче, из спокоја у немир

Сажетак: Дуго оспоравана и споро признавана, књижевност северноамеричких староседелаца, схваћена као писмени дискурс оксиморонског назива развијала се у оквиру усмене традиције све до првог контакта урођеника са колонизаторима. Најранију домородачку литерарну ризницу чиниле су обредне песме и молитве извођене у ритуалним церемонијама, које су одражавале митолошко и етнолошко богатство племенских народа. Након покушаја незапамћеног систематског истребљења тих народа, њихове антрополошке, психолошке, етичке и језичке особености отелотворене су у литерарном изричају. Надарени говорници, мирољубиви иако махом неписмени, приповедали су пуританским мисионарима о својој племенској традицији. Тако запамћена историја, и оно што се од истине није изгубило у преводу на енглески језик и што је уредник белац одобрио, записано је као најранија урођеничка књижевност. Аутобиографије и приче о варалици, током осамнаестог и деветнаестог века заменила је *књижевност протеста* у доминантној романескној форми, да би се током двадесетог века чуо и пробуђени глас домороткиња. Освешћивање, првенствено светске књижевне критике и публике, догодио се шездесетих година двадесетог века у доба *индијанске ренесансе* (Native American Renaissance) поновним исписивањем колонијалне историје и превазилажењем стереотипа када је књижевност северноамеричких староседелаца измештена с маргина и призната за канонске вредности америчке књижевности.

Кључне речи: северноамерички староседеоци, усмена традиција, књижевност.

Када је реч о књижевности Првих староседелаца Северне Америке потребно је одагнати неке предрасуде почев од правилног именовања Првих северноамеричких становника. Показало се да се употребом

дуго кориштеног неодговарајућег свеобухватног термина *Индијанци* (Indians) погрешно претпоставила културолошка универзалност многобројних племенских народа који су насељавали територију Северне Америке. Како тврди Џејмс Карсон, ако некога назовемо „Индијанци” протерујемо га из историје и укидамо му право на поседовање земље (Carson, 2006: 925). Стога се прибегло исправљању историјских погрешки употребом подеснијег термина *северноамерички староседеоци* (Native Americans).¹ Како ни ова синтагма не истиче у довољној мери све посебности јединствених етницитета који живе на подручју Северне Америке, у Канади се одомаћио израз *Први староседеоци* (First Peoples). Нагласком на неуобичајном облику за множину појма *peoples* уместо очекиваног *people*, не заобилазе се стандардна граматичка правила већ се додатно наглашавају особености понашања, начина облачења, језика и прича Првих северноамеричких становника (Bird, 1999: 6). Након интегрисања племенских заједница у етничке групације уведен је прихватљив, али прилично канадски појам, *Први народи* (First Nations), док се у Сједињеним државама углавном користи израз *староседеоци* (Indigenous peoples, Aboriginal peoples, Native peoples или Native Americans) (Bird, 1999: 1-2).

Премда је од средине прошлог века *mainstream* књижевни ток добио алтернативу популарисањем урођеничких и родних студија и промоцијом мањинских и етничких књижевности, ипак је подозрева читалачка јавност постепено прихватала новооткривени домородачки књижевни дискурс. Један од разлога је и одсуство кохерентне староседелачке књижевне теорије (Кнежевић, 2013: 3). У условима књижевног сепаратизма потврђивање постојања домородачке књижевне супстанце и утврђивање структуре књижевности северноамеричких староседелаца превазилази лингвистички и литерарни домен. Урођеничка књижевна мисао није скорија творевина и не почиње доласком колонизатора, већ се тада

---

¹Неко време се сматрало да је овај термин политички најкоректнији. Међутим, касније су прихваћени подеснији називи који су уместо заједничког америчког наслеђа староседелаца више истицали њихово урођеничко порекло.

наставља. Напротив, књижевност у оралној структури, као „усмена претходност”, бранећи свој књижевни статус, очекивано и недвосмислено утрла је пут потоњем писаном изричају, позиционирајући домородачке језичке тековине испрва само до маргина књижевних дешавања. Народна књижевност Првих северноамеричких староседелаца и следбена уметничка књижевност, због својих особености завређују читалачку пажњу и измештају фокус посматрања књижевне јавности од центра ка маргинама, а маргинализовану књижевност приближавају средишту књижевних токова. Теоријска расправа Арнолда Крупата *Глас на маргини* (*The Voice in the Margin*, 1989) представља допринос приближавању домородачке књижевности канону књижевности Северне Америке. По Саквану Берковичу културолошки хибрид (Bercovitch, 1999: 547) америчке књижевности проистекао је из усмене књижевности Амеоиндијанаца и под доминантним културним утицајем европских досељеника. Посматрањем нативне књижевности из данашње перспективе након искуства спознаје званичне верзије историјских дешавања не поједноставља се проблем. Како се пресудно ослања на усмену традицију, а зарад њеног потпуног и правилног разумевања и вредновања, анализа књижевности северноамеричких староседелаца захтева постојање корпуса староседелачке критичке теорије критичара староседелаца уз комплементарни западњачки критички дискурс. С друге стране, пак, живљење у вишевековној потчињености допринело је „инхерентној хибридности староседелачких култура” (Кнежевић, 2013: 4) што замагљује домородачку перспективу (Politano код Кнежевић: 4), а због чега се буди подозривост у аутентичност нативног књижевног гласа и даље потврђује помешаност урођеничке, европске и америчке књижевности. Намеће се и питање језика, односно бројних језика усмене традиције и енглеског, како Кнежевићева тврди „језика колонизације али и отпора и опстанка” (6). Употребом енглеског језика посредно је мењан и национални идентитет, а асимилација и акултурације олакшане, мада се и домети кроскултурације и „узајамног контаминирања” (7) не смеју занемарити. Описмењавање се одвијало паралелно с пробојем енглеског језика. Добробит настала из таквих околности је допринос општој популаризацији књижевности староседелаца и спасењу од заборавља усмених књижевних трагова.

Постоје недоумице око утврђивања корпуса текстова који потпадају под књижевност северноамеричких староседелаца. Арнолд Крупат сугерише да индијански писци морају да изворно културно буду Индијанци неоспорног индијанског идентитета премда су, како тврди, аутобиграфије страоседелаца производ „бикултуралног композитног ауторства” (1981: 24). Лицемерно би и непримерено било да утврђивање садржаја које обухвата староседелачка књижевност искључиво или пресудно зависи од процене квалитета урођеничких текстова од стране Западног света. Но, ипак, нереално је очекивати да се може установити есенцијално чист урођенички дискурс. Бинарне опозиције, хибридног и аутентичност, овде се нарочито заплићу и преплићу. Обједињени заједничким појмом *северноамерички староседеоци* различити племенски народи показали су неке културолошке универзалности у књижевним формама. (Waldman, 1999: 281) Претпостави ли се да је постојање књижевности северноамеричких староседелаца као неприкосновеног књижевног феномена доказано, груба скица прегледа тог књижевног корпуса би овако изгледала.

Све до почетка седамнаестог века урођеничку књижевност одликовала је усменост и претежна неписменост. У усмену домородачку баштину спадају легенде, трансцендалне песме о природи, приче о постању, праелементима, створитељу и поплави у којима се примећују сличности с библијском тематиком, иако се контакт староседелаца с белим освајачима догодио знатно касније. Староседелачке песме су врло значајне за очување фолклора домородаца. Преношене су с колена на колена и дограђиване сећањем, а певане су у парланду током ритуала тако да више сличе рецитативима него певању. Обично су извођене пред спавање и зими као и на годишњим (*powwow*) окупљањима уз перкусију бубњева и звечки праћене традиционалним плесањем. Песме су биле без ритма и испрекидане паузама. Певање је започињао најчешће врач (a medicine man) музичким питањем које група прати антифонски дајући музички одговор. Темпо је постепено убрзаван до уобичајног поклича на крају песме. Жене су ретко учествовале у церемонијама које су биле претежно мушка изведба. Антифонско певање музичких деоница тј. певница сличи православној литургији богомољења, богослужења и богослављења при чему друга певница почиње након

што се прва заврши.² Домородачке народне песме организоване су у строфе, а стихови се певају без мелодијских варијација. Тонска структура урођеничких народних песама је анхемитонска скала од четири до шест целих тонова без полустопа, а најчешће је присутна пентатоника.³ Метар се од пет четвртина до четири четвртине мења у првом певању лидера, мада има случајева да се промени тек у наредном певању. Музичка форма већине песама срочена је по шеми „А, Б, а, б” (Kurath, 2000: 29). Песме увек почињу и завршавају се истим тоном.

Усмени фикциони поетски и прозни садржаји преовладавали су у књижевности северноамеричких страоседелаца све до почетка петнаестог века. У причама о варалици (*trickster stories*), који је код различитих народа другачије симболично представљен, најчешће изгледом којота као код Кајова или у форми паука као код Лакота, обично се илуструје културолошки препоручено понашање или се објашњава нека животна законитост. У несавршеном лику варалице који није нужно мушког рода, обједињене су особине опречности. Он је божји гласник, на преласку између светова, који испрва нарушава друштвену равнотежу, да би је поново успоставио и неретко се затиче у хумористичким сценама. Појава ових прича поклапа се с тренутком удаљавања од ловачко-сакупљачког етоса (Zerzan, 2011: 9). Важност изведбе током певања песама и причања прича је за племенске народе несумњива. Динамично ритуално казивање обављала је особа највишег угледа, највећих нараторских умећа и обично у познијим годинама посебно одевена за ту прилику. Читав амбијент, годишње доба и доба дана када се приповеда слушаоцу дочарава сценску атмосферу перформанса уз плесну пратњу док прича изнова оживљава у сваком новом казивању.

² Антифонско наизменично појање два хора постојало је још у Старозаветној православној црквеној пракси.

http://www.svetosavlje.org/biblioteka/Bogoslužbeni/PitanjaCtecu/Lat_PitanjaCtecu.htm

³Пентатоника је петотонска скала унутар једне октаве с анхемитонским (целостепеним) интервалима; одликује музички фолклор многих култура: америчких страоседелаца, афричких Бербера, народа Аустралије и Океаније, а јавља се још у старом Египту, Месопотамији, Старој Грчкој, Кини и Јапану. Присутна је и у европској народној музици Ирске, Шкотске и земљама које су биле под утицајем Оријента.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47476>

Оног тренутка када предање престаје да буде само прича испричана и пренета с колена на колено, већ када постаје очигледан траг на кори дрвета или запис на појасу од нанизаних перли, идентитет староседелца је потврђен. Први доказ *староседелачке писмености* у облику појаса од нанизаних белих и љубичастих перли израђених од шкољки датира из 1612. године. Тада је приликом склапања примирја у славу почетка суживота између припадника Мохавк племена из лиге Ирокеза (тзв. Шест народа) и колониста Холанђана исплетен двореди појас (*The two row wampum*). Беле перле симболизовале су истину, а паралелно нанизане љубичасте ниске Европљане у њиховим једрењацима и домороце у кануима, представљајући одлуку о немешању у животни пут оних других.

Транзициони период осамнаестог и деветнаестог века у развоју урођеничке књижевности обележио је постепени прелазак с усменог предања на писани запис. Тај је процес трајао око 150 година. Староседеоци, махом неписмени приповедали су мисионарима, а ови су то записивали уз посредство преводиоца. Прва сведочанства о аутентичној северноамеричкој домородачкој књижевности јављају се у форми транскрибованих усмених перформанса у писани текст, прикупљених, сортираних и забележених од стране етнографа. Стога, се усмена књижевност и третира као књижевна врста. Премда су неки староседеоци као нпр. припадници тзв. Пет цивилизованих племена (Five civilized tribes - Cherokee, Chickasaw, Choctaw, Creek (Muscogee), и Seminole) имали писмо које је створио Чероки поглавица Секвоја (Sequoyah) и часопис *Phoenix*, језици староседелца су ипак дуго и претежно били говорни с пиктографским симболима што је условило да енглески алфавет буде писмо коришћено при записивању усмене домородачке приповести. Прво издање тог часописа из 1828. било је штампано на слоговном Чероки језику и на енглеском (Conley, 2007: 213).

Деветнаести век обележила је експанзија мисионарских школа у којима се подучавало на енглеском језику. Преовладавајући књижевни жанр чиниле су аутобиографије и роман као хибридна форма наратива настала од традиционалних усмених предања о варалици и митова. Аутобиографска форма је била нарочито прикладна да уметници доморци изразе своје искуство с хришћанством приликом сусрета с колонизаторима. Арнолд Крупат (1992: 220) разграничава *аутобиографије које су написали*

Индијанци (autobiographies by Indians) који су попримили западњачки начин живота и *аутобиографије о Индијанцима* (as-told-to Indian autobiographies). Ови композитни текстови настали су као производи бикултуралне сарадње када су их приповедачи староседеоци испричали преводиоцима мешанцима, а ови их превели Евроамериканцима белцима, који су, пак, те текстове записали и вероватно их по свом нахођењу и преправили. *Црни лос прича* (Black Elk Speaks) из 1932. године је вероватно најпознатији испричани (as-told-to) наратив, забележен од стране Џона Најхарта (John G. Neihardt) током разговора с Црним Лосом, врачом Лакота племена. Преовладавајуће је мишљење да аутобиографије одликује мањак књижевне посебности и синегдохијски карактер (живот аутора претпоставља већу историјско-искуствену димензију његових саплеменика), за разлику од аутобиографија западњачких аутора које су махом метонимијске (Krupat, 1992: 216). У првим познатим аутобиографијама из прве половине деветнаестог века углавном је представљено прихватање хришћанске религиозности и свесно преобраћење као једини начин опстанка уз императивно очување индијанског идентитета. Белачко јавно мњење подржавало је овакав став аутора домородаца, док су их саплеменици најчешће изопштавали из племена. Код неких аутобиографских записа упитна је аутентичност ауторства, пошто већина аутора није говорила енглески језик па су аутобиографије настајале уз посредство тумача. Додатни проблем представљала је и анонимност изворног аутора.

У то време су и *mainstream* амерички писци Џејмс Фенимор Купер (James Fenimore Cooper) у делу *Последњи Мохиканац* (The Last of the Mohicans, 1826), Кетрин Марија Сеџвик (Catharine Maria Sedgwick) у својој књизи *Хоуп Лезли или Некада давно у Масачусетсу* (Hope Leslie or Early Times in the Massachusetts, 1827) и Хенри Водсворт Лонгфелоу у *Песми о Хијавати* (Henry Wadsworth Longfellow, Song of Hiawatha, 1855), показали дозу саосећања према племенским народима склоним нестајању. Но, домородачки аутори нису намеравали да утишају свој глас, па је аутобиографије и приче о варалици, заменила *књижевност протеста* када је преовладала форма романа. Отпор се односио на настојања да се књижевним гласом промени друштвени и политички статус староседелаца када је Чероки аутор *Елајас Будино* (Elias Boudinot), који се залагао за

акултурацију, прибавио штампарску пресу и покренуо часопис у коме су текстови штампани на писму поглавице Секвоје.

За Џон Ролин Риџево (John Rollin Ridge) дело *Живот и авантуре Хоакин Муријете*, славног калифорнијског бандита (The Life and Adventures of Joaquín Murieta, the Celebrated California Bandit) из 1854. године се сматра да је то први роман који је написао амерички Индијанац. Преовладавајући тон романа је препорука за усвајање белачке културе. Књига је доживела много реиздања као и пиратизованих верзија. Први објављени роман с тематиком индијанског живота где се помиње и проблем алкохолизма је *Краљица шума* (O-gi-maw-kwe Mit-I-gwa-ki или Queen of the Woods) из 1899. године аутора Сајмона Покагона (Simon Pokagon).

Период после Америчког грађанског рата од 1865. до 1920. године познат је као *златно доба натурализма у књижевности*, док је шездесетих година двадесетог века владао лингвистички имеријализам након чега наступају доба модернизма и постмодернизма када се северноамеричка књижевност поставља у центар светског књижевног израза, а тиме и књижевност урођеника добија на значају. Урођеничка књижевност се у двадесетом веку развијала у два правца: негујући наслеђе усмене традиције и угледајући се на западњачки књижевни опус. Период од 1900. до 1940. године познат је као *индијански нови договор* (Indian New Deal). То је време када се мења перспектива посматрања индијанских народних предања након чега је уследио период затишја све до „буђења” шездесетих година двадесетог века. Седамдесетих година прошлог века, у епохама модернизма и каснијем постмодернизму ова наизглед млада књижевност доживела је нови узлет. Књижевна стварност значајно је промењена 1969. године када је Кајова књижевник Скот Н. Момеди (Scott N. Momaday) награђен Пулицеровом наградом за роман *Кућа од зоре* (House Made of Dawn, 1968).

У нативној књижевности двадесетог века издвајају се литерарни гласови домороткиња. Зиткала-ша (Zitkala-Sa) или ти Црвена птица на језику Дакота Сијукса познатија под мисионарским именом Гертруда Симонс Бонин (Gertrude Simmons Bonnin, 1876–1938) написала је *Старе индијанске легенде* (Old Indian Legends, 1901) и *Приче америчких Индијанаца* (American Indian Stories, 1921). Кристл Квинтаскет (Christal Quintasket) или на Оканоган језику Жалосна

голубица (Hum-is hu-ma или Mourning Dove, 1888-1936) једна је од најпознатијих ауторки међу Првим становницама Северне Америке и зачетница феминистичке домородачке мисли. Њено култно дело *Мелескиња Коциви; О Монтани, земљи говеда* (Co-ge-we-a; the Half Blood: A Depiction of the Great Montana Cattle Range, 1927) прича је о жени у конфликту идентитета услед подвојености између опречних светова, док је збирка *Приче о којоту* (Coyote Stories, 1933) једна од најиздаванијих књига аутора страоседеоца.

Литерарни дискурс представља плодно тло за спровођење друштвене надмоћи и хегемонијску асимилацију. Судбинско ограничење на живљење у резерватима и упућеност на енглески језик, натерало је северноамеричке страоседеоце да ради очувања сопственог, племенског и националног идентитета негују усмену књижевност која запамћену историјску стварност сучељава с постојећом коју и разоткрива, али и да развијају писану и уметничку књижевност и тако креирају фикциону стварност при чему настаје нова књижевна вредност. Трагање за идентитетом у нативној уметничкој књижевности је мотивски и обликовни поступак. Универзалност људских проблема и симболичке представе приказане су у уметничкој књижевности у романима и збиркама прича и песама познатих аутора: Скота Н. Момедија, Шермана Алексија, Луиз Ердрик, Поле Ган Аллен, Џенет Кембел Хејл, Џој Харцоу, Џејмса Велча, Лезли Мармон Силко, Марије Кембел, Ли Мерекл и многих других. Већина аутора у својим делима, без обзира на форму, интегришу технику изворног усменог приповедања (oral storytelling) цикличне урођеничке културе у линеарни западњачки културни концепт тежећи да очувају виталност страоседелачке мисли и текст приближе староседелачком бићу (Кнежевић, 2013: 6-7). Често се поред приближног енглеског препева наводи и оригинални назив јер већина староседелачких језика не „трпи“ преводе. Присећањем древних легенди и песама, језик превазилази намеру, а несвесно премашује свесно. Староседелачка самодефиниција одвија се комбиновањем аутобиографске с историјском нарацијом, народних песама, књижевне анализе до нивоа филозофског трактата и мита. Момеди нпр. у *Путу до Кишне планине* (The Way to Rainy Mountain, 1969) упошљава три приповедачка гласа: глас његових предака и усмене традиције, историјски коментар и лична сећања, чиме читаоца поставља у раскол између историје и фикције. Причање се

обично одвија кроз присећање. Тај онтолошки нестабилни и фрагментирани медитативни субјект проживљава драму лутајући између света и *Ја* и док трага за сопством субјект неретко поставља себе у перспективу објекта у чему се читава његова отуђеност од модерног постапокалиптичног света, али и удаљеност од племенске традиције. Прича се увек везује за неко препознатљиво место и испуњен концептуални простор одређен било домородачким топонимом или легендом. Спас се проналази прилагођавањем древних обичаја прихваћеним новонасталим условима, повратком протагонисте кући и своме племену, у његовој блискости с природом, те напослетку родном, расном, националном или политичком афирмацијом.

Поучени европском књижевном традицијом, али и одани традиционалном приповедачком наслеђу, аутори староседеоци представљају ликове често мешовитог порекла који су отргнути из спокојства природе и ненавикнути на животни немир. Ти трагаоци за сопством, уточиште најчешће проналазе иницијацијом у племенску традицију након ритуалних потрага за уједињењем наслеђеног учења предака и неразумљивих принципа конзумерског друштва. За староседеоце у Северној Америци, књижевност представља заједнички начин очувања историјских сећања од заборава и јасан траг за одбрану идентитета од исполитизованих злоупотреба историје. Културни идентитет артикулише се речју која за племенске народе има виталност и животворност. Реч је извориште и уточиште.

Литература

- Bercovitch, S. (ed.) (1999). *The Cambridge History of American Literature*. Vol. 7. Cambridge: Cambridge UP.
- Bird, M. Y. (1999). What We Want to Be Called. *American Indian Quarterly*, Volume 23, Number 2, 1-21. Приступљено 21. фебруара 2014. на <http://search.proquest.com.ezproxy2.apus.edu/docview/216856469/fulltext/13466B8D2949D542E6/3?accountid=8289>
- Зерзан, Џ. (2011). *У почетку беше варалица*. (Гољанин, А. прев.) Београд: Анархија/ blok 45. (Оригинал објављен 1984).
- Килибарда, Н. *О називу и постанку усмене књижевности*. Приступљено 30. августа 2014. на

- <http://novakkilibarda.wordpress.com/usmena-knjizevnost/>
- Кнежевић, М. К. (2013). О изградњи књижевне теорије старосједилаца Северне Америке (Development Native American Literary Theory). *University Review (Univerzitetska misao)*, 12 (2), 1-14. Приступљено 30. августа 2014. на www.ceeol.com.
- Kupat, A. (1981). The Indian Autobiography: Origins, Type, and Function. *American Literature*, 53.1, 22-42.
- Krupat, A. (1992). Native American Autobiography and the Synecdochic Self. *Ethnocriticism: Ethnography, History, Literature*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: U of California P.
- Kurath, G. P. (2000). *Iroquois Music and Dance: Ceremonial Arts of Two Seneca Longhouses*. Mineola, New York: Dover Publications, Inc.
- Carson, J. T. (2006). American Historians and Indians. *The Historical Journal*, Volume 49, Number 3. Приступљено 21. фебруара 2014. на <http://search.proquest.com.ezproxy1.apus.edu/docview/194938309/fulltextPDF/13466F36EA72E908809/34?accountid=8289#>
- Conley, J. R. (2007). *A Cherokee Encyclopedia*. University of Mexico Press.
- Waldman, C. (1999). *Encyclopedia of Native American Tribes* (Revised Edition). New York: Checkmark Books.

NATIVE PEOPLES' LITERATURE: A LITERARY PATH FROM SONGS TO STORIES, FROM SERENITY TO THE UNREST

Summary: Native Peoples' literature has been denied for a long time and imperceptibly recognized. If it is understood as a written discourse, the indigenous literature in its imprecise oxymoronic term, has been developing within the oral tradition until the first contact of the natives with the colonizers. The earliest indigenous literary treasury is consisted of ritual songs and prayers performed during ritual ceremonies, reflecting the mythological and ethnological wealth of the tribal peoples. After the attempt of an unprecedented systematic extermination of these peoples of, their anthropological, psychological, ethical and linguistic characteristics were embodied in the literary expression. Gifted native speakers, who were peaceful although mostly illiterate, narrated to the Puritan missionaries about their tribal traditions. The remembered history, ultimately approved by white editor, and what was left of the truth and was not lost in the translation into English, was written as the earliest indigenous literature. In the eighteenth and nineteenth centuries

autobiographies and the trickster stories were replaced by the protest literature in the dominant novelistic form whilst in the twentieth century the indigenous female voice was awakened. Awareness of the world literary critics and the audiences afterwards, happened in the 60s of the twentieth century at the time of The Indian Renaissance. The colonial history was rewritten then and the stereotypes were overcome when the Native Peoples' literature moved from the margins and was recognized as canonical values of American literature .

Keywords: Native Peoples, oral tradition, literature.

Марија Глишић Дуновић је рођена 1975. године у Јагодини. Основне академске студије завршила је на Филозофском факултету у Новом Саду на Катедри за енглески језик и књижевност (смер: књижевност). Мастер академске студије завршила је на Филолошком факултету у Београду на Катедри за енглески језик и књижевност (смер: књижевност). На истом факултету тренутно је на докторским студијама на модулу Књижевност и ради на писању докторске тезе: „Потрага за идентитетом у књижевности северноамеричких староседелца”. Области интересовања: Америчка књижевност и урођеничке студије.
marija.glisic.dunovic@gmail.com

Кристина Ж. Виштица
Алфа универзитет

„Свет је ћутао док смо умирали“ – Пола жутог сунца Чимаманде Нгози Адичи

Сажетак: Пола жутог сунца је прича о етничким и политичким конфликтима у Нигерији, али је такође и прича о вечитим дихотомијама црно-бело, мушко-женско, колонијално-постколонијално, традиционално-модерно. Оно што је започело као идеалистичка визија независне Републике Бијафре полако је постао прави пакао. Протагонисти схватају да се рат за независност испоставио као њихов масакр. Постали су сами свој најгори непријатељ, борећи се не само око политичких идеала, већ и око културних, традиционалних и етничких. Очито је колико етничке и културне разлике утичу на развој конфликта у Нигерији, али и колико те разлике утичу да свет изван попришта насиља игнорише њихове патње. Постколонијално наслеђе као облик раслојавања на центар (центре) и маргину (маргине) је само допринело ескалацији проблема и насиља. Циљ овог рада је да се препознају форме конфликта и насиља у роману који су резултат различитог етничког и културног порекла, у којој мери те разлике утичу на интензитет раздора и улогу (пост)колонијалних центара и маргина у тим ситуацијама.

Кључне речи: Пола жутог сунца, конфликти, етничке групе, религијски и културни сукоби.

У постколонијалном свету, у овом случају у Африци, немогуће је да нема сукоба како је и сам постколонијални свет скуп дихотомија и разлика: тлачитељ-потлачени, јако-слабо, бело-црно, модерно-традиционално, мушко-женско, центар-маргина. Првобитно, империјална Европа је била центар а све ван ње маргина: „периферија културе, снаге и цивилизације“ (Tolan et al, 2007: 32). Вештачке границе које су створили колонијални владари док су били присутни на афричком континенту су за последицу имале (када су колонизатори најзад напустили Африку) да су спојени у оквиру једне нације етнички различити народи који у тако кратком временском

периоду нису могли да се адаптирају ни да створе одрживи културни и етнички диверзитет. Заједно са раније утврђеним односом снага тј. са центрима и маргинама у новонасталим независним државама границе су уместо рестрикција довеле до распламсавања конфликта. Стога, Африка је и данас синоним за бројне сукобе (етничке, религијске, културне итд.)

Конфликт представља супротстављање две или више страна, и може се манифестовати кроз различите акције и понашања, али може бити и латентан, у том случају се неслагања не артикулишу или су чак уграђена у системе власти, организација или друштва (Miller, 2005: 22). Постоји више ситуација и уверења која доводе до сукоба, пре свега, то су: испољавање супериорности, осећај неправде, рањивости, неповерења и немоћи.

Различите су класификације конфликта, али се све свODE на то да ли се појединац бори сам са собом или са другима, тј. да ли једна група трпи трвења унутар себе или се сукобљава са другим групама. Роман *Пола жутог сунца* је одличан пример конфликта унутар групе који укључују рат (цивилни и етнички), постколонијалну борбу за независност и одржавање независности, борбе за превласт и сл. Сви ови сукоби осликавају однос снага јако-слабо, а тај однос представља, у ствари, традиционалне и новонастале дихотомије центар-маргина. У оквиру ових сукоба налази се и „мали човек”, тј. сви они анонимуси ухваћени у мрежу ратних сукоба. Ти сукоби утичу на њих на више начина и постају узрок ескалације већ постојећих колебања и борби. Као што ће бити показано у наставку, главни актери бивају увучени у бројне националне и личне сукобе, а из свих, ипак, излазе као губитници.

Пола жутог сунца списатељице Чимаманде Нгози Адичи је, пре свега, прича о емотивним и свим другим последицама грађанског рата у Нигерији. Роман прати животе сестара близнакиња Олане и Каинене, њихових партнера, Одениба (универзитетски професор и револуционар) и Ричарда (Британац, новинар и писац у покушају), и Угуа (служинче). Прича као клатно иде од раних до касних шездесетих, од периода пре и у току грађанског рата, а пратимо је из угла Олане, Ричарда и Угуа који и најбоље описује страдања и проживљену патњу речима: СВЕТ ЈЕ ЋУТАО ДОК СМО УМИРАЛИ. Адичи је кроз свој роман приказала све врсте горепомнутих конфликта, али у први план ипак излазе међугрупни конфликти.

Централни конфликт је грађански рат који настаје сецесијом југоисточне провинције Нигерије и стварањем самопрокламоване Републике Бијафре. Овај, пре свега политички конфликт, је сам по себи скуп етничких, економских и религијских сукоба. Британци који су створили и именовали Нигерију и у овом сукобу носе један део кривице: „За црног човека постоји само једна судбина. И она је бела“ (Fanon, 2008: 4). Спојивши две регије у једну целину, две значајне етничке групације, Хауса и Ибо, муслимане и хришћане, довели су до тога да је тај сукоб неизбежан: „1914., Северни протекторат (Хаусаланд) је спојен са три британска протектората на југу (Источни, Западни и протекторат Лагоса) како би формирали модерну Нигерију” (Shoор, 2011: 118-119).

Нигерија има бројну популацију која се састоји од великог броја различитих етничких групација:

Етничке групе у Нигерији:

<u>Група:</u>	<u>% популације:</u>
Хауса-Фулани	29.5
Јоруба	20.3
Ибо	16.6
Канури	4.1
Ибибио	3.6
Тиви	2.5
Иџо	2.0
Едо	1.7
Нупе	1.2
остали	17.5

(Simpson, 2008: 175)

Бројност етничких група само доводи до константних сукоба и без уплитања са стране. Док је Нигерија била колонија уједињени су се борили против колонизатора, а тај исти колонизатор их је довео до тога да се боре сами међу собом: На афричком континенту, и на Средњем Истоку, државне границе установљене у процесу колонизације и каснији преговори о независности често су одступали од давно утврђених етничких или регионалних граница, резултирајући конфликтом унутар и међу новим независним државама (McLeod, 2007: 30).

Пре рата Ибо народ је држао значајне политичке функције и важио за ауторитет у свету трговине, и све то је стварало отпор код Хауса народа:

Зашто би Ибо мушкарац био секретар у Лагосу?, упитао је. Пошто Олана није одговорила, већ се само благо осмехнула да му покаже да га слуша, додао је: Проблем са Ибо људима је што желе да контролишу све у овој земљи. Све. Зашто не остану на свом истоку? Они су власници свих радњи, контролишу јавну управу, чак и полицију. Ако те ухapse због неког злочина, пустиће те, само ако умеш да кажеш 'кеда'. (Адичи, 2007: 264)

Сматрало се да је Ибо народ створио изузетно демократично друштво, али су Британци својим доласком наметнули своје виђење демократије које је укључивало и постављање владара. И у независној Нигерији тлачитељи (Британци) су и те како присутни и значајни, иако више нису званично „господари”. Енглески језик, првобитно наметнут као доказ „власништва” и да се не би продубљивале разлике међу различитим народима, је сада доказ супериорног образовања и интелигенције. Образовање је право само у Лондону, гардероба и перике су обавезне како би се имитирали Западњаци итд. Живот читаве нације гравитира ка овом супериорном, империјалном центру. Тлачење своје колоније Британци замењују тлачењем у виду укидања помоћи и потпиривањем сукоба стајањем на страну једне од зараћених страна. Тиме сукоб постаје економски, Нигерија стеже обруч око Бијафре, прекида се доток средстава, заузимају се нафтна поља и други природни ресурси, одузимају се материјална добра Бијафранаца. Економски распад је једно време чувао Бијафру али је на крају и сломио.

Међутим, бројне жртве су могле бити избегнуте да Велика Британија није наоружавала Нигерију, да САД није стајала по страни и да се Русија није укључила са циљем да рашири свој утицај у Африци, а не да помогне:

Рат је донео пуно страдања за Ибо народ и нацију, а као групација они [Ибо] су претрпели најгору несрећу у својој

скорашњој историји. До тренутка када се рат завршио 1970., скоро 3 милиона Ибо људи је убијено од стране федералних снага предвођених Хауса, Фулани (Фулбе) и Јоруба генералима. Бијафрански рат је можда први случај етничког геноцида у Африци, и вероватно најбруталнији. (Shoup, 2011: 128-129)

Сукоб око територијалних граница се изједначава са сукобом Ибо и Хауса народа и, аутоматски, са сукобом муслимана и хришћана. Иако су Британци хришћани они не помажу Ибо народу у духу своје вере, чак напротив. Разлог вероватно лежи у томе што хришћани или не, Ибо су, пре свега, Африканци, потлачени, мање вредни, безвредни. Ибо, или било који други Африканци, су маргина у оквиру маргине. Зашто су поред улоге колонизатора и политичких разлога етничка припадност и религија тако значајан извор сукоба? Пре свега што таква врста припадности обликује појединце и њихов идентитет. Религија представља компас у животима многих и оправдава наше активности. Често служи као средство за мобилизацију етничких група у циљу преузимања територије, ресурса, власти. Иако се воде као хришћани Ибо се ипак доста ослањају и практикују своју традиционалну веру и обичаје. Ово нема везе са образовањем, напослетку сви они се уздају у космос и Бога када их све и сви други изневере. Тако је Олана, кћер поглавице Озобије, позвана да на савету сведочи о смрти породице, описује се обичај ношења вина у просидбу, веровање у реинкарнацију, значај дибије итд.. Религија је у овом међугрупном сукобу само додатни елемент који води ескалацији насиља међу етничким групацијама.

Грађанском рату су претходили бројни међугрупни и интерперсонални сукоби, али је рат такође и изнедрио бројне конфликте. У државном удару су се прво сукобили војска и влада, а и пре започињања грађанског рата постојале су трзавице између различитих етничких и религијских групација. Знало се ко се са ким дружи и ко са ким сме. Олана се забављала са Мухамедом (припадник Хауса, модерни муслиман), па није наилазила на одобравање његове породице. Поштовање његове мајке задобија тек након раскида: „Више нисам она Ибо жена којом си желео да се ожениш и која би вам упрљала породично стабло неверничком

крвљу, рече Олана док су улазили у Мухамедов црвени порше. Сада сам пријатељ“ (Адичи, 2007: 58).

Олана, такође, на својој кожи осећа и степен и снагу коју могу имати предрасуде, без обзира на сталез:

Јесте ли ви Ибо?, упита је. Да. Али имате црте лица припадника народа Фулани. Звучао је оптужујуће. Олана одмахну главом. Ибо. Човек промрмља нешто што је звучало као извините пре него што се окрену и почео да претура по актенташни: Кад му је пружила новине, невољно их је узео, и мада је повремено бацала поглед на њега, погледи им се нису укрстили све док нису слетели у Лагос. (Адичи, 2007: 264)

Оланина породица се дружила са припадницима Хауса народа, али се знало да девојке не смеју ни да погледају Хауса мушкарце:

Не, не, Ариза поче да маше рукама као да је ужаснута. Тата би ме убио само кад бих погледала Хауса мушкарца на тај начин. У том случају, отац може само да ти избодје леш, јер ћеш прво мени пасти шака, рече њна Ифека и устаде с чинијом опраног пиринча. (Адичи 2007: 54)

Ти исти пријатељи ће постати њихови целати у масакру у Кану уз изговор да је то Алахова воља. Чак и међу универзитетским професорима постоје разлике, г-ђица Адебајо је Јоруба и оно што на почетку личи само на безазлена мимоилажења у ставовима међу интелектуалцима на крају показује да има своје дубље корене.

Рат, такође, доводи до разилажења у погледима и отворених сукоба унутар народа. Идеали се брзо замењују опишљивом добити, функција, ма колико безначајна, одваја људе од некадашњих пријатеља (Спешл Џулијус постаје ратни профитер који обавља набавку за војску и „штанцује” легитимације, професор Езека постаје директор мобилизације, а Океома командос), глад људе претвара у животиње, уместо са непријатељем Бијафранци почињу да се свађају и убијају међу собом. Интелектуалци и некадашњи припадници богатих слојева друштва се туку у центру за расподелу хране око конзерве млека у праху, дечаџи-војници се сукобљавају у војсци око

тога ко је већи „јунак”, универзитетски професори се утркују ко ће више профитирати од рата и сл. На видело излазе многобројне разлике између интерних центара и маргина: „Људи са села зазиру од људи из града [...] који су издали све што чини национално наслеђе“ (Fanon, 1991: 112). У рату центар постаје маргина и обрнуто, а промена односа снага појачана озлојеђеношћу због година инфериорности доноси бројне одмазде.

Овај сукоб између севера и југа Нигерије је окидач за психолошке и емоционалне ефекте рата на појединце, везе, етничке групе и нацију у целини. Пре рата главни ликови се углавном налазе у процепу између традиционалног и модерног. Тако је Угу, служинче, и *врло момче* и *игнорамус*. Он има проблема да се отресе сујеверја и начина живота на који се навикао у свом селу, а који се косе са интелектуалном и технички напредном средином у којој се нашао: „Угу је био толико збуњен и уплашен да су капци почели да му подрхтавају. Хоће ли га газда вратити кући јер слабо зна енглески, ноћу држи пилетину по цеповима и никад није чуо за чудна места која газда помиње?“ (Адичи, 2007: 19).

За време рата он силом прилика постаје учитељ, и бори се са некомпатибилношћу таквог „положаја” са једне стране и улогом служенчета, а члана породице, са друге. Мобилисан покушава да помири шта је морално исправно са оним што је у рату неумитно. Из тог сукоба он излази као губитник, јер у рату нема невиних, он постаје убица и чини ствари које су му раније биле незамисливе (заједно са групом војника силује младу келнерицу).

Оденибо, идеалиста и револуционар, не може да помири улогу сина и улогу мужа. Он је неспособан да одбије захтеве своје неуке мајке, а у исто време и немоћан да се бори за жену коју воли. Рат развејава његове политичке идеале и он има потешкоћа да помири и схвати будућност у коју је веровао и реалност у којој се нашао:

Наравно, наравно, али хоћу да кажем да је Африканцу једини аутентични идентитет – племе, рече газда. Ја сам Нигеријац јер је бели човек створио Нигерију и дао ми тај идентитет. Црн сам јер је бели човек смислио црно само да би било што различитије од белог. Али Ибо сам био и пре него што је бели човек стигао. (Адичи, 2007: 30)

Унутрашњи сукоби доводе до тога да од великог интелектуалца и револуционара остане само љуштура. У својој слабости Оденибо напослетку дозвољава да други одређују његов живот.

Олану прати репутација лепе и „добре“ кћери поглавице Озобије. Породицу изневери када уместо богаташа одабере обичног професора, револуционара. Прво је одбацила традиционалну улогу породице у уговарању бракава, а и избор партнера је потпуно неодговарајући за позицију коју у друштву заузима њена породица. Њена сестра, Каинене, то објашњава овако:

Јеси ли икада био на пијаци у Балогану?, упита она. На столовима излажу комаде меса, а ти треба да их пипаш и тако изабереш шта ти се допада. Моја сестра и ја смо месо. Овде смо да би погодни момци за женидбу изабрали свој комад. (Адичи, 2007: 73)

Олани избор још теже пада када мора да се суочи са Оденибовом преваром и дететом - плодом те издаје. Као жени највећи проблем јој је њена јаловост, јер у традицији и култури свог народа жена мора да се оствари као мајка. Што се тиче политичких идеала, изгледа да је забринутости за свој сталешки статус који губи у рату, него што се залаже за исте. Међутим, жена је, нарочито у постколонијалном свету Африке, константно подређена. Двоструко колонизирана (од стране освајача и од стране мушкараца) тзв. „жена Трећег света“ тешко може да се чује у мушкоцентричном свету (Spivak, 1999: 308).

Њена сестра, Каинене, је, наизглед, јака, али она се бори са завишћу према сестри и са тим да њена „ружноћа“ буде покретач њеног предузимачког духа. Покушавши да изађе из улоге потчињене жене у расцепу традиционално-модерно она губи. Њен народ и њен пол је сматра проститутком само зато што пуши, зато што је пословна жена, зато што свој живот држи у својим рукама. Људи зазиру од јаких жена иако их култура учи да су жене слабе и мање вредне (нпр. Оденибова мајка је навела свог сина да превари своју супругу и начини потомство, али касније одбацује ту бебу само зато што је девојчица). Она започиње везу са Ричардом, белцем, Британцем, и тиме изневерава и себе и околину јер је погрешила више од сестре - упетљала се са тлачитељем:

Белци боду и боду и боду наше жене у мраку, али се њима никад не жене. Како би и могли! Никад их не изводе на лепа места у јавности. А жене се и даље брукају и боре за те мушкарце, да би добиле новац да прехране пилиће и за неки безвезни чај у лименој кутији. То вам је ново ропство, кажем вам, ново ропство. Али ти си кћерка великог човека, шта ти тражиш с њим? (Адичи, 2007: 98)

Ричард је, пак, растрзан између старе и нове домовине, Енглеске и Бијафре. Он је веома несигуран, атипичан представник колонизатора, бори се са собом да оправда љубав према афричкој култури и женама, насупрот цивилизоване западне културе и надмоћних белкиња. Несигурност појачава импотенција и чињеница да уз сва ангажовања и љубав према Бијафранцима он до краја остаје само бели човек, који нигде заиста не припада.

Ратни сукоб све њих наводи на контемплацију о смрти, пролазности и ништавилу живота. Нпр. Ричард је љут због своје беспомоћности. Он је био посматрач крвавог покоља Ибо радника на аеродрому и смрти свог послужитеља Немке. Болело га је то што се „није променио” због тих смрти и због тога што је схватио да је, заправо, беспомоћан и не може ништа да промени.

Главни актери романа су растрзани између научног и стеченог, визије и реалности, идеала и борбе за голи живот. Завршетак тих крвавих сукоба, како међу зараћеним странама, тако и међу собом, доноси и поражавајућу истину да се свет није променио. Људи су нормално живели и радили у Лагосу, у остатку Африке и у остатку света. Свет је заиста ћутао док су они умирали. Вести о сукобима су одлазиле у свет селективно и по подобности. Врли, западни, цивилизовани свет је био жељан вести о томе како се нецивилизовани, дивљачки свет тамани међу собом, али не и вести о патњи људи, разлозима због којих се боре и зашто уопште настављају да се боре. Часопис Тајм објављује бомбастичан наслов ЧОВЕК МОРА ДА БИЈЕ, не трудећи се да сазна и објави да у Нигерији да *бије* значи да *једе*. На крају сви сукоби и воде борби за голи живот, мада глад је та која је и очувала и сломила Бијафру.

Роман се завршава изненадним и напрасним нестанком Каинене, једне од две сестре. До краја нема вести о њој и та чињеница оставља празнину, исту ону празнину која је остала након рата. Уз коментар

Адичи да и Британци и Хауса сnose подједнак терет кривице за страдања у рату, чињеница је да разлози за сукобе и сами сукоби и даље нису нестали. Крај романа доноси нове сукобе: побеђених и поражених. Малтретирања не престају, а поражени Ибо морају да наставе суживот са Хауса народом који се свим силама труди да им дâ до знања да не заборављају њихов „грех“ отцепљења и непослушности.

Иако се роман *Пола жутог сунца* фокусира на међугрупне конфликте, може се уочити да су сукоби појединаца самих са собом, конфликти њихових улога у друштву и породици, као и расцепи између *требало би* и *желим*, једнако бројни. Због природе свог формирања Нигерија је била нека врста темпиране бомбе која је експлодирала у облику Бијафранског рата. Рат није допринео разрешењу проблема који су довели до његовог отпочињања (као што, уосталом, ниједан рат то не чини), већ је, чини се, продубио јаз међу сукобљеним странама. Поред стравичних физичких страдања ови сукоби описани у роману су имали и велики, негативан утицај на психички и емоционални склоп својих, вољних или не, учесника.

На примеру главних ликова овог романа можемо видети у којој мери могу безумни и безразложни сукоби да униште и живот нације и животе својих грађана. Међугрупни, ратни конфликти засновани на етничким, религијским и културним разликама су поред свих страхаота изнедрили оно најгоре у људима. Независно од друштвеног положаја, образовања и политичких ставова, једном у вихору ратних сукоба сви људи до једног чине незамисливо у борби за опстанак. Напоследку, идеали борбе нестају а усковитлана питања и недоумице се не слежу дуго потом.

Велику улогу у распламсавању и одржавању сукоба игра и однос супериорно-инфериорно, тј. центар-маргина. Бивши колонизатор и даље остаје незванични, свеприсутни центар, али се новонастала држава Нигерија тј. касније и Бијафра, касније раслојава на своје сопствене центре и маргине. Нестабилност коју са собом носи рат утиче и на нестабилност таквих подела, те се смењују центри и маргине: север-југ, Хауса-Ибо, Нигерија-Бијафра, мушкарац-жена итд. Оно што у том процесу не нестаје је, заправо, нетрпељивост која је у основи подела на центре и маргине. Та и таква нетрпељивост рађа сукобе и оправдава насиље. Међутим, снага овог романа не лежи само у новој, „свежој” страни приче о Бијафранском рату и смени у

односу центар-маргина, већ у чињеници да разлози за сукобе и сами сукоби и данас постоје у Нигерији. Опет, све то док свет и даље само гледа и ћути.

Литература

- Адичи, Ч. Н. (2007). *Пола жутог сунца*. (прев. Д. Максимовић-Видановић). Београд: Лагуна.
- Ashcroft, B., Griffiths, G., Tiffin, H. (eds.) (2007). *Post-Colonial Studies: The Key Concepts*. London and New York: Routledge.
- McLeod, J. et al. (2007). *The Routledge Companion to Postcolonial Studies*. London and New York: Routledge.
- Miller, C. (2005). *A Glossary of Terms and Concepts in Peace and Conflict Studies (Second edition)*. University for Peace – Africa Programme.
- Shoup, J. (2011). *Ethnic Groups of Africa and the Middle East – An Encyclopedia*. ABC-CLIO, LLC.
- Simpson, A. (2008). *Language and National Identity in Africa*. Oxford University Press.
- Spivak, G. C. (1999). *A Critique of Postcolonial Reason (Toward a History of the Vanishing Present)*. Cambridge, Massachusetts and London England: Harvard University Press.
- Fanon, F. (2008). *Black Skin, White Masks*. London: Pluto Press.
- Fanon, F. (1991). *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Weidenfeld.

Интернет извори

- Socialist Review: *Interview: Chimamanda Ngozi Adichie*. Доступно на: <http://www.socialistreview.org.uk/310/interview-chimamanda-ngozi-adichie> [приступ остварен 21.07.2014.]
- The Guardian: *Military Operation Launched to Locate Kidnapped Nigerian Girls*. Доступно на: <http://www.theguardian.com/world/2014/may/14/nigeria-launches-military-operation-to-find-kidnapped-girls> [приступ остварен 21.07.2014.]

“THE WORLD WAS SILENT WHEN WE DIED” –
CHIMAMANDA NGOSI ADICHIE'S *HALF OF THE YELLOW
SUN*

Summary: *Half of the Yellow Sun* is a story about the ethnic and political conflicts in Nigeria, but it is also a story about never ending black-white, male-female, colonial-postcolonial, traditional-modern dichotomies. What once started as an idealistic vision of independent Republic of Biafra slowly became a living hell. The protagonists realize that war for independence turned out to be their massacre. They become their own worst enemy, fighting over not only political ideals but cultural, traditional and ethnical too. It is obvious how ethnic and cultural differences influence development of Nigerian conflicts, and how those differences affect the world outside the battlefield to ignore their sufferings. Postcolonial heritage as a form of differentiation to centre(s) and margin(s) has just contributed to the escalation of problems and violence. The aim of this paper is to recognize the forms of conflicts and violence in the novel that are result of different ethnic and cultural background, the extent to which those differences affect the intensity of discord and the role of (post)colonial centres and margins in those situations.

Keywords: *Half of the Yellow Sun*, conflicts, ethnic groups, religious and cultural clashes.

Кристина Виштица је професор енглеског језика и књижевности. Дипломирала на Филолошком факултету, Универзитета у Београду, где је завршила и мастер студије из енглеског језика и књижевности. Докторанд на Филолошком факултету, Универзитета у Београду. Тренутно ради на Алфа универзитету у Београду као предавач енглеског језика.

kristina.vistica@alfa.edu.rs

Кристијан Векоњ
Универзитет у Београду

Свет иза монсуна (судар култура у романима Киран Десаи)

Сажетак: Овај рад има за циљ да анализира судар две моћне културе (британске и индијске) у романима „Халабука у воћњаку гуава“ и „Наслеђени губитак“ Киран Десаи. Киран Десаи је индијска списатељица чији су романи смештени у Индију која се бори за ослобађање од последица колонијализма. Британија и британска култура са једне стране прете да потчине и „запрљају“ традиционалну индијску културу и друштво, а са друге стране представљају начин бекства из сиромаштва, при чему они који напуштају родну земљу поступно губе своје ја и одмећу се од културе која их је одгојила. Киран Десаи својим романима указује на важност очувања традиционалних култура и на велику опасност коју доноси глобализација.

Кључне речи: Киран Десаи, судар култура, постколонијализам, Индија.

Када би се анализирали записи (било историјски или књижевни) који су настали на западу у претходним вековима, приметило би се да су источњачке земље у већини случајева описане као мистичне, примамљиве, чаробне. У току досадашње историје западњачко око се више пута окретало ка таквим земљама – што због проширивања територија, што због великог природног богатства које су ове земље на први поглед имале. Индија – драгуљ некадашње британске колонијалне круне – је била велелепна дуги низ година, али овај сјај је неумитно морао да избледи. Некада културно и природно богатој земљи ресурси су исцрпљивани скоро до максимума, а древно културно наслеђе је погажено тековинама културе која није нужно била квалитетнија. А онда, када је земља искориштена скоро до максимума, колонизатор ју је напустио, оставивши је уздрману унутрашњим сукобима, остављајући њене становнике да из новонастале навике чезну за тековинама на које их је навикао

колонизатор, сервирајући их као нешто што је много боље и квалитетније од локалних производа и тековина.

Из индијског постколонијалног културног наслеђа изникли су многи писци који у последњих неколико деценија покушавају да својим гласом освете читалачку публику, да једном за свагда дефинишу и укажу на насиље које су трпели (и још увек трпе) и да својим примером укажу на проблем свеопште материјалистичке и западњачке колонизације. Роберт Јанг у свом тумачењу постколонијализма пише како је он битан јер представља подршку сиромашнима и обесправљенима, пружа отпор експлоатацији, подржава право на основне погодности, залаже се за подређене културе и за оне на маргини друштва (Јанг, 2013: 124-125). Романи Киран Десаи подупиру ову Јангову тврдњу.

Киран Десаи (рођена 1971. године у Њу Делхију у Индији), од своје четрнаесте године живи ван своје домовине. Прво се са својом мајком, чувеном индијском списатељицом Анитом Десаи, преселила у Велику Британију, а убрзо затим у Америку, где и данас живи. Њена списатељска каријера је започела 1998. године када је објављен њен први роман *Халабука у воћњаку гуава* који је одмах побрао ловорике и избацио Киран у сам врх постколонијалне књижевности. Њен други роман, објављен 2006. године, *Наслеђени губитак* јој је донео оно што је њеној мајци три пута измакло – Букерову награду. Анита Десаи је до сада три пута била на листи потенцијалних добитника – 1980. године за *Clear light of day*, 1984. за *In Custody* (код нас преведено као *Под старатељством*) и 1999. за *Fasting, feasting* (*Пост и гозба*). За Киран је ово био први пут да се нађе на листи кандидата, и успела је да награду добије из првог покушаја.

Иако су преведени на српски језик (*Халабуку* је објавила издавачка кућа *Клио* 2002. године, а *Наслеђени губитак* издавачка кућа *Моно и Мањана*, тј. садашњи *Вулкан*, 2007. године) оба романа су прошла поприлично неопажено међу читалачком публиком у Србији. За разлику од Србије, свет је био очаран Кираниним романима. А шта је то свет нашао у њеним романима? Када би се оба романа требала свести на једну реч, прво што би читаоцима могло да падне на памет јесте шаренило – богатство боја, мириса, звука па и укуса, шаренило предела, али и људских карактера.

Њен ауторски првенац, *Халабука у воћњаку гуава*, говори о Сампату, младићу који одлучује да побегне од буке велеграда и посла

у мали воћњак гуава, да тамо ужива у миру и тишини, али игром случаја, искористивши знање о људима у селу (до којег није дошао на најпоштенији начин) и због свог скоро аскетског начина живота постаје гуру целој земљи.

Иако се цео роман дешава у Шакоту, маленом градићу у индијској покрајини Пунџаб, евидентно је да ни он, толико завучен у индијско полуострво није био поштеђен западњачких утицаја. Већ на првим странама романа сведоци смо судара култура: видимо Индију, измучену дуготрајним сушама и глађу, која чека монсун, а онда уз благотворни дажд монсуна са неба пада и хуманитарни пакет Црвеног крста који обележава зависност некада богате Индије од Запада. Глад (једна од тема која се појављује у оба романа Киран Десаи) је како каже Јанг, производ човека, и по питању глади историја се често понавља. Он пише како у Индији људи нису гладни зато што влада несташица хране већ зато што немају права на храну – храна се извози, а новац користи у погрешне сврхе. Постоји погрешна расподела и ресурса и моћи (Јанг, 2013: 146-147).

Политичари које је Запад оставио у аманет Индији су исти као и они који су их поставили - они рефлектују игру моћи и богатства, где они на врху пирамиде становништва живе у изобиљу, а они „обични људи“ којих има највише немају ништа и живе од помоћи других и помоћи коју им природа даје:

Наши политичари постају све немарнији. Отворили су све више швајцарских банковних рачуна него што имају гандијевских капица да нас њима заварају (...) Да, наш парламент је састављен од лопова, сваки одговара председнику владе, који је највећи лопов од свих њих. Погледајте како му добро иде. На свакој новој фотографији дебљи је него раније. (Десаи, 2002: 25)

Земља је испошћена и испражњена. А народ сања о идеалима Запада – ципелама купљеним у Бати (чије је седиште у Швајцарској), Кока Коли, филму Љубавна прича или о Швајцарској која је пријатнија за живот од ове суве земље и Шакота, који за њих представља скоро па сам крај света. Роберт Јанг каже како је „белачка култура сматрана (и остаје) основом за идеје легитимној влади, закону, економији, науци, језику, музици, уметности, књижевности – једном речју

цивилизацији“ (Јанг, 2013: 14). Киран Десаи управо путем ових потреба које исказују ликови у оба њена романа показује како се западна култура сматра цивилизацијом и напретком, док се традиционална култура сматра превазиђеном и заосталом.

Шакот је место које поштује традицију – бракови се уговарају, поштују се мудри гуруи и породица је на првом месту, али полагаано дух Запада мења ово учмало место – жене напуштају мужеве, деца не слушају родитеље, заљубљеност руши уговорене бракове, а мудрост гуруа се доводи у питање - атеизам се шири земљом. Друштво атеиста шаље свог шпијуна да раскринка новонасталог гуруа Сампата као варалицу, да би се показало како било какво религијско питање води у ћорсокак и самим тим се религија свела на ниво празноверја.

И храна, као део индијске културе прети да изгуби и свој укус и своју живописност. Сампатова мајка као прави представник старе Индије покушава комбинацијом боја и укуса да уздигне свог сина, пророка и мудраца и да га тиме усмерава ка том богатству Индије које опија сва чула. Насупрот њој, кувар среског начелника (који представља власт у селу), иако је Индус, је под јаким утицајем Запада и он не кува индијска јела: „Кувар је остао од Енглеза, господине, и хтео је да вам направи котлете са пудингом од карамела. Казао сам: 'Ништа од тога. Зашто смо се отарасили Британаца? Да бисмо наставили да једемо котлете и пудинге?'“ (Десаи, 2002: 165).

Дакле, нова власт у селу мора да има и адекватног куvara, ништа што је западњачки оријентисано не сме да утиче на нову власт у селу. Па чак ни храна! Међутим, кувар који је до тада кувао енглеска јела је себе сматрао вишим у односу на оне који су кували само индијска, и он дигнуте главе одлучује да напусти свог новог послодавца јер сматра да му је кување индијске хране испод части.

Сампат се у свом бекству на дрво гуаве није сасвим опростио од тековина модерног живота. Његов отац, који покушава да уновчи синовљеву „продуховљеност“ (разним рекламама, посетама и самим тим прљањем и онечишћењем Сампатовог пребивалишта), угрожава његов повратак ка истинским вредностима – природи, мудрости, срећи. Сампат и његова мајка представљају реликте старе Индије, док његов отац и његова сестра Пинки представљају корак ка капитализацији Индије и затрованости потрошачким менталитетом:

Зашто нису понели своје рекламе, своју buku и прљавштину, своја кола и аутобусе и камионе, зашто нису понели своје ситне мозгове а њега оставили на његовом месту и на миру, његовим вољеним мајмунима, његовој лепој панорами која је тако прљаво и тако безочно наружена? (Десаи, 2002: 177).

На крају, свестан да не може да се помири са свим тим тековинама модерног друштва, а не желећи да се подложи њиховом утицају, реликт одлази и губи му се траг.

Други роман Киран Десаи, *Наслеђени губитак*, је много комплекснији од претходног, али се бави сличним темама које проширује и продубљује у причи о културном и социолошком наслеђу Индије. Прича која прати животе три генерације једне породице и две генерације друге породице (а које су међусобно повезане) смештена је овога пута у Калимпонг, који се налази у подножју Хималаја.

Главни јунаци овог романа су Саи и Бижу. Саи је индијска тинејџерка која је поенглежена и не зна да се понаша у индијским оквирима. Она је одрасла у породици која је функционисала по западним културним обрасцима и похађала је школу коју су држале часне сестре. Након погибије родитеља она живи у малом затуреном месту Калимпонг са дедом који је као судија радио под Западном руком и увек тражио одобрење оних за које је увек био и остао обојен и другачији. Саи је научила да су индијска храна, вера, култ и језик нешто што је прљаво и трећеразредно, нешто што је на западу давно превазиђено. Она, на пример, не зна да направи редован индијски чај, већ га припрема на енглески начин. Научена је да треба да иде у корак са светом и да побољшава себе, да буде део напредног света, део западне цивилизације: „То негде испод, а на површини једноставно уверење: колач је бољи него ладу, кашика виљушка нож него прсти, кушање крви и тела Христовог него кићење фалусних симбола венчићима невена. Енглески је бољи него хинду“ (Десаи, 2007: 40).

Саин деда по мајци, Џамубај Попатлал Пател, је прва генерација породице која је попустила под утицајем друге културе. Он је отишао да се школује у Енглеској и из система у којем влада кастинска неједнакост се преселио у систем у којем је доминантна расна

неједнакост. У Енглеској је био сведок насиља над својим сународњацима, на својој кожи искусио како је то када неко не жели да га прими у своју кућу. Међутим, и поред евидентних сцена насиља и сиромаштва он и даље види Енглеску и Енглезе као морално јаче и боље од Индијаца: „Енглезима је завидео. Индијаца се гнушао. Радио је на томе да постане Енглез са страшћу какву даје мржња, а због онога што ће постати презираће га сви без изузетка, и Енглези и Индијци“ (Десаи, 2007: 136).

Енглески језик Пателу даје више могућности него индијски. Индијски језик је одличан за страст, егзотику, а енглески језик омогућује дистанцу:

Лаку ноћ. До виђења“ – то нису били индијски него енглески поздрави. Можда су због тога у почетку тако радо учили нови језик: због небивљивости и напора, другачије граматике, све те је то суспрезало, нови језик је обезбеђивао дистанцу, а срце је остало недирнуто. (Десаи, 2007: 231)

Ц.П. Пател постаје судија и враћа се у своју земљу да ради под чизмом колонијалних сила. У жељи да буде што ближи својим послодавцима, он ће користити бело-ружичасти пудер за лице који ће бити разлог више за исмевање овог поенглеженог Индијца. На крају своје каријере он ће доћи до закључка да је у Индији све превише запетљано да би се могло доћи до правде, и да он, то јест судија, буде пониженији и од једне и од друге стране: „Човек с коврцавом белом периком и напудрованим тамнопутим лицем лупао је чекићем и пресуђивао против домородаца у том свету који је и даље био колонијални“ (Десаи, 2007: 227).

Индијце види као незналице и лопове, а и Индијке за њега више нису лепе – њихова лепота је превазиђена:

Није му се допало лице његове жене, потражио је у себи мржњу, нашао је лепоту и одбадио је. Некад га је њена лепота страховито мамила и растапала му срце, али сад му се чинила превазиђена. Индијка никад не може бити лепа као Енглескиња. (Десаи, 2007: 186)

Своју жену ће због дистанце која се испречила између њих и њене наивности у политичкој игри његових супарника, послати њеној породици и он неће упознати ни своје једино дете, Саину мајку.

Саини родитељи – мајка која је одрасла без оца, и отац који је био сироче – су такође одрасли под снажним утицајем Запада.

Сматрали су да су имали среће што су се нашли, обоје изнутра пусти од самоће, обоје опчињени оним другим још док се уопште нису познавали, али обоје образовани тако да се угледају на Запад и да могу сасвим складно да певају у дуету док једно друго прате на гитари. Осећали су да су слободни и храбри, део једног савременог народа у савременом свету. (Десаи, 2007: 36)

Није чудо што је из такве породице Саи изашла као странац у својој сопственој земљи.

Пошто нема новца да је школује, деда је шаље на приватне часове на суседно имање које воде две сестре – Нони и Лола, које су такође поенглежене. Лолина ћерка Пикси живи и ради у Енглеској и Лола је редовно одлазила код ње да би допунила кућне залихе јер је овисна о свему што Запад нуди. Баш као и у *Халабуци*, и у овом роману се наглашавају материјалистички идеали запада: Кнорове супе, чоколадице Афтер ејт, Маркс и Спенсер, Бата ципеле, тако да све оригинално индијско постаје само бледи сурогат оних правих ствари које Запад производи.

Након што Нони долази до граница свог знања, судија унајмљује студента да подучава Саи. Млади Гијан у почетку делује помало налик Саи и они се заљубљују једно у друго. Међутим, разлике су драстичне. Пре свега, постоје огромне разлике у сталежу, пореклу, образовању, али и васпитању. Гијан није под утицајем Запада колико је под утицајем својих вршњака и околине. Он носи терет своје нације, и наћи ће се усред герилске борбе за ослобођење територије Гурка од неправди које им наноси Индија, а памтећи још већу неправду коју су им нанели Енглези. Борећи се између оданости својој нацији и љубави према Саи, он ће одлучити да жртвује њу – нагласивши њену дистанцу од индијске културе и начина мишљења и живота. Он ће јој замерити што слави Божић, а не слави ниједан индијски празник и назваће је бледом копијом оригинала:

Нема користи да те нечему учим. Јасно је да ти само хоћеш да опонашаи. Не можеи да мислии својом главом. Зар не знаи да те ти људи које тако слепо опонашаи НЕЋЕ!!!“ (...)

Мислии да си оригинална зато што славиш Божић? Ма дај, ниси ваљда толико глупа? (Десаи, 2007: 182)

Хтела би да будеш Западњакиња, а они те неће!!! Иди тамо па види хоће ли те примити раширених руку. Покушаваћеш да им чистиш клозете, а ни тада те неће хтети. (Десаи, 2007: 193)

Саи је у контакту са људима који су апсолутно изгубљени и не знају ни где су ни ко су. Њен лични проблем је у томе што сви који је гледају не могу а да у њој не виде сами себе јер она снажно рефлектује ту двојност која је окружује и у којој живи. Та двојност је последица утицаја две различите културе и као што је и Јанг у својој студији о постколонијализму приметио, изазива снажан осећај амбиваленције и несигурности (Јанг, 2013: 34-35). И чувени постколонијални теоретичар Франц Фанон је приметио да су тако културолошки подвојене (хибридне) особе изложене мучењу јер покушавају да живе као да нису подељене на две супротстављене особе.

Судија у Саи види своју поенглеженост због које је жртвовао своју породицу, а Гијан у Саиној дуалности види своју подвојеност и своје лицемерство и то како покушава да побегне од себе и буде неко други: „Саи није била чудесна; није пружала никакво надахнуће, само је одсликавала противречности око себе, била је огледало које му је показивало превише стварну слику, у којој није налазио утехе“ (Десаи, 2007: 286).

Бижу је син куvara који ради за Саиног деду, Џ.П. Патела, и он је отишао у Америку, да покуша да оствари амерички сан. Америка за њега, његовог оца и остале људе из најближег окружења изгледа као земља којом тече мед и млеко и они буквално продају све што имају да би отишли тамо и радили оне најгоре послове које нико не жели да ради.

Попут куvara из *Халабуке*, судијин кувар такође себе види као куvara вишег ранга од оних који раде за обичне Индијце. Он за свог сина јединца жели најбоље па ће га и поред своје неимаштине

послати у Америку да се окуша у земљи која постаје нова колонијална сила, чак јача од Енглеза.

Бижу је у друштву оних који су напустили Индију и полако се мењају под утицајем нове средине. Једу говеђе месо, губе веру ... трансформишу се и одмећу од своје културе. Они губе своје ја. Он постаје део групе становника који су тамо ипак само грађани другог реда, тамнији од већине становника, „смрде на кари“ и често доживљавају неправду на расистичкој основи. Индијци су по боји коже ипак ближи црнцима и тако их сви и гледају: „Белци изгледају чисти јер су бељи; што си тамнопутији, мислио је Бижу, то прљавије изгледаш“ (Десаи, 2007: 205).

Одгајан у строгим индијским оквирима, Бижу и даље Пакистанце види као непријатеље, поштује краву као свету животињу и изненађује се како неки који су дошли из Индије могу тако лако и брзо да погазе оно што им је некад било свето. Бижу се чак у једном моменту уљуљкује у наду да краве у Америци нису свете и да их зато његови сународњаци једу. Осим разочарања у своје сународњаке, Бижу доживљава још једно разочарење. Он врло брзо схвата да идеја коју Индијци гаје о Америци није истинита. Посао не може да се нађе лако, и веома је тешко задржати га. Постоји много Индијаца који су пре њега дошли у Америку, али исто тако стално долазе нови. Они раде најпрљавије илегалне послове – они су најјефтинија радна снага која је лако замењива. За њих не важи никакав закон, и плате су им премале за живот:

Да ми не живимо у свињцу, не би било твог бизниса. Тако ти правиш паре, не плаћаш нам јер знаш да ти ништа не можемо, тераш нас да радимо дан и ноћ јер смо илегалци. Што не положиш гаранције да добијемо зелену карту? (Десаи, 2007: 207)

За њих све нема легалног посла и тешко је доћи до грала – зелене карте. То могу само они најсрећнији, чије звезде се поклопе. Свако ко се без зелене карте врати кући је губитник:

Зелена карта зелена карта. Зеле...

Без ње није могао ни да оде. Да би отишао била му је потребна зелена карта. То је био апсурд. Жарко је желео

Победнички Повратак Кући Са Зеленом Картом, жеђао је за њим – да буде у стању да купи карту као неко ко може поново да дође ако хоће или да не дође ако неће... Са завишићу је гледао законите странце (...) (Десаи, 2007: 115)

Када чује да је његово родно тло потресено немирима, Бижу ће се забринути за свог оца и та веза између њега и оца, која се толико растањила како се простирала у дужину - између Индије и Америке, почела је да трепери и Бижу је полако почео да схвата како ипак живот који он води у Америци није ни близу онога што је било у Индији. У туђој земљи, усамљеном и необезбеђеном, сва она несрећа и невоља родне груде је изгледала незнатно. Он ће покуповати много поклона, сакрити у ципелу своју уштеђевину и са сном о властитом таксију који ће возити у свом граду ући у авион који га враћа кући. Међутим, једна фракција Гурка ће га у једном моменту лишити и поклона, и новца и достојанства, и Бижу ће се вратити кући лишен свега осим себе и свог културног наслеђа.

Сам назив романа – *Наслеђени губитак* – много говори о ликовима и самој књизи. На једној од првих страница књиге ауторка се пита: „Може ли се испуњеност икада осетити тако дубоко као губитак?“ (Десаи, 2007: 10). Сваки од ликова је доживео неки губитак који му је у неку руку остављен у аманет. Судија је изгубио себе, своју културу, историју, традицију, богатство, достојанство, породицу... Саи је изгубила себе, културно порекло, породицу, љубав... Бижу је почео да губи и себе и свога оца и своје порекло...

Тај снажни осећај губитка сопствености, културе, порекла, традиције и достојанства је последица колонијализма. Енглези су дуги низ година сматрани супериорнијима, а одлазак у Енглеску је сматран повластицом и одласком на место налик Утопији. Када је Америка преузела материјалистичку превласт, тако се и топос Утопије преместио на америчко тло. Са престанком колонијалног односа и падом колонијалних империја тај однос Индијаца према белцима је почео да се мења. Неке ствари су могле да се назову правим именом: „Њима све прође, тим проклетим белцима. А одговорни су за све злочине столећа“ (Десаи, 2007: 228):

Преко великих злочина се морало прећи, јер би њихови починиоци, ако би било утврђено ко су и ако би били

ухваћени, за собом повукли и целу грађевину такозване цивилизације. Кривци за злочине почињене унутар чудовишних нагодби међу народима, (...) за такве злочине они никад неће платити. Никаква вера нити икаква влада не могу ублажити тај пакао. (Десаи, 2007: 221-222)

Енглези се полако од најмоћније колонијалне велесиле срозавају на ниво неспособних људи, посебно зато што се стално мешају у политику и границе бивше колоније, а и њихова земља више није синоним за Утопију јер и у њој владају и незапосленост и сиромаштво:

„Видела си писмо које су Горбачов и Реган послали енглеској краљици? Апартхејд, геноцид, за Пакистан брину а нас заборављају, колонијално тлачење, вивисекција Непала... Кад су Дарџилинг и Калимпонг припадали Непалу? Дарџилинг је у ствари анектиран од Сикима, а Калимпонг од Бутана.“

Нони: „Ђаволи да носе те Британце, баш не знају да повлаче границе.“

Госпођа Сен се сместа прикључила разговору: „Нису се извештили кад су са свих страна окружени водом, ха ха.“ (Десаи, 2007: 146)

Та вода, која је окружила Британце и која је раздвајала Британију и Америку од Индије и чинила их само чежњом за Индијце, како је постајала савладива, све мање је била препрека, а све више изазов који треба да се превазиђе. Суочени са све већом бедом у матичној земљи, Индијци, Пакистанци, Непалци и остали становници индијског полуострва, су спас нашли у одласку на Запад. Тамо би често прихватили најгоре послове и илегално остајали у земљи, само да би зарадили своју корицу хлеба: „Твој је отац дошао у моју земљу и узео мој хлеб, па сам сад ја дошао у твоју земљу да узем свој хлеб назад“ (Десаи, 2007: 151).

Међутим, и поред великог броја становника са индијског полуострва, расна нетрпељивост не јењава. Интересантно је да Индијци, поред расизма који осећају да је уперен против њих, знају да буду расистички настројени према онима који су тамнији од њих.

У *Халабуци* се спомиње како су тамније девојке морале да имају већи мираз од светлијих (вероватно је остало у аманет од Британаца да је све што је светлије по неком аутоматизму боље и напредније). У *Наслеђеном губитку* је приметан однос који Индијци имају према црнцима. Они црнце зову „хубшима“, и они, пошто су тамнији од њих припадају нижем слоју људи: „Те жене су прљаве (...) смрде... ружне су и црне... повраћа ми се од њих...“ (Десаи, 2007: 26).

У оба романа Киран Десаи имамо слику Индије која, иако се ослободила западњачке власти, не може да се ослободи јаког утицаја Запада. Индијски идентитет и националност су жестоко уздрмани у времену док је Индија била под туђинском влашћу. Постколонијални британски утицај је и након успостављања самосталности и даље веома снажан, али додатно ојачан утицајем Америке још јаче угрожава све оно традиционално што је Индија неговала дуги низ година. Са друге стране Британија и Америка представљају и начин бекства из сиромаштва, при чему они који напуштају родну земљу и насељавају се у „обећаним земљама“ поступно губе своје ја и одмећу се од културе која их је одгојила. Киран Десаи својим романима указује на велику опасност коју доноси глобализација и на важност очувања традиционалних култура. Ако попустимо пред материјализмом и униформношћу коју материјализам повлачи за собом могло би се десити да се једног дана пробудимо у својој земљи са туђим језиком на уснама, заогрнути туђом културом. Она нам поручује да неке ствари у животу можемо променити, али да никако не смемо угрозити свој идентитет. Можемо бити бели, браон или црни, хришћани, будисти или муслимани, али никако не смемо заборавити ко смо, нити продати се и створити лажне верзије себе да би се додворили оној страни која нам се више свиђа. У таквом случају створиће се хибрид који је смешан и чудан и једној и другој страни, а који никоме не треба; хибрид који је, као што је приметио Фанон, вечито под мукама због своје подвојености.

Разлика је увек било и биће. Другачија боја, другачија вера и другачији став лако узрокују немире. У немирима се разлике наглашавају и оно што је другачије ствара расцеп и раздор. Немири ескалирају у побуне, а побуне прерастају у ратове у којима непријатељи понекад имају лица родбине и пријатеља. Али постоји један моменат у коме су сви исти. Када дође време монсуна и падне киша, у том моменту су сви исти. Природа нема миљенике. Киша

покушава да опере неправду, да испере боју, да напоји жедно тло... И у том моменту када пада све изгледа идилично и чисто. Међутим након кише када гране сунце лакше се види да монсун није довољан да би овај свет кренуо на боље и да би исправио погрешне начине размишљања. Зато постколонијални писци попут Киран Десаи и пишу – да укажу на проблем и неправду и да дају глас оним „малим“ људима који не желе више да ћуте.

Литература

- Agarwal, N.K. (ед.) (2013). *Kiran Desai's The Inheritance of Loss*. London: Roman Books.
- Desai, K. (1999). *Hullabaloo in the Guava Orchard*. New York: Anchor Books.
- Десаи, К. (2002). *Халабука у воћњаку гуава*. Београд: Клио.
- Desai, K. (2006). *The Inheritance of Loss*. New York: Grove press.
- Десаи, К. (2007). *Наслеђени губитак*. Београд: Моно и Мањана.
- Јанг, Р.Ц.С. (2013). *Постколонијализам – сасвим кратак увод*. Београд: Службени гласник.
- Коковић, Д. (2005). *Пукотине културе*. Нови Сад: Прометеј.
- Морли, Д. и Робинс, К. (2003). *Британске студије културе*. Београд: Геопоетика.

THE WORLD BEYOND MONSOON (COLLISION OF CULTURES IN KIRAN DESAI'S NOVELS)

Summary: This paper aims to analyse the collision of two powerful cultures (British and Indian) in Kiran Desai's novels "Hullabaloo in the Guava Orchard" and "The Inheritance of Loss". Kiran Desai is an Indian writer whose novels are placed in India, which struggles for liberation from the consequences of colonialism. On the one hand Britain and British culture threaten to subjugate and "contaminate" traditional Indian culture and society, and on the other hand are a way to escape poverty, whereby those who leave their native country gradually lose their real selves and rebel against the culture that brought them up. In her novels Kiran Desai emphasizes the importance of preserving traditional culture and the danger posed by globalization.

Keywords: Kiran Desai, collision of cultures, postcolonialism, India.

Кристијан Векоњ је рођен 28.11.1979. године у Сомбору. Дипломирао је на Учитељском факултету у Сомбору (Универзитет у Новом Саду) 2002. године и на Интернационалном Универзитету у Новом Пазару, Департман за филолошке науке, Англистика, 2011. године. Мастер академске студије завршио је на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2012. године, одбранивши мастер рад под насловом „Мотив повратка у драмама *Повратак* (*The Homecoming*) Харолда Пинтера и *Копенхаген* (*Copenhagen*) Мајкла Фрејна“. Докторске академске студије, модул Књижевност, уписао је академске 2012/13. године на Филолошком факултету у Београду. Предаје енглески језик у две основне школе, има десетогодишње искуство у просвети, преко 300 сати стручног усавшавања за наставнике и један објављен превод.
kvekonj@gmail.com

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
82.09(082)
811(082)

МЕЂУНАРОДНА конференција Култура у огледалу језика и
књижевности (3 ; 2014 ; Београд)

Култура у огледалу језика и књижевности : [зборник радова са треће
међународне конференције: Култура у огледалу језика и књижевности,
24-25. мај 2014.] / [приређивачи Маја Ћук, Мелина Николић, Тијана
Парезановић] = Culture in the Mirror of Language and Literature :
[proceedings from the Third International Conference: Culture in the Mirror of
Language and Literature, May 24-25, 2014] / [editors Maja Ćuk, Melina Nikolić,
Tijana Parezanović]. - Beograd : Alfa univerzitet, Fakultet za strane jezike =
Alfa University, Faculty of Foreign Languages, 2015 (Beograd : Apollo
Graphic Production). - 340 str. ; 25 cm

Текст ћир. и лат. - Радови на срп., енгл. и хрв. језику. - Тираж 100. -
Напомене и библиографске рефернце уз текст. - Библиографија уз сваки
рад. - Резимеи на срп. или енгл. језику.

ISBN 978-86-83237-98-2

а) Компаративна књижевност - Зборници б) Компаративна лингвистика -
Зборници

COBISS.SR-ID 214444300